

UNIVERZITET U BEOGRADU
ARHITEKTONSKI FAKULTET

Lejla Kahrović Handžić, mast. inž. arh.

**INTEGRALNA METODOLOGIJA VREDNOVANJA
ARHITEKTONSKOG NASLEĐA 20. VEKA,
STUDIJE SLUČAJA URBANIH VILA PRVE POLOVINE
20. VEKA U SARAJEVU**

doktorska disertacija

Beograd, 2023

UNIVERSITY U BELGRADE
FACULTY OF ARCHITECTURE

Lejla Kahrović Handžić, MArch.

**INTEGRAL EVALUATION METHODOLOGY OF
ARCHITECTURAL HERITAGE OF THE 20TH CENTURY,
CASE STUDIES OF URBAN VILLAS IN THE FIRST HALF
OF THE 20TH CENTURY IN SARAJEVO**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2023

Mentor:

Prof. Dr. Ana Nikezić, vanredni profesor,
Univerzitet u Beogradu, Arhitektonski fakultet

Članovi komisije:

Prof. Dr. Marko Nikolić, vanredni profesor,
Univerzitet u Beogradu, Arhitektonski fakultet

Prof. Dr. Renata Jadrešin Milić, vanredni profesor,
UNITEC Institute of Technology, Auckland, New Zealand, School of Architecture

Prof. Dr. Aida Idrizbegović Zgonić, vanredni profesor,
Univerzitet u Sarajevu, Arhitektonski fakultet

Prof. Dr. Luka Skansi, vanredni profesor,
Politecnico di Milano, Department of Architecture and Urban Studies

Doc. dr Nevena Debljović Ristić, docent,
Univerzitet u Beogradu, Arhitektonski fakultet

*Rad posvećujem roditeljima.
Ljubavlju i podrškom popločali su put koji
me je doveo tu gde želim biti.*

Izjava zahvalnosti

Ovim putem želim da izrazim veliku zahvalnost:

- svojoj menorigi prof. dr. Ani Nikezić uz čije vodstvo sam došla do otkrića nasleđa urbanih vila u Sarajevu i koja je u meni potaknula istraživački duh; veliku zahvalu dugujem za stalnu motivaciju, podršku i dostupnost, za nesebičnu pomoć, veliko zalaganje i razumevanje;
- prof. dr. Renati Jadrešin Milić za sve savete, odgovore i izdvojeno vreme;
- prof. dr. Luki Skansi na oštrom kritičkom osvrtu i usmerenju ka kvalitetnijem sužavanju doktorske disertacije;
- prof. dr. Marku Nikoliću na predlozima dopune rada ka zaokruženoj celini;
- prof. dr. Aidi Idrizbegović Zgonić za mentorstvo na privatnom i profesionalnom planu, za nesebičnu pomoć i preuzete obaveze u nastavi;
- prof. dr. Branki Dimitrijević na velikoj podršci u početnim koracima istraživanja, na važnim savetima i rečima ohrabrenja;
- prof. dr. Adiju Ćoroviću na izdvojenom vremenu i odgovorima na pitanja od značaja, posebno prilikom pretraživanja i pristupa potrebnim projektima i dokumentaciji Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH kao i na pomoći prilikom stupanju u kontakt sa vlasnicima vile Perinović;
- doc. dr. Lejli Šabić Džumhur na podršci u akademskom napredovanju i razgovorima o temi;
- doc. dr. Nermini Zagori na dokumentaciji vile Kopčić koju je srdačno podelila za potrebe ovog istraživanja;
- dr. Davoru Perinoviću na srdačno otvorenim vratima porodične vile, na svim nesebično podeljenim informacijama i izdvojenom vremenu za intervju i detaljan obilazak vile;
- mr. sc. Sanjinu Šahoviću na velikoj i nesebičnoj pomoći u pronalasku potrebne literature;
- kolegi Ammaru Akšamiji na podršci u dobivanju odsustva za potrebe DAS u Beogradu;
- mojim profesorima sa DAS Arhitektonskog fakulteta Univerziteta u Beogradu na kvalitetno provedenom vremenu i prenosu znanja;
- svim dragim kolegama i prijateljima koje sam stekla tokom studija u Beogradu, hvala na druženjima i razmeni iskustava; posebno hvala Aleksandru Vučuru na velikoj pomoći i Tamari Vuković koja me primila u svoj topli dom;

Posebnu zahvalnost želim da izrazim:

- suprugu Kenanu Handžiću na nesebičnoj pomoći tokom izrade doktorske disertacije, a posebno prilikom terenskog rada i tehničkog snimanja objekata; veliku zahvalu dugujem i na motivirajućim razgovorima i velikoj ljubavi;
- Nuhu na miru i utehi;
- roditeljima Sakibi i Esadu, sestri Nejri i zetu Nedimu na безусловnoj podršci i savetima;
- mojoj svetlosti Nur Aji na pažnji, nježnosti i zabavi u ključnim trenucima;
- kumi i najboljoj prijateljici doc. dr. Emini Hadžalić na razmeni iskustava i potrebnom ohrabrenju;
- kolegici i prijateljici dr. Idi Hodžić na mnogobrojnim satima provedenim u diskusiji o radu i doktorskim studijama;
- široj porodici i prijateljima na konstantnim upitima koji su me motivisali i vodili ka završetku rada.

INTEGRALNA METODOLOGIJA VREDNOVANJA ARHITEKTONSKOG NASLEĐA 20. VEKA, STUDIJE SLUČAJA URBANIH VILA PRVE POLOVINE 20. VEKA U SARAJEVU

Rezime

U poslednjim decenijama svedočimo o rastućem interesu struke i javnosti za arhitektonsko nasleđe 20. veka zajedno sa usponom zabrinutost oko njegovog očuvanja. Izazov očuvanja i zaštite arhitektonskog nasleđa ovog perioda leži u očuvanju celokupne originalnosti objekata i zamisli arhitekata prilagođavajući ih novim standardima savremenih uslova života, kroz adekatnu zaštitu i obnovu.

U potrazi za kriterijima vrednovanja arhitektonskog nasleđa 20. veka sprovedena je analiza međunarodnih povelja, dokumenata, deklaracija i regionalnih dokumenata o zaštiti i očuvanju arhitektonskog nasleđa i nasleđa 20. veka. Istraživanje je sprovedeno kroz pregled rada i bibliografije ključnih organizacija koje se bave identifikacijom i vrednovanjem arhitektonskog nasleđa 20. veka. Unapređenjem postojećih metodologija razvijena je integralna metodologija vrednovanja arhitektonskog nasleđa 20. veka. Kriteriji prikazani u ovom radu sublimirani su u službi integralnog metodološkog aparata na osnovu kojeg je moguće identifikovati i vrednovati nasleđe od značaja.

Fokus ove doktorske disertacije je tipologija urbanih vila prostornog okvira grada Sarajeva prve polovine 20. veka. Istraživanje je sprovedeno u cilju identifikovanja urbanih vila kao vrednog dela bosanskohercegovačkog nasleđa. Kroz pregled urbanih vila izdvojene su studije slučaja koje je na osnovu integralne metodologije moguće vrednovati i za koje je na osnovu nivoa autentičnosti i integriteta moguće kreirati plan očuvanja.

Ključne reči:

arhitektura 20. veka, modernizam, regionalni arhitektonski izrazi;
međunarodne povelje, međunarodne dokumenti, međunarodne deklaracije;
identifikacija, vrednovanje, kriteriji, vrednosti, očuvanje;
arhitektonsko nasleđe, urbane vile, Sarajevo, BiH, prva polovina 20. veka;

Naučna oblast: ARHITEKTURA I URBANIZAM
Uža naučna oblast: ZAŠTITA I OBNOVA GRADITELJSKOG NASLEĐA, ISTORIJA, TEORIJA
I ESTETIKA ARHITEKTURE
UDK broj: 728.3(497.6 Sarajevo)"19"(043.3)

INTEGRAL METHODOLOGY OF EVALUATION OF ARCHITECTURAL HERITAGE OF THE 20TH CENTURY, CASE STUDIES OF URBAN VILLAS OF THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY IN SARAJEVO

Abstract

In recent decades, we have witnessed a growing interest of the profession and the public in 20th century architectural heritage, along with a concern regarding its preservation. The challenge of preserving and protecting architectural heritage of this period lies in preserving the whole originality of buildings and the ideas of architects adapting them to new standards of modern living conditions, through adequate protection and restoration.

In search for the criteria for valorization of the architectural heritage of the 20th century, an analysis of international charters, documents, declarations and regional documents on the protection and preservation of architectural heritage and the heritage of the 20th century was conducted. The research was carried out through a review of the work and bibliography of key organizations dealing with the identification and value assesment of the architectural heritage of the 20th century. By improving the existing methodologies, an integral methodology for valuation the architectural heritage of the 20th century has been developed. The criteria presented in this doctoral thesis were sublimated in the official integral methodological apparatus on the basis of which it is possible to identify and valorize the heritage of significance.

In this doctoral dissertation, the focus is on the typology of urban villas in the spatial framework of the city of Sarajevo of the first half of the 20th century. The research was conducted in order to identify urban villas as a valuable part of the Bosnia and Herzegovina's heritage. Through the review of urban villas, case studies were singled out which, based on the integral methodology, can be valorized and for which, based on the level of authenticity and integrity, it is possible to create a preservation plan.

Keywords:

20th century architecture, modernisam, regional architectural expression;
international charters, international documents, international declarations;
identification, valorization, criteria, values, preservation;
architectural heritage, urban villas, Sarajevo, B&H, first half of the 20th century;

Scientific field: ARCHITECTURE AND URBANISM
Specific scientific field: PROTECTION AND RENEWAL OF ARCHITECTURAL
HERITAGE, HISTORY, THEORY AND AESTHETICS OF
ARCHITECTURE
UDK Number: 728.3(497.6 Sarajevo)"19"(043.3)

SADRŽAJ

Rezime.....	10
Abstract.....	12
SADRŽAJ	14
Popis skraćenica.....	18
I. UVOD.....	22
1.1. Problem i predmet istraživanja.....	22
1.1.1. Problem i povod istraživanja	22
1.1.2. Predmet istraživanja	24
1.1.3. Prostorni okvir	25
1.1.4. Vremenski okvir	27
1.1.5. Tipološki okvir.....	27
1.2. Naučne hipoteze	28
1.3. Ciljevi i zadaci istraživanja	29
1.4. Metodologija rada i naučne metode istraživanja.....	30
1.5. Struktura rada.....	31
1.6. Znanstveni doprinos.....	32
1.7. Očekivani rezultati istraživanja i moguća primena.....	32
1.8. Definisanje pojmova	33
1.8.1. Modernizam	33
1.8.2. Autentičnost	35
1.8.3. Integritet.....	37
1.9. Pregled i kritički prikaz dosadašnjih istraživanja	39
II. IDENTIFIKACIJA MODERNIZMA	44
2.1. Istoričari modernizma	45
2.2. Praktičari modernizma	48
III. PREGLED I SELEKCIJA KRITERIJA	50
3.1. Međunarodne organizacije za očuvanje nasleđa	50
3.1.1. UNESKO	51
3.1.2. DOKOMOMO	51
3.1.3. IKOMOS, ISC20C	52
3.1.4. Saradnja između međunarodnih organizacija Unesco, Ikomos i Dokomomo	55
3.2. Pregled međunarodnih dokumenata, povelja i deklaracija za identifikaciju, vrednovanje i očuvanje arhitektonskog nasleđa.....	56
3.2.1. Kriteriji vrednovanja u dokumenatima, poveljama i deklaracijama pre 2000. godine	56
3.2.2. Kriteriji vrednovanja u dokumenatima, poveljama i deklaracijama nakon 2000. godine	59
3.2.3. Tumačenja kriterija vrednosti.....	61
3.3. Pregled međunarodnih dokumenata, povelja i deklaracija za identifikaciju, vrednovanje i očuvanje arhitektonskog nasleđa 20. veka	62
3.3.1. Kriteriji vrednovanja u dokumenatima, poveljama i deklaracijama pre 1990. godine	62
3.3.2. Kriteriji vrednovanja u dokumenatima, poveljama i deklaracijama nakon 1990. godine	62
3.3.3. Tumačenja kriterija vrednosti.....	66
3.4. Metodologije identifikacije, vrednovanja i očuvanja arhitekture 20. veka	68
3.4.1. Dokomomo <i>fiche</i> izveštaj.....	70

3.4.1.1.	Dokomomo nacionalni radni sektori.....	70
3.4.2.	Internacionalna praksa zaštite urbanih vila.....	74
3.4.2.1.	Vila Šoi.....	74
3.4.2.2.	Vila Auerbah.....	75
3.4.2.3.	Vila Planeks	78
3.5.	Pregled regionalnih organizacija i dokumenata od značaja za identifikaciju, vrednovanje i očuvanje arhitektonskog nasleđa 20. veka	79
3.5.1.	Zakonski okvir zaštite u BiH	81
3.5.1.1.	Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika BiH	81
3.5.1.2.	Zavod za zaštitu spomenika pri Federalnom ministarstvu kulture i sporta	82
3.5.1.3.	Kantonalni zavod za zaštitu kulturno-istorijskog i prirodnog nasleđa Sarajevo	83
3.6.	Zaključak	83
IV.	INTEGRALNA METODOLOGIJA.....	86
4.1.	Formiranje okvira integralne metodologije vrednovanja	86
4.1.1.	Hronološki prikaz upisa objekata 20. veka na UNESCO Listu svetske baštine.....	86
4.1.2.	Hronološki prikaz upisa objekata 20. veka na nacionalnu listu spomenika BiH	89
4.1.3.	Komparativna analiza kriterija – UNESCO, IKOMOS, DOKOMOMO i Komisije	93
4.2.	Integralna metodologija vrednovanja	97
4.2.1.	Grafičko prikazivanje kriterija	101
4.2.2.	Autentičnost i integritet u integralnoj metodologiji vrednovanja.....	105
4.3.	Zaključak	108
V.	URBANE VILE U SARAJEVU	110
5.1.	Društveno-politički i kulturološki okvir	110
5.2.	Transponovanje tradiranog na primerima stambenih kompleksa u Sarajevu.....	113
5.2.1.	Osmanski stambeni kompleksi	113
5.2.2.	Austougarske vile.....	120
5.2.3.	Bosanski slog.....	122
5.2.4.	Porodične kuće i vile između dva svetska rata	126
5.2.5.	Porodične kuće i vile nakon drugog svetskog rata	128
5.3.	Mapiranje urbanih vila	130
5.4.	Dokumentacija i arhivska građa.....	132
5.5.	Selekcija studija slučaja	135
VI.	STUDIJE SLUČAJA	140
6.1.	Urbane vile modernizma	141
6.1.1.	Studija slučaja: VILA BAJLON	144
6.1.1.1.	AUTENTIČNOST_studija slučaja: Vila BAJLON.....	148
6.1.1.2.	INTEGRITET_studija slučaja: Vila BAJLON	150
6.1.1.3.	ZAŠTITA I OČUVANJE_studija slučaja : Vila BAJLON	152
6.1.1.4.	Pregled vila koje pripadaju modernizmu	153
Vila Kosić	154	
Vila Markezić – Corn.....	155	
Vila Jelavić	156	
Vila Cvitković	157	
Vila Bokonjić.....	158	
Vila Kušan	159	
Vila Mandić.....	159	
Vila Smiljanić	160	
Vila Osmandija.....	161	
Vila Sijaskijević.....	162	
Vila Radulovića	163	
Vila Deljanin.....	164	

Vila Murko	165
Vila Šarac	166
Vila Svrzo	166
Vila Hrisafović	167
Vila Mihajlović	168
Vila Ćorović	168
6.1.2. Studija slučaja: VILA PERINOVIĆ	170
6.1.2.1. AUTENTIČNOST_studija slučaja: Vila PERINOVIĆ	174
6.1.2.2. INTEGRITET_studija slučaja: Vila PERINOVIĆ	180
6.1.2.3. ZAŠTITA I OČUVANJE_studija slučaja: Vila PERINOVIĆ	182
6.1.2.4. Pregled vila koje pripadaju prelaznom tipu	183
Vila Golubović	184
Vila Mavre Kofler	184
Vila Latal-Danon	185
6.2. Urbane vile regionalnog arhitektonskog izraza	186
6.2.1. Studija slučaja: VILA CRNI VRH	188
6.2.1.1. AUTENTIČNOST_studija slučaja: Vila CRNI VRH	192
6.2.1.2. INTEGRITET_studija slučaja: Vila CRNI VRH	196
6.2.1.3. ZAŠTITA I OČUVANJE_studija slučaja: Vila CRNI VRH	198
6.2.1. Studija slučaja: VILA KOPČIĆ	200
6.2.2.1. AUTENTIČNOST_studija slučaja: Vila KOPČIĆ	204
6.2.2.2. INTEGRITET_studija slučaja: Vila KOPČIĆ	206
6.2.2.3. ZAŠTITA I OČUVANJE_studija slučaja: Vila KOPČIĆ	208
6.2.2.4. Pregled vila koje pripadaju regionalnom arhitektonskom izrazu	209
Vila Perišić	210
Kuća Galeb	211
Vila Šamanek	212
Vila Nanić	213
6.3. Zaključak	215
VII. DISKUSIJA	216
7.1. Analiza i komparacija studija slučaja	216
7.2. Sistematizacija i kategorizacija urbanih vila u Sarajevu	218
7.3. Sistematizacija i kategorizacija rezultata istraživanja	222
7.3.1. Analiza rezultata u okviru opšte metodologije	222
7.3.2. Analiza rezultata u okviru primenjene metodologije	222
VIII. Zaključna razmatranja	224
8.1. Preporuke za dalja naučna istraživanja	225
8.2. Preporuke za očuvanje arhitektonskog nasleđa urbanih vila u Sarajevu	225
IX. PRILOZI	228
Prilog A Hronološka matrica mape teme istraživanja	228
Prilog B Hronološki prikaz društveno-političkog i kulturološkog okvira paralelno sa razvojem arhitekture Sarajeva od 1900. do 2000. godine	229
Prilog C Hronološki pregledni spisak izgradnje objekata u Sarajevu u periodu 20. veka	230
Prilog D Mapiranje stambenih kompleksa osmanskog perioda (zelena boja), austro-ugarskih (plava boja), vila bosanskog sloga (narandžasta boja) i urbanih vila 20. veka (crvena boja)	233
Prilog E Hronološki prikaz izgradnje urbanih vila u Sarajevu sa podelom na modernizam i regionalne arhitektonske izraze	234
Prilog F Dokumentacioni izveštaj studije slučaja vile Bajlon	235
Prilog G Dokumentacioni izveštaj studije slučaja vile Perinović	243
Prilog H Dokumentacioni izveštaj studije slučaja vile Crni vrh	251
Prilog I Dokumentacioni izveštaj studije slučaja vile Kopčić	259
X. BIBLIOGRAFIJA	270
10.1. Popis slika	270
10.2. Popis ilustracija	273
10.3. Popis tabela	275
10.4. Popis literature	275

Međunarodne povelje, dokumenti i deklaracija	275
Regionalni dokumenti, deklaracija	277
Arhivski materijal, odluke i ugovori.....	277
Zakoni, statistički podaci i izveštaji.....	278
Knjige, poglavlja u knjigama, doktorski i magistarski radovi	279
Članci	281
Druge publikacije, manifesto i brošure	282
Web izvori	283
Intervjui	284
BIOGRAFIJA AUTORA.....	288
Izjava o autorstvu	294
Izjava o istovetnosti štampane i elektronske verzije dokorskog rada	296
Izjava o korišćenju	298

Popis skraćenica

ARH	Časopis za arhitekturu, urbanizam, primenjenu umetnost i industrijsko oblikovanje
BiH	Bosna i Hercegovina
DAS	Doktorske akademske studije
DOCOMOMO	<i>International Committee for Documentation and Conservation of Buildings, Sites and Neighbourhoods of the Modern Movement</i> - Međunarodni komitet za dokumentaciju i konzervaciju objekata, lokaliteta i susedstva Modernog pokreta, Dokomomo
DOCOMOMO BH	<i>International Committee for Documentation and Conservation of Buildings, Sites and Neighbourhoods of the Modern Movement – National Working Chapter Bosnia and Herzegovina</i> ; Međunarodni komitet za dokumentaciju i konzervaciju objekata, lokaliteta i susedstva Modernog pokreta za Bosnu i Hercegovinu, Dokomomo BH
NWC – NRS	<i>Docomomo - National Working Chapter</i> ; Dokomomo Nacionalni radni sektor, NRS
GUP	Generalni urbanistički plan
ICOMOS	<i>International Council on Monuments and Sites</i> - Međunarodni savet za spomenike i mesta, Ikomos
ISC20C	<i>ICOMOS Twentieth Century Heritage International Scientific Committee – ICOMOS</i> - Međunarodni naučni komitet baštine 20. veka, Ikomos Isc20c
OUV-IUV	<i>Outstanding Universal Value</i> - Izvanredna univerzalna vrednost, IUV
Komisija/KONSBIH	Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika BiH
WHL-LSB	<i>World Heritage List</i> - Lista svetske baštine, LSB
LNS BiH	Lista nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine
UNESCO	United Nations Educational, Science and Cultural Organisation - Edukativna, naučna i kulturna organizacija Ujedinjenih naroda, Unesko
SFRJ	Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija
Pravilnik	Pravilnikom o kriterijima vrednovanja, podeli i kategorizaciji nacionalnih spomenika

"To raise new questions, new possibilities, to regard old problems from a new angle, requires creative imagination and marks real advance in science."

"Pokretanje novih pitanja, novih mogućnosti, sagledavanje starih problema iz novog ugla, zahteva kreativnu maštu i označava pravi napredak u nauci."

Albert Einstein

I. UVOD

1.1. Problem i predmet istraživanja

1.1.1. Problem i povod istraživanja

U centralnoj jezgri glavnog grada Bosne i Hercegovine (BiH), Sarajeva, u gustoj urbanoj matrici, malo je neizgrađenih površina. Te neizgrađene površine imaju usvojenu različitu namenu prema regulacionim planovima, koji često podležu zahtevima za izmenama i dopunama. U većini slučajeva te izmene i dopune podrazumevaju izgradnju novih objekata, ali i adaptaciju i rušenje postojećih objekte koji nisu prepoznati i adekvatno vrednovani od strane nadležnih organa, institucija, struke i građana. Praksa rušenja visoko vrednih primera arhitektonskog nasleđa u Sarajevu je vidljiva na primeru urbanih vila Crnog vrha. Građevinska celina - Stambeno naselje Crni Vrh¹ u Sarajevu predstavlja jedino planski građeno naselje u duhu modernizma iz perioda između dva svetska rata. Regulacioni plan iz 1932. godine je predviđao 93 parcele za individualno stanovanje. Veći dio plana je realizovan. Na najvišoj nadmorskoj visini ovog naselja nalaze se izdvojene dve urbane vile. One predstavljaju izrazito vredne primere regionalnog arhitektonskog izraza nastale nakon Drugog svetskog rata. Zavod za planiranje Kantona Sarajevo je na osnovu Odluke Općinskog veća Centar² uradio izmene i dopune planske dokumentacije Crnog vrha gde je do sada predviđena namena rezidencijalnog i individualnog stanovanja prenamenjena u kolektivno stanovanje sa čak devet nadzemnih etaža u odnosu na do sada predviđenih tri. Pored ovog brojni su primeri neadekvatnih nadogradnji, adaptacija i izmena. Kada pogledamo opus urbanih vila neke od najznačajnijih primera primene internacionalnih i regionalnih stilskih odrednica su u potpunosti izgubile svoju *autentičnost*³. Ovo se prvenstveno odnosi na nepovratne izmene koje su u potpunosti narušile izvornost i celovitost vila Crnog vrha i vile Bajlon (Baylon).

Drugi problem za potencijalno upisivanje arhitektonskog nasleđa 20. veka na Listu nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine (LNS BiH) i za očuvanje ove arhitekture je nedostatak povezanih kriterija za procenu vrednosti, odnosno nepostojanje adekvatne metodologije vrednovanja. Zbog toga su od ukupno 903 odluke LNS BiH samo 3,54% objekti 20. veka. Ovo doprinosi i niskoj razini svesti šire javnosti o vrednostima ove arhitekture. Zbog gore navedenog postoji realna opasnost da arhitektonsko nasleđe 20. veka u BiH izgubi svoju autentičnost i *integritet*⁴ ili da u potpunosti nestane. Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika BiH (Komisija/KONSBiH) proglašava dobro nacionalnim spomenikom na temelju kriterija utvrđenih „Pravilnikom o kriterijima vrednovanja, podeli i kategorizaciji nacionalnih spomenika“⁵ (Pravilnik). Međutim Komisija nema utvrđene kriterije i metodologiju za procenu vrednosti arhitektonskog nasleđa sa fokusom na nasleđe 20. veka. Nepostojanje metodologije

1 "Građevinska celina – Stambeno naselje Crni Vrh u Sarajevu", Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika BiH, (28.03.2012.), preuzeto 10.11.2020. sa http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=3374

2 Općinsko Vijeće Centar Sarajevo. "Odluka o usvajanju izmena i dopuna regulacionog plana gradski park Crni vrh- Zona rezidencijalnog stanovanja," Službene novine Kantona Sarajevo, (2019): 19 – 48, preuzeto 04.04.2021. sa https://propisi.ks.gov.ba/sites/propisi.ks.gov.ba/files/izmjena_i_dopuna_rp_gradski_park_crni_vrh_-_zona_rezidenc.stanovanja.pdf

3 Definicija autentičnosti prema članu 82. Operativnih smernica za primenu Konvencije o svetskoj baštini glasi: "U zavisnost od vrste kulturne baštine i njenog kulturnog konteksta, dobra mogu zadovoljavati uvete autentičnosti ukoliko su njihove kulturne vrednosti (prema predloženim kriterijima za nominaciju) istinito i verodostojno izražene kroz različita svojstva, uključujući: oblik i dizajn; materijale i stvari; upotrebu i funkciju; tradicije, tehnike i sisteme upravljanja; mesto i okruženje; jezik i druge oblike nematerijalne baštine; duh i osećaj; i druge unutrašnje i vanjske faktore." Vidi: "Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention," World Heritage Centre, (10.06.2019.) preuzeto 06.04.2021. sa <https://whc.unesco.org/en/guidelines/>

4 Definicija integriteta prema članu 88. Operativnih smernica za primenu Konvencije o svetskoj baštini glasi: "Integritet je mera celovitosti i netaknutosti prirodne i /ili kulturne baštine i njenih osobina. Stoga se za ispitivanje uveta integriteta, zahteva procena obima do koga dobro a) uključuje sve elemente potrebne za izražavanje izvanredne univerzalne vrednosti; b) je odgovarajuće veličine kako bi se osigurala potpuna prezentacija svih karakteristika i procesa koji prenose značaj tog dobra; c) trpi štetne utecaje razvoja i /ili zanemarivanja." Vidi: "Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention," World Heritage Centre, (10.06.2019.) preuzeto 06.04.2021. sa <https://whc.unesco.org/en/guidelines/>

5 "Kriterij za proglašenje dobara nacionalnim spomenicima Bosne i Hercegovine," Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika BiH, (2003), preuzeto 03.03.2021. sa http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=40&lang=1

za procenu vrednosti arhitekture 20. veka rezultira neadekvatnim razumevanjem i uvažavanjem ove arhitekture i time njenim neočuvanjem.

Vrednovanje arhitekture 20. veka u BiH također je ograničeno odlukom Komisije da razmatra potencijalno očuvanje samo objekata izgrađenih do 1960. godine⁶. U skladu s tim, Komisija je zaključila da će, zbog ugroženosti spomenika starih više od jednog veka, spomenici za koje se podnose molbe uzimati u obzir samo one spomenike koji su izrađeni do 1960. godine. U istoj odluci Komisija obrazlaže da je glavni problem to što su ovi objekti neidentificirani. Komisija također dodaje da to ne znači da, kada se ovi objekti zakonski popišu i kategorizuju, Komisija neće promeniti odluku i proširiti vremenski okvir i otvoriti mogućnost većeg hronološkog pokrivanja zaštićene baštine 20. veka u BiH.⁷ Međutim iz gore navedenog proizilazi pitanje šta se podrazumeva pod zakonskim popisom i kategorizacijom objekata u BiH?

Sledeći od problema jeste to što Bosna i Hercegovina sve do 2021 godine nije imala Dokomomo (Docomomo⁸) nacionalni sektor koji bi se bavio identifikacijom, dokumentacijom, vrednovanjem i promocijom graditeljskog nasleđa 20. veka. Upravo zbog gore navedenog postojao je problem primene internacionalnih metodologija za identifikaciju i vrednovanje nasleđa 20. veka u BiH. Dokomomo Bosna i Hercegovina (Dokomomo BH) je osnovan u septembru 2021. godine. U toku prve godine delovanja popunjeno je ukupno 30 Dokomomo *fiche* kao uslov za punopravno članstvo u Dokomomo Internacional. U sklopu 30 *fiche* nalaze se čeriti urbane vile (vile Kopčić, Bajlon, Cvitković i Perinović) koje je popunila autorica ove doktorske disertacije. Također je osnovan Arhiv moderne arhitekture BiH i opokrenut je projekat izrade Vodiča za modernu arhitekturu BiH 1918-85.⁹

Fokus istraživanja i zaštite objekata 20. veka je na pristupima, metodologijama i metodama očuvanja, gde ne postoji sveobuhvatan pregled procesa koji prethodi njegovom očuvanju. Ovaj uvodni korak se odnosi na identifikaciju nasleđa i vrednosti koje opravdavaju njegovo očuvanje. Nedovoljno je informacija o tome kako se postupak vrednovanja provodi u praksi za nasleđe 20. veka i na osnovu kojih kriterija. Kada je reč o graditeljskom nasleđu 20. veka i u internacionalnim okvirima postoje problemi adekvatnog prepoznavanja i zaštite. Posebno treba istaknuti da doktrina zaštite graditeljskog nasleđa 20. veka u BiH kasni za internacionalnom scenom prvenstveno zbog ratnih dešavanja početkom 90. godina 20. veka kada je doktrina zaštite nasleđa 20. veka na internacionalnom nivou bila u punom usponu.

Još jedan od problema jeste nesistematičnost arhivske građe i nepostojanje dokumentacije u arhivama neophodne za temeljna naučna istraživanja. Nepostojanje originalnih nacрта, tehničkih opisa i izvornih fotografija otežava proces vrednovanja dela. Mnoga dokumentacija se nalazi u rukama naslednika istaknutih arhitekata, koja je nesistemizovana i nepristupačna. Za neke objekte identifikacija i procena vrednosti mora biti urađena prema analitičkim crtežima, opisima i skicama na licu mesta. Također komparacijom sa spomenicima istovremenicima, istim stilskim pripadnicima internacionalnog okvira, moguće je lakše identificirati i proceniti vrednosti posebno za objekte za koje nije moguće pronaći nikakvu dokumentaciju.

Negativni stavovi prema graditeljskom nasleđu 20. veka predstavljaju još jednu karakteristiku koja se veže za problem neidentifikacije i nevrednovanje ovog nasleđa. Kada pogledamo celokupni opus graditeljskog nasleđa 20. veka ovaj stav je karakterističan za objekte spomeničkog karaktera, velikih javnih i ugostiteljskih objekata i stambenih kompleksa kolektivnog stanovanja. Izrazito negativan stav nije karakterističan za stambene objekte individualnog stanovanja. Urbane vile 20. veka predstavljaju nasleđe na koje se ne gleda isključivo negativno, kao što je to bio slučaj sa uništavanje memorijalnih kompleksa, spomenika i parkova. Sa druge strane kada gledamo LNS BiH paradoks je da su najzastupljenija kategorija

6 Ibid.

7 Ibid.

8 Međunarodna organizacija osnovana na konferenciji u Eindhovenu, Holandiji, 1990. godine. Do danas predstavlja ključnu međunarodnu organizaciju koja se bavi očuvanjem arhitekture Modernog pokreta. Holandski arhitekti Hubert-Jan Henket i Wessel de Jonge, su pokrenuli osnivanje Docomomo 1988. godine, na Arhitektonskoj školi Tehničkog univerziteta u Eindhovenu. Oni su verovali da je očuvanje arhitekture Modernog pokreta važan globalni izazov koji zahteva uspostavljanje što brže neposredne interakcije i prekogranične saradnje. Vidi: Guillet, A.-L., "Docomomo International Modernity as Heritage", u "Conservation of Modern Architecture", S. Macdonald, K. Normandin, & B. Kindred, Vol. 13 (United Kingdom: Donhead Publishing, 2007): 151-156.

9 Do.co.mo.mo Bosna i Hercegovina, "Izveštaj 2021/22 o aktivnostima Docomomo Bosna i Hercegovina", Do.co.mo.mo BiH i AABIH, 2022.

upravo ti spomenici koji su uništavani i koji trenutno najviše propadaju. Od ukupno 903 odluke na LNS BiH se nalazi 32 odluke nacionalnih spomenika nastalih u periodu 20. veka, od toga 16 odluka su memorijalni kompleksi, spomenici i parkovi. Institucionalna zaštita graditeljskog nasleđa 20. veka počinje 2002. godine upisom prvog objekta Doma AVNOJ-a u Jajcu. Trenutno na LNS BiH nalazi se 12 vila Crnoga Vrha pod jednom odlukom kao građevinska celina – stambeno naselje iz međuratnog perioda.

BiH nema zakon o zaštiti i očuvanje kulturnog i istorijskog nasleđa na državnom nivou (podela na zakon Federacije BiH i Republike Srpske).¹⁰ Ovaj zakon bi morao biti usklađen sa međunarodnim standardima, propisima Veća Evrope, Evropske unije i Aneksom 8.¹¹ Nepostojanje zakona na državnom nivou i nepostojanje političke volje za usklađivanjem stavova o sistemu i načinima zaštite nasleđa rezultira neusklađenim procesom zaštite. Pored prethodno navedenog postoji problem velikog broja zakona koji regulišu zaštitu nasleđa u BiH na entitetskim i kantonalnim nivoima, međutim oni nisu međusobno usklađeni također nisu usklađeni ni sa preporukama međunarodnih povelja, dokumenata i deklaracija.¹²

1.1.2. Predmet istraživanja

Predmet istraživanje predstavlja unapređenje postojećih metodologija kroz razvoj integralne metodologije vrednovanja arhitektonskog nasleđa 20. veka. Kroz istraživanje razvoja postojećih metodologija vrednovanja i generisanja novih metodoloških pristupa i kriterija vrednovanja formirana je unapređena integralna metodologija vrednovanja arhitektonskog nasleđa sa fokusom na nasleđe 20. veka. Cilj kreiranja ove metodologije je sublimacija svih elemenata potrebnih za adekvatnu i detaljnu arhitektonsku analizu dela od značaja na osnovu koje će se potvrditi kriteriji vrednosti prethodno definisani u integralnoj metodologiji.

Vrednovanje predstavlja proces procene vrednosti arhitektonskog dela kroz različite aspekte. Ovaj proces predstavlja metodologiju, sistem, sled koraka koje je potrebno poštovati u svrhu adekvatne procene vrednosti. Vrednovanje kao proces ima za cilj otkrivanje i prezentovanje pojedinačnih vrednosti određenog arhitektonskog dela. Ove pojedinačne vrednosti su detaljnije definisane kriterijima vrednosti. Na osnovu analize postojećih metodologija moguće je formirati integralnu metodologiju koja će imati specifičan sled koraka u svrhu adekvatnog vrednovanja studija slučaja urbanih vila 20. veka u Sarajevu.

Pojam **integralno** se odnosi na uključenost svih delova u celinu pre nego zasebna izdvojenost; također se odnosi na termin posedovanja svih delova koji su potrebni u svrhu celovitosti.¹³ Zbog čega se termin integralna metodologija vrednovanja odnosi na sublimaciju postojećih metodologija vrednovanja različitih internacionalnih i regionalnih organizacija i institucija u svrhu kreiranja sveukupne metodologije koja obuhvata sve aspekte vrednovanja arhitektonskog dela.

Kada govorimo o nasleđu neophodno je definisati par termina koji su najčešće u upotrebi. Pod pojmom "kulturno nasleđe" prema definiciji UNESKO (UNESCO¹⁴) podrazumeva se materijalna kulturna baština: pokretna kulturna baština (slike, skulpture, novčići, rukopisi); nepokretna kulturna baština (spomenici, arheološka nalazišta i tako dalje); podvodna kulturna baština (olupine brodova, podvodne ruševine i gradovi); Nematerijalna kulturna baština: usmene tradicije, izvedbene umjetnosti, rituali; Prirodna baština: prirodna mjesta s kulturnim aspektima kao što su kulturni krajolici, fizičke, biološke ili geološke formacije; i baština u slučaju oružanog sukoba. Pod pojmom "graditeljsko nasleđe" podrazumevaju se pojedinačni objekti ili grupe objekata, spomenika, instalacija ili ostataka koji su povezani s arhitektonskom, kulturnom, socijalnom, političkom, ekonomskom ili vojnom istorijom.

10 "Plan projekta integrisane rehabilitacije/Procene arhitektonskog i arheološkog nasleđa (IRPP/SAAH)," Evropska komisija i Veće Evrope, 2010.

11 Ibid.

12 Ibid.

13 **Integral**, adjective /'ɪntɪgr(ə)l,ɪn'teɪgr(ə)l/necessary to make a whole complete; essential or fundamental; included as part of a whole rather than supplied separately; konsultovan Oxford English Dictionary, <https://www.lexico.com/>

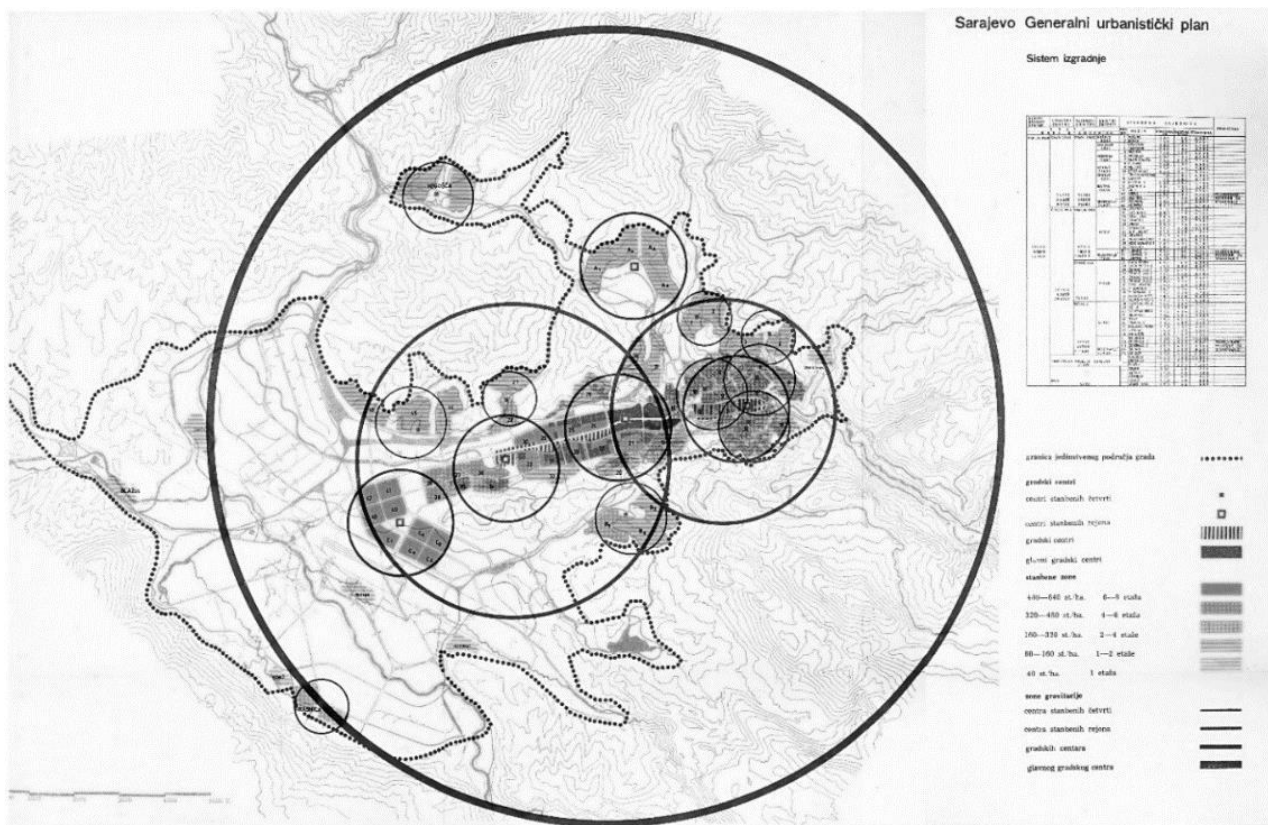
14 "Definicija kulturnog nasleđa", UNESCO - World Heritage Centre, preuzeto 20.05.2021. sa <http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/illicit-trafficking-of-cultural-property/unesco-database-of-national-cultural-heritage-laws/frequently-asked-questions/definition-of-the-cultural-heritage/>

Termin koji će biti u upotrebi u svrhu ovog istraživanja je **arhitektonsko nasleđe**. Ovaj pojam se odnosi isključivo na arhitektonske objekte čime se široki obuhvat kulturnog i graditeljskog nasleđa značajno sužava što je i u interesu za dalje istraživanje.

Posredni predmet istraživanja predstavljaju studije slučaja urbanih vila prve polovine 20. veka koje su posebno interesantne u arhitektonskom nasleđu 20. veka zbog transponovanja internacionalnih i regionalnih vrednosti. Njihova specifičnost leži u postavci na lokaciji i prikazu težnji ka internacionalnoj sceni modernizma i sa druge strane suptilnog uklapanja u kontekst sarajevskih mahala. Kroz istorijsku analizu razvoja arhitekture Sarajeva kroz 20. vek ističe se tipologija urbanih vila koja je nedovoljno istražena. **Zaključno predmet istraživanja predstavlja razvijanje integralne metodologije vrednovanja arhitektonskog nasleđa 20. veka prostornog okvira grada Sarajeva za studije slučaja urbanih vila prve polovine 20. veka sa rascepom na internacionalne i regionalne arhitektonske izraze.**

1.1.3. Prostorni okvir

Prostorni okvir ove doktorske disertacije se fokusira na prostor Sarajeva (o argumentaciji odabira prostora grada Sarajeva, a u odnosu na studije slučaja detaljnije u glavi V. Urbane vile u Sarajevu). Granice grada su preuzete sa geodetskog snimka za regulacioni plan iz 1937. godine. Također je konsultovan generalni urbanistički plan (GUP) iz 1963. godine.

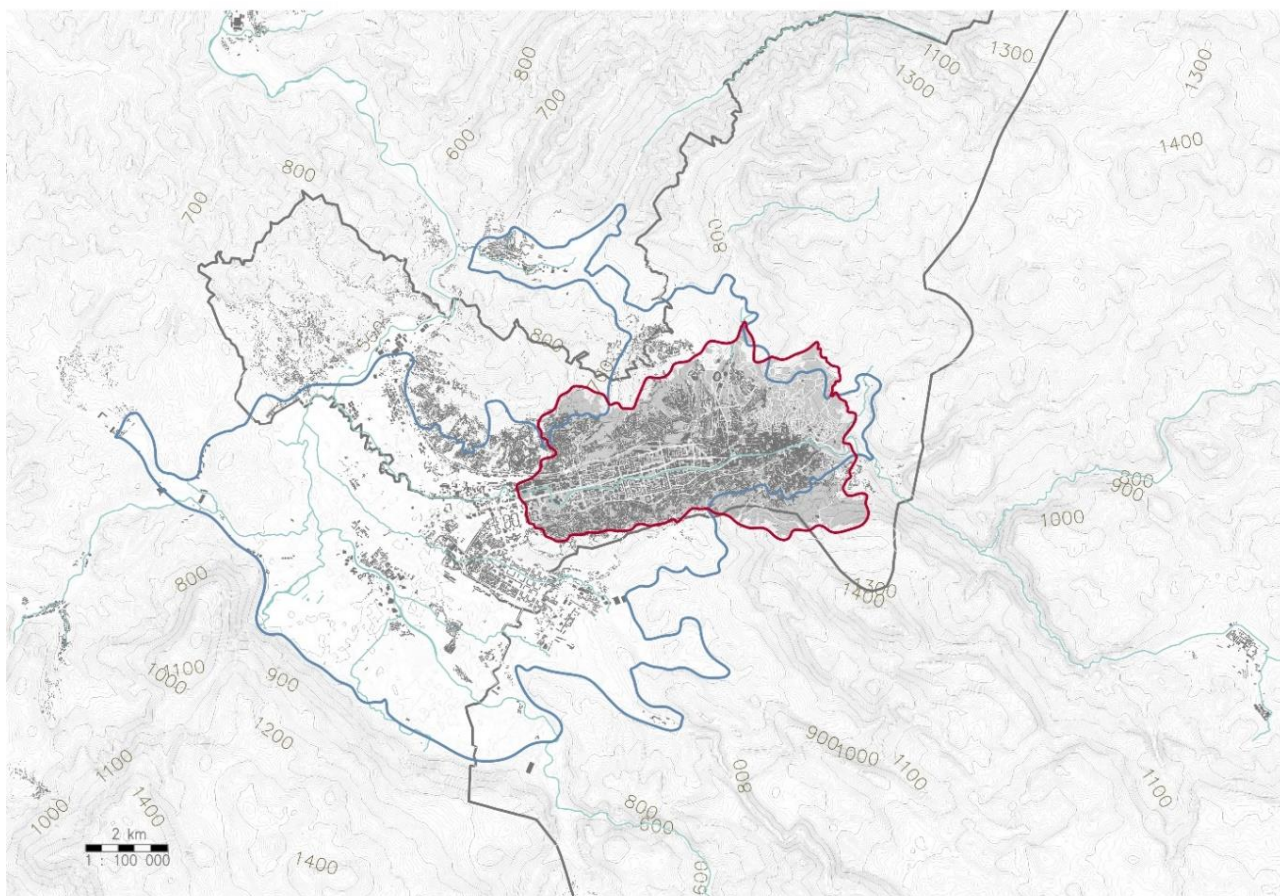
Karta 1 Generalni urbanistički plan Sarajeva iz 1963. godine, koji je izradio Zdravko Kovačević zajedno sa timom. 1963. "Generalni urbanistički plan Sarajeva." ARH-časopis za arhitekturu, urbanizam i oblikovanje, Sarajevo, Društvo arhitekata Sarajeva 1963., 33.

Granica obuhvata grada Sarajeva se menjala kroz istorijski razvoj. Još u periodu neolita formirano je naselje Butmir, na krajnjem zapadnom delu grada. Kasnije su se kroz periode bronzanog i željeznog doba naseljavali razni prostori Sarajevskih uzvisina. Rimljani su bili prvi koji formiraju veća naselja širom grada. U 15. veku prostor Sarajeva osvojile su Osmanlije i transformisale ga prema novim urbanim funkcijama i strogoj podeli na poslovne i stambene zone. Ova podela je čvrsto definisala prostornu organizaciju, ali i formu razvoja i širenja grada. U završnoj fazi razvoja pod vlašću Osmanskog carstva

granica Sarajeva je bila duga tri kilometra od Bentbaše na istoku do Marijin Dvora na zapadu.¹⁵ Okupacijom BiH od strane Austro-Ugarske monarhije 1878. godine značajno se menja dalji razvoj i širenje grada. Nova teritorijalna podela grada na 7 kotara je značajno uticala na urbanu sliku Sarajeva. Jedna od naznačajnijih aktivnosti u pogledu transformisanja grada je bila regulacija korita i toka reke Miljacke. Do kraja okupacije Sarajevo se proširilo prema zapadu i severu na površinu od 13km².¹⁶

U periodu između dva svetska rata razvoj i širenje grada stagnira. Naplatne stanice za ulazak u grad su se nalazile na istim lokacijama kao i u austrougarskom periodu i samim tim su određivale isti okvir grada (Dariva, Višegradska kapija, Sedrenik, Pionirska dolina, Koševsko brdo, Dolac, Kovačići, Hambina Carina)¹⁷. Nakon Drugog svetskog rata Sarajevo postaje upravni centar Republike koji prati industrijalizaciju koja rezultira velikim prilivom stanovništva u gradove gde dolazi do deagrarizacije. Nagle promene u broju stanovnika dovode do ubrzanog širenja grada. Do 1948. godine Sarajevo je značajno proširilo svoje zapadne, severne i istočne granice kada su gradu pripojeni delovi od Ilidže do Kijeva, Crepoljsko i Hreša. Do 1959. godine Sarajevo se proširilo na površinu od 120 km².¹⁸

Ilustracija 1 Karta Sarajeva "Site Plan & Figure Ground Plan of Sarajevo for download as PDF, DXF Plan, 1:100 000", SCHWARZPLAN.EU, preuzeta 22. novembra 2021. godine sa: <https://schwarzplan.eu/en/figure-ground-plan-site-plan-sarajevo/>. Naznačena linija granice grada preuzeta je iz Generalnog urbanističkog plana Sarajeva iz 1963. godine i geodetskog snimka za regulacioni plan iz 1937. godine, autor ilustracije: Lejla Kabrović Handžić, 2021. godine.

Karta Sarajeva (ilustracija 1) predstavlja podlogu koja će biti korištena u toku rada za potrebe grafičke prezentacije geografske rasprostranjenosti tipologije urbanih vila na području Sarajeva u periodu prve polovine 20. veka.

15 V. J. Žuljić, N.H. Čengić, J. Čakarić. *Sarajevo metropola – Model razvoja* (Sarajevo: Arhitektonski fakultet Univerziteta u Sarajevu, 2015), 25-29.

16 Ibid, 30.

17 Ibid, 30.

18 Ibid, 31.

1.1.4. Vremenski okvir

Na osnovu analize hronološkog rasta i razvoja arhitektonske scene u Sarajevu sa fokusom na izgradnju urbanih vila izvojen je vremenski okvir prve polovine 20. veka.

Vremenski okvir doktorske disertacije počinje 1900. godine pa sve do 1950. godine. U ovom periodu od 1878. godine do 1914. godine BiH je bila pod okupaciju Austro-Ugarske monarhije. Od 1918. godine do 1929. godine država nosi naziv Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca (KSHS), od 1929. godine do 1943. godine nosi naziv Kraljevina Jugoslavija. Od 1943. godine do 1945. godine nosi naziv Demokratska Federativna Jugoslavija (DFJ), a od 1945. godine do 1963. godine nosi naziv Federativna Narodna Republika Jugoslavija (NFRJ) i od 1963. godine do 1992. godine Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija (SFRJ).¹⁹

1.1.5. Tipološki okvir

Kada govorimo o tipološkom okviru, u ovoj disertaciji fokus će biti na tipologiji urbanih vila.

Pojam **vila** potiče od rimskih vila (*Roman villa*) koje su se odnosile na ladanjske kuće za bogati sloj društva izgrađene u Rimskom carstvu. Rimski filozof Plinius Sekundus (Plinius Secundus - Pliny Stariji) je većinu svog slobodnog vremena provodio proučavajući, pišući i istražujući prirodne i geografske pojave. U svojoj enciklopediji *Naturalis Historia*²⁰ razdvaja tipologiju vila na dve: *villa urbana* i *villa rustica*. Pod pojmom *villa urbana* podrazumevao je seosko sedište do kojeg se lako moglo doći iz Rima. Termin urbana vila je kroz rast i razvoj Rimskog carstva dobio drugačiju upotrebu, vila je kasnije predstavljala kompleks koji se sastojao iz tri dela, *pars urbana* – deo u kojem žive vlasnik i njegova porodica, *par rustica* - gde su živeli i radili kuvari i robovi, i *pars fructuaria* prostori ostava. U doba republike stambeni se deo počinje izdvajati i oblikovati poput gradskih palata sa raskošnim porticima, kvadriporticima i nimfeumima. Neke od *villa urbana* su imale čak i hipodrome, kupališta, prostrane vrtove, dok su vile uz obale imale uređene ribnjake i bazene.²¹

Kasnije se kroz srednji vek termin vila upotrebljavao za različite vrste i veličine rezidencija. U 15. i 16. veku počevši od Toskane kroz italijansku renesansu vila postaje jedna od najznačajnijih tipologija koja je krunisana Paladijevim vilama. Renesansne i barokne vile su bili izuzetno raskošni objekti ukrašeni kolonadama, porticima, skulpturama, terasama, dekorativnim stepeništima, okruženi lepim parkovskim zdanjima. Na području Engleske iz kaštela (*castela*) se razvijaju vile tek krajem 18. veka sa jakim uticajem Paladijeve arhitekture koju zagovara I. Džons (Jones).²²

U 19. veku pojam vile proširen je kako bi opisao svaku veliku prigradsku kuću koja je bila samostojeća na uređenom zemljištu. Od druge polovine 19. veka velike raskošne vile ustupaju mesto skromnijim zdanjima koja fokus stavljaju na udovoljenje praktičnih potreba života.²³ Vile i kuće postaju novo eksperimentalno polje avangarde gde se tipološke i stilske raznolikosti najbolje očituju. Početkom 20. veka razvio se specifičan arhitektonski izraz modernističkih vila. Termin koji definiše urbanu vilu potiče od nemačkog termina "*Stadtville*" koji je upotrebljivan kod opisa remek dela urbanih vila Adolfa Losa (Loosa).

Kroz istraživanje tipologije vila ističu se različiti termini kojima se pobliže opisuju vile:

1. Na osnovu lokacije: dvorišna vila, vila *rustica*, vila *urbana*, vila *suburbana* (letne rezidencije i prigradske vile), planinska vila, seoska vila, mediteranska vila, vila *lusthaus* (vila u prirodi);
2. Na osnovu namene i oblika: vila *fantaisie* (vrtna vila za uživanje), vila rustika, nacistička vila, radijalna vila, vila *sublimna* (perfektna, savršena, velelepna vila), vila paladijanizma, vila neo-paladijanizma, renesansna vila.

19 Robert J. Donia, *Sarajevo: biografija grada* (Sarajevo: Institut za istoriju, 2006).

20 Pliny, *Naturalis historia* (London: Henry G. Bohn, MDCCCLV-MDCCCLVII, 1836.). Preuzeto 22.05.2021. sa <https://collections.nlm.nih.gov/catalog/nlm:nlmuid-57011150R-mvset>

21 Slobodan Maldini, *Enciklopedija arhitekture* (Beograd: Slobodan Maldini), 683.

22 Ibid.

23 Ibid.

U ovoj doktorskoj disertaciji pojam urbana vila predstavlja slobodnostojeću stambenu jedinicu za jednu porodicu na jedan ili dva sprata (karakteristično za sarajevsku regiju) u urbanom okruženju, gradu, na parcelama koje su ograničene susednim objektima. Vila je uvučena od regulacione linije pretežno velikom predbaštom ili dvorištem. Ističe se specifičnom arhitektonskom obradom. Pored glavnog stana može sadržavati i stan za pomoćno osoblje ili izdavanje i garažu.²⁴

1.2. Naučne hipoteze

Na osnovu definisanog problema i predmeta istraživanja i postavljenih ciljeva i zadataka formirane su tri polazne naučne hipoteze, koje se odnose na (1) formiranje integralnog metodološkog aparata, (2) fokusiranje na prepoznavanje dodatnih prenesenih vrednosti urbanih vila Sarajeva prve polovine 20. veka kroz kriterije integralnog metodološkog aparata i (3) analiziranje nivoa autentičnosti i integriteta kroz integralni metodološki aparat u službi zaštite i očuvanja urbanih vila Sarajeva prve polovine 20. veka.

Hipoteza / H1:

- ***Regionalni kriteriji za vrednovanje nasleđa menjaju opširno postavljen metodološki okvir internacionalnih metodologija vrednovanja nasleđa te utiču na formiranje jednog unapređenog integralnog metodološkog aparata za vrednovanje nasleđa koji se može prilagoditi određenoj tipologiji, prostornom i vremenskom okviru.***

Regionalni kriteriji vrednovanja će predstavljati kriterije metodologija koje koriste institucije zaštite nasleđa u Sarajevu, dok će internacionalni kriteriji predstavljati kriterije metodologija međunarodnih institucija za zaštitu i očuvanje nasleđa 20. veka (Unesco, Ikomos i Dokomomo, Veće Evrope, kao i međunarodnih povelja, dokumenata i deklaracija). Polazi se od pretpostavke da su metodologije ovih institucija opširno postavljene te da je neophodan pregled svih metodologija i kriterija vrednovanja u cilju formiranja unapređene integralne metodologije zasnovane na pronađenim kriterijima, a sve u cilju identifikacije i vrednovanje nasleđa 20. veka. Pretpostavka je i da se integralni metodološki aparat može koristiti za specifičnu tipologiju, prostorni i vremenski okvir tako što će se od sveobuhvatnih kriterija koristiti (dodati ili oduzeti) oni koji se odnose na specifičnu tipologiju, prostor ili vreme prilagođavajući ga time geo-kulturnom kontekstu.

Hipoteza / H2:

- ***Visoke vrednosti urbanih vila regionalnog arhitektonskog izraza prve polovine 20. veka u Sarajevu mogu se prepoznati kroz integralni metodološki aparat sa dodatnim isticanjem transponovanja tradicionalnih vrednosti kroz novi izraz, kao specifičnog kriterija od izuzetne vrednosti.***

Pretpostavka je da se na osnovu potvrđene hipoteze 1 kroz integralni metodološki aparat mogu prepoznati visoke vrednosti urbanih vila prve polovine 20. veka u Sarajevu sa specifičnim isticanjem regionalnog arhitektonskog izraza. Također pretpostavka je da se na osnovu vrednovanja određene urbane vile kao pripadnika regionalnog arhitektonskog izraza, a na osnovu kriterija integralne metodologije, mogu prepoznati prenesene tradicionalne vrednosti koje same po sebi predstavljaju dodatnu izuzetnu vrednost.

Hipoteza / H3:

- ***Kroz integralni metodološki aparat moguće bi bilo sagledati nivo autentičnosti i integriteta urbanih vila prve polovine 20. veka u Sarajevu, što bi omogućilo kvalitetnije i adekvatnije***

.....
²⁴ Ibid.

očuvanje ove vrste nasleđa kao vernog dokumenta prošlosti i prenošenja njegovog značaja na buduće generacije.

Pretpostavka je da je moguće izvršiti analizu autentičnosti i integriteta svakog pojedinačnog kriterija vrednosti u integralnom metodološkom aparatu za urbane vile prve polovine 20. veka u Sarajevu na osnovu čega je moguće utvrditi nivo autentičnosti i integriteta celokupnog dobra u službi njegove zaštite i očuvanja.

1.3. Ciljevi i zadaci istraživanja

Postoje dva pravca u kojima se cilj istraživanja razvija. Prvi se odnosi na razvoj integralne metodologije i operacionalizacije procesa vrednovanja arhitektonskog nasleđa 20. veka, dok se drugi odnosi na zaštitu i očuvanje arhitektonskog nasleđa 20. veka.

Da bi se sproveo cilj istraživanja koji se odnosi na razvoj integralne metodologije i operacionalizacije procesa vrednovanja arhitektonskog nasleđa 20. veka neophodno je:

- Istraživanje i analiza međunarodnih povelja, dokumenata i deklaracija sa fokusom na metodologiju i kriterije vrednovanja;
- Istraživanje i analiza regionalnih povelja, dokumenata i deklaracija sa fokusom na metodologiju i kriterije vrednovanja;
- Pregled i analiza postojećih organizacija i institucija i njihove metodologije vrednovanja nasleđa sa fokusom na 20. vek;
- Pregled i analiza publikacija vodećih organizacija i institucija za dokumentaciju i očuvanje nasleđa 20. veka;
- Analiza stratifikacije i razgranatosti organizacija te istorijske evolucije kriterija procene vrednosti korištenih za vrednovanje arhitektonskog nasleđa 20. veka internacionalno;
- Sistematizacija i uspostavljanje vremenske linije nastanka i razvoja povelja, dokumenata i deklaracija sa fokusom na pronalaženje tačke promene u razmišljanju prema zaštiti arhitekture 20. veka;
- Hijerarhizacija kriterija vrednovanja i komparativna analiza kriterija internacionalnog i regionalnog okvira;
- Selekcija kriterija i formiranje integralne metodologije vrednovanja arhitektonskog nasleđa 20. veka;

Da bi se sproveo cilj istraživanja koji se odnosi na zaštitu i očuvanje arhitektonskog nasleđa 20. veka neohodno je:

- Istraživanje i analiza rada organizacija i institucija i njihove metodologija identifikacije, vrednovanja, dokumentacije i očuvanja nasleđa 20. veka u praksi;
- Tumačenje i interpretacija svetski i regionalno zaštićenih objekata odabrane tipologije;
- Pregled i analiza razvoja stilskih pravaca 20. veka i teorije arhitekture internacionalno i regionalno, komparativna analiza sa studijama slučaja;
- Analiza hronološkog razvoja tipologije studije slučaja kroz specifične regionalne kontekstualne okvire;
- Analiza i prikaz transponovanja tradicionalnih, vernakularnih artefakata na studijama slučaja;
- Pregled i analiza razvoja tipologije regionalno kroz društveno-politički kontekst;
- Istražiti granice Sarajeva u periodu 20. veka i grafički prikazati na mapi Sarajeva pozicije urbanih vila sa osnovnim informacijama, formirati ukupni spisak urbanih vila;
- Grafički prikazati na mapi Sarajeva pozicije urbanih vila ranijih perioda sa osnovnim informacijama u cilju prikaza fokusnih tačaka razvoja vila po periodima;
- Kreirati foto bazu zatečenog stanja svih urbanih vila i detaljno tehnički dokumentovati odabrane studije slučaja;
- Stupiti u kontakt sa vlasnicima urbanih vila (studija slučaja), u cilju snimanja zatečenog stanja i pronalaska izvorne dokumentacije;

- Izvršiti selekciju urbanih vila prema kategorijama za potrebe primene integralne metodologije vrednovanja;
- Analizirati vrednosti vila primenom integralne metodologije;
- Analizirati načine zaštite i očuvanja urbanih vila internacionalno u cilju primene slične pozitivne prakse i na primerima urbanih vila Sarajeva;
- Analiza načina zaštite i očuvanja nasleđa u BiH;

Nedostatak specifičnog interesa za zaštitu graditeljskog nasleđa 20. veka dovodi do nenadoknadivih gubitaka i lišavanja budućih generacija znanja o njima. Cilj je osvestiti građane promocijom vrednosti nasleđa 20. veka kroz teorijsko i praktično istraživanje i naučni doprinos. Cilj istraživanja je dokazati da se podizanjem svesti građana, šire publike i korisnika prostora o vrednostima arhitektonskog nasleđa specifičnog perioda podiže njegov značaj i samim tim formira prvi korak ka zaštiti naslijeđa. Ukoliko ne poznajemo neko arhitektonsko delo skloni smo ga vrednovati negativno i biti inertni u toku izmena, nadogradnji ili čak rušenja objekata nasleđa u svrhu nove izgradnje. Obzirom da se radi o objektima koji su relativno mladi i nisu pod nacionalnom zaštitom neophodno je podizanje svesti šire javnosti o njihovim vrednostima u cilju zaštite objekata od dalje degradacije.

1.4. Metodologija rada i naučne metode istraživanja

Obzirom da je istraživanje definisano kroz konkretni predmet istraživanje koji se odnosi na ispitivanje metodologije vrednovanja arhitektonskog nasleđa 20. veka, posredni predmet istraživanje će se odnositi na urbane vile prve polovine 20. veka u Sarajevu tako da će metodologija jasno biti definisana u odnosu na ova dva predmeta. U radu će biti primenjene kombinovane metode istraživanja: od induktivne i deduktivne, komparativne, istorijske, genetičke metode, metode analize i sinteze, apstrakcije i konkretizacije, generalizacije i specijalizacije, klasifikacije, deskripcije, studije slučaja, promatranja i merenja.²⁵

U prvim delovima rada (glave I.-III.) koristit će se metode analize, uporedne i višestruke analize, sinteze, integracije i istorijske i genetičke metode u cilju istraživanja sadržaja primarnih i sekundarnih izvora. U uvodnom delu korištena je kvalitativna i kvantitativna metoda prikupljanja i obrade informacije, pregled sadržaja primarnih i sekundarnih izvora. U zaključnim delovima bit će korištena metoda deskripcije i komparativna metoda obrađenih informacija.

Centralni deo rada (glave IV.-VI.) podrazumeva korištenje istorijske i genetičke metode u svrhu formiranja istorijskog pregleda rasta i razvoja arhitekture i urbanih vila u Sarajevu. Za formiranje okvira metodologije bit će korištene induktivna, deduktivna i deskriptivna metoda, metoda analize i sinteze, metoda klasifikacije i komparacije. Za potrebe provere primene metodologije kroz odabrane primere vila bit će korištena metoda studije slučaja, arhitektonske analize, merenja, promatranja i rada na terenu. Primarni izvori istraživanja će biti originalna projektna dokumentacija, crteži, planovi, skice i fotografije studija slučaja urbanih vila u Sarajevu. Sekundarni izvori će biti tekstovi, crteži, fotografije i objavljena naučna i druga raspoloživa građa koja obrađuje temu urbanih vila u Sarajevu u prvoj polovini 20. veka. Prikupljanje relevantnih informacija i podataka bit će sprovedeno istraživanjem arhivske građe, građe muzeja, biblioteka, sadržaja kataloga izložbi, privatnih kolekcija arhitektata i njihovih porodica, te arhiva projektantskih preduzeća i instituta. Prikupljanje informacija će biti realizovano kroz saradnju sa institucijama od značaja kao i sa istaknutim članovima lokalne naučne zajednice iz oblasti arhitekture i urbanizma.

Završni deo rada (glave VII.-VIII.) podrazumeva korištenje metode sinteze, komparacije i sistematizacije, kategorizacije, konkretizacije, dokazivanja i interpretacije rezultata istraživanja.

²⁵ Ratko Zelenika. "Metodologija i tehnologija izrade znanstvenog i stručnog djela". (Rijeka, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Rijeci: 2000.).

1.5. Struktura rada

Strukturu disertacije čini osam osnovnih celina pored napomena i bibliografskih podataka. Istraživanje je predviđeno da se realizuje u fazama, gde je redosled **faza istraživanja** sledeći:

1) Prva faza istraživanja /F1, odnosi se na istraživanje pojmova od značaja, pregled literature dosadašnjih istraživanja i pregled teorija i istorije moderne arhitekture (prikazana kroz prve dve glave rada).

2) Druga faza istraživanja /F2, u kojoj će biti sprovedena analiza internacionalnog okvira dokumenata, povelja i deklaracija za identifikaciju, vrednovanje i očuvanje arhitektonskog nasleđa i nasleđa 20. veka. Također podrazumeva analizu međunarodnih i regionalnih organizacija za očuvanje nasleđa 20 veka, analizu internacionalnih i regionalnih metodologija identifikacije, vrednovanja i očuvanja arhitektonskog nasleđa 20. veka (prikazana u trećoj glavi rada).

3) Treća faza istraživanja /F3, podrazumeva sublimaciju prethodnog istraživanja kroz formiranje okvira metodologije vrednovanja nasleđa 20. veka i formiranje unapređenog integralnog metodološkog aparata (prikazanog u četvrtoj glavi rada).

4) Četvrta faza /F4, se odnosi na mapiranje urbanih vila, selekciju studija slučaja i primenu usvojene integralne metodologije na studijama slučaja (prikazane u petoj i šestoj glavi rada).

5.) Peta faza /F5, će se izvršiti diskusija rezultata postupkom sumiranja i upoređivanja studija slučaja, kao i kategorizacija i sistematizacija rezultata, a zatim analiza rezultata u okviru opšte metodologije i u okviru primenjene metodologije (prikazane u šestoj glavi rada), kao i formiranje zaključaka i preporuka (prikazanih u sedmoj i osmoj glavi rada).

Istraživanje koje je sprovedeno kroz pet faza rada, prikazano i **strukturirano** je kroz osam glava, uvod, identifikacija modernizma, pregled i selekcija kriterija, integralna metodologija, urbane vile u Sarajevu, studije slučaja, diskusija, zaključna razmatranja:

Uvod rada sadrži obrazloženje problema i predmeta istraživanja (određivanje oblasti i prostornog, vremenskog i tipološkog okvira), ciljeve i zadatke istraživanja, polazne hipoteze, prikaz metodologije i strukture rada, naučni doprinos i moguću primenu rezultata istraživanja. Uvodni deo završava definisanjem pojmova i pregledom i kritičkim prikazom dosadašnjih istraživanja.

Drugi deo rada predstavlja pregled teorija i istorije arhitekture 20. veka sa fokusom na identifikaciju objekata modernizma.

Treći deo rada sadrži istraživanje povelja, dokumenata, deklaracija i organizacija uključenih u proces očuvanja nasleđa 20. veka te njihovu stratifikaciju, razgranatost i istorijsku evoluciju kriterija sa rascepom na internacionalni i regionalni okvir.

Četvrti deo rada predstavlja prikaz razvoja i formiranje integralne metodologije vrednovanja arhitektonskog nasleđa 20. veka. Na osnovu uvodnih, istorijskih i preglednih analiza moguće je izvršiti komparaciju i selekciju kriterija i formirati okvir za integralnu metodologiju vrednovanja arhitektonskog nasleđa 20. veka u Sarajevu. Na osnovu grafičke valorizacije vila (Svrzo, Đerzelez, Bajlon i Crni vrh, kao testnih studija slučaja) formirana je metodologija vrednovanja urbanih vila Sarajeva 20. veka.

Peti deo rada podrazumeva analizu društveno-političkog, kulturnog okvira i pitanje identiteta. Prikaz istorijskog razvoja stambenog nasleđa Sarajeva paralelno prati detaljniji prikaz načina transponovanja vernakularnih artefakata kroz razvojne periode. Također jedan od fokusa ovog dela rada je i mapiranje vila modernizma kao i vila i stambenih kompleksa individualnog stanovanja ostalih perioda u cilju razmatranja fokusnih tačaka, načina i razloga širenja i formiranja specifičnih stambenih zona. Ova mapa će predstavljati uvodni deo u selekciju vila kao studija slučaja.

Šesti deo rada predstavlja primenu integralne metodologije na studijama slučaja. Poglavlje je podeljeno na dva glavna pravca modernizam i regionalni arhitektonski izraz. Analiza studija slučaja i primena integralne metodologije je prikazana grafički sa fokusom na autentičnost i integritet. Nedostupnost originalne projektne dokumentacije predstavlja dodatni izazov koji će biti savladan analiziranjem primarnih i sekundarnih izvora, časopisa, arhiva, biblioteka, zavoda i muzeja, kao i pokušaj da se stupi u kontakt sa porodicama arhitekata od značaja. Sve urbane vile Sarajeva popisane ovim istraživanjem prikazane su u sklopu četiri studije slučaja prema pripadnosti.

Sedmi deo rada predstavlja analizu i komparaciju studija slučaja, pregled, kategorizaciju i sistematizaciju rezultata. U formi diskusije nastaviti će se i završni deo rada koji podrazumeva analizu rezultata u okviru opšte metodologije i analizu rezultata u okviru primenjene metodologije, kao i pregled postavljenih ciljeva i analize uspešnosti dostignuća istih, analize uspešnosti realizacije unapred postavljenih zadataka i analize naučnog doprinosa pojedinačnih segmenata i rada kao celine.

Posledni segment disertacije se odnosi na zaključna razmatranja, preporuke za dalja istraživanja, preporuke za očuvanje arhitektonskog nasleđa urbanih vila u Sarajevu, priloge, popise slika, ilustracija, tabela, i literature.

1.6. Znanstveni doprinos

Nasleđe 20. veka nedovoljno je istražena oblast koja zavređuje mnogo veću pažnju. Reč je o vrlo vrednom arhitektonskom nasleđu koje je od izuzetne važnosti za očuvanje bosanskohercegovačkog identiteta. Originalnost i naučna opravdanost disertacije se ogleda kroz dva pravca prvi predstavlja razvoj integralne metodologije vrednovanja i drugi koji se odnosi na očuvanje arhitektonskog nasleđa 20. veka. U metodološkom smislu, ostvareni su značajni originalni naučni doprinosi koji se ogledaju kroz sintezu kriterijuma vrednovanja internacionalne i regionalne doktrine zaštite, nadogradnju, unapređenje i formiranje integralnog metodološkog aparata za vrednovanje nasleđa 20. veka. Naučna opravdanost doktorske disertacije se ogleda u sistematizaciji i analizi izvora i pregledu literature, razumevanju procesa identifikacije i vrednovanja arhitektonskog nasleđa 20. veka. Originalnost i naučna opravdanost doktorske disertacije se ogleda i u postavci, odabiru i obradi teme, te sagledavanju fenomena važnosti i značaja nasleđa specifičnog dela bliže prošlosti, načinu njegove identifikacije, selekcije, razvoja metodologije vrednovanja i obrade odabranih primera urbanih vila u Sarajevu. Naučni doprinos ove doktorske disertacije se ogleda i u grafičkim priložima kroz dijagrame/vremenske linije nastanka i razvoja povelja, dokumenata i deklaracija sa fokusom na kriterijume vrednovanja arhitektonskog nasleđa, prikaze geografske rasprostranjenosti na mapi urbanih vila u Sarajevu, grafičkoj dokumentaciji urbanih vila u Sarajevu (snimak zatečenog stanja na terenu sa arhitektonskom analizom vrednosti) i kategorizaciji urbanih vila u Sarajevu.

1.7. Očekivani rezultati istraživanja i moguća primena

Očekivani rezultati i doprinos istraživanja razvojem integralne metodologije su:

- sistematizacija i analiza izvora i pregled literature;
- razumevanje procesa identifikacije i vrednovanja arhitektonskog nasleđa 20. veka internacionalno i regionalno;
- nadogradnja i unapređenje metodologije vrednovanja;
- dijagrami/vremenske linije nastanka i razvoja povelja, dokumenata i deklaracija sa fokusom na kriterije vrednovanja arhitektonskog nasleđa;
- pozicioniranje urbanih vila kao nasleđa 20. veka Bosne i Hercegovine;
- istorijski pregled i razvoj urbanih vila Sarajeva;
- prikaz geografske rasprostranjenosti na novo formiranoj mapi urbanih vila u Sarajevu;
- dokumentacija urbanih vila u Sarajevu (snimak zatečenog stanja na terenu sa arhitektonskom analizom vrednosti);
- kategorizacija urbanih vila u Sarajevu.

Očekivani rezultati i doprinos istraživanja u praktičnoj primeni rezultata u procesu očuvanja nasleđa su:

- primena metodologije u vrednovanju nasleđa u procesu upisa dobara na listu nacionalnih spomenika od strane Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH;
- praktično korišćenje saznanja iz ove disertacije kao polazne osnove za zaštitu i obnovu urbanih vila u Sarajevu;

- analize i saznanja o projektantskim pravcima i načinima transponovanja vernakularnog u 20. veka koja se mogu koristiti u sklopu novih projektantskih praksi;
- formiranja novih edukativnih i turističkih ruta;
- primena metodologije vrednovanja na studijama slučaja drugih gradova u BiH;
- primena metodologije na druge tipologije.

1.8. Definisane pojmove

1.8.1. Modernizam

Kroz istraživanje značenja i obuhvata reči modernizam pronađena je literatura istoričara i teoretičara arhitekture 20. veka čiji stavovi o poreklu i značenju reči deferiraju. Autori koriste široki diapazon termina kao što su "moderno", "modernost", "moderni period", "moderni svet", "Moderni pokret", "Moderna arhitektura", "Modernizam", "Moderni/stički stil/pravac", "Moderna", "Internacionalni stil", "Bauhaus" i sl.

Pevsner opisuje dela istoricizma u cilju naglaska promene ka modernoj arhitekturi kroz dela Viliama Morisa (William Morris). On smatra da je 1851. godina, godina Velike izložbe, momenat kada počinje tranzicija ka modernoj arhitekturi kroz *Arts and Craft* pokret, inženjerstvo i *Art Nouveau*, dok je konačna forma moderne arhitekture realizovana kroz dela Valtera Gropiusa.²⁶ Prema Emilu Kaufmanu (Kaufmann) moderna arhitektura starta sa 1900. godinom kroz dela Hendrika Petrusa Berlaža (Hendrik Petrus Berlage) i Adolfa Losa, dok je finalno etablirana kroz dela Le Koribzjea (Corbusier).²⁷ Kako bi konstruisao modernizam kao fundamentalno moderan i nov pravac Kaufman, kao i Pevsner postavlja svoje delo kao antitezu istoricizmu.²⁸ Za razliku od njih Gidion (Giedion) smatra da renesansa predstavlja uvod u novi koncept čoveka, prostora i celog kosmosa.²⁹ Prema Gidionu pobeda moderne arhitekture leži na leđima Henri van der Veldea (Henry van der Velde), Viktora (Victor) Horte, H.P. Berlaža, Ota Vagnera (Otto Wagner), Augusta Pereta (Perret) i Frank Lojd Rajta (Lloyd Wright). On smatra da je prva generacija arhitekata oko 1910. godine otključala put ka modernoj arhitekturi, dok je proces dostigao završetak oko 1930. godine u delima Valtera Gropiusa (Walter Gropius), Le Korbizjea i Ludviga Mis van der Roea (Ludwig Mies van der Rohe). Hičkok (Hitchcock) kroz svoje delo predstavlja evoluciju arhitekture od 1750. do kasnih 1920.³⁰ On smatra da je pokret dostigao punu zrelost 1910. godine i kasnije kroz dela Le Korbizje.³¹ Benevolo kao i Hičkok i Pevsner starta istraživanje krajem 18. veka. Za njega je moderna arhitektura kao kohezivna linija misli rođena u Engleskoj 1862. godine kroz dela Morisa i Folknera (Faulkner). Međutim kao objektivna metoda i puni pravac ostvarena je tek 1919. godine kroz dela Valtera Gropiusa.³²

Prema Ričardsu (Richards) istoričari arhitekture su sve do 1960. godine reč „**Moderno**“ koristili za definisanje arhitekture koja se pojavila krajem 19. veka u Evropi.³³ Skali (Scully) je verovao da se za identifikovanje početka **Moderne arhitekture** istraživanjem mora ići unazad sve do tačke kad se više ne može prepoznati arhitektura kao slika **modernog sveta**, što ga je dovelo do trenutka sredinom 18. veka.³⁴ Za Džodika (Joedicke-a), Lui Salivan (Louis Sullivan), Henri Petru Berlaž, Henri van de Velde i Oto Vagner su bili arhitekti čiji su radovi vodili prema razvoju **Moderne arhitekture** krajem 19. veka i

²⁶ Panayotis Tournikiotis, *Historiography of Modern Architecture* (Cambridge, London: The MIT Press, 1999), 27.

²⁷Ibid, 32.

²⁸ Ibid, 35.

²⁹ Ibid, 41.

³⁰ Ibid, 116.

³¹ Ibid, 119.

³² Ibid, 86-90.

³³ James Maude Richards, *An Introduction to Modern Architecture* (London: Penguin Books Ltd England, 1940), 9-14.

³⁴ Vincent Scully, *Modern Architecture The Architecture of Democracy* (London: Prentice-Hall International, Inc, 1961), 15-18.

početkom 20. veka.³⁵ Frampton (Frampton) je verovao da je za pisanje istorije Moderne arhitekture prvi zadatak postaviti početak perioda, što predstavlja vrlo težak zadatak "što se rigoroznije traži njeno poreklo, čini se da odgovor leži dalje".³⁶ Frampton se složio sa Skali da je raskol između inženjerstva i arhitekture, realiziran osnivanjem prve inženjerske škole u Parizu 1747. godine, bio prekretnica i početak "praistorije **Modernog pokreta**".³⁷ Kurtis (Curtis) je u svojoj knjizi "*Moderna arhitektura od 1900. godine*" komentarisao da su od 1890. do 1920. godina razni novi arhitektonski pravci tvrdili da je **modernost** njihov glavni atribut.³⁸ Haiko se složio sa Kurtisom u pogledu raznolikosti arhitekture koja je bila označena kao "**Moderna**", komentarišući da ono što se smatralo modernim oko 1900. godine se u suštini ne može meriti sa merilom modernizma.³⁹ Termini "moderno", "moderna svet", "moderna period" se suštinski razlikuju od termina "modernizma", "Moderna pokret", "Moderna arhitektura", "Moderna/stički stil/pravac", ili "Moderna". "**Moderna period**", "**moderna svet**" i "**modernost**", u arhitekturi započinju sa humanizmom i renesansom kao prvim stilskim periodom "**modernog klasičnog**" ili "**modernog klasicizma**".⁴⁰ Sa druge strane "**Modernizam**", "**Moderna pokret**", "**Moderna arhitektura**", "**Moderna/stički stil/pravac**", "**Moderna**", "**Internacionalni stil**" i "**Bauhaus**" predstavljaju stilske pravce s početka 20. veka koji zagovaraju potpuni raskid sa tradicionalnim stilskim pravcima ističući isključivo postulate **modernizma**. "*Mnogi predstavnici različitih modernističkih stilova sredine 20. veka tvrde da njihov rad stoji izdvojeno, samostalno, kao paralelna tradicija, sa pretenzijom ka modernosti većom nego što su imali svi stilski pravci do tada – u tom smislu modernizam jeste moderan stil.*"⁴¹

Sa druge strane kada analiziramo vremenske granice nastanka i trajanja modernizma neupitno je startati sa Dokomomo okvirima. Početni periodi arhitekture modernizma variraju za različite Dokomomo nacionalne sektore u zavisnosti od momenta kada se prvi put pojavljuju u različitim zemljama i obuhvataju celi 20. vek. Pregled Dokomomo publikacija i veb (web) stranica poduzetih za ovo istraživanje pokazuje da početni period varira od 1900. godine⁴², 1910. godine⁴³, 1920. godine⁴⁴ i 1925. godine⁴⁵ pa sve do 1930. godine⁴⁶, 1965. godine⁴⁷, 1970. godine⁴⁸ pa čak do 1980. godine⁴⁹. U cilju sužavanja fokusa na regiju Sarajeva analizirana je literatura koja definiše vrlo različite granice početka modernizma u BiH.⁵⁰ U knjizi "*99 arhitekata sarajevskog kruga*" Ivan Štraus je prikazao hronološki pregled arhitekture Sarajeva od kraja 19. do kraja 20. veka. Prelomni trenutak napuštanja oživljavanja istorijskih

35 J. Juergen Joedicke, *A History of Modern Architecture* (London: The Architectural Press, 1961), 10-11.

36 Kenneth Frampton, *Modern architecture - a critical history* (London and New York: Thames & Hudson Ltd., 2007).

37 Vincent Scully, *ibid*, 15-18.

38 William Curtis, *Modern architecture since 1900* (London: Phaidon, 1987), 11-21.

39 Peter Haiko, *The Architecture of the 20th Century Journal of Modern Architecture* (London: Butterworth Architecture an imprint of Butterworth Scientific, 1990), 9-12.

40 Renata V. Jadrešin – Milić, "*Teorijske postavke savremene klasične arhitekture i njihov odnos prema teorijskim principima arhitekture renesanse*", doktorska disertacija, (Beograd: Univerzitet u Beogradu, Arhitektonski fakultet, 2012.), 7.

41 *Ibid.*, 8.

42 "Catalogue," Do_co.mo.mo_Slovenia, pristupljeno 06.04.2021. preko <http://www.docomomo.si/index.html>

43 "Buildings Register: Sirius Building | 1975/1980 | NSW" Docomomo Australia, pristupljeno 15.08.2019. preko <https://docomomoaustralia.com.au/dcm/sirius-building-1975-1980-nsw/>

44 "Docomomo Germany aims," Docomomo Germany, pristupljeno 20.08.2012. preko https://www.docomomo.de/attachments/article/35/2017_Docomomo-Leporello_de.pdf

45 "Carta de Cádiz," DOCOMOMO Iberico, Barcelona: Fundación DOCOMOMO Iberico, pristupljeno 20.08.2019. preko http://www.docomomoiberico.com/images/stories/docomomo/pdfs/2007_carta_de_cadiz_2.pdf

46 Palomares Figueres, María Teresa, "DOCOMOMO. Modern architecture and heritage," *Loggia Arquitectura & Restauración, Universitat de Valencia* (2018): 8-21. <https://doi.org/10.4995/loggia.2018.7968>.

47 "Carta de Cádiz," *ibid*.

48 "Buildings Register: Sirius Building | 1975/1980 | NSW," Docomomo Australia, pristupljeno 15.08.2019. preko <https://docomomoaustralia.com.au/dcm/sirius-building-1975-1980-nsw/>

49 "Catalogue," Do_co.mo.mo_Slovenia, pristupljeno 06.04.2021. preko <http://www.docomomo.si/index.html>

50 Detaljnije o literaturi Ivana Štrausa vidi Poglavlje 1.10. Pregled i kritički prikaz dosadašnjih istraživanja.

formi i kretanje ka modernizmu dogodio se s bankom „Slavia“ 1911. godine.⁵¹ Arhitekta Jan Kotera, student Ota Vagnera iz Praga, projektovao je prvi objekat bez tradicionalnih ukrasa. Stoga ova zgrada stoji kao kraj jednog i početak novog veka u razvoju arhitekture. Također period između dva svetska rata u BiH naziva se periodom „*Modérne*“. **Modérna** je izraz zasnovan na stilskim karakteristikama **modernizma**. Fokusira se na novu arhitekturu koja je nastajala u periodu od 1920. do 1940. godina.⁵²

Zaključno, reč **modernizam** će biti korištena u daljem tekstu kao sinonim za "*Modernu arhitekturu*", "*Moderni pokret*", "*Moderni/stički stil/pravac*", "*Modérnu*", "*Internacionalni stil*" i "*Bauhaus*". Za BiH vremenska granica modernizma započinje sa godinom izgradnje banke „Slavija“ 1911. godine. Međutim težnje arhitekata sarajevske scene ka novom arhitektonskom izrazu prepoznate su i ranije kroz stilski izraz bosanskog sloga. U cilju prikaza prelaza sa stilskih pravaca austrougarskog perioda ka bosanskom slogu i modernizmu vremenski obuhvat ove doktorske disertacije će startati sa 1900. godinom. Prema uvidu u izgradnju urbanih vila fokus je na prvoj polovini 20. veka zbog čega će vremenski obuhvat ove doktorske disertacije završiti sa 1950. godinom.

1.8.2. Autentičnost

Autentičnost je reč grčkog porekla, *authentikos*, što znači "*pravi, istinit*".⁵³ Pojam autentičnosti se spominje u doktrini zaštite još od samih početaka gde se u Međunarodnoj povelji o konzervaciji i restauraciji spomenika i spomeničkih celina održanoj u Veneciji 1964. godine (Venecijanska povelja), u članu 9.⁵⁴ govori o '*autentičnosti dokumenata*' i u peambuli povelje "*Zajednička odgovornost je čuvati baštinu za buduće generacije. Naša je dužnost predati je dalje u punom bogatstvu njene autentičnosti.*" Fokus Venecijanske povelje je bio na umetničkoj i istorijskoj vrednosti u kontekstu vremena, gde se prioritet ne stavlja na zaštitu izvorne forme već na doprinos svih epoha u životu jednog spomenika.

Do danas autentičnost predstavlja jedan od ključnih parametara za zaštitu i očuvanje graditeljskog nasleđa. Od prvog testa autentičnosti definisanog unutar Operativnih smernica iz 1977. godine konfuzija njegove primene u praksi nije rešena sve do Nara dokumenta 1994. godine i do proširenja koncepta testa autentičnosti u Operativnim smernicama 2005. godine. Rezultat Operativnih smernica iz 1977. godine je bio "*test autentičnosti*" svetske baštine, koji se primenjivao kroz četiri fizička atributa: dizajn, materijal, postavka i izrada.⁵⁵ Kao rezultat stručnih sastanaka o autentičnosti 1994. godine, prvo u Bergenu, a zatim u Nari, revidirane su Operativne smernice tek 2005. godine koje su dale novu definiciju "*uveta autentičnosti*": "[...] *ako su njihove kulturne vrednosti istinite i verodostojno izražene kroz attribute: tradicije, tehnike, jezika i druge oblike nematerijalne baštine, duh i osećaj*".⁵⁶ Istraživački rad Stefana Tšudi-Madsena (Tschudi) "*Principi u praksi*" koji je predstavljen na APT-u 1984. godine na konferenciji u Torontu, najbolje sumira evropsku doktrinu autentičnosti sredinom 1980-ih. Njegov rad istražuje pet različitih područja autentičnosti: materijal, struktura, površina, arhitektonski oblik i funkcija.⁵⁷ Također istraživački rad Juke Jokileta (Jukka Jokilehto) iz 1993. godine "*Tretmani i autentičnost*" objedinjuje njegova razmišljanja unutar

51 Ivan Štraus, *99 arhitekata sarajevskog kruga / 1930. - 1990.* (Sarajevo, Zagreb: TKD Šahinpašić/BTC Šahinpašić, Akademija nauka i umjetnosti BiH, 2010), 15.

52 Ibid., 18-24.

53 Knut Einar Larsen, Nils Marstein, "*Conservation of Historic Timber Structures An ecological approach*" (Oslo, 2016.), 21. Tekst je originalno objavljen prvo Butterworth-Heinemann Series in Conservation and Museology, 2000.

54 International Museums Office. The Athens Charter for the Restoration of Historic Monuments. (Athens: First International Congress of Architects and Technicians of Historic Monuments, International Museums Office, 1931.), član 9. poslednji pristup 10.10.2021. <https://www.icomos.org/en/167-the-athens-charter-for-the-restoration-of-historic-monuments>.

55 Herb Stovel "Origins and influence of the Nara document on authenticity", (APT Bulletin: 2008) 39 (2/3): 9-17.

56 Jukka Jokilehto, "Considerations on Authenticity and Integrity in World Heritage Context" *City & Time* 2 (2006), (1): 1. Preuzeto 08.12.2021. sa URL:<http://www.ct.ceci-br.org>

57 Stefan Tschudi-Madsen, "Principles in practice", (Toronto: APT Bulletin, 1985.) 17 (3-4): 12-20.

definisano procesa analize autentičnosti neposredno pred Nara dokument. Jokileto sugerira da mesta kulturne baštine moraju ispunjavati "test autentičnosti" u dizajnu, materijalu, izradi ili okruženju.⁵⁸

Posebna pažnja aspektu konceptu autentičnosti posvećena je u Nara dokumentu iz 1994. godine koji predstavlja prekretnicu u modernoj istoriji zaštite. Inicijativa za održavanje Konferencija potekla je od Japanske vlade koja je pokušavala rešiti problem primene "testa autentičnosti" na nasleđu specifičnog geo-kulturnog konteksta Japana.⁵⁹ Stoga su editori Nara dokumenta nakon 30 godina od Venecijanske povelje pokušali formirati skup međunarodno primenjenih načela očuvanja. Editori Nara dokumenta (Larsen, Jokileto, Lemaire, Masuda, Marštajn (Marstein) i Stovel) su ujedno i teoretičari koncepta autentičnosti koji su najviše doprineli teorijskoj osnovi na kojoj počiva dokument.⁶⁰ U ovom dokumentu ističe se važnost "testa autentičnosti" kao glavnog čimbenika u procesu nominacije spomenika na Listu svetske baštine (LSB) uz puno poštovanje društvenih i kulturnih vrednosti svih društava u ispitivanju izvanredne univerzalne vrednosti.⁶¹ "Sve prosudbe o vrednostima koje se pripisuju kulturnim dobrima kao i o verodostojnosti povezanih izvora informacija mogu se razlikovati od kulture do kulture, pa čak i unutar iste kulture. Stoga nije moguće temeljiti presude o vrednosti i autentičnost unutar fiksnih kriterija. Naprotiv, dužno poštovanje prema svim kulturama zahteva da se svojstva baštine moraju uzeti u obzir i prosuditi unutar kulturnih konteksta kojima pripadaju."⁶² Prema načelima Nara dokumenta autentičnost se sagledava kao dinamični proces koji je važno definisati kako bi se ista mogla adekvatno očuvati. Na Međunarodnoj generalnoj skupštini IKOMOS-a (ICOMOS) 1999. godine, Nara dokument je prvi put formalno usvojen gde je postao deo tela doktrine koju podržava i promovira IKOMOS.⁶³

Jedan od editora Nara dokumenta i teoretičar autentičnosti, Herb Stovel, posebno naglašava da autentičnost sama po sebi nije vrednost. Prema Stovelu dobra ne zaslužuju upis na LSB samo zato što su "vrlo autentični", fokus je na "izuzetnoj univerzalnoj vrijednosti" i na autentičnosti atributa koji nose vrednost, na njihovoj istinitosti i verodostojnosti.⁶⁴ Također Stovel propituje osporavanje ideje da autentičnost mora biti prisutna u svim atribuiranim područjima da bi se dobro smatralo autentičnim.⁶⁵

Na Interameričkom simpoziju o autentičnosti u konzervaciji i menadžmentu održanom uz potporu US IKOMOS-a i Geti (Getty) Instituta za konzervaciju u San Antoniju u martu 1996. godine diskutovalo se o primeni načela Nare. Na sastanku je usvojena Deklaracija iz San Antonija, koja diskutuje o vezi autentičnosti i identiteta, istorije, materijala, društvene vrednosti, dinamičnih i statičnih mesta, upravljanja i ekonomije.⁶⁶ Analiza dokumenta danas pokazuje koliko je jaka želja bila da se afirmira poseban kulturni karakter regije kao temelj za razumevanje njene autentičnosti. Deklaracija je također

58 Jukka Jokilehto, "Treatment and authenticity", Management guidelines for World Cultural Heritage sites, Rim: ICCROM-UNESCO ICOMOS, (1993.): 59-75.

59 Editori su željeli proširiti raspon atributa kojim bi se autentičnost mogla prepoznati kako bi obuhvatila i Japansku praksu očuvanja nasleđa koje se odnosi na periodično rastavljanje, popravak i ponovno sastavljanje drvenih hramova koja dovodi do problema analize koncepta autentičnosti precizno definisanog i ograničenog Operativnim smernicama Unesko. Vidi: Knut Einar Larsen, "Preservation of Historic Buildings in Japan: Principles and practices in an international perspective", *Kyoto Conference on Japanese Studies* (1996.) 61-65.

O ovome jasno govori i podatak da je od 50 000 objekata zaštićenih na lokalnom i nacionalnom nivou Japana, većina ponovo izgrađena u poslednjih 400 godina. Međutim ovaj način obnove objekta odnosno uništavanja njegove izvornosti jeste jedini način njegovog očuvanja u punom obimu autentičnosti. Vidi: Larsen, K.E., A note on the authenticity of historic timber buildings with particular reference to Japan, *Occasional Papers for the World Heritage Convention*, (ICOMOS: 1992.).

60 Herb Stovel "Origins and influence of the Nara document on authenticity", (APT Bulletin: 2008) 39 (2/3): 9-17.

61 Agency for Cultural Affairs (Government of Japan), UNESCO, ICCROM, & ICOMOS. (1994). The Nara Document on Authenticity. (M. Lemaire, & M. Stovel, Ur.) Nara: Agency for Cultural Affairs (Government of Japan), UNESCO, ICCROM and ICOMOS. Preuzeto 19.11.2021. iz http://icomosubih.ba/pdf/medjunarodni_dokumenti/1994%20Dokument%20iz%20Nare.pdf

62 Ibid.

63 Herb Stovel "Authenticity in Conservation Decision-making: The World Heritage Perspective", *Journal of Research in Architecture and Planning*, (Kanada: Charleton University, 2004.) Vol 3, 1-8.

64 Herb Stovel, from commentaries included in Annex 4, The Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention, (UNESCO World Heritage Centre, version prepared by the Advisory Bodies: 2003.).

65 Herb Stovel "Origins and influence of the Nara document on authenticity", (APT Bulletin: 2008) 39 (2/3): 9-17.

66 "Declaration of San Antonio." San Antonio, ICOMOS, (1996.). Preuzeto 02.09.2019. godine. <https://www.icomos.org/en/resources/charters-and-texts/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/188-the-declaration-of-san-antonio>

predložila proširenje "dokaža" autentičnosti kako bi uključili odraz njegove prave vrednosti integriteta, konteksta, identiteta, upotrebe i funkcije.⁶⁷

Povelja iz Rige o autentičnosti i istorijskoj rekonstrukciji u odnosu na kulturnu baštinu, razvijena u Rigi, u Latviji, 2000. godine uz vodstvo IKROM-a predstavljala je regionalni sastanak fokusiran na aspekt autentičnosti.⁶⁸ Zaključci Riga povelje jasno odražavaju načela Nara povelje sa isticanjem dodatnih atributa. I međunarodna konferencija o konzervaciji održana u Krakovu iz 2000. godine razmatra pojam autentičnosti koji se definiše kao zbir značajnih istorijski utvrđenih karakteristika od izvornog do zatečenog stanja nastalih kao rezultat različitih transformacija koje su se dogodile tokom vremena.⁶⁹ Za razliku od pojma izvornosti, autentičnost prati promene na objektu u toku vremena. Stoga je prema Operativnim smernicama Unesko iz 2021. godine autentičnost definisana u članu 80. "*Sposobnost razumevanja vrednosti pripisane baštini ovisi o stupnju u kojem se izvori informacija o toj vrednosti mogu shvatiti kao verodostojni ili istiniti. Poznavanje i razumevanje ovih izvora informacija, u odnosu na izvorna i naknadna obilježja kulturne baštine, te njihova značenja nagomilana tokom vremena, nužna su osnova za ocenu svih aspekata autentičnosti.*"⁷⁰

Definicija autentičnosti prema članu 82. Operativnih smernica za primenu Konvencije o svetskoj baštini Unesko glasi: "*U zavisnost od vrste kulturne baštine i njenog kulturnog konteksta, dobra mogu zadovoljavati uvete autentičnosti ukoliko su njihove kulturne vrednosti (prema predloženim kriterijima za nominaciju) istinito i verodostojno izražene kroz različita svojstva, uključujući: oblik i dizajn; materijale i tvari; upotrebu i funkciju; tradicije, tehnike i sisteme upravljanja; mesto i okruženje; jezik i druge oblike nematerijalne baštine; duh i osećaj; i druge unutrašnje i vanjske faktore.*"⁷¹

Sušтина vrednosti kulturnog dobra je sada sadržana u sposobnosti dobra da prenese vrednosti gde se "*autentičnost shvata kao visina stepena do kojeg su dobra istinito, autentično i verodostojno izražena obilježjima koja nose vrednost.*"⁷²

Jokileto u svom istraživačkom radu "*Aspekti autentičnosti*" koji je predstavljen na APT konferenciji 1985.godine ističe da je svaka od konvencija i skupova na kojima se raspravljalo o autentičnosti rezultirala novim parametrima. Međutim ove parametre ne treba posmatrati kao fiksne spiskove, već pre kao uputstvom koje pomaže u definisanju autentičnosti. Jokileto zaključuje u svom istraživačkom radu da se autentičnoć ne meri samo u odnosu na jedan od ovih parametara već je suštinska neophodnost upravo u formiranju "*zajedničkog kritičkog suda*".⁷³

1.8.3. Integritet

Integritet predstavlja drugi ključni parametar za zaštitu i očuvanje graditeljskog nasleđa i drugi čimbenik u procesu nominacije spomenika na LSB.

Pojam integriteta se spominje u doktrini zaštite još od samih početaka gde se u Međunarodnoj povelji o konzervaciji i restauraciji spomenika i spomeničkih celina održanoj u Veneciji 1964. godine (Venecijanska povelja), u članu 14.⁷⁴ govori o "*očuvanju integriteta spomeničkih celina*". Prvo poznato

67 Ibid.

68 Herb Stovel, "The Riga Charter on authenticity and historical reconstruction in relationship to cultural heritage, *Conservation and Management of Archaeological Sites* 4 (4) (Riga: 2000), 241-244.

69 Committee of Ministers of the Council of Europe. (1975). Declaration of Amsterdam Congress On The European Architectural Heritage. Amsterdam: The Congress of Amsterdam. Preuzeto 01.09.2019. godine iz http://icomosubih.ba/pdf/medjunarodni_dokumenti/1975%20Amsterdamska%20deklaracija.pdf

70 UNESCO, "Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention" (UNESCO World Heritage Centre, 2021), 30.

71 UNESCO, "Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention" (UNESCO World Heritage Centre, 2021), 30-31.

72 Marko S. Nikolić, "Primena principa zaštite i prezentacije graditeljskog nasleđa na srednjovekovnim utvrđenim gradovima u Srbiji.", doktorska disertacije (Beograd: Univerzitet u Beogradu, 2014), 4.

73 Juka Jokileto, *Aspekti autentičnosti*, *Glasnik Društva konzervatora Srbije*, br.26 (Beograd: Društvo konzervatora Srbije, 2002), 11-16.

74 International Museums Office. The Athens Charter for the Restoration of Historic Monuments. (Athens: First International Congress of Architects and Technicians of Historic Monuments, International Museums Office, 1931.), član 14. Poslednji pristup 10.10.2021. <https://www.icomos.org/en/167-the-athens-charter-for-the-restoration-of-historic-monuments>.

pojavljivanje integriteta u formalnim sistemima očuvanja nasleđa u Americi javlja se u Administrativnom priručniku službe Nacionalnog parka iz 1953. godine, gde se integritet opisuje kao "kompozitna kvaliteta koja označava izvornu izradu, izvornu lokaciju i nematerijalne elemente osećaja i povezanosti".⁷⁵ Kroz ovu definiciju jasno se vidi zabuna u korištenju termina integriteta za opisivanje autentičnosti koja se dugo prenosila doktrinom zaštite. Ovaj koncept integriteta se proširio Evropom preko glavnog sekretara IKOMOS-a Ernesta Alana Konalija (Allana Connallyja) i njegove pomoćnice i stalne predstavnice u Parizu, Ane Webster Smit (Ann Webster Smith), na prvom sastanku Odbora stručnjaka 1976. i 1977. godine. Na sastanku Odbor za svetsku baštinu uključio je "test autentičnosti" za mesta kulturne baštine i "uvete integriteta" za mesta prirodne baštine kao uvete koji moraju biti ispunjeni za upis na LSB.⁷⁶ U ovo dokumentu ispravljena je kriva upotreba integriteta u službi autentičnosti.

U svom dugogodišnjem teorijskom istraživačkom radu Jukka Jokilehto pokušava da jasno definiše i razdvoji autentičnost i integritet. U svoja dva istraživačka rada "Razmatranja o autentičnosti i integritetu u kontekstu svetske baštine" i "Svetska baština: Definisane izvanredne univerzalne vrednosti" Jokilehto detaljnije elaborira vrste integriteta ističući društveno-funkcionalni, strukturalni i vizuelni integritet. Društveno-funkcionalni integritet predstavlja kao identifikaciju funkcija i procesa na kojima se temelji razvoj dobra tokom vremena, kao i vezu sa interakcijom u društvu, duhovnim odgovorima, korištenjem prirodnih resursa i kretanjem ljudi.⁷⁷ Funkcionalni integritet smatra da je posebno očit u slučaju industrijskog mesta, kao što je tvornica, ali je jednako važan i u urbanom tkivu. Funkcionalni integritet daje referencu za razumevanje značenja različitih elemenata u izgrađenom okruženju.⁷⁸ Za definisanje strukturalnog integriteta Jokilehto ističe da je prostorna identifikacija elemenata koji dokumentiraju funkcije i procese pozivajući se na ono što je preživjelo u evoluciji tokom vremena od suštinske važnosti.⁷⁹ Također strukturalni integritet definiše današnju stvarnost na terenu, tj. elemente koji opstaju u današnjem istorijskom stanju od evoluirajućih funkcija prošlosti.⁸⁰ Na kraju vizuelni integritet pomaže definisanju estetske komponente. Upravo na takvim dimenzijama integriteta može da se temeljiti razvoj sistema upravljanja kako bi se garantovalo da vrednosti dobra neće biti narušene.⁸¹ Kada gledamo istorijski integritet Jokilehto ističe da će dobro uvek posedovati nekoliko, ako ne i većinu aspekata istorijskog integriteta. Zaključno zadržavanje specifičnih aspekata integriteta je od vitalne važnosti kako bi dobro adekvatno prenelo svoj značaj.⁸²

U Operativnim smernicama za nominaciju dobara za LSB iz 2008. godine navodi se da je integritet mera celovitosti i netaknutosti prirodne i/ili kulturne baštine i njenih obeležja.⁸³ "Celovitost" se odnosi na celovitost elemenata koji su potrebni da bi prenosili potpunu sliku i priču o dobru i mestu, kao i dovoljnu veličinu mesta za sve potrebne elemente i procese za prenos značaja. Stoga granice dobra bi trebale uključivati sve sastavne elemente koji podržavaju IUUV dobra. Na primer, samostanski kompleks bi trebao uključivati sve građevine koje doprinose IUUV, a ne samo najveće, najstarije ili estetski najznačajnije.⁸⁴ Sa druge strane "netaknutost" predstavlja pitanje stanja dobra u odnosu na pretnje i sve rizike u okruženju.

75 A. Connally, privatne zabilješke sa sastanka održanog u Švicarskoj 1976.g, iz Herb Stovel "Origins and influence of the Nara document on authenticity", (APT Bulletin: 2008) 39 (2/3): 9-17.

76 Herb Stovel, "Effective Use of Authenticity and Integrity as World Heritage Qualifying Conditions", *City & Time* 2 (3): 3. Preuzeto sa <http://www.ct.ceci-br.org>.

77 Jukka Jokilehto, "Considerations on Authenticity and Integrity in World Heritage Context" *City & Time* 2 (2006), (1): 1. Preuzeto 08.12.2021. sa URL:<http://www.ct.ceci-br.org>

78 Jukka Jokilehto. "World Heritage: Defining the outstanding universal value." *City & Time* 2 (2): 1 (2006): 2-3.

79 Jukka Jokilehto, "Considerations on Authenticity and Integrity in World Heritage Context".

80 Jukka Jokilehto. "World Heritage: Defining the outstanding universal value.", 2-3.

81 Jukka Jokilehto, "Considerations on Authenticity and Integrity in World Heritage Context".

82 Patrick W. Andrus and Rebecca H. Shrimpton "How to evaluate the integrity of a property", u *How to apply the National Register criteria for evaluation*. (National Register Bulletin, 2002.). Preuzeto 07.12.2021. sa <https://www.nps.gov/nr/publications/bulletins/nrb15/>.

83 UNESCO, Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention, (Paris: UNESCO World Heritage Centre, 2008), stav. 89.

84 Herb Stovel, "Effective Use of Authenticity and Integrity as World Heritage Qualifying Conditions", *City & Time* 2 (3): 3. Preuzeto sa <http://www.ct.ceci-br.org>.

Stovel naglašava da bi trebali biti definisani i svi fizički, društveni i ekonomski uveti potrebni za održavanje spomenika u dobrom stanju.⁸⁵

Definicija integriteta prema članu 88. Operativnih smernica za primenu Konvencije o svetskoj baštini iz 2021. godine glasi: "Integritet je mera celovitosti i netaknutosti prirodne i /ili kulturne baštine i njenih osobina. Ispitivanje uveta integriteta, stoga, zahteva procenu u kojoj meri dobro: a) uključuje sve elemente potrebne za izražavanje izvanredne univerzalne vrednosti; b) je odgovarajuće veličine kako bi se osigurala potpuna prezentacija svih karakteristika i procesa koji prenose značaj tog dobra; c) trpi štetne utecaje razvoja i /ili zanemarivanja. Ovo bi trebalo biti predstavljeno u 'izjavi o integritetu'."⁸⁶

U suštini dva koncepta autentičnosti i integriteta sumarno predstavljaju: sposobnost dobra da prenosi značaj i sposobnost dobra da osigura i održava značaj.⁸⁷

1.9. Pregled i kritički prikaz dosadašnjih istraživanja

Prekretnica u interesovanju šire javnosti za arhitekturu socijalističke Jugoslavije nastala je nakon izložbe u Muzeju moderne umetnosti (MoMa) u Nju Jorku (New Yorku) pod nazivom "*Toward a Concrete Utopia: Architecture in Yugoslavia, 1948 – 1980*" kao rezultat višegodišnjeg rada velikog tima stručnjaka.⁸⁸ Izložba u instituciji najvišeg svetskog značaja direktni je povod za bavljenje sopstvenim nasleđem, čiji je značaj upravo u prezentaciji baštine i njenom prihvatanju od strane stručne i šire javnosti. Neposredno nakon izložbe održan je seminar u Beogradu pod naslovom "*Arhitektura Jugoslavije 1945. – 1990.*" na temu izložbe u Muzeju moderne umetnosti. Na semiranu su svoj rad prezentovali učesnici tima iz specifičnih oblasti nasleđa, filma i muzike, voditelji projekta, stručnjaci iz svake bivše Federativne Republike Jugoslavije, koji su sa različitih aspekata već odpre izučavali i pisali o ovoj temi.

U periodu 2018. godine na Doktorskim akademskim studijama na Arhitektonskom fakultetu Univerziteta u Beogradu prvi zadatak je bio kritički osvrt na naučni članak, "*Reconciling National Narratives in Socialist Bosnia and Herzegovina: The Bašćaršija project, 1948-1953*", autora Dijane Alić, Mirjam Gusheh koji otvara vidike na jedan sasvim drugačiji način promatranja jednog projekta. Tekst je pisan davne 1999. godine, međutim i danas predstavlja inovativno i studiozno delo. Autori prikazuju problem projektovanja u kompleksnim okvirima socijalističke Jugoslavije na primeru projekta jednog od najznačajnijih arhitekata tog perioda, Juraja Najdharta (Neidharta). Tekst naglašava pokušaj Najdharta da uključi tradicionalnu Bašćaršiju u savremene tokove jugoslavenske arhitektonske scene.⁸⁹ Nakon ovog članka prva analizirana knjiga je "*Arhitektura Bosne i put u savremeno*"⁹⁰ autora Najdharta i Grabrijana iz 1953. godine. Knjiga predstavlja temelj teoriji savremenog projektovanja uključivanjem tradicionalnih elemenata na području BiH. Pisana je u formi juče, danas i sutra, kroz koju se može videti promena pogleda Najdharta sa orijentalne interpretacije osmanskog nasleđa na bosanski vokabular u nasleđu koji će doprinjeti arhitekturi socijalističke Jugoslavije. Knjiga je rezultat 15 godišnjeg rada u suradnji sa Grabrijanom i predstavlja bogat izvor informacija i različitih tumačenja tradicionalnih elemenata i primena istih kroz projekte autora.

Sledeći korak je bio upoznavanje sa radom i delom arhitekata od 1911. do 1991. godine. Niz knjiga, publikacija i časopisa opisuje arhitekturu ovog perioda. Veliki je doprinos arhitekta **Ivana Štrausa** u pregledu arhitekture socijalističkog perioda. Ivan Štraus u svojim delima "*Arhitektura Jugoslavije 1945.-*

85 Ibid.

86 UNESCO, "Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention", 31.

87 Herb Stovel, "Effective Use of Authenticity and Integrity as World Heritage Qualifying Conditions".

88 Martino Stierli, i Vladimir Kulić, (Ur.). "*Toward a Concrete Utopia: Architecture in Yugoslavia, 1948–1980.*" (New York: MoMa Publications, 2018).

89 Dijana, Alić, Mirjam Gusheh, "Reconciling National Narratives in Socialist Bosnia and Herzegovina: The Bašćaršija project, 1948-1953." *Journal of the Society of Architectural Historians*, (1999) 6-25.

90 Juraj Neidhart, i Dušan Grabrijan. "*Arhitektura Bosne i put u savremeno*". (Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1957).

1990."⁹¹, "*Arhitektura Bosne i Hercegovine 1945-1995*"⁹², "*Nova bosanskohercegovačka arhitektura 1945.-1975.*"⁹³, "*99 arhitekata sarajevskog kruga / 1930.-1990.*"⁹⁴, "*15 godina bosanskohercegovačke arhitekture 1970/1985 prilog za historiju arhitekture Jugoslavije*"⁹⁵ prikazuje pregled arhitekture Jugoslavije očima arhitekta sudionika. Ova dela ne predstavljaju celovit pregled arhitekture već lični izbor arhitekta. Kroz dela autor pokušava da prikaže uslove i prilike u kojima su stvarali jugoslavenski arhitekti. Ova dela imaju bogatu dokumentarnu vrednost obzirom da su jedni od retkih izvora fotografija izvornog izgleda objekata, trodimenzionalnih prikaza, maketa, tehničkih crteža sa detaljnim informacijama o autorima, saradnicima, izvođačima, godini nastanka projekta, ideji i realizacijama. Zaključak koji je proizašao iz gore navedenog pregleda literature jeste da su se autori bavili uglavnom promocijom arhitekture Jugoslavije kroz preglede arhitektonskih ostvarenja bez kritičkog osvrta na arhitektonsku produkciju. Danas autori sagledavaju arhitekturu Jugoslavije kao medijatora tadašnje političke i ideološke scene. "*U jedinstvenom omeđenom prostoru, jedinstvenog društvenog uređenja, svi ideloško-politički i ekonomsko-materijalni usponi i padovi imaju identične reperkusije na arhitektonsko stvaralaštvo.*"⁹⁶

Pored Ivana Štrausa još jedan arhitekta, Hamdija Salihović, daje dokumentarni doprinos arhitektonskom stvaralaštvu Jugoslavije. Arhitekta Salihović pored projektantske prakse, dokumentuje i promovira širu arhitektonsku scenu Jugoslavije. U svojim delima "*Arhitekt i umjetnost graditeljstva*"⁹⁷, "*Arhitektura Stvaralačka siteza Tradicionalno – Savremeno*"⁹⁸, autor postavlja arhitekturu Jugoslavije paralelno sa razvojem dešavanja na svetskoj sceni. Analizira poziciju arhitekta i njegovu misiju, parametre prostora i ambijenta, materijalizacije i konstrukcije, proporcije i oblika prostorne koncepcije i odnos prema nasleđu. Uvodi pionire modernizma i njihova arhitektonska dela te prikazuje razvoj arhitekture do savremenih arhitektonskih ostvarenja. Autor opisuje tradiciju graditeljstva i transfer uticaja tradicije na savremeno stvaralaštvo. Opisuje karakteristike i vrednosti arhitekture tradicionalne kuće. Analizira ambijent i odnos prema nasleđu kroz kreativnu interpolaciju na relaciji staro-novo.

Jedna od najvažnijih knjiga za ovo istraživanje je knjiga Predraga Miloševića "*Arhitektura u Kraljevini Jugoslaviji (Sarajevo 1918.-1941.)*"⁹⁹ Autor analizira celokupno arhitektonsko stvaralaštvo Sarajeva po tipologijama. U sklopu poglavlja 3. *STAMBENA ARHITEKTURA* izvojeno je poglavlje 3.1. *Porodične kuće i vile* u sklopu kojeg su pronađene brojne vile, osnovne informacije o arhitektima, godini izgradnje, fotografije izvornog stanja, tehnički crteži, opisi i obrazloženja autora o delima.

Veliki doprinos i najveću promotivnu snagu imali su časopisi koji su izlazili više puta godišnje širom Jugoslavije. U Beogradu "*Arhitektura i urbanizam - časopis za arhitekturu, urbanizam, primenjenu umetnost i industrijsko oblikovanje*" organ Saveza Društava arhitekata Srbije, Urbanističkog saveza Srbije i Udruženja likovnih umetnika primenjenih umetnosti i dizajnera Srbije (u periodu od 1960. -1987.). U Zagrebu "*Arhitektura - časopis za arhitekturu, urbanizam i primijenjenu umjetnost*" i "*Čovjek i prostor*" mjesecnik Saveza društva arhitekata Hrvatske. U Sarajevu "*ARH - Časopis za arhitekturu, urbanizam, primijenjenu umjetnost i industrijsko oblikovanje*", časopis Društva arhitekata Sarajeva (1966.-1993.)¹⁰⁰ i "*Radio Sarajevo - treći program*

91 Ivan Štraus, "*Arhitektura Jugoslavije 1945 – 1990.*" (Sarajevo: Svjetlost Sarajevo, n.d.).

92 Ivan Štraus, "*Arhitektura Bosne i Hercegovine 1945-1995.*" (Sarajevo: OKO - Grafičko izdavačka kuća, 1998).

93 Ivan Štraus, "*Nova bosanskohercegovačka arhitektura 1945 - 1975.*" (Sarajevo: Svjetlost OOUR izdavačka djelatnost, 1977).

94 Ivan Štraus, "*99 arhitekata sarajevskog kruga / 1930. - 1990.*" (Sarajevo, Zagreb: TKD Šahinpašić/BTC Šahinpašić, Akademija nauka i umjetnosti BiH, 2010).

95 Ivan Štraus, "*15 godina bosanskohercegovačke arhitekture 1970/1985 prilog za historiju arhitekture Jugoslavije*". (Sarajevo: Svjetlost, 1987).

96 Ivan Štraus, "*Arhitektura Bosne i Hercegovine 1945-1995.*" (Sarajevo: OKO - Grafičko izdavačka kuća, 1998), 7.

97 Hamdija Salihović, "*Arhitekt i umjetnost graditeljstva.*" (Sarajevo: Arhitektonski fakultet u Sarajevu, 2002).

98 Hamdija Salihović, "*Arhitektura Stvaralačka siteza Tradicionalno – Savremeno.*" (Sarajevo: Arhitektonski fakultet Sarajevo, 2010).

99 Predrag Milošević, "*Arhitektura u Kraljevini Jugoslaviji - Sarajevo 1918.-1941.* (Foča: Prosvjeta, 1997).

¹⁰⁰ Časopis je pisan u formi izveštaja o projektima i realizacijama, urbanističkim planovima i aktuelnim temama u arhitekturi. Analizirani časopisi: br. 1, 2-3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10-11, 15, 17/18, 22, 23. Časopisi prikazuju projekte i konkurse (1) obrazovne institucije, kino dvorane, (2-3) Generalni urbanistički plan Sarajeva iz 1963., (4) Hoteli, odmarališta i sportski objekti, (5 i 6) konkursi, (7) GUP Zenica, (8) muzeji i javne ustanove, (9) konkurs za spomen park Sarajeva, (10-11) stambena arhitektura, konkursi domovi kulture, (17/18) obrazovne institucije, osnovne škole i gimnazije, (15) hoteli i moteli.

60¹⁰¹. Navedena literatura ima značaj za ovo istrživanje obzirom da su u njoj pronađeni tekstovi intervju a arhitekata prve polovine 20. veka i izvorne fotografije objekata od značaja.

Pitanje koje je proizašlo kroz istraživanje i pregled literature jeste kako i na koji način identifikovati i vrednovati arhitektonsko stvaralaštvo 20. veka, koji su to parametri ili kriteriji na osnovu kojih se može analizirati arhitektonsko delo ovog perioda. Stoga se jedan deo pregleda literature odnosi na teorije 20. veka, a drugi na razvoj doktrine vrednovanja arhitektonskog nasleđa i nasleđa 20. veka. Za identifikaciju nasleđa modernizma neophodan je bio pregled arhitektonskih teorija i polaznih osnova na kojima leže koncepti modernizma. Osnovni izvori **teorijskih stavova i principa koji definišu modernizam** bili su tekstovi teoretičara *arhitekture*: Hitchcock, Henry Russell. *Modern Architecture: Romanticism and Reintegration*. New York: HackerArt Books, 1970.; Giedion, Sigfried. *Walter Gropius*. New York: Dover Publications Inc, 1992.; Giedion, Sigfried. *Space, Time and Architecture – The Growth of A New Tradition*. Cambridge: Harvard University Press, 1954.; Tournikiotis, Panayotis. *The Historiography of Modern Architecture*. Cambridge, London: The MIT Press, 1999.; Loos, Adolf. *Ornament and Crime*. Zagreb:Mladost, 1952.; Gropius, Walter. "BAUHAUS MANIFESTO", *Programm des Staatlichen Bauhauses in Weimar*, Weimar: Staatliche Bauhaus, 1919.; Le Corbusier, *Towards a new architecture*. New York: Dover Publication Inc., 1986.; Cohen, Jean-Louis. *Le Courbusier Le Grand*. London: Phaidon Press Limited, 200.); Le Corbusier, "Le Modulor", W.Boesiger, ed., *Le Corbusier: Oeuvre complete 1946-1952*, Zurich: Les Editions Girsberger, 1961.; Richards, J. *An Introduction to Modern Architecture*. London, Baltimore, Victoria: Penguin Books Ltd England, Australia and Inc. U.S.A., 1940.; Scully, Vincent. *Modern Architecture The Architecture of Democracy*. New York and London : George Braziller, Inc. and Prentice-Hall International, Inc., 1961.; Joedicke, J. *A History of Modern Architecture*. London: The Architectural Press, 1961.

Za identifikaciju **regionalnog arhitektonskog izraza** od značaja je literatura: Milošević, Predrag. *Arhitektura u kraljevini Jugoslaviji - Sarajevo 1918-1941*. Foča: Prosvjeta, 1997.; Kadić, Emir. *Arhitekt, Reuf Kadić*. Sarajevo: Emir Kadić, 2010.; Hadrović, Ahmet. *Gradska kuća orijentalnog tipa u Bosni i Hercegovini*. Zoran Riđanović, ur. Sarajevo: AVICENA, 1993.; Hrasnica, Mehmed. *Arhitekt Josip Pospisil: život i djelo*. Sarajevo: Arhitektonski fakultet, 2003.; Salihović, Hamdija. *Arhitekt i umjetnost graditeljstva*. Sarajevo: Arhitektonski fakultet u Sarajevu, 2002.; Kurto, Nedžad. *Arhitektura Bosne i Hercegovine: razvoj bosanskog sloga*. Sarajevo: Sarajevo-Publishing Međunarodni centar za mir, 1998.; Zvizdić, Denis. "Položajne, prostorno-funkcionalne i oblikovno-izražajne postavke, odrednice i karakteristike gradske kuće osmansko-turskog perioda u BiH kao bazni elementi valorizacije njenih vrijednosti." Magistarski rad, Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu, Arhitektonski fakultet, 2000.; Najdhart, Juraj, i Dušan Grabrijan, *Arhitektura Bosne i put u savremeno*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1957.; Salihović, Hamdija. *Arhitektura Stvaralačka sîteža Tradicionalno – Savremeno*. Sarajevo: Arhitektonski fakultet Sarajevo, 2010.; Idrizbegović-Zgonić, Aida, i Jasenka Čakarić. "Spatial Typologies Study of Sarajevo." *World Multidisciplinary Civil Engineering-Architecture-Urban Planning Symposium - WMCAUS*, Prague: WMCAUS, (2020): 1–8; Idrizbegović-Zgonić, Aida. "Quasi regionalizm vs memory of place." *Konferencija Retevitruvio*, Politecnico di Bari, Italia, (2011); Idrizbegović-Zgonić, Aida, i Jasenka Čakarić, "Mahale of Sarajevo – between public and private", *The 5th International Conference on Architecture and Built Environment with AWARDS S.ARCH*, Venice: Verlage e.K, (2018): 1-10.

Za sistematičan pregled i analizu kriterija identifikacije i vrednovanja nasleđa neophodne su bile međunarodne povelje, dokumenati i deklaracije sledećih **organizacija**: Dokomomo, Unesko, Ikomos, Ikomos BiH, Ikomos za 20. vek (ICOMOS20C), Veće Evrope (Council of Europe). **Međunarodne povelje, dokumenati i deklaracije** od značaja za selekciju kriterija i definisanje okvira integralne metodologije su sledeće: Australia ICOMOS. "Bura povelja". Burra: Australia ICOMOS, (1979); Lemaire, M., & M. Stovel. Eds. *The Nara Document on Authenticity*. Nara: Agency for Cultural Affairs Government of Japan, UNESCO, ICCROM and ICOMOS, 1994.; Australia ICOMOS Inc. *The Burra Charter, The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance*. Australia ICOMOS Inc., International Council of Monuments and Sites, 2019.; ICOMOS *The Venice Charter: International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites*. Venice: Second International Congress of Architects and Technicians of Historic, 1964.; ICOMOS Australia Inc. *The Burra Charter, The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance*. Australia ICOMOS Inc., International Council of Monuments and Sites, 2013.; ICOMOS ISC20C. *The Madrid Document, Approaches for the Conservation of Twentieth-Century Architectural Heritage*. Madrid: 2011., Florence: 2014., Delhi: 2017.; Veće Evrope - Komitet ministara. *O zaštiti arhitektonskog naslijeđa 20. stoljeća*. Kotor: EXPEDITIO – centar za održivi prostorni razvoj, Evropske konvencije i preporuke u oblasti kulturnog naslijeđa, Veće Evrope - Komitet ministara, 1991.; UNESCO, *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*. UNESCO World Heritage Centre, 2021.

.....
¹⁰¹ Tekstovi raznih autora, izdvojeni samo relevantni za ovu oblast: Graditelji Sarajeva; Braća Kadić - pioniri savremene arhitekture u BiH; Dušan Smiljać - Arhitekt i profesor, čovjek; Uvodno izlaganje.

Relevantni **domaći i strani naučni radovi koji se bave identifikacijom i vrednovanjem nasleđa 20. veka** usmereni na selekciju kriterija su sledeći: Do.co.mo.mo US. "How to evaluate modern" *Do.co.mo.mo US.*, 2019; DOCOMOMO ICS/Regisers. "Modern Movement and the World Heritage List: The DOCOMOMO ICS/Regisers recommendation to ICOMOS." *Docomomo Journal* 18 (1998); "The World Heritage List," ICOMOS, preuzeto 06.08.2019. godine sa UNESCO: <https://whc.unesco.org/document/102409>; "Arhitektura 20. stoljeća u BiH," ICOMOS BiH, (2018), preuzeto 08.08.2019. godine sa: http://icomosubih.ba/Aktivnosti_2018_Arhitektura_u_BiH.html; ICOMOS ISC20C. "Initiatives - Twentieth Century Thematic History Framework." *ICOMOS*, (2019); UNESCO - World Heritage Centre. "World Heritage List." UNESCO, (2019); UNESCO. *World Heritage papers 5: Identification and Documentation of Modern Heritage*. In R. van Oers and S. Haraguchi Ed., Paris: UNESCO World Heritage Centre, Netherlands Funds-in-Trust, 2003.; UNESCO. *Unit 6 - Significance Assessment*. Editors: Manders, Martijn R.; Van Tilburg Hans, K.; Staniforth, Mark. Bangkok: UNESCO Bangkok, Asia and Pacific Regional Bureau for Education, 2012.; English Heritage. *Modern Matters Principles & Practice in Conserving Recent Architecture*. S. Macdonald, Ed. United Kingdom: Donhead Publishing, 1996.; Historic England. "Listing Selection Guides." *Historic England*, 2019.; Kosovo Architecture Festival. "DOCUMENTING MODERN KOSOVO". *Kosovo Architecture Festival*, n.d.; The Getty Conservation Institute. *Values and Heritage Conservation*. Editors: Erica Av Rami and Randall Mason. Los Angeles: The Getty Conservation Institute, 2000.; Henket, H. "The Modern Movement and the World Heritage List, The DOCOMOMO tentative list." UNESCO World Heritage Centre, (1996): 1-5.Happe, Barbara, & Martin S. Fischer. *The Auerbach house by Walter Gropius with Adolf Mayer*. JOVIS, 2019.

Za formiranje **integralne metodologije** ključna literatura je sledeća: KONSBIH. "Kriteriji za upis dobara na Listu nacionalnih spomenika BiH" *KONSBIH*, 2003.; Manević, Z., i D. Adžemović. "Vrijednovanje graditeljskog naslijeđa." *Arhitektura i urbanizam*, br. 5, (1998); Ching, Francis D. K. *Architecture: Forme, Space and Order*. USA: John Wiley&Sons, Inc., 2007.; Milenković, Branislav. *Uvod u arhitektonsku analizu*. Beograd: Građevinska knjiga d.o.o., 2009.; Rowe, Colin, & Robert Slutzky. *Transparency*. Basel, Boston, Berlin: Birkhauser Verlag, 1997.; Rowe, Colin. *The Mathematics of the Ideal Villa and Other Essays*. London: The MIT Press, 1987.; Arnheim, Rudolf. *Dinamika arhitektonske forme*. Beograd: Univerzitet umetnosti u Beogradu, 1990.

Za **istraživanje i analizu studija slučaja urbanih vila u Sarajevu** literatura od značaja je sledeća: Milošević, Predrag. *Arhitektura u kraljevini Jugoslaviji - Sarajevo 1918-1941*. Foča: Prosvjeta, 1997.; Milošević, Predrag. *Mate Bajlon, arhitekta 1903-1995*. Beograd: Zadužbina Andrejević, 2001. Kadić, Emir. *Arhitekt, Reuf Kadić*. Sarajevo: Emir Kadić, 2010.; Ćorović, Adi. "Nacionalni spomenici BiH 20. stoljeća." intervju vodio autor, 2018.; "Arhitekt Mate Baylon! Njegova arhitektura do početka Drugog svjetskog rata", *ARH - časopis za arhitekturu, urbanizam i oblikovanje*, Arhitektura između umjetnosti i tržišta, Sarajevo, (1991): 60-62.; Hadrović, Ahmet. *Gradska kuća orijentalnog tipa u Bosni i Hercegovini*. Zoran Riđanović, ur. Sarajevo: AVICENA, 1993.; Hrasnica, Mehmed. *Arhitekt Josip Pospisil: život i djelo*. Sarajevo: Arhitektonski fakultet, 2003.; Salihović, Hamdija. *Arhitekt i umjetnost graditeljstva*. Sarajevo: Arhitektonski fakultet u Sarajevu, 2002.; Čelić, D. "Graditelji Sarajeva". *Radio Sarajevo* V. S. Đikić, Ur. Sarajevo: (1988); Kurto, Nedžad. *Arhitektura Bosne i Hercegovine; razvoj bosanskog sloga*. Sarajevo: Sarajevo-Publishing Međunarodni centar za mir, 1998.; Spasojević, Borislav. *Arhitektura stambenih palata austrougarskog perioda u Sarajevu*. Sarajevo: Rabic, 1999.; Salihović, Hamdija. *Arhitektura Stvaralačka siteza Tradicionalno – Savremeno*. Sarajevo: Arhitektonski fakultet Sarajevo, 2010.; NK ICOMOS BIH "Arhitektura u mom kvartu: šetnja kroz sarajevsku modernu 1918 – 1940." *Federalno ministarstvo kulture i sporta*, (2019); Ćorović, Adi i Ahmed Obralić. "Razvoj graditeljske misli u Bosni i Hercegovini tokom prve polovine xx vijeka". (Sarajevo: Dobra knjiga, 2021.).

Za istraživanje pitanja **očuvanja i zaštite arhitektonskog nasleđa 20. veka** radovi od značaja su sledeći: Palomares Figueres, María Teresa. "DOCOMOMO. Modern architecture and heritage." *Loggia Arquitectura & Restauración Univesitat de Valencia* (2018):8-21. <https://doi.org/10.4995/loggia.2018.7968>.; Jonge, W. De. "Sustainable renewal of the everyday Modern." *Journal of Architectural Conservation*, (2017); Allan, J. "Point of Balance." *Journal of Architectural Conservation*, (2007): 13-46.; Jokilehto, Jukka. "Konzervacija između prakse i teorije." *Kulturna baština i dobro*, br. 27, (2003); Jokilehto, Jukka. "Šta je moderna konzervacija? Neka razmišljanja o evoluciji modernih konzervatorskih politika." *Moderna konzervacija* 1, (2013); Happe, Barbara, & Martin S. Fischer. *The Auerbach house by Walter Gropius with Adolf Mayer*. JOVIS, 2019.; Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika BiH, *Baština*, ur. Amra Hadžimuhamedović, IV/2008., preuzeto 22.11.2022. sa: http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=200&lang=1&id=353; Adi Ćorović (Stručni savetnik za graditeljsko nasleđe Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH), intervju vodio autor, novembar 2022. godine;

II. IDENTIFIKACIJA MODERNIZMA

*"Modernizam nas je oslobodio ograničenja svega što je bilo pre sa euforičnim osećajem slobode."*¹⁰²

20. vek predstavlja dugogodišnji okvir koji uključuje brojne pokrete, stilove i arhitektonske izraze. Analizirajući izveštaje¹⁰³¹⁰⁴ i studije¹⁰⁵ ključnih organizacija, kada je zaštita arhitekture 20. veka u pitanju, sve preporuke se odnose na modernizam ili Moderni pokret. 2003. godine, Unesko je objavio publikaciju pod nazivom "Svetska baština 5", gde u Aneksu B elaborira proces očuvanja baštine modernizma sa glavnim zaključkom koji se odnosi na istraživanje relevantnih kriterija za evaluaciju, identifikaciju i očuvanje modernizma.¹⁰⁶ Kada pogledamo odluke na osnovu kojih su dobra upisana na Listu svetske baštine naglasak je na Modernom pokretu. Iako je Le Corbusier bio pionir brutalizma i arhitekta koji je izgradio ključne građevine internacionalnog stila, njegov rad je označen na Listi svetske baštine (LSB) kao "Izvanredni doprinos Modernom pokretu". „Prva upotreba purizma može se videti na *Maisons La Roche et Jeanneret, Cité Frugès i Maison Guiette*; sa druge strane *Unité d'Habitation* je odigrao pionirsku ulogu u promovisanju brutalizma, dok je *Chapelle Notre-Dame-du-Haut* kao i kompleks *Capitol* promovisao skulpturalne forme."¹⁰⁷ Što predstavlja širok spektar pokreta i stilova koje arhitektura 20. veka obuhvata. Sa druge strane, kuća i studio Luisa Baragana (Luisa Barragana) izgrađeni u Meksiko Siti, predstavljaju važna regionalna adaptacija Modernog pokreta. Kuća je vrednovana kroz kriterijum (i): „*Kuća i studio Luisa Baragana predstavljaju remek-delo novog razvoja Modernog pokreta, integrišući tradicionalne, filozofske i umetničke struje kroz novu sintezu.*“¹⁰⁸ U konačnici važno je naglasiti arhitekturu 20. veka kao sveobuhvatni termin arhitektonskog stvaralaštva 20. veka koji treba biti korišten za sve pokrete i stilove kako doktrina identifikacije, vrednovanja i zaštite ne bi bila fokusirana samo na arhitekturu modernizma i Modernog pokreta. Korak ka isticanju vrednosti arhitektonskog stvaralaštva 20. veka na LSB počeo je sa odlukom od upisu rada Frenk Lojd Rajta kao "*Arhitektura Frank Lojd Rajta 20. veka*" sa dodatnim opisom njegove organske arhitekture.¹⁰⁹ Važno je istaći raznolikost arhitekture 20. veka i njeno prilagođavanje kroz regionalne arhitektonske kontekste što predstavlja dodatnu vrednost. Zbog čega je integralna metodologija vrednovanja formirana za celokupan okvir arhitekture 20. veka o čemu će biti više reči u poglavlju V. Integralna metodologija.

Na prostoru Sarajeva modernizam predstavlja jedan od najzastupljenijih pravaca vidljiv na primerima brojnih urbanih vila. Zbog čega je pregled i analiza teorijskog okvira fokusirana na modernizam. Identifikacija modernizma sprovedena je kroz teorijske postavke arhitekata, teoretičara arhitekture, istoričara i istoričara umetnosti. Nakon istraživanja teorija arhitekture prve polovine 20. veka u daljem radu će biti istaknuti stavovi vodećih teoretičara i praktičara modernizma. Ovaj deo istraživanje je sproveden u službi formiranja okvira za definisanje modernizma kao novog arhitektonskog izraza 20. veka. Kada analiziramo teoretičare modernizma neki od najistaknutijih su bili i arhitekti, majstori

¹⁰² Arthur Erickson, Speech to McGill University School of Architecture (Quebec: McGill University School of Architecture, 2001), 3.

¹⁰³ "The World Heritage List," ICOMOS, preuzeto 06.08.2019. godine sa UNESCO: <https://whc.unesco.org/document/102409>

¹⁰⁴ "World Heritage List," UNESCO - World Heritage Centre, preuzeto 01.08.2019. godine sa <https://whc.unesco.org/en/list/>

¹⁰⁵ UNESCO. "Identification and Documentation of Modern Heritage." In R. van Oers and S. Haraguchi (Ed.), *World Heritage papers 5*. (Paris: UNESCO World Heritage Centre, Netherlands Funds-in-Trust, 2003.). Preuzeto 19.08.2019. godine sa: <http://whc.unesco.org/uploads/activities/documents/activity-38-1.pdf>

¹⁰⁶ UNESCO. "Identification and Documentation of Modern Heritage." In R. van Oers and S. Haraguchi (Ed.), *World Heritage papers 5*. (Paris: UNESCO World Heritage Centre, Netherlands Funds-in-Trust, 2003.). Preuzeto 19.08.2019. godine sa: <http://whc.unesco.org/uploads/activities/documents/activity-38-1.pdf>

¹⁰⁷ UNESCO, "The Architectural Work of Le Corbusier, an Outstanding Contribution to the Modern Movement," (UNESCO World Heritage List, 2016) Preuzeto 30.03.2023. sa <https://whc.unesco.org/en/list/1321>

¹⁰⁸ UNESCO, "Luis Barragán House and Studio," (UNESCO World Heritage List, 2004). Preuzeto 30.03.2023. sa: <https://whc.unesco.org/en/list/1136>

¹⁰⁹ UNESCO, "The 20th-Century Architecture of Frank Lloyd Wright," (UNESCO World Heritage List, 2019). Preuzeto 30.03.2023. sa: <https://whc.unesco.org/en/list/1496>

modernizma, koji su svoje delo, misao i doprinos preveli i u pisanu reč. Širi pregled historiografije modernizma prikazan je u delu Panajotis Tournikiotis (Panayotis Tournikiotis) *"Historiography of Modern Architecture"* iz 1999. godine u kojem autor ističe da su konstrukteri modernizma bili teoretičari Pevsner, Kaufman, Gidion, Hičkok, Zevi i Benevolo.¹¹⁰ U nastavku rada bit će prikazani stavovi navedenih autora i njihova identifikacija modernizma. Analiza identifikacije modernizma kroz dela vodećih teoretičara izvršena je u službi formiranja integralnog seta kriterija na osnovu kojih je moguće identifikovati određeno delo kao pripadnika modernizma.

2.1. Istoričari modernizma

"Rešenje problema stvaranja prostora uvek je bio pokazatelj kreativnosti perioda."¹¹¹

Henri Rasel Hičkok (Henry Russell Hitchcock) je bio američki istoričar arhitekture koji je kroz svoje dve knjige *"Modern Architecture: Romanticism and Reintegration"* i *"The International Style: Architecture since 1922"* prikazao genealogiju temelja Modernog pokreta.¹¹² Turnikiotis ističe Hičkokovo delo kao svojevrsni manifesto *"ka novoj arhitekturi"*, što je ujedno i naslov Hičkokovog prvog poglavlja treće glave knjige. Knjigu je pisao kao set pravila i uputa za mlade arhitekte.¹¹³ Hičkok smatra da nova arhitektura predstavlja **svežu sintezu umetnosti i inženjerstva**. *"Nova arhitektura treba arhitekte koji mogu kombinovati estetske eksperimente sa tehnološkim razvojem zadovoljavajući elaborirane funkcionalne potrebe savremenog života."*¹¹⁴ Hičkok prikazuje Geri Ritvelda (Gerry Rietveld) kao jednog od najranijih i najoriginalnijih pionira Modernog pokreta.¹¹⁵ Također ističe Gropiusa kao najuspešnijeg u demonstriranju izvanredne upotrebe tehničkih i estetskih mogućnosti.¹¹⁶ Hičkok analizira i formulira svoje viđenje Modernog pokreta kroz set komponenti sa podelom na one koje se odnose na nove principe uslovljenje novim konstruktivnim metodama i one koje se odnose na pozitivne i negativne estetske elemente. Turnikiotis prikazuje ove komponente kroz pet kategorija: **konstruktivni elementi ovise o novim konstruktivnim metodama (ferobeton, čelična skeletna konstrukcija, pokretni delovi, tehnička ekstravagancija u upotrebi stakla i balkona); vanjski morfološki elementi koji ovise o novim konstruktivnim metodama (krovna terasa, stakleni zidovi, trakasti prozori, prozorina uglu); unutrašnji elementi koji ovise o novim konstruktivnim metodama (otvoreni plan, tretiranje enterijera kao jedinstvenog prostora, pokretni paneli omogućuju pregradu prostora sprata prema potrebama, eksterijer i enterijer su isprepleteni kroz mrežu otvorenih prostora i planova); elementi koji ne ovise o novim konstruktivnim metodama (ekstremna pojednostavljenost, redukcija forme na najjednostavniju geometriju, jak naglasak na horizontalnosti kao novi princip u kompoziciji, asimetrični balans, potpuna lišenost nasleđenih elemenata, kružno stepenište, delikatna i diskretna upotreba boje); negativni elementi (simetrično uređenje, monumentalna dispozicija, teška masivnost, prevelika komplikiranost, upotreba cigle i tradicionalnih materijala).**¹¹⁷ Hičkok u svom delu *"The International Style: Architecture since 1922"* koristi isti set komponenti za opis Internacionalnog stila kao jednog od glavnih pravaca modernizma.¹¹⁸

¹¹⁰ Panayotis Tournikiotis, *"Historiography of Modern Architecture"* (Cambridge, London: The MIT Press, 1999), 15.

¹¹¹ Sigfried Giedion, *"Space, Time and Architecture – The Growth of A New Tradition"* (Cambridge: Harvard University Press, 1954), 579.

¹¹² Panayotis Tournikiotis, *"Historiography of Modern Architecture"*, 113.

¹¹³ Ibid, 116.

¹¹⁴ Henry Russell Hitchcock, *"Modern Architecture: Romanticism and Reintegration"* (New York: HackerArt Books, 1970), 185.

¹¹⁵ Ibid, 183-184.

¹¹⁶ Ibid, 187.

¹¹⁷ Panayotis Tournikiotis, *"Historiography of Modern Architecture"*, 130-133.

¹¹⁸ Ibid.

Kroz svoje delo *"Pioneers of Modern Design: From William Morris to Walter Gropius"* Nikolaus Pevsner prikazuje modernizam 1936. godine opisujući kapitalna arhitektonska ostvarenja. Kao glavne predstavnike modernizma vidi Adolfa Losa i Valtera Gropiusa. Prema Pevsneru tranzicija ka modernizmu je predstavljena kao katarza, revolucija, napredak, dok je modernizam opisan kao set morfoloških elemenata. Ovi morfološki elementi su: **presek horizontalnih i vertikalnih linija, jednostavne i neprekinute površine, sistemsko odbacivanje dokrisanja, jednostavni geometrijski oblici (pravougaonik, kvadrat, čiste kocke, cilindri, sfere i kupe), ravni krov, prozori na uglu, horizontalni otvori sa velikim okovima bez podela. Konstrukcija objekta je jasno vidljiva na fasadi, kao i upotreba transparentnog stakla, čelika, jakih boja kao ključnih elemenata estetike modernizma.**¹¹⁹

Emil Kaufman u delu *"Von Ledoux bis Le Corbusier: Ursprung und Entwicklung der Autonomen Architektur"* iz 1933. godine modernizam vidi kao originalnu arhitekturu, neovisnu o tradiciji, oslobođenu imitacije stilova prošlosti, oprečnu ubeđenjima 19. veka.¹²⁰ Kaufman opisuje modernizam epitetima čistoće, nekompromisnosti, revolucionarnosti, iskrenosti, dostojanstvenosti i univerzalnosti. **Kroz odbijanje dekorativnosti, upotrebu ravnih i glatkih zidova, otvora bez okvira postavljenih u potpuno prazne zidove, sa ravnim krovom** Kaufman opisuje kreiranje revolucionarne arhitekture *"ere Le Korbizjea"*. Primat je na čistoći, jednostavnosti i ogoljenim formama.¹²¹

Nakon Prvog svetskog rata švicarski istoričar umetnosti **Sigfrid Gidion** kreira svoju doktorsku disertaciju *"Spätbarocker und romantischer Klassizismus"* (Kasni barok i romantični klasicizam) objavljenu 1922. godine. Odmah nakon disertacije Gidion prvi put stupa u kontakt sa Modernizmom posetom izložbe *Bauhaus* u Vajmaru (Weimaru) 1923. godine. Od tada počinje i Gidionova bliska i uspešna saradnja sa arhitektom i osnivačem *Bauhauasa*, Valterom Gropiusom. Izložbe su bile izuzetno važne za razvoj novonastalih ideja u arhitekturi, posebno na putu koji je vodio ka modernizmu. Gidion je bio predan pobornik takvih izložbi, pa se drugi put susreo s važnim pioniriom modernizma, Le Korbizjeom na izložbi *Esprit Nouveau* u Parizu, 1925. godine.¹²² Osim poseta izložbi, bio je zainteresiran i visoko uključen u konstrukciju istorije modernizma. Bio je jedna od ključnih figura CIAM-a, kao generalni sekretar udruženja.¹²³ Jedna od važnijih ostvarenja Gidiona je knjiga **"Prostor, vreme i arhitektura"** kroz koju ističe da postoji novi prostorni koncept koji se može pronaći u modernoj nauci, umetnosti i arhitekturi. U svojoj teoriji ističe da ovaj fundamentalni koncept jasno razdvaja moderno od radova pre 1910. godine. Ovaj koncept predstavlja **kombinaciju vremena i prostora** za što se pre smatralo da su odvojeni koncepti. Sada se fokus prebacuje sa prostora na prostor i vreme. Gidion ovim konceptom naglašava važnost vremena i shvatanja modernizma kroz prostor-vreme, *zeitgeist*.¹²⁴ U delu knjige *"Konstrukcija – Prostor, vreme i arhitektura"* Gidion ističe da je **transparentna staklena zavesa objekta Bauhaus škole element zeitgeist koji pokazuje različite kognitivne elemente.**¹²⁵ Kao glavne predstavnike modernizma Gidion vidi Valtera Gropiusa i Le Korbizjea. U vili Savoy (Savoje) Gidion pronalazi dva elementa koji predstavljaju *zeitgeist*, **prvi u odnosu na prostor kroz rampu koja penetrira gornje i**

.....
¹¹⁹ Ibid, 33.

¹²⁰ Ibid, 35.

¹²¹ Ibid, 37.

¹²² Sokratis Georgiadis, "Introduction" in *Building in France – Building in Iron – Building in Ferroconcrete*, (Santa Monica, CA: The Getty Center for the History of Art and the Humanities, 1995), 2.

¹²³ Ibid.

¹²⁴ Pre 1910. godine, vreme i prostor su bili odvojeni, međutim kroz teoriju Ajnštajna vreme predstavlja relativan pojam koji varira u odnosu na poziciju posmatrača, čime se ovaj koncept veže za prostor. Kroz analiziranje razlika između renesansnih, kubističkih i futurističkih umetničkih slika jasna je promena fokusa sa perspektivnih baza umetničkog dela na prostor i vreme prikazanih kroz pokret.

¹²⁵ Transparentni zidovi staklene fasade, naslagani jedni pored drugih kao i na kubističkim slikama, rezultiraju iskustvom različitih gledišta odjednom.

donje nivoe i drugi kroz transparentnost između unutrašnjosti i spoljašnjosti staklenih zidova.¹²⁶

Kompleksnost objekata modernizma je takva da ih je nemoguće sagledati iz jednog ugla, neophodno je kretanje oko objekta, što prema Gidionu predstavlja novu dimenziju umetničke imaginacije, mnogostranosti dela.¹²⁷ Prema Gidionu modernizam je karakteriziran istovremenošću i pokretom. Istovremenost predstavlja mogućnost sagledavanja različitih aspekata objekta u isto vreme, dok pokret predstavlja način razumevanja objekta kretanjem oko njih. Međutim analizirajući teoriju Gidiona, vreme zapravo nije samo potrebno za sagledavanje arhitekture modernizma ono je potrebno kako bi se u potpunosti doživela bilo koja arhitektura. Posmatrač arhitektonskog dela gleda svako delo određeno vreme i iz određenih uglova kretanjem oko objekta, stoga je razumno reći da nema objekta za koje nije potrebno vreme za doživljaj.

Bruno Zevi, italijanski istoričar umetnosti predstavlja prvu generaciju arhitekata koji su učili o rođenju modernizma u toku studiranja kroz dela nemačkih teoretičara. Njegovi glavni izvori su bili Pevsner, Gidion i Berent (Behrendt).¹²⁸ Zevi u delu "*Storia dell'architettura moderna*" objavljenu 1950. godine postavlja formulaciju moderne arhitekture i njene istorije. Prema Zevi objektat treba biti dizajniran isključivo prema potrebama korisnika, stoga proces kreiranja dela treba ići iznutra ka vani. Celina ne bi trebala biti kreirana na osnovu lepote i tehnike već na osnovu dinamike života korisnika.¹²⁹ Za razliku od ostalih teoretičara modernizma Zevi kritikuje racionaliste kroz dela Le Korbizjea, Gropiusa i Misa, dok se divi delima Frenk Lojd Rajta.¹³⁰ Zevi smatra da je organska arhitektura Frenk Lojd Rajta istinska ekspresija modernizma.¹³¹ Zevi također smatra da je period nakon 1850. godine "*prva era moderne arhitekture*" koju sagledava kroz dela Čarls Rene Mekintoša (Charles Rennie Mackintosh), Horte, Henri van der Veldea, H. P. Berlaža, Vagnera, Olbriha (Olbrich), Hofmana (Hoffmann), Losa, Pereta i Gaudia. Sa druge strane ističe da je pokret u potpunosti formiran nakon 1918. godine pa sve do 1933. godine kroz dela velikih majstora: Le Korbizjea, Gropiusa i Misa (analizira dela vile Savoj, zgrade Bauhausa i Braselona paviljona). Na kraju ističe organsku arhitekturu kao oprečnu racionalizmu, ali koja u svoje principe inkorporira sve pozitivno iz racionalizma. Organsku arhitekturu opisuje kroz dela Alvara Alte i Frenk Lojd Rajta.¹³² Zevi ujedno i kritikuje modernizam kao rezultat isključivo teorijskih i estetskih principa nepovezanih sa okruženjem i korisnicima. Također ističe da je **neornamentiranje u modernizmu upravo jedan od načina specifičnog ornamentiranja**. Dodatno kritikuje evidentnu razliku u lepoti objekata na crtežima za razliku izgrađenih i dotrajalih objekata. Na kraju svoju teoriju formuliše kroz šest tačaka: **prvenstveno kreiranje unutrašnjeg prostora prema potrebama korisnika; otvoreni/sloboni plan, maksimalna fleksibilnost; vanjski izgled je rezultat enterijera; uklapanje u prirodu; upotreba prirodnih materijala; kuću vidi kao sklonište**. Zevi modernizam opisuje i kao arhitekturu

¹²⁶ Ovi elementi objekta Bauhaus škole i vile Savoj predstavljaju doživljaj koji nastaje na osnovu staklenih transparentnih ploha i prostornih praznina. Ovi novi prostorni odnosi, preklapanja i prodiranja prostora i praznina do tada nisu mogli biti viđeni, dok u novoj modernoj arhitekturi moguće ih je percipirati odjednom. Gidion komparira sliku Pikasa (Picasso), *L'Arlésienne* iz 1912. godine i objektat Bauhaus škole. Sliku opisuje kao simultanost u prikazu dva aspekta jednog objekta na istoj slici u isto vreme, profila i fronte, jednako kao što se simultanost očituje na objektu Bauhaus škole kroz preklapanje transparentnih ploha i otkrivanje unutrašnjosti, kreiranje slojeva slike.

¹²⁷ Gidion ističe da moderna arhitektura odiše pokretom, mnogostranošću sagledavanja i isticanjem višestranost ne samo naglašavanjem frontalnog pročelja. Da bi delo bilo adekvatno shvaćeno neophodno je sagledati sve strane.

¹²⁸ Panayotis Tournikiotis, "*Historiography of Modern Architecture*", 51.

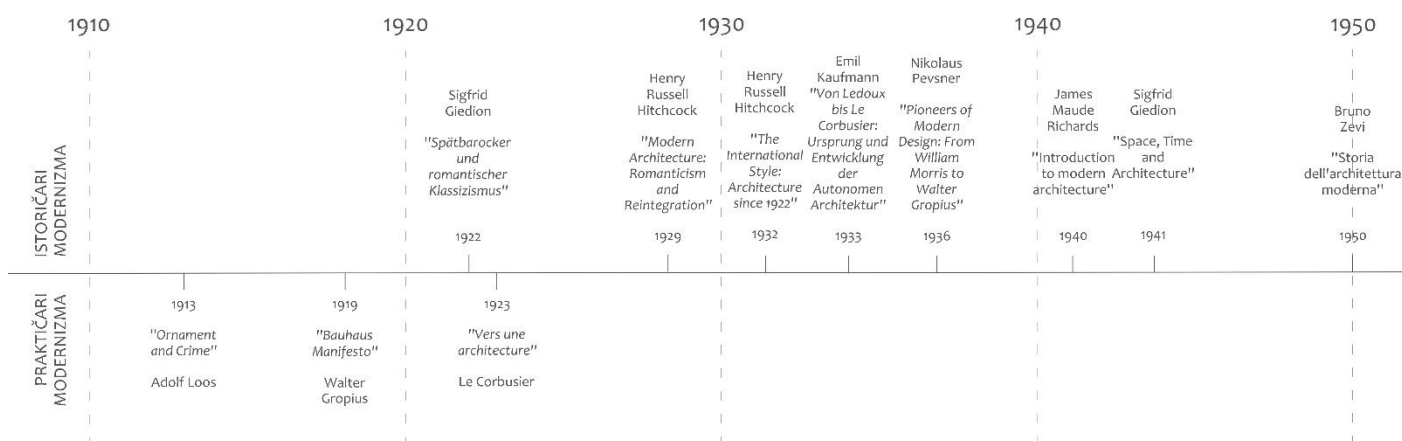
¹²⁹ Ibid, 53-55.

¹³⁰ Ibid, 57.

¹³¹ Ibid, 67.

¹³² Ibid, 67-68.

asimetrije, antigeometrije kroz upotrebu nepravilnih linija, zaobljenja, zakošenja bez striktno poredanosti i bez proporcija, kao destrukciju "klasične kutije".¹³³

Ilustracija 2 Hronološki prikaz nastanka kapitalnih dela istoričara i praktičara modernizma, autor ilustracije: Lejla Kabrović Handžić, 2022. godine.

2.2. Praktičari modernizma

Adolf Los u svome delu "*Ornament i zločin*" koristeći termine kao što su smrt, gađenje, odvratnost, odbojnost, tiranija opisuje i time osuđuje ornamentiranje u 20. veku. Svoju teoriju predstavlja i proglašava zakonom, smatrajući da što se više kultura razvija to sve više ornamentata nestaje.¹³⁴ On smatra da je ornamentiranje bolest koju treba iskoreniti, pripremajući preporod "*ornamentalnog stila*" prema novom izvoru miline. "*Utešite se. Otvorite oči i gledajte. Veličina našeg veka upravo je u tome što mi ne možemo stvoriti novu ornamentaciju. Nadvladali smo ornament: naučili smo da budemo bez njega. Evo, nadomak smo novog veka, u kome će se ostvariti najlepše obećanje. Uskoro će gradske ulice zasjati kao ogromni, potpuno beli zidovi. Grad 20. veka biće bleštav i jednostavan kao Sion, sveti grad, predstolnica neba.*"¹³⁵ Potajno je priželjkivao skidanje ornamentata sa svih starih i novih objekata, ostavljajući samo gole zidove. Njegovi eseji zagovaraju **glatke i bistre površine** za razliku od raskošnih ukrasa *fin de siècle*. Arhitekturu je zamišljao prostorno - funkcionalno, kockama, ne kroz nacрте čime je razvio metodu *Raumplan*. Za Loosa nisu postojale fasade, tlocrti, preseči već samo prostorne celine i kompozicioni odnosi. Težina ove metode se ogleda u kompleksnosti mentalne slike koju arhitekta treba da ima o prostoru u cilju dobre funkcionalnosti, adekvatne podele i fluidnosti prostora, tvoreći time zatvorenu petlju isprepletenih prostora. **Kao kontrast eksterijeru enterijeri su bili raskošno uređeni udobnim nameštajem i površinama od mramora, drveta i svile.**¹³⁶ Koliko je ogolio eksterijer toliko nije enterijer, što u konačnici govori o drugačijoj upotrebi ornamentata.

Izgradnja novog školskog objekta u Desau 1925. godine omogućila je **Valteru Groupiusu** priliku za kreiranje ikone modernizma.¹³⁷ Ključni elementi arhitekture *Bauhaus* su izbegavanje ukrasa kako bi se usredotočilo **na jednostavan, racionalan i funkcionalan dizajn. Fokus je na jednostavnim geometrijskim oblicima poput trokuta, kvadrata i kruga. Asimetrija je imala prednost nad simetrijom sa terasama kao arhitektonskim detaljima preko kojih je realizirana igra sena. Karakteristična je upotreba čelika, betona i drugih savremenih materijala, isticanje ravnih krovova i zidova kao staklenih zavesa. "Zaželimo, zamislimo i stvorimo novu građevinu budućnosti, koja će**

¹³³ Panayotis Tournikiotis, "Historiography of Modern Architecture", 69-77.

¹³⁴ Adolf Loos, "Ornament and Crime" (Zagreb: Mladost, 1952), 7-18.

¹³⁵ Ibid, 9.

¹³⁶ Dimitrije Leko, "Adolf Loos: Arhitektura", *Zbornik Arhitektonskog fakulteta*, (Beograd: Univerzitet u Beogradu, Zbornik Arhitektonskog fakulteta, 1957/58), 21-27.

¹³⁷ Owen Hopkins, *Architectural Styles: A Visual Guide* (London: Laurence King Publishing Ltd, 2014), 148 - 158.

ujediniti arhitekturu, vajarstvo i slikarstvo i koja će se jednoga dana uzdići do neba, kao kristalni simbol nove vere."¹³⁸ Bauhaus teži da ujedini sve stvaralačke napore u jednu celinu *gesamtkunstwerk*, da obedini praktične umetničke discipline, vajarstvo, slikarstvo i zanate.¹³⁹

1923. godine arhitekta švicarskog porekla **Čarls Eduard Žaneret** (Charles Edouard Jeanneret) poznat pod pseudonimom **Le Korbizje** objavljuje kapitalni tekst *Vers une architecture* čiji se uticaj i danas oseti. Ovim tekstom Le Korbizje poziva sve arhitekta da prihvate nove vrednosti modernizma.¹⁴⁰ "Arhitekta rasporedom formi ostvaruje red koji je čista kreacija njegovog duha. Pomoću formi i oblika u kritičnoj meri deluje na naša čula i izaziva upečatljive emocije; odnosima koje stvara pobuđuje u nama duboke odjeke; to je onaj trenutak u kome doživljavamo osećaj lepote."¹⁴¹ Le Korbizjeovih pet tačaka arhitekture počinje sa **nosačima, kao prvom tačkom nove arhitekture, koji predstavljaju konstruktivnu inovaciju skeletnog sistema kojom se objekat diže iznad nivoa terena.**¹⁴² Sledeća tačka su krovne bašte, kojima se prostor ravnog krova oživljava i koristi u svakodnevnom životu. Upravo upotrebom skeletnog konstruktivnog sistema omogućeno je slobodno projektovanje osnove kao treće tačke. Formiranje prostorija više nije ovisno o konstruktivnom rasteru. Četvrtu tačku predstavljaju horizontalni prozori. Upravo novi konstruktivni sistem je omogućio formiranje prozorskih nizova od nosača do nosača ističući time horizontalnost i omogućavajući time osam puta jače osvetljenje nego u prostorijama sa istom površinom vertikalnog otvora. Slobodno projektovanje fasade kao poslednja tačka također su omogućene upotrebom skeletnog konstruktivnog sistema.¹⁴³

Na osnovu navedenih teorija istaknuti elementi identifikacije modernizma su:

- sinteza umetnosti i inženjerstva;
- konstruktivni elementi, nove konstruktivne metode (ferobeton, čelična skeletna konstrukcija);
- pokretni paneli koji omogućuju pregradu prostora sprata prema potrebama, maksimalna fleksibilnost;
- balkoni;
- krovna terasa;
- stakleni zidovi, horizontalni trakasti prozori, prozori na uglu;

TEHNOLOŠKA VREDNOST

- otvoreni plan, tretiranje enterijera kao jedinstvenog prostora;
- ekstremna pojednostavljenost, jednostavne i neprekinute površine;
- redukcija forme na najjednostavniju geometriju;
- jak naglasak na horizontalnosti;
- asimetrični balans;
- potpuna lišenost nasleđenih elemenata, sistemsko odbacivanje dekorisanja;
- kružno stepenište;
- delikatna i diskretna upotreba boje;

ESTETSKA VREDNOST

- fokus je na potrebama korisnika;
- funkcionalna podela prostora;

DRUŠTVENA VREDNOST

¹³⁸ Walter Gropius, "BAUHAUS MANIFESTO", *Programm des Staatlichen Bauhauses in Weimar*, (Weimar: Staatliche Bauhaus, 1919), 1.

¹³⁹ Ibid.

¹⁴⁰ Le Corbusier, "*Towards a new architecture*", (New York: Dover Publication Inc., 1986).

¹⁴¹ Ibid, 1.

¹⁴² Le Corbusier, "Le Modulor", W.Boesiger, ed., *Le Corbusier:Oeuvre complete 1946-1952* (Zurich: Les Editions Girsberger, 1961), 179.

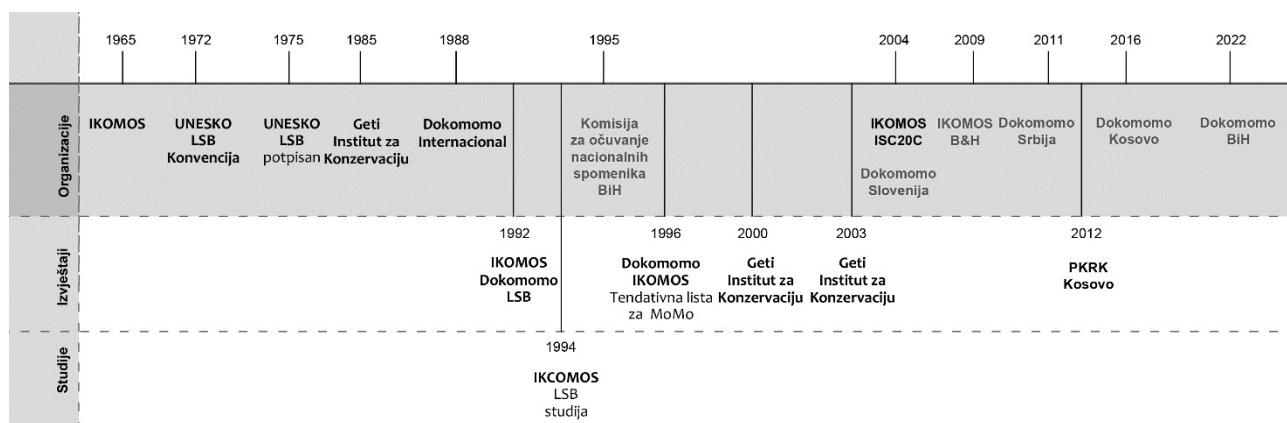
¹⁴³ Jean-Louis Cohen, *Le Courbusier Le Grand* (London: Phaidon Press Limited, 2008), 202.

III. PREGLED I SELEKCIJA KRITERIJA

"Izdignuti iznad svog okruženja objekti poprimaju simboličku važnost."¹⁴⁴

Bliže definisanje općih kriterija i metodologije na osnovu kojih se vrši identifikacija, vrednovanje i očuvanje arhitektonskog nasleđa 20. veka sprovedena je kroz istraživanje međunarodnih povelja, dokumenta i deklaracija. Analizirana je metodologija rada i kriteriji vrednovanja zastupljeni u pronađenim dokumentima. Jedan od ciljeva istraživanja je bio uspostavljanje vremenske linije nastanka i razvoja međunarodnih povelja, dokumenata i deklaracija sa fokusom na pronalaženje tačke promene u razmišljanju prema zaštiti arhitekture 20. veka. Jedno od ključnih ograničenja i poteškoća tokom ove faze istraživanja je nepristupačnost veb stranica pojedinih organizacija, zastarjeli linkovi i nedostatak prevoda relevantnih dokumenata sa maternjih jezika.

Ilustracija 3 Hronološki prikaz nastanka međunarodnih i regionalnih organizacija, izveštaja i studija od značaja za ovo istraživanje, autor ilustracije: Lejla Kabrović Handžić, 2022. godine.

3.1. Međunarodne organizacije za očuvanje nasleđa

"Baština je naše nasleđe iz prošlosti, ono s čime živimo danas i ono što prenosimo budućim generacijama. Naša kulturna i prirodna baština nezamjenjivi su izvori života i inspiracije."¹⁴⁵

Identificiranje kriterija za potrebe vrednovanja modernizma sprovedeno je kroz analizu povelja, dokumenta i deklaracija međunarodnih organizacija, poput organizacije Ujedinjenih nacija za obrazovanje, nauku i kulturu, Unesco; Međunarodnog saveta za spomenike i spomeničke celine, Ikomos; Međunarodnog naučnog odbora Ikomos za nasleđe 20. veka, ISC20C; Organizacije za dokumentovanje

144 Richard Weston, "100 ideas that Changed Architecture", (London: Laurence King Publishing Ltd, 2014.), 38.

145"World Heritage," WHC.UNESCO, preuzeto 03.01.2022. sa <https://whc.unesco.org/en/about/>

i očuvanje objekata, lokacija i zona Modernog pokreta, Dokomomo; uključujući 73 Docomomo nacionalna sektora, i Veća Evrope¹⁴⁶.

U daljem radu će biti prikazan pregled ključnih aktivnosti međunarodnih organizacija **Unesco, Dokomomo, Ikomos i Ikomos ISC20C** u identifikaciji, proceni, vrednovanju i očuvanju arhitekture 20. veka, kao i njihova međusobna saradnja.

3.1.1. UNESKO

UNESKO je osnovan na Konferenciji Ujedinjenih nacija za osnivanje obrazovne i kulturne organizacije u Londonu 1945. godine s ciljem izgradnje mira na međunarodnom nivou u oblasti obrazovanja, nauke i kulture.¹⁴⁷ 1959. godine Egipat i Sudan su zatražili pomoć od Unesco kako bi zaštitili vredno nasleđe koje je bilo pod pretnjom nove izgradnje. Unesco je tada pokrenuo svetsku kampanju za podizanje svesti o važnosti kulturne baštine. 1972. godine objavljena je Konvencija o zaštiti kulturne i prirodne baštine i osnovana je Lista svetske baštine (LSB) za upis dobara izvanredne univerzalne vrednosti (IUV).¹⁴⁸ Do 1975. godine 193 države članice su potpisale Konvenciju.¹⁴⁹ Do 1994. godine 401 dobro je uključeno na LSB, međutim uneravnoteženo u pogledu vrsta dobara i geografskih područja. **Globalna studija** koju je Ikomos proveo za Unesco 1994. godine pokazuje veliku zastupljenost evropske arhitekture, istorijskih gradova, verskih spomenika, istorijskih objekata i arheoloških nalazišta sa fokusom na latinsko kršćanstvo. Razlozi nedostatka LSB su se odnosili na postupak nominacije dobra za LSB, upravljanje, zaštitu dobara, i na način na koji se identifikiraju, procenjuju i vrednuju dobra za LSB. U ovoj studiji pod odjeljkom B. *Pod-zastupljene kategorije ili teme između ostalih nedovoljno zastupljenih na LSB* poslednja na popisu je baština modernizma s naglaskom na Afriku, arapske države i Azijsko-pacifički ocean.¹⁵⁰ Studija jasno naglašava nedovoljno istraženu i neadekvatno metodološki postavljenu identifikaciju, procenu i vrednovanje nasleđa modernizma. Arhitektura Brasilije je do 1994. godine bila jedini primer modernizma na LSB.¹⁵¹

3.1.2. DOKOMOMO

Dokomomo je međunarodna organizacija osnovana na konferenciji u Ajndhovenu, Holandiji, 1990. godine. Od tada do danas predstavlja ključnu međunarodnu organizaciju koja se bavi očuvanjem arhitekture Modernog pokreta (Modern Movement - MoMo).¹⁵² Holandski arhitekti Hubert-Jan Henket i Vesel de Jong (Wessel de Jonge), su pokrenuli osnivanje Dokomomo 1988. godine, na Arhitektonskoj školi Tehničkog univerziteta u Ajndhovenu. Verovali su da je očuvanje arhitekture Modernog pokreta važan globalni izazov koji zahteva uspostavljanje što brže neposredne interakcije i prekogranične

.....
¹⁴⁶ Savet Evrope je osnovan 1949. godine u nastojanju da razvrazvije zajednička i demokratska načela širom Evrope. Najvažniji akti Saveta Evrope su Evropska konvencija o ljudskim pravima iz 1950. godine (European Convention on Human Rights) i uspostavljanje Evropskog suda za ljudska prava 1998. godine (European Court of Human Rights). Vidi: Júlio de Jesus, Cultural Heritage, Impact Assessment and the Council of Europe Conventions, *Impact Assessment consultant, senior partner of Ecosistema*, Perth, (2008): 4-10.

Najvažniji dokument Saveta Evrope za očuvanje nasleđa 20. veka je dokument *O zaštiti arhitektonskog nasleđa 20. veka*. (Kotor: EXPEDITIO – centar za održivi prostorni razvoj, Evropske konvencije i preporuke u oblasti kulturnog nasleđa, Savet Evrope - Komitet ministara, 1991).

¹⁴⁷ "UNESCO in brief," UNESCO, preuzeto 06.08.2019. godine sa UNESCO: <https://en.unesco.org/about-us/introducing-unesco>

¹⁴⁸ "The World Heritage Convention," UNESCO, preuzeto 06.08.2019. godine sa UNESCO: <https://whc.unesco.org/en/convention/>

¹⁴⁹ "States Parties," UNESCO, preuzeto 06.08.2019. godine sa: <https://whc.unesco.org/en/statesparties/>

¹⁵⁰ "The World Heritage List," ICOMOS, preuzeto 06.08.2019. godine sa UNESCO: <https://whc.unesco.org/document/102409>

¹⁵¹ Ibid.

¹⁵² Palomares Figueres, María Teresa, "DOCOMOMO. Modern architecture and heritage," *Loggia Arquitectura & Restauración, Univesitat de València* (2018): 8-21. <https://doi.org/10.4995/loggia.2018.7968>.

saradnje.¹⁵³ Glavni ciljevi ove organizacije formulirani su u Ajndhovenu deklaraciji¹⁵⁴ objavljenoj kao skup od šest zaključaka sa osnivačke konferencije 1990. godine:

- (1) pokazati važnost arhitekture Modernog pokreta javnosti, vlastima, profesionalcima i akademskoj zajednici koja se bavi izgrađenim okruženjem;
- (2) identificirati i promovirati dokumentovanje i snimanje arhitekture Modernog pokreta koja uključuje registre, crteže, fotografije, arhive i druge dokumente;
- (3) poticati razvoj odgovarajućih tehnika i metoda očuvanja i širiti znanje o njima u svim profesijama;
- (4) protiviti se uništavanju i omalovažavanju značajnih dela arhitekture Modernog pokreta;
- (5) pronaći i prikupiti sredstva za dokumentaciju i zaštitu;
- (6) istraživati i razvijati znanja o arhitekturi Modernog pokreta.

Na konferenciji u Seulu 2014. godine, Ajndhovenu deklaracije je proširena sa sedmim ciljem prema (7) "održivosti i obnovljivoj upotrebi".¹⁵⁵

Do danas su 79 zemalje uključene u rad Dokomomo organizacije kao **nacionalni radni sektori** (National Working Chapters - NWC) koji promovišu i štite arhitekturu Modernog pokreta na pojedinačnim nacionalnim nivoima.¹⁵⁶ Dokomomo i nacionalni radni sektori podeljeni su na međunarodne stručne komitete. Dokomomo ISC: komitet za tehnologiju, urbanizam i krajolik, obrazovanje i teoriju, dizajn interijera i publikacije. Dokomomo ISC/R za registre sintetizira dokumente i stvara kataloge arhitekture Modernog pokreta.¹⁵⁷ Cilj ovog komiteta je standardizacija postupka inventure arhitekture Modernog pokreta pružanjem istorijskih i opisnih informacija, kao i podataka o stanju objekata i proceni vrednosti.¹⁵⁸ Na Dokomomo veb stranici nalazi se interaktivna virtualna izložba „MoMove“ koja odabirom određenog objekta ili lokacije omogućava virtuelni obilazak arhitekture Modernog pokreta širom sveta. Sistem omogućava filtriranje baze podataka o objektima, po arhitektima, gradu, tipu i dekadi.¹⁵⁹ Ova platforma olakšava pronalaženje nacionalnih radnih sektora i određeno nasleđe Modernog pokreta. Međutim nemaju svi nacionalni radni sektori jednako detaljnu identifikaciju i procenu arhitekture Modernog pokreta. Neki nacionalni sektori imaju detaljniji opis vrednovanja po kriterijima, dok drugi imaju samo spisak objekata bez dodatnog opisa i prikaza vrednovanja.

3.1.3. IKOMOS, ISC20C

IKOMOS je osnovan u Varšavi 1965. godine, kao rezultat Venecijanske povelje iz 1964. godine¹⁶⁰, 2001. godine razvio je Montreal akcioni plan 20 i osnovao radnu grupu MAP20 za unapređenje očuvanja arhitekture 20. veka, nakon čega je 2004. godine usledilo osnivanje Ikomosa za nasleđe 20. veka (ISC20C). Zadatak ISC20C je očuvanje šire arhitekture 20. veka, dok se Dokomomo fokusira samo na arhitekturu Modernog pokreta.¹⁶¹ Međutim, delokrug nekih od Dokomomo nacionalnih sektora se

¹⁵³ Anne-Laure Guillet, Docomomo International Modernity as Heritage. In S. Macdonald, K. Normandin, & B. Kindred, *Conservation of Modern Architecture*, Vol. 13, United Kingdom, Donhead Publishing, (2007): 151-156.

¹⁵⁴ Hubert-Jan Henket, Wessel de Jonge, *DOCOMOMO: First international conference*. (Eindhoven: DOCOMOMO international conference, 1990).

¹⁵⁵ Wessel de Jonge, Sustainable renewal of the everyday Modern. *Journal of Architectural Conservation*, 23(1-2), (2017): 62-105.

¹⁵⁶ "Chapters," Do.co.mo.mo International, preuzeto 28.11.2022. sa <https://docomomo.com/chapters/>

¹⁵⁷ Palomares Figueres, María Teresa, "DOCOMOMO. Modern architecture and heritage," *Loggia Arquitectura & Restauración, Univesitat de Valencia* (2018): 8-21. <https://doi.org/10.4995/loggia.2018.7968>.

¹⁵⁸ Anne-Laure Guillet, Docomomo International Modernity as Heritage, 151-156.

¹⁵⁹ "Docomomo International About Organisation," Docomomo International, preuzeto 10.11.2019. godine sa Docomomo International: <https://www.docomomo.com/about/organization/>

¹⁶⁰ Luce Hirsch, *ICOMOS 1965-1980*. (Oslo: Central Office of Historic Monuments in Norway, 1980).

¹⁶¹ Sheridan Burke. ICOMOS Twentieth Century Heritage International Scientific Committee. In S. Macdonald, K. Normandin, & B. Kindred, *Conservation of Modern Architecture*, Vol. 13, United Kingdom: Donhead Publishing, (2007): 143-150.

preklapa sa Ikomosom, gde američki¹⁶² i australijski¹⁶³ Docomomo pokriva najširi dijapazon od 1910. do 1980. godine. Ikomos trenutno ima profesionalnu mrežu od 120 nacionalnih odbora, preko 10 100 članova u 153 zemlje, i 28 međunarodnih naučnih odbora sa ISC20C kao jednim od njih. Svaki član Ikomosa mora biti kvalificiran u području zaštite kao arhitekt, arheolog, antropolog, urbanista, inženjer, konzervator, istoričar, istoričar umetnosti, paleontolog ili arhivista.¹⁶⁴

ISC20C se fokusira na nasleđe koje je u najvećoj opasnosti zbog nedostatka prepoznavanja i zaštite. Odbor koordinira nizom projekata, konferencija, deklaracija i publikacija radi rešavanja ovih pitanja. Jedan od projekata je i razvoj mentorskog programa za mlade profesionalce ISC20C u saradnji sa Institutom za zaštitu prirode Getty u Los Angelesu u cilju identifikiranja potencijalno značajnih nalazišta modernizma definisanjem istorijskih perioda 20. veka. Program uključuje i „*Inicijativu socijalističke baštine*“ koja se zalaže za prepoznavanje i zaštitu dela arhitekture i umetnosti iz socijalističkih zemalja kao kulturnih znamenitosti i istorijskih spomenika.¹⁶⁵ Odbor saraduje i sa relevantnim regionalnim i međunarodnim organizacijama za nasleđe 20. veka poput *Međunarodne akademske unije (UAI)*, *Nizhny Tagil povelje za industrijsku baštinu (TICCIH)*, *Međunarodnog centra za proučavanje, očuvanja i obnovu kulturnih dobara (ICCROM)*, *Mreža Moderna azijska arhitekture (MAAN)* i *Docomomo*.¹⁶⁶

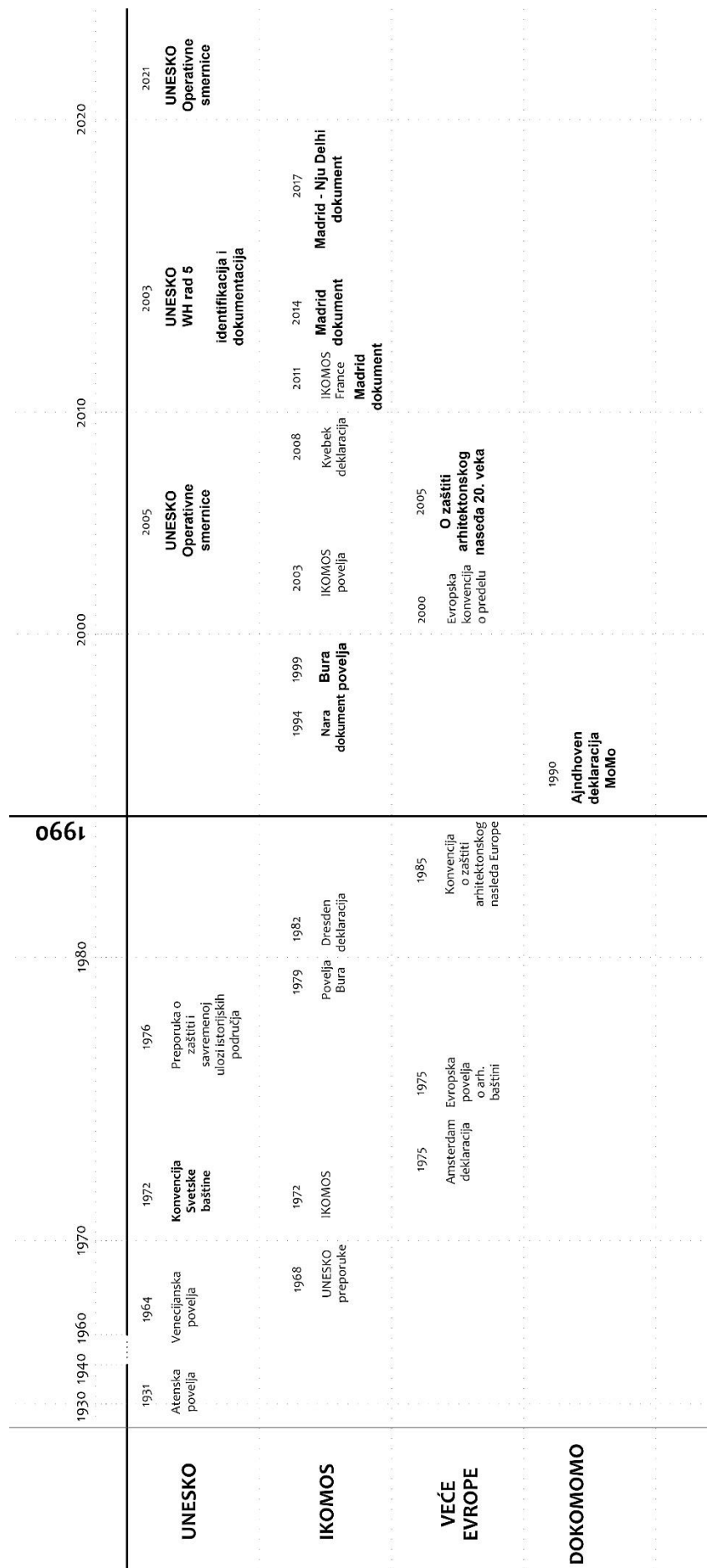
.....
¹⁶² "How to evaluate modern," Do.co.mo.mo US. preuzeto 08.08.2019. godine sa <https://www.docomomo-us.org/explore-modern/explore-the-register/how-to-evaluate-modern>

¹⁶³ "Buildings Register: Sirius Building | 1975/1980 | NSW," Docomomo Australia, preuzeto 08.08.2019. godine sa <https://docomomoaustralia.com.au/dcmn/sirius-building-1975-1980-nsw/>

¹⁶⁴ "International Council on Monuments and Sites," ICOMOS, preuzeto 20.08.2019. godine sa <https://www.icomos.org/en>

¹⁶⁵ "Initiatives - Twentieth Century Thematic History Framework," ICOMOS ISC20C, preuzeto 20.08.2019. godine sa <http://www.icomos-isc20c.org/twentieth-century-thematic-history-framework/>

¹⁶⁶ "International Council on Monuments and Sites," ICOMOS, preuzeto 20.08.2019. godine sa <https://www.icomos.org/en>

Ilustracija 4 Prikaz zastupljenosti publikacija po organizacijama od značaja, autor ilustracije: Lejla Kabrović Handžić, 2021. godine.

3.1.4. Saradnja između međunarodnih organizacija Unesko, Ikomos i Dokomomo

Saradnja između Unesko, Ikomos i Dokomomo vezana za očuvanje arhitekture Modernog pokreta započela je na Ikomos konferenciji u Bauhausu u Desau 1992. godine. Ikomos, savetodavno telo Unesko za LSB, je pozvao Dokomomo da da preporuke za uključivanje arhitekture Modernog pokreta na LSB.¹⁶⁷ Ikomos ISC/R smernice za upis arhitekture Modernog pokreta na LSB dale su preporuke da se identificiraju najvažniji objekti ili lokaliteti koji odražavaju tehničke, socijalne ili estetske inovacije i imaju istorijski značaj.¹⁶⁸ Vrednovanje bi trebalo dokazati kanonski status objekta, ili radikalni prototip promene u arhitekturi na nacionalnom ili međunarodnom nivou. Međutim, i „obični“ predstavnici (nacionalni ili regionalni) koji ilustruju raznolikost arhitekture Modernog pokreta, su se takođe mogli imenovati za LSB. Kriteriji tehničke, socijalne i estetske inovacije dali su vrednu kvalitativnu osnovu za koncept „modernosti“.¹⁶⁹ U konačnici formiran je popis objekata koji su nominovani od strane pojedinačnih Dokomomo nacionalnih sektora za LSB.¹⁷⁰ Dokomomo listu preporučenih objekata je prvenstveno analizirala i ocenila Ikomos ISC/R zbog pravilnog predstavljanja međunarodne raznolikosti. Predlozi sa Dokomomo liste analizirani su prema lokaciji, tipologiji objekta, datumu izgradnje, arhitekti, kvaliteti i akademskim referencama.¹⁷¹ 1996. godine Dokomomo je predložio listu od 20 objekata Modernog pokreta. Međutim na kraju su ipak 32 objekta Modernog pokreta preporučena za Unesko LSB. U međuvremenu je na LSB upisano *Skogskyrkogården* groblje 1994. godine, i Bauhaus u Desau, Vajmaru i Bernau 1996. godine.¹⁷²

Pregled publikacija ključnih organizacija Unesko, Ikomos, Dokomomo i Veća Evrope prikazan je na ilustraciji 4. gde se jasno vidi da organizacije za očuvanje arhitektonskog nasleđa i nasleđa 20. veka ujednačeno rade na promociji nasleđa, metodologija i principa zaštite kao i na širenju svesti šire javnosti. U narednom poglavlju će detaljnije biti prikazan pregled kriterija zastupljenih u ovim dokumentima i publikacijama.

.....
¹⁶⁷ Hubert Jan Henket, "The Modern Movement and the World Heritage List, The DOCOMOMO tentative list." *UNESCO World Heritage Centre*, (1996): 1-5.

¹⁶⁸ Hubert-Jan Henket, I Wessel de Jonge, *DOCOMOMO : First international conference*. (Eindhoven: DOCOMOMO international conference, conference proceedings, 1990.).

¹⁶⁹ Hubert Jan Henket, "The Modern Movement and the World Heritage List, The DOCOMOMO tentative list." *UNESCO World Heritage Centre*, (1996): 1-5. Preuzeto 05.08.2019. godine sa <https://whc.unesco.org/document/9399>

¹⁷⁰ DOCOMOMO ICS/Regisers. "Modern Movement and the World Heritage List: The DOCOMOMO ICS/Regisers recommendation to ICOMOS," *Docomomo Journal* 18, (1998): 41-53.

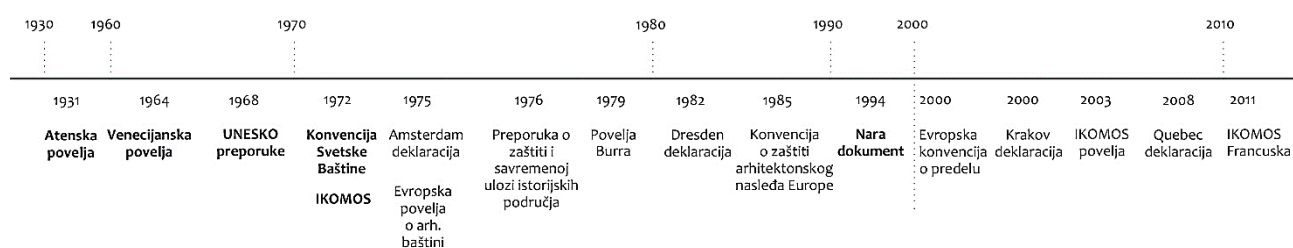
¹⁷¹ Hubert Jan Henket, "The Modern Movement and the World Heritage List, The DOCOMOMO tentative list." *UNESCO World Heritage Centre*, (1996): 1-5. Preuzeto 05.08.2019. godine sa <https://whc.unesco.org/document/9399>

¹⁷² "World Heritage List," UNESCO - World Heritage Centre, preuzeto 01.08.2019. godine sa <https://whc.unesco.org/en/list/>

3.2. Pregled međunarodnih dokumenata, povelja i deklaracija za identifikaciju, vrednovanje i očuvanje arhitektonskog nasleđa

"Pristup konzervaciji objekata modernizma je različit od pristupa konzervaciji istorijskog objekta. Starenje objekata modernizma predstavlja veliki problem, obzirom da općenito gledano objekat modernog izraza treba da izgleda novo da bi izgledao dobro."¹⁷³

Prominentni bečki istoričar umetnosti Alois Rigl (Riegl) je poklanjao veliku pažnju dokumentovanju najstarijih objekata i njihovoj estetici što je omogućilo nov prikaz vrednovanja spomenika kroz grafičke analize fasada¹⁷⁴. Rigl je analizirao kriterije na osnovu kojih se vrši vrednovanje spomenika i zalagao se za to da se pre preduzimanja evidentnih konzervatorskih radova spomenik temeljito vrednuje.

Ilustracija 5 Hronološki prikaz analiziranih međunarodnih povelja, deklaracija i dokumenata, autor ilustracije: Lejla Kabrović Handžić, 2019. godine.

3.2.1. Kriteriji vrednovanja u dokumenatima, poveljama i deklaracijama pre 2000. godine

Metode konzervacije razvijene između dva svetska rata u Italiji su pokrenule osnivanja međunarodnih organizacije za istraživanje, zaštitu i obnovu nasleđa širom sveta. Prvi dokument koji sublimira standarde zaštite na međunarodnom nivou je formulisan u prvoj međunarodnoj povelji. **Atinska povelja**¹⁷⁵ za restauraciju istorijskih spomenika usvojena je na Prvom međunarodnom kongresu arhitekata i tehničara istorijskih spomenika u Atini 1931. godine. U povelji stoji da *"restauracija treba zaštititi istorijske vrednosti objekta"*¹⁷⁶. Rezolucija usvojena na Atinskoj konferenciji je predata Međunarodnom odboru za intelektualnu saradnju, koja je rezoluciju usvojila 1932. godine na skupštini Lige nacija¹⁷⁷.

173 John Allan, Point of Balance. *Journal of Architectural Conservation*, 13(2), (2007): 16.

174 Detaljan pregled međunarodnih organizacija u oblasti zaštite graditeljskog nasleđa kao i pregled najznačajnijih savremenih povelja i preporuka u oblasti zaštite kulturnog nasleđa u svetu je prikazan u doktorskoj disertaciji Marka Nikolića. Vidi: Marko S. Nikolić, "Primena principa zaštite i prezentacije graditeljskog nasleđa na srednjovekovnim utvrđenim gradovima u Srbiji.", doktorska disertacije (Beograd: Univerzitet u Beogradu, 2014); i Marko Nikolić, Istorijski pregled vodećih ličnosti, teorijskih principa i međunarodnih organizacija u oblasti zaštite kulturnog nasleđa 20. veka. *Moderna konzervacija 4*, (n.d.): 23 - 32.

175 "The Athens Charter for the Restoration of Historic Monuments," *First International Congress of Architects and Technicians of Historic Monuments*. International Museums Office, preuzeto 10.10.2019. godine sa: <https://www.icomos.org/en/167-the-athens-charter-for-the-restoration-of-historic-monuments>

176 Ibid.

177 Luce Hinsch, *ICOMOS 1965-1980*. (Oslo: Central Office of Historic Monuments in Norway, 1980).

Prošlost i ono što ona donosi nije više bio jedini kriterij zaštite, istorijskoj vrednosti se dodaju elementi od društvenog i kulturnog značaja¹⁷⁸. **Venecijanska povelja**¹⁷⁹, predložena na Drugom Međunarodnom kongresu arhitekata i tehničara istorijskih spomenika, u Veneciji 1964. godine, istaknula je **estetske i istorijske vrednosti** arhitekture koje treba otkrivati i sačuvati¹⁸⁰. Ona predstavlja temeljni dokument za zaštitu i očuvanje kulturnog nasleđa koja je trasirala put savremenoj doktrini zaštite. Namera ovog dokumenta je bila da se principi koji prethode konzervaciji i restauraciji zajednički utvrde i formuliraju na međunarodnoj osnovi, s tim da svaka zemlja treba da provodi postulate povelje u okvirima vlastite kulture i tradicije. Venecijanska povelja je obradila pojam istorijskog spomenika, pojedinačnih arhitektonskih dela, gradske i seoske celine od kulturnog i istorijskog značaja koje predstavljaju svedočanstvo određene civilizacije, značajne faze razvoja ili nekog istorijskog događaja. Prema ovoj povelji restauracija kao metoda zaštite se može koristiti samo u izuzetnim slučajevima, isključivo na osnovu autentične dokumentacije, i mora se zaustaviti tamo gde počinje pretpostavka¹⁸¹.

Preporuke Unesko iz 1968. godine podelile su estetsku vrednost u dve kategorije - **umetničku i arhitektonsku** - te su uključile tri dodatne vrednosti : **istorijsku, naučnu, važnost mesta i krajolika**¹⁸². Kada je Unesko 1972. godine doneo **Povelju o zaštiti svetskog kulturnog i prirodnog nasleđa sa LSB**, fokus je bio na **izvanrednoj univerzalnoj vrednosti**¹⁸³. IUV su kriteriji koji su podeleni na kulturne (prvih šest) i prirodne kriterije (drugih četiri). Kriteriji vezani za arhitekturu su "i" (vrednosti u vezi sa razvojem arhitekture, urbanističkog planiranja ili pejzažnog dizajna), "ii" (vrednost remek-dela ljudskog kreativnog genija), i "iv" (vrednost izuzetnog primera tipa objekta, arhitektonskog ili tehnološkog ansambla ili pejzaža značajne faze u ljudskoj istoriji)¹⁸⁴. Ovi su kriteriji usvojeni i na nacionalnim razinama s dodanim **ekonomskim, društvenim i obrazovnim vrednostima**¹⁸⁵.

O **strukturalnoj vrednosti**¹⁸⁶, kao specifičnoj, raspravljalo se samo u okviru savremenog arhitektonskog dodatka postojećim istorijskim objektima bez uticaja na strukturalne i estetske vrednosti zatečenog arhitektonskog nasleđa.

U **Amsterdamskoj deklaraciji** iz 1975. godine spomenute su samo **estetske i kulturne vrednosti**¹⁸⁷, s fokusom na zaštitu evropskog arhitektonskog nasleđa kroz podizanje svesti lokalnih vlasti i javnosti, posebno mlađih generacija.

Preporuka o zaštiti i savremenoj ulozi istorijskih područja, proširuje principe utvrđene na ranijim Generalnim konferencijama. Preporuka prepoznaje značaj okruženja i istorijskih područja. U

178 Marko Nikolić, "Istorijski pregled vodećih ličnosti, teorijskih principa i međunarodnih organizacija u oblasti zaštite kulturnog nasleđa 20. veka," *Moderna konzervacija* 4, (n.d.): 23 - 32.

179 "The Venice Charter: International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites," *Second International Congress of Architects and Technicians of Historic Venice*, Venice, ICOMOS, (1964), preuzeto 16.08.2019. godine sa: http://icomosubih.ba/pdf/medjunarodni_dokumenti/1964_Venecijanska_povelja.pdf

180 Ibid.

181 Ibid.

182 "Recommendation concerning the Preservation of Cultural Property Endangered by Public or Private Works," *The General Conference*, Paris, (1968), preuzeto 16.08.2019. godine sa: http://icomosubih.ba/pdf/medjunarodni_dokumenti/1968_Preporuka_za_ocuvanje_kulturnih_dobara_ugrozenih_javnim_ili_privatnim_radovima.pdf

183 "The World Heritage Convention," *UNESCO*, (1972), preuzeto 2019. godine sa UNESCO: <https://whc.unesco.org/en/convention/>

184 "World Heritage List," UNESCO - World Heritage Centre, preuzeto 2019. godine sa: <https://whc.unesco.org/en/list/>

185 "Recommendation Concerning the Protection, at National Level, of the Cultural and Natural Heritage," *The General Conference UNESCO*, Paris, (1972), preuzeto 18.08.2019. godine sa: http://icomosubih.ba/pdf/medjunarodni_dokumenti/1972%20Preporuka%20za%20zastitu%20kulturne%20i%20prirodne%20bastine%20na%20nacionalnoj%20razini.pdf

186 "Resolutions of the Symposium on the Introduction of Contemporary Architecture into Ancient Groups of Buildings," *Third General Assembly of the ICOMOS*, Budapest, (1972), preuzeto 18.08.2019. godine sa: http://icomosubih.ba/pdf/medjunarodni_dokumenti/1972%20Rezolucija%20o%20uvodenju%20suvremene%20arhitekture.pdf

187 "Declaration of Amsterdam Congress On The European Architectural Heritage" *The Congress of Amsterdam*, Amsterdam, Committee of Ministers of the Council of Europe, (1975), preuzeto 01.09.2019. godine sa: http://icomosubih.ba/pdf/medjunarodni_dokumenti/1975%20Amsterdamska%20deklaracija.pdf

dokumentu se naglašavaju **kulturne, istorijske i društvene vrednosti**¹⁸⁸. Također se naglašava da uništavanje istorijskih područja može dovesti do ekonomskog gubitka i društvenog poremećaja stoga je njihova zaštita neophodna i za očuvanje društva. Preporuke su da se nasleđe integriše u društveni život i time revitalizira i održava.

Europska povelja o arhitektonskoj baštini iz 1975. godine uvela je novu neophodnu **duhovnu vrednost**¹⁸⁹, dok je fokus bio na podizanju svesti javnosti o **kulturnim, socijalnim i ekonomskim vrednostima** nasleđa. Veće Europe je u ovoj povelji navelo da će svi naponi biti usmereni ka pronalazanju načina primene načela zaštite u svakoj zemlji pojedinačno, također ka poboljšanju postojećih zakona i propisa i razvoju stručnog osposobljavanja u ovoj oblasti¹⁹⁰. Duhovna vrednost izgrađene baštine bila je u središtu i **Dresden deklaracije** iz 1982. godine. Fokus ove deklaracije je bio na društvenom razvoju nakon rata i priznavanje **duhovnih vrednosti spomenika**¹⁹¹, intelektualno i politički. Nakon rata, radovi na rekonstrukciji i obnovi spomenika kao svedoka istorije su bili od izuzetne važnosti.

Povelja Bura, prvi put usvojena 1979. godine, je periodično ažurirana kako bi pratila razvoj razumevanja teorije i prakse upravljanja kulturnim nasleđem. **Bura povelja** iz 1999. godine predstavlja prvi dokument sa metodološkim dijagramom za identifikaciju, procenu i zaštitu nasleđa. Kulturni značaj dobra je definisan kroz „*estetsku, istorijsku, naučnu, društvenu i duhovnu vrednost koju dobro ima za prošle, sadašnje i buduće generacije*“¹⁹² Vrednost se pronalazi u samom **mestu, lokaciji, postavci, upotrebi, asocijacijama, značenjima i zapisima**¹⁹³. Članovi 9. i 24. Bura povelje navode da su **fizička lokacija, mesto (kontekst) i duhovne vrednosti** deo kulturnog značaja izgrađenog dela. Poslednja verzija Povelje Bura usvojena je 2013. godine u kojoj su istaknute **kulturne, društvene i duhovne vrednosti** nasleđa. Kako stoji u *povelji "mesta od kulturnog značaja obogaćuju život ljudi, često pružaju dubok i nadahnjujući osećaj veza sa zajednicom i pejzažem, sa prošlošću i iskustvima"*¹⁹⁴. Oni predstavljaju istorijski zapis koji je važan izraz identiteta. Mesto je u ovoj povelji definisano kao značajno za očuvanje nematerijalnog nasleđa. Mesta od kulturnog značaja odražavaju raznolikost naše zajednice, stoga moraju imati kulturni značaj i moraju biti sačuvana za sadašnje i buduće generacije. Također treće izdanje povelje Bura iz 2013. godine u članu 12. ističe da „*Konzervacija, interpretacija i upravljanje dobrom trebaju osigurati uključivanje ljudi i udruženja od značajna i onih koji imaju društvenu, duhovnu ili drugu kulturnu odgovornost za dobro.*“¹⁹⁵; u članu 24.1. stoji da „*Značajne asocijacije i veze između ljudi i mesta treba poštovati, održavati i ne narušavati.*“¹⁹⁶

Konvencija o zaštiti arhitektonskog nasleđa Europe usvojena 1985. godine u Granadi temelji se na principima **integralne zaštite**¹⁹⁷ koja je imala globalni uticaj na razvoj doktrine zaštite. Preporuke ove konvencije su da zaštita arhitektonskoga nasleđa treba postati jedan od osnovnih ciljeva urbanističkog

188 "Preporuka o zaštiti i savremenoj ulozi istorijskih područja," UNESCO, (1976), preuzeto 2020. godine sa: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13133&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html#:~:text=Historic%20areas%20and%20their%20surroundings%20should%20be%20regarded%20as%20forming,times.

189 "European Charter of the Architectural Heritage," *Council of Europe*, Amsterdam, (1975), preuzeto 18.08.2019. godine sa http://icomosubih.ba/pdf/medjunarodni_dokumenti/1975%20Europska%20povelja%20o%20arhitektonskoj%20bastini.pdf

190 Ibid.

191 "The Declaration of Dresden Reconstruction of Monuments Destroyed by War," ICOMOS National Committee of the German Democratic Republic, (1982), preuzeto 18.08.2019. godine sa http://icomosubih.ba/pdf/medjunarodni_dokumenti/1982%20Drezdenska%20deklaracija.pdf

192 "The Burra Charter, The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance," Australia ICOMOS Inc., International Council of Monuments and Sites, (1999), preuzeto 2019. godine sa: Australia ICOMOS: https://australia.icomos.org/wp-content/uploads/BURRA_CHARTER.pdf

193 Ibid.

194 "The Burra Charter, The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance," Australia ICOMOS Inc., International Council of Monuments and Sites, (2013), preuzeto 19.11.2019. godine sa: <https://australia.icomos.org/wp-content/uploads/The-Burra-Charter-2013-Adopted-31.10.2013.pdf>

195 "The Burra Charter, The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance," Australia ICOMOS Inc., (2013), preuzeto 2019. godine sa: Australia ICOMOS: <https://australia.icomos.org/wp-content/uploads/The-Burra-Charter-2013-Adopted-31.10.2013.pdf>

196 Ibid.

197 "Konvencija o zaštiti arhitektonskog nasleđa Europe," Granada, Veće Evrope, (1985.), preuzeto 2020. godine sa: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168007a087>

i prostornog planiranja. Također fokus ove konvencije je dostupnost (javni pristup) arhitektonskog nasleđa, kojim se ne sme narušiti njegov arhitektonski i istorijski karakter, kao ni njegova okolina. Na konvenciji su uspostavljeni principi evropske koordinacije politika očuvanja.

Nara dokument o autentičnosti iz 1994. godine dalje je proširio opseg vrednosti kako bi i opipljive i neopipljive vrednosti bile obuhvaćene, uključujući **oblik i dizajn, materijale i supstancu, upotrebu i funkciju, tradiciju i tehniku, lokaciju i mesto, duh i osećaj i druge unutrašnje i vanjske faktore**. Namera ovog dokumenta je bila da se naglasi potpuno poštovanje **društvenih i kulturnih vrednosti** svih društava. Juka Jokileto je jedan od autora koji piše o, i kritički sagledava autentičnost. U jednom od svojih tekstova¹⁹⁸ zaključuje da autentičnost spomenika treba posmatrati kao istinsko svedočanstvo kulture i tradicije koju spomenik kroz autentičnost predstavlja. Kako Nara dokument uključuje i druge vrednosti identificirane u ranijim dokumentima (**estetske, istorijske, kulturne, društvene, naučne, tehničke, vrednost mesta/postavke**), dokument pruža i sveobuhvatan raspon vrednosti, međutim ne uključuje ekonomske vrednosti predložene u Europskoj povelji arhitektonskog nasleđa.

Evropska konvencija o predelu usvojena 2000. godine u Firenci je istakla **vrednosti predela**¹⁹⁹ i ima za cilj promociju zaštite, upravljanja, i uređenja predela, i organizovanje evropske saradnje u ovoj oblasti. Preporuke konvencije su da se pravno prizna predeo kao suštinski činilac životnog okruženja stanovništva, kao izraz raznovrsnosti njegovog kulturnog i prirodnog nasleđa, i temelj njegovog identiteta.

3.2.2. Kriteriji vrednovanja u dokumenatima, poveljama i deklaracijama nakon 2000. godine

Krakovska povelja iz 2000. godine dodala je specifične **arhitektonske vrednosti** poput **organskog jedinstva, karakterističnih dimenzija i specifičnih tehnoloških, prostornih, dekorativnih i kromatskih vrednosti**²⁰⁰ izgrađenog dela. Ovaj pokušaj da se detaljnije objasni vrednost arhitektonskog dizajna koristan je za izradu detaljnih kriterija za procenu vrednosti arhitektonske baštine. Krakovska povelja imala je za cilj i definisanje **značenja identiteta izgrađenog okoliša** gde stoji da se „*identitet shvata kao zajednička referenca sadašnje vrednosti generirane u sferi zajednice i prošlih vrednosti identificiranih u njenoj autentičnosti*“²⁰¹ **Ikomos povelja** iz 2003. godine pruža i dodatne kriterije u tome kako proceniti arhitektonsku baštinu, navodeći da vrednost baštine nije samo u izgledu već i u **celovitosti svih komponenti**, sa specifičnom **tehnologijom, tehnikama i konceptualnom vrednošću**²⁰².

198 Jukka Jokileto, "Konzervacija između prakse i teorije," *Kulturna baština i dobro*, br. 27, (2003.): 9 - 13.

199 "Evropska konvencija o predelu," Firenca, Veće Evrope, (2000), preuzeto 2020. godine sa: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016802f3fb4>

200 "The Charter of Krakow Principles for Conservation and Restoration of Built Heritage," De Naeyer, André, Arroyo, S., & Blanco, J., Ed., *International Conference on Conservation*, Krakow, International Conference on Conservation, (2000), preuzeto 19.08.2019. godine sa: http://icomosubih.ba/pdf/medjunarodni_dokumenti/2000%20Krakovska%20povelja.pdf

201 Ibid.

202 "ICOMOS Charter, Principles for the Analysis, Conservation and Structural Restoration" *ICOMOS 14th General Assembly*, Victoria Falls, Zimbabwe, ICOMOS, (2003), preuzeto 20.08.2019. godine sa: http://icomosubih.ba/pdf/medjunarodni_dokumenti/2003%20Nacela%20analize,%20konzerviranja%20i%20strukturnog%20restauriranja%20arhitektonske%20bastine.pdf

	1930	1940	1960	1970	1980	1990	2000	2010											
	1931 Atenska povelja	1964 Venecijanska povelja	1968 UNESCO preporuke	1972 1972 Konvencija Svetske Baštine IUV	1972 IKOMOS	1975 Amsterdam deklaracija	1975 Evropska povelja o arh. baštini	1976 Preporuka o zaštiti savremenoj ulozilistorijskih područja	1979 Povelja Bura	1982 Dresden deklaracija	1985 Konvencija o zaštiti arhitektonskog nasleđa Evrope	1994 Nara dokument	2000 Evropska konvencija o predelu	2000 Krakov deklaracija	2003 IKOMOS povelja	2008 Kvebek deklaracija	2011 IKOMOS Francuska		
T	estetska	estetska	estetska	estetska	estetska	estetska	estetska	estetska	estetska	estetska	estetska	estetska	estetska	estetska	estetska	estetska	estetska	estetska	
S	istorijska	istorijska	istorijska	istorijska	istorijska	istorijska	istorijska	istorijska	istorijska	istorijska	istorijska	istorijska	istorijska	istorijska	istorijska	istorijska	istorijska	istorijska	istorijska
O																			
N																			
D																			
E																			
R																			
V																			

Ilustracija 6 Kriteriji izdvojeni iz analiziranih međunarodnih povelja, deklaracija i dokumenata, autor ilustracije: Lejla Kabrović Handžić, 2020. godine.

U **Kvebeku** je 2008. godine na 16. Generalnoj skupštini Ikomosa na poziv Ikomos Kanada objavljena **Deklaracija o očuvanju duha mesta**. Ova deklaracija prepoznaje da duh mesta čine i opipljivi, materijalni i neopipljivi, nematerijalni elementi. Nematerijalni elementi uključuju **sećanja, pripovesti, pisane dokumente, festivale, komemoracije, rituale, tradicionalna znanja, teksture, boje i mirise**²⁰³. U dokumentu se naglašava da nematerijalne kulturne vrednosti daju bogatiji i celovitiji značaj baštini te da se moraju uzeti u obzir u svim zakonima koji se tiču kulturne baštine, te u svim projektima očuvanja i restauracije. Dok je 2011. godine Ikomos naglasio važnost baštine kao sveobuhvatne istorijske, kulturne i društvene memorije koju treba sačuvati kroz **autentičnost, integritet i duh mesta**²⁰⁴. Preporuke Ikomosa su da svi akteri uključeni u kreiranje planova upravljanja nasleđem, kao turističkim destinacijama, urbanim centrima i regijama trebaju u svoje planove uzeti u obzir sve posebne **kulturne, istorijske, okolišne, estetske vrednosti i vrednosti memorije**²⁰⁵.

3.2.3. Tumačenja kriterija vrednosti

Prema Manević i Adžemović²⁰⁶ vrednovanje arhitektonskog nasleđa predstavlja proces u kojem je relativno lako postaviti ekstremne vrednosti. Međutim između ovih ekstrema postoji niz kriterijuma na osnovu koji se vrši detaljno vrednovanje i procena značaja arhitektonskog nasleđa. Definisane pozicije objekta na skali vrednosti je težak i zahtevan proces koji podrazumeva istraživanje indikatora vrednosti koji su zaboravljeni, zapostavljeni ili neidentifikovani. Imperativni stav službi zaštite treba biti korišćenje kriterija koji su isključivo uspostavljeni na osnovu rigoroznih stručnih i naučnih istraživanja i analiza.

Hronološki pregled međunarodnih povelja, dokumenata i deklaracija je rezultirao ilustracijom identifikovanja kriterija vrednosti od prve **istorijske, preko estetske, kulturne, društvene i arhitektonske do naučne, umetničke, tehnološke, ekonomske i značaja mesta/krajolika** (ilustracija 6). Istorijska vrednost predstavlja najzastupljeniji kriteriji na koji se pozivaju skoro sve povelje, dokumenti i deklaracije. Također jedan od glavnih fokusa svih povelja, dokumenata i deklaracije je poboljšanje pravne legislative kao i podizanje svesti društva i zajednica o značaju i vrednostima nasleđa. Hronološka ilustracija identifikovanja kriterija vrednosti po poveljama, dokumentima i deklaracijama predstavlja temelj za dalju analizu kriterija sa sužavanjem na nasleđe 20. veka. Na ilustraciji su naglašeni oni dokumenti (LSB, Nara) koji su od značaja za dalje istraživanje. Kriteriji identifikacije i vrednovanja izvanredne univerzalne vrednosti za LSB koriste se i za nasleđe modernizma. Dok Nara dokument služi kao temelj za kreiranje dokumenta za potencijalno specifično regionalno vrednovanje arhitektonskog nasleđa.

203 "Québec Declaration on the Preservation of the Spirit of Place," *16th General Assembly of ICOMOS*, Québec, Canada, ICOMOS Canada, (2008), preuzeto 20.08.2019. godine sa: http://icomosubih.ba/pdf/medjunarodni_dokumenti/2008%20Quebec%20deklaracija%20o%20zastiti%20duha%20mesta.pdf

204 "The Paris Declaration on Heritage as a Driver of Development," *17th General Assembly of ICOMOS*, Paris, ICOMOS France, (2011), preuzeto 20.08.2019. godine sa: http://icomosubih.ba/pdf/medjunarodni_dokumenti/2011%20Pariska%20deklaracija%20o%20bastini%20kao%20pokretacu%20razvika.pdf

205 Ibid.

206 Zoran Manević i Dragana Adžemović, "Vrednovanje graditeljskog nasleđ," *Arhitektura i urbanizam*, br. 5, (1998.): 71 - 76.

3.3. Pregled međunarodnih dokumenata, povelja i deklaracija za identifikaciju, vrednovanje i očuvanje arhitektonskog nasleđa 20. veka

*"Objekti 20. veka imaju negativnu notu patine. Kraći životni vek materijala, u odnosu na tradicionalne, što negativno utiče na estetske vrednosti objekata modernizma."*²⁰⁷

3.3.1. Kriteriji vrednovanja u dokumenatima, poveljama i deklaracijama pre 1990. godine

Društvo 20. veka (C20²⁰⁸) je osnovano 1979. godine, zbog vremenskog ograničenja Viktorijanskog društva koje je osnovano dvadeset godina ranije. C20 se bavi zaštitom arhitektonske baštine i dizajna u Velikoj Britaniji od 1914. godine. Glavni ciljevi C20 su očuvanje, zaštita objekata i dizajna karakterističnih za 20. vek u Velikoj Britaniji. Da bi se dobro našlo na C20 listi, mora imati **arhitektonsku ili istorijsku vrednost**; biti primer **stilskih, društvenih ili tehničkih inovacija**; rad poznatog **arhitekta**; ili referenca značajnog istorijskog događaja²⁰⁹. C20 se oslanja na preporuku Komisije za istorijske građevine i spomenike Engleske²¹⁰.

Kriteriji posebno razvijeni za specifičnu tipologiju objekta mogu se naći u smernicama TICCIH²¹¹ i u Unesco UNIT 6 *Proceni značaja podvodne kulturne baštine*²¹². Dokumenti TICCIH i Unesco UNIT 6 detaljno opisuju proces, metodologiju zaštite, moguće probleme i ishode očuvanja za specifičnu vrstu baštine. Sve moguće vrednosti koje baština može imati detaljno su opisane u odnosu na postojeća nalazišta. Ovi dokumenti najbolje prikazuju način formiranja i sužavanja kriterijuma i metodologije identifikacije i procene vrednosti za jednu tipologiju određene regije ili kulture.

3.3.2. Kriteriji vrednovanja u dokumenatima, poveljama i deklaracijama nakon 1990. godine

Veće Evrope je na ministarskoj konferenciji održanoj u Granadi 1985. godine donelo *Konvenciju o zaštiti arhitektonskog nasleđa Evrope*²¹³. Na osnovu niza aktivnosti i rezolucija u okviru Veća Evrope, komitet ministara je 1991. godine donio preporuku o zaštiti arhitektonskog nasleđa 20. veka²¹⁴. Ljiljana Blagojević navodi da se ovaj dokumente zasniva na načelu da je arhitektura 20. veka integralni deo evropskog istorijskog nasleđa definisanog 1985. godine²¹⁵. Preporuke iz dokumenta Veća Evrope se odnose na razvijanje strategije identifikacije, proučavanja, zaštite, restauracije i izgradnje svesti o važnosti arhitekture 20. veka, kao i izrada sistemskih popisa objekata 20. veka i dokumentiranje u sklopu postojećih

207 Allan Baxter, "Twentieth-Century Buildings," *Journal of Architectural Conservation*, 7(2), (2001.): 27-30

208 "The Twentieth Century Society," C20, (1979.), preuzeto 2019. godine sa: <https://c20society.org.uk/about-us/>

209 "Campaigning for Twentieth century architecture," C20, preuzeto 2019. godine sa: <https://c20society.org.uk/research/>

210 Trenutno postoji 44 priručnika - vodiča za očuvanje, koji pokrivaju čitav niz različitih tipologija objekata, arheoloških nalazišta, dizajniranih krajolika, bojišta i olupina. Vidi: "Listing Selection Guides," Historic England, preuzeto 2019. godine sa: <https://historicengland.org.uk/listing/selection-criteria/listing-selection/>

211 isključivo za industrijsko nasleđe, TICCIH. "The Nizhny Tagil Charter for the Industrial Heritage," Moscow, The Nizhny Tagil Charter for the Industrial Heritage Industrial Heritage TICCIH, (2003), preuzeto 19.08.2019. godine sa: http://icomosubih.ba/pdf/medjunarodni_dokumenti/2003%20Povelja%20o%20industrijskoj%20bastini.pdf

212 UNESCO. *Unit 6 - Significance Assessment*. Editors: Manders, Martijn R.; Van Tilburg Hans, K.; Staniforth, Mark. (Bangkok: UNESCO Bangkok, Asia and Pacific Regional Bureau for Education, 2012). Preuzeto 15.08.2019. godine sa: <http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/images/630X300/UNIT6.pdf>

213 "Konvencija o zaštiti arhitektonskog nasleđa Evrope," Granada, Veće Evrope, (1985), preuzeto 2020. godine sa: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168007a087>

214 "O zaštiti arhitektonskog naslijeđa 20. stoljeća," Veće Evrope - Komitet ministara, Kotor, EXPEDITIO – centar za održivi prostorni razvoj, (2005), Evropske konvencije i preporuke u oblasti kulturnog naslijeđa, (1991.)

215 Ljiljana Blagojević, "Problemi i pitanja zaštite arhitekture modernog pokreta u Beogradu: prilog novoj politici zaštite," *Glasnik DKS*, br. 27, (2003.): 35 – 41.

nacionalnih lista ili izdvojenih lista samo za nasleđe 20. veka. Sledeća preporuka je usvajanje specifičnih kriterija selekcije sa fokusom na **stilove i vrste objekata i građevinskih metoda** karakterističnih za 20. vek, **dela najpoznatijih arhitekata, i manje poznatih, estetske, istorijske, tehnološke, političke, kulturne ekonomske i društvene aspekte, objekte, mesta i šire zone, enterijere, dekorativne elemente, instalacije i opremu, značajne za rad arhitekta**²¹⁶. Preporuka je također da se zakonski propisi dopune specifičnim merama ukoliko ovo nasleđe nije zaštićeno ili je nedovoljno zaštićeno.

Madridski dokument²¹⁷ nastao 2011. godine za potrebe javnosti i konzervatora, pod punim nazivom „*Pristupi očuvanju arhitektonskog nasleđa 20. veka*“ predstavlja dokument sa fundamentalnim međunarodnim smernicama za očuvanje arhitekture 20. veka. Dokument objašnjava metodologiju očuvanja i daje smernice o tome kako praktično sačuvati i upravljati međunarodnim arhitektonskim nasleđem 20. veka. Madridski dokument je predstavljen na 17. Generalnoj skupštini Ikomosa, kada je odlučeno da dokument bude distribuiran globalno na raspravu i komentare, uključujući i sve nacionalne i naučne odbore Ikomosa. **Drugo izdanje madridskog dokumenta** objavljeno je 2014. godine i dopunjeno je na osnovu sugestija nastalih nakon objave prvog izdanja 2011. godine. Komentari su ponovno potvrdili vrednost dokumenta i pokazali potrebu za širim dokumentom i smjernicama koje pokrivaju druge tipologije nasleđa poput pejzaža i urbanih područja.²¹⁸ **Treće izdanje dokumenta, Madrid – Nju Delhi dokument**, predstavljen je na 19. Generalnoj skupštini IKOMOS-a u Delhiju u decembru 2017. godine, u kojem su sadržani komentari i doprinosi primljeni u toku razdoblja 2014.–2017. godine. Ovaj dokument naglašava da se već prihvaćeni kriteriji trebaju koristiti u identifikiranju i proceni važnosti kulturne baštine 20. veka. Dokument završava popisom atributa koji se odnose na opipljive vrednosti kao što su: **lokacija, planski dokumenti, koncepti, metode i ideje, estetske kvalitete, pogledi, dizajn, oblik, prostorni odnosi, sheme boja, interijeri, okovi, pripadajući nameštaj i umetnička dela, zbirke, konstrukcija i stukturalne inovacije, tkanina, tehnička oprema, industrijska mehanizacija, planerske šeme i koncepti, istorijske, društvene, naučne ili duhovne asocijacije, dokaz kreativnog genija kao i nematerijalne vrednosti poput prakse, reprezentacija, izraza, znanja, veština, instrumenata, predmeta, artefakta, zajednice, grupe i, u nekim slučajevima, pojedinaca prepoznatih kao deo kulturne baštine**²¹⁹. Dokument je podeljen u devet poglavlja od kojih se samo prvi deo bavi identifikacijom i procenom značaja. U sklopu prvog dela fokus je stavljen na pet stvari: (1) kulturni značaj, (2) enterijere, opremu i umetnička dela, (3) položaj i povezani pejzaži, (4) proaktivna systemska istraživanja, studije i formiranje službi koje se bave identifikacijom nasleđa 20. veka, (5) korišćenje komparativne analize za utvrđivanje kulturnog značaja, što je važno kod procene značaja arhitektonskog nasleđa. Prilikom istraživanja neophodno je da se identifikuju i procene objekti koji će **komparativnom analizom pokazati značaj dela u potpunosti**²²⁰.

216 "O zaštiti arhitektonskog naslijeđa 20. stoljeća," Veće Evrope - Komitet ministara, Kotor, EXPEDITTO – centar za održivi prostorni razvoj, (2005), Evropske konvencije i preporuke u oblasti kulturnog naslijeđa, (1991.)

217 "Madrid Document, Approaches for the Conservation of Twentieth-Century Architectural Heritage," *17th ICOMOS General Assembly*, Madrid, ICOMOS, (2011), preuzeto 20.08.2019. godine sa: <http://www.icomos-isc20c.org/madrid-document-archives/>

218 "Madrid Document, Approaches for the Conservation of Twentieth-Century Architectural Heritage," *18th ICOMOS General Assembly*, Florence, ICOMOS, (2014), preuzeto 22.08.2019. godine sa: http://www.icomos-isc20c.org/pdf/madrid_doc_10.26.pdf

219 Ibid.

220 Ibid.

Analizirani su i pristupi drugih institucija ili organizacija koje su uključene u očuvanje arhitekture modernizma, a od interesa su za bolje razumevanje različitih politika i praksi. **Institut za zaštitu prirode Geti** uspostavio je politike integriranog upravljanja zaštitom, pokušavajući efikasnije uključiti i naglasiti sve vrednosti dobra pre i prilikom donošenja odluka o njegovoj zaštiti. Institut za zaštitu prirode Geti (2000) objavio je izveštaj „**Vrednosti i očuvanje baštine**“²²¹ koji naglašava da se očuvanje kulturne baštine suočava s izazovima na tri fronta: fizičko stanje; kontekst upravljanja; i kulturni značaj i društvena vrednost. U ovom izveštaju stoji da glavni cilj očuvanja nije samo očuvanje samog materijala, već i održavanje vrednosti utelovljenih u izgrađenom delu. Da bi se to postiglo, potrebno je znati zašto se i kako vrednuje nasleđe i ko ga vrednuje. Ova identifikacija i procena vrednosti sumirana je u „**Izjavi o značaju**“²²², koja treba biti proizvod timskog rada stručnjaka iz različitih polja (profesionalaca, akademika, članova zajednice i ostalih zainteresovanih strana). Takođe u dokumentu **Madrid – Nju Delhi** iz 2017. godine u članu 11.1. stoji da je jako važno „*uključiti se zajedno sa širom publikom i publikom od značaja za dobro u dijalogu koji pomaže uvažavanju i razumevanju mesta nasleđa 20. veka i njihovom očuvanju.*“²²³

2003. godine, UNESCO je objavio dokument **Svetska baština 5 (WH 5)** koji u Aneksu B navodi da se proces očuvanja baštine modernizma sastoji od dve faze: (a) istraživanje, dokumentacija i izgradnja baze podataka, definišući kritična pitanja o zaštiti, očuvanju i podizanju svesti javnosti; (b) identifikacija potencijalne svetske baštine i uspostavljanje regionalno usklađenih tentativnih lista²²⁴. U radu WH 5 eksplicitno je objašnjeno da se moraju istražiti sve kategorije nasleđa 20. veka i da se za njih moraju uspostaviti baze podataka. **Glavni zaključak WH5 je da relevantni kriteriji za evaluaciju, identifikaciju i očuvanje baštine modernizma moraju biti posebno osmišljeni za svaku geokulturnu regiju u svetu**²²⁵.

2021. godine Geti institut je publikovao "Istorijski tematski okvir 20. veka: alat za procenu mesta nasleđa" koji promovise široko razmišljanje o istorijskim procesima koji su doprineli izgrađenom okruženju 20. veka širom sveta. Cilj dokumenta je da identifikuje i analizira društvene, tehnološke, političke i ekonomske pokretače koji su oblikovali objekte, gradove, industrije i pejzaže 20. veka, naglašavajući globalne sile, trendove i fenomene koji su oblikovali izgrađeno okruženje.²²⁶ Dokument je formulisan kroz 10 tematskih okvira koji obuhvataju širok dijapazon tipologija 20. veka sa najvrednijim primerima kao identifikatorima. Navedeni dokument može poslužiti kao alat za lakše formiranje okvira kategorizacije objekata 20. veka u BiH, kao odgovor na zahtev Komisije za kategorizacijom i popisom objekata prikazanim u uvodu.

221 "Values and Heritage Conservation". Editors: Erica Av Rami and Randall Mason, The Getty Conservation Institute, Los Angeles, (2000).

222 Ibid.

223 "Madrid - New Delhi Document, Approaches for the Conservation of Twentieth-Century Cultural Heritage." *19th ICOMOS General Assembly*, Delhi, (2017), preuzeto 2019. godine sa: <http://www.icomos-isc20c.org/pdf/madrid-new-delhi-document-2017.pdf>

224 UNESCO. "Identification and Documentation of Modern Heritage." In R. van Oers and S. Haraguchi (Ed.), *World Heritage papers 5*. (Paris: UNESCO World Heritage Centre, Netherlands Funds-in-Trust, 2003). Preuzeto 19.08.2019. godine sa: <http://whc.unesco.org/uploads/activities/documents/activity-38-1.pdf>

225 Ibid.

226 Marsden, Susan, and Peter Spearritt. *The Twentieth-Century Historic Thematic Framework: A Tool for Assessing Heritage Places*. With contributions from Leo Schmidt, Sheridan Burke, Gail Ostergren, Jeff Cody, and Chandler McCoy. Los Angeles: Getty Conservation, (2021). Institute. https://hdl.handle.net/10020/gci_pubs_historic_thematic_framework_tool.

3.3.3. Tumačenja kriterija vrednosti

Kriteriji vrednovanja zastupljeni u internacionalnim poveljama, dokumentima i deklaracijama za očuvanje nasleđa 20. veka prikazani na hronološkoj ilustraciji predstavljaju ujedinen front (ilustracija 7). Pojam modernosti propitivan kroz ključne tehnološke, društvene, estetske i istorijske karakteristike olakšava globalno identifikaciju i procenu vrednosti nasleđa 20. veka. Ova ujedinenost se jasno čita iz hronološke matrice gde se u svim navedenim poveljama ističu isti ili slični kriteriji vrednovanja. 1990. godina predstavlja prelomnu tačku u kojoj počinje intenzivniji razvoj doktrine zaštite nasleđa 20. veka.

Na osnovu hronološke matrice (ilustracija 11) jasno se vidi početna baza kriterija vrednovanja koja dalje treba biti dopunjena kriterijima nastalim na osnovu istraživanja specifičnosti određene tipologije, regije i vremenskog perioda. Nedostatak specifičnog interesa za konzervaciju ovog dela arhitektonskog nasleđa u BiH dovodi do nenadoknadivih gubitaka i lišavanja budućih generacija znanja o njima. Cilj je promovisanje naučnih, teorijskih i praktičnih metodologija vrednovanja i očuvanja, poboljšavanje i unapređivanje znanja i upotrebe različitih građevinskih materijala i tehnologija konstrukcije i konzervacije nasleđa 20. veka.²²⁷

.....
227 "O zaštiti arhitektonskog naslijeđa 20. stoljeća," Veće Evrope - Komitet ministara, Kotor, EXPEDITIO – centar za održivi prostorni razvoj, (2005), Evropske konvencije i preporuke u oblasti kulturnog naslijeđa, (1991.)

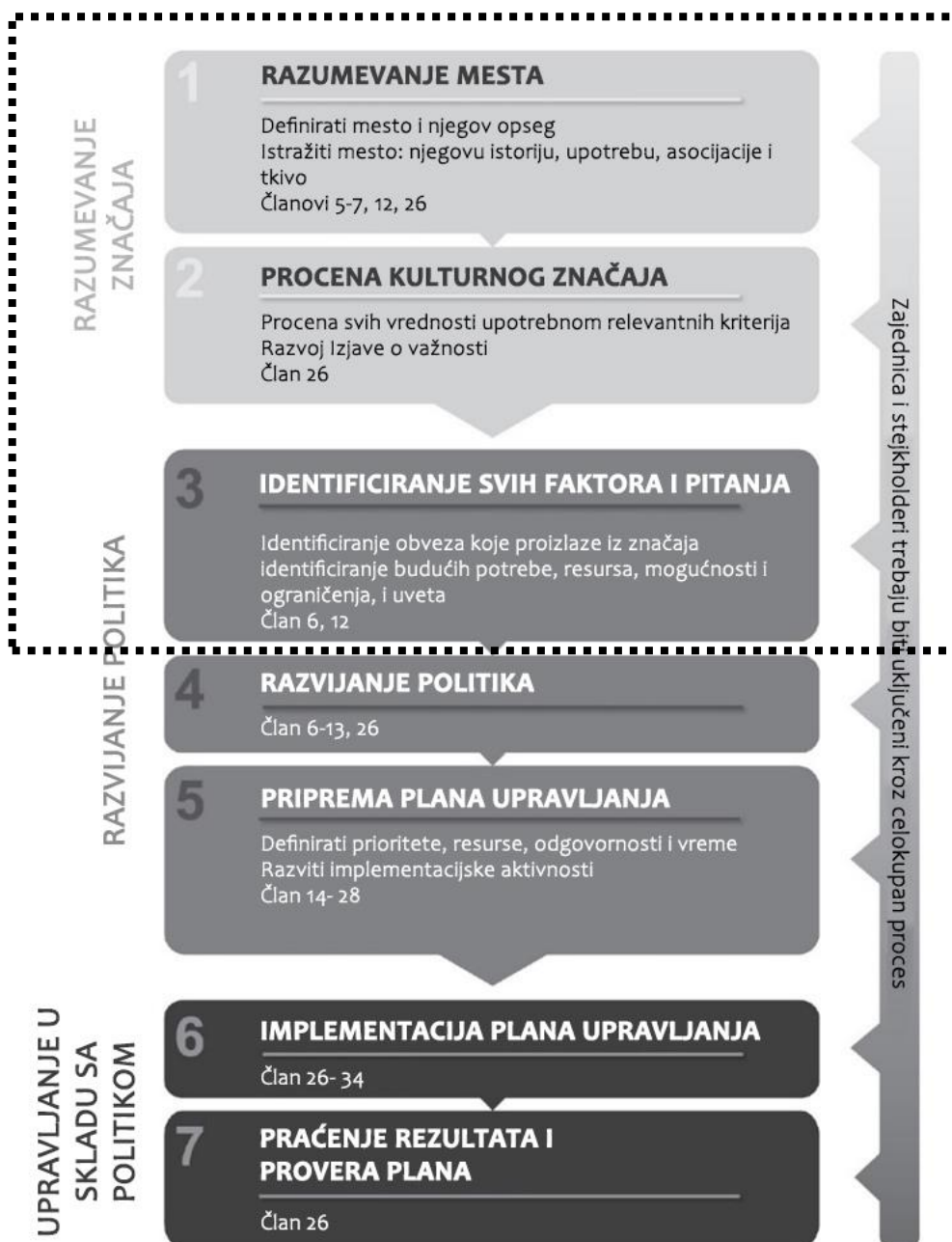
3.4. Metodologije identifikacije, vrednovanja i očuvanja arhitekture 20. veka

Proces Bura povelje

Koraci u planiranju i upravljanju mestom kulturnog značaja

Bura povelja se treba čitati u celini

Ključni članovi relevantni za svaki korak su prikazani u okvirima. Član 6. sumira proces Bura povelje.

10 - Australija IKOMOS inkorporirani

Bura povelja, 2013.

Ilustracija 8 Metodološki dijagram Bura povelje 2013. godine, ICOMOS Australia Inc. The Burra Charter, The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance, Australia ICOMOS Inc., International Council of Monuments and Sites, 2013., ilustraciju prevela Lejla Kabrović Handžić, 2022. godine.

Glavni fokus većine istraživačkih radova je drugi deo metodološkog dijagrama procesa očuvanja²²⁸. Istaživanje sprovedeno u sklopu ove doktorske disertacije se fokusira na prvi deo metodološkog dijagrama, na identifikaciji i proceni vrednosti dobra (naznačen na ilustraciji 8). Vesel de Jong²²⁹ ističe da su osnovne karakteristike nasleđa modernizma, inovativne konstrukcije, tehnologije, funkcije i energetske učinkovitosti. Što se tiče utvrđivanja kulturnog značaja baštine modernizma, de Jong se fokusira na **društvene, tehnološke i estetske aspekte kao tri dimenzije modernosti**²³⁰. I Jong i Džon Alan²³¹ (John Allan) se fokusiraju na metodologiju zaštite arhitekture modernizma. Istraživački radovi ovih autora potvrđuju metodologiju Bura povelje gde je adekvatan postupak obnove rezultat odgovarajuće kvalitetne prethodne procene značaja dela. Postupak evaluacije, de Jonge ukratko objašnjava kao neophodnost analize i provere **autentičnosti i celovitosti objekta** kroz prethodno istraživanje u arhivima, originalnu projektnu dokumentaciju i izvorne materijale. Analiza istraživačkih radova u oblasti praktične primene metodologija za očuvanje nasleđa 20. veka rezultirala je jako malim brojem radova koji se bave identifikacijom i vrednovanjem nasleđa 20. veka kao i radova koji se bave prikazom praktične primene metodologija u procesu obnove dela od značaja.

Do istog zaključka je došla i autorica članka "*Nove metodologije valorizacije modernističkog stanovanja druge polovine 20. veka – Primer Centralne zone Novog Beograda*"²³² Jelice Jovanović. U uvodnom delu naglašava neadekvatnost postojećih metodologija koje trebaju biti unapređene, u potpunosti reformulisale ili kreirane nove. U svome radu koristi dve metodologije Dokomomo i Metodologiju za valorizaciju arhitekture perioda 1945 – 1979 Brno/Beč. U analizi i primeni ovih metodologija Jovanović se osvrće na zaštitarsku praksu Republike Srbije. Autorica ističe da se valorizacija objekata ili celina vrši tako što se uradi arhitektonska, urbanistička i istorijska analiza sa podkategorijama analiza u cilju argumentovanja vrednosti koju objekat ili celinu kvalifikuje kao kulturno dobro.²³³ u BiH. Identifikacione kartone Dokomomo (fiche) autorica imenuje katalogom objekata koji predstavlja dopunski formular koji sublimira celokupnu metodologiju valorizacije. Cilj ovog formulara je isticanje ključnih informacija. Katalog je zasnovan na Dokomomo identifikacionom kartonu sa dopunama u odnosu na specifičnost gradova Srbije. U sklopu kataloga objekta nalazi se i evaluacioni formular koji detaljno evidentira osnovne informacije o objektu, o istoriji, kulturnom i umetničkom kontekstu, i vrednostima objekta. Autorica svakom kriteriju dodeljuje skalu od 1 do 10 na osnovu čega kreira bodovanje objekta koje rezultira isticanjem najvrednijih objekata. Ovaj vid formulara se bazira na metodologiji valorizacije koju su razvile službe zaštite gradova Brno i Beč.²³⁴ Ovaj vid pristupa je edukativan u službi formiranja kataloga urbanih vila Sarajeva. Bazna osnova je svakako Dokomomo izveštaj kao i IUV Unesko i metodologija i kriteriji vrednovanja Komisije. Ove metodologije će dalje biti detaljno istražene u cilju formiranja integralne metodologije za studije slučaja urbanih vila prve polovine 20. veka u Sarajevu, koja će biti detaljno predstavljena u sklopu glave IV. Integralna metodologija.

228 "The Burra Charter, The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance," Australia ICOMOS Inc., (2013), preuzeto 2019. godine sa: Australia ICOMOS: <https://australia.icomos.org/wp-content/uploads/The-Burra-Charter-2013-Adopted-31.10.2013.pdf>

229 Wessel de Jonge je osnivač Dokomomo organizacije, član Dokomomo savetodavnih tela, tehnoloških odbora i aktivni konzervator modernog arhitektonskog nasleđa.

230 Wessel de Jonge, "Sustainable renewal of the everyday Modern," *Journal of Architectural Conservation*, 23(1-2), (2017): 62-105.

231 John Allan, "Point of Balance," *Journal of Architectural Conservation*, 13(2), (2007): 13-46.

232 Jelica Jovanović, "Nove metodologije valorizacije modernističkog stanovanja druge polovine 20. veka – Primer Centralne zone Novog Beograda," *Arhitektura i urbanizam posle Drugog svetskog rata – zaštita kao proces ili model, zbornik radova*, Beograd, Zavod za zaštitu spomenika kulture grada Beograda, (2015): 54-69.

233 Ibid., 59.

234 Ibid.

3.4.1. Dokomomo *fiche* izveštaj

Ključne dimenzije modernosti arhitekture modernizma jasno su definisane Dokomomo metodologijom identifikacije i kriterijima vrednovanja sumiranim u Dokomomo *fiche* izveštaju. Uvodni delovi ovog obrasca – identitet, istorija i opis objekat – su informativni delovi identifikacije objekta, gde se definiše tipološka klasifikacija nasleđa prema utvrđenim tipologijama (standardiziranim skraćenicama – kodovima). Četvrti deo izveštaja se odnosi na vrednovanje kroz pet ključnih kriterija vrednosti – tehnička, društvena, kulturna/estetska, istorijska vrednost i opšta procena – opšta ocena vrednosti dobra. Peti deo izveštaja se odnosi na dokumentaciju na osnovu koje je napisan Dokomomo izveštaj.

3.4.1.1. Dokomomo nacionalni radni sektori

Glavni cilj Dokomomo izveštaja je kreiranje obrazaca koji će se globalno unificirano koristiti. Ovi obrasci treba da predstavljaju naučne doprinose istraživanju i promociji nasleđa modernizma. Međutim i pored težnje ka uniformnosti kriteriji vrednost se u pojedinim nacionalnim radnim grupama razlikuju u isticanju kanonske prije istorijske vrednosti i obrnuto. Pristupi Dokomomo nacionalnih radnih sektora se razlikuju i u identifikaciji i proceni arhitekture modernizma u odnosu na vremensko razdoblje. Pa tako **Dokomomo US** zahteva da analizirani objekat prvo mora biti kvalificiran kao objekat modernizma, tj. dizajniran i izveden od 1930. do 1980. godine. Uz to, mora odražavati postulate modernizma, umetnički i arhitektonski; sa fokusom na izražavanje funkcionalnih, tehničkih ili prostornih karakteristika umesto oslanjanja na dekoraciju. Njihovi kriteriji ocenjuju vrednost analiziranog dela kroz šest kategorija: tehnološka, društvena, umetnička i estetska, kanonska, uticaj na druge dizajnere i integritet²³⁵. **Dokomomo Australija** identifikuje objekat kao deo modernizma ukoliko je izgrađen između 1910. do 1980. godine. Njihovi kriteriji za evaluaciju uključuju tehničku, društvenu, kulturnu i estetsku, kanonsku i istorijsku vrednost²³⁶. **Dokomomo Italija** definiše razdoblje modernizma od 1920. do 1970. godine. Njihovi kriteriji za evaluaciju obuhvataju tehničku, društvenu, kulturnu i estetsku, istorijsku vrednost i opću procenu²³⁷. **Dokomomo Iberico** u *Cádiz pismu* navodi da su objekti modernizma bitan deo baštine i katalogizacija tih objekata je neophodna, istovremeno pridajući posebnu važnost kontekstu, kulturnim vrednostima, originalnom nameštaju i oblicima rasvete²³⁸. Albanija, Makedonija i Crna Gora nemaju Dokomomo nacionalni sektor. Dokomomo Srbija ima iste kriterije za procenu vrednosti kao Dokomomo Italija (**tehnička, društvena, kulturna i estetska, istorijska vrednost i opšta procena**)²³⁹.

235 "How to evaluate modern," Do.co.mo.mo US. preuzeto 08.08.2019. godine sa <https://www.docomomo-us.org/explore-modern/explore-the-register/how-to-evaluate-modern>

236 "Buildings Register: Sirius Building | 1975/1980 | NSW," Docomomo Australia, preuzeto 08.08.2019. godine sa <https://docomomoaustralia.com.au/dcmr/sirius-building-1975-1980-nsw/>

237 "THE CATALOG AND KNOWLEDGE," DOCOMOMO Italia, preuzeto 15.08.2019. godine sa: https://www.docomomoitalia.it/register/MF_12.pdf

238 "Carta de Cádiz," DOCOMOMO Iberico, Barcelona: Fundación DOCOMOMO Iberico, pristupljeno 20.08.2019. preko http://www.docomomoiberico.com/images/stories/docomomo/pdfs/2007_carta_de_cadiz_2.pdf

239 "Documentation Files," Docomomo Serbia, preuzeto 16.08.2019. godine sa: <http://www.docomomo-serbia.org/dokumentacioni-dosiji/>

Dokomomo *fiche* obrazac preuzet je sa nacionalnih radnih grupa USA, Holandije, Novog Zelanda, Srbije, koji se ovdje navodi u celini:

do ■ co _ mo ■ mo _

International working party for
documentation and conservation
of buildings, sites and neighbourhoods of the
modern movement

Puna dokumentacija – Fiche
sastavljena od nacionalne/regionalne radne grupe:

0. Slika objekta / grupe objekata / urbana šema / pejzaž / vrt

Sl. Opis :

Izvor:

Datum:

1. IDENTITET OBJEKTA

Podaci o identifikaciji

	Opis
Trenutni naziv:	
Originalni naziv:	
Naziv ulice:	
Trenutni naziv ulice:	
Općina:	
Grad:	
Poštanski broj:	
Regija:	
Država:	
Katastarska čestica:	
Reference na nacionalnu topografsku mrežu:	
Procena površine parcele u hektarima:	
Trenutna tipologija:	
Originalna tipologija:	
Komentari:	

Trenutni vlasnici

	Opis
Ime i prezime:	
Naziv ulice:	
Grad:	
Općina:	
Poštanski broj:	
Regija:	
Država:	
Trenutni stanari (ukoliko nisu vlasnici):	
Ime i prezime:	

Trenutni nivo zaštite

	Opis
Dobro zaštićeno:	
Zaštićeno od strane:	
Nivo zaštite:	
Datum odluke:	
Važi za (koje sve delove objekta/lokacije):	
Napomene:	

Organizacija pod čijom je zaštitom

	Opis
Naziv organizacije:	
Naziv ulice:	
Općina:	
Grad:	

Poštanski broj: Regija: Država: Važi za (koje sve delove objekta/lokacije):	
--	------------------

Okruženje od značaja

	Opis
Naziv okruženja: Naziv zone: Općina: Grad: Tip zone: Vizualne poveznice: Druge poveznice: Napomene:	

2. ISTORIJA OBJEKTA

Hronologija

	Opis
Datum konkursa/projekta: Period kreiranja projekta: Datum početka izvođenja radova: Datum završetka izvođenja radova (otvorenja):	

Razvoj projekta

	Opis
Izveštaj komisije: Tehnički opis projekta: Izvođenje radova i nadzor: Završena situacija: Originalna situacija i karakter lokacije:	

Osobe relevantne za objekat

	Opis
Izvorni vlasnici: Arhitekta, glavni odgovorni projektant: Inženjer hortikulture: Ostali učesnici: Inženjer građevine: Izvođač radova:	

Druge osobe vezane za objekat

	Opis
Ime i prezime: Asocijacija: Događaj: Period: Napomena:	

Važne promene na objektu nakon izgradnje (zaštita/restauracija/renoviranje/dogradnja/izmene/adaptacija)

	Opis
Datum: Razlog izmena: Uticaji izmena na dobro: Uključene sobe/organizacije: Ostali učesnici: Napomene:	

3. OPIS OBJEKTA

Karakter lokacije

	Opis
Lokacija: Karakter lokacije:	

lokacije:	Karakter šire zone:	
	Gravitaciona zona:	
	Glavni elementi kompozicije	
	Konstrukcija i materijalizacija:	
	Napomene:	

Trenutna upotreba

		Opis
lokacije:	Cele lokacije:	
	Glavnih komponenti	
	Ostalih elemenata lokacije:	
	Okrugženja:	
	Napomene:	

Trenutno fizičko stanje objekta:

		Opis
lokacije:	Cele lokacije:	
	Glavnih komponenti	
	Ostalih elemenata lokacije:	
	Okrugženja:	
	Napomene:	

Napomene o kontekstu i indikativnim potencijalom za napredak

4. VREDNOVANJE

		Opis
vrednost:	Tehnička i tehnološka	
	Društvena vrednost:	
vrednost:	Kulturna i estetska	
	Kanonski status (lokalni, regionalni, internacionalni):	
	Istorijska vrednost:	
	Opća procena vrednosti:	

5. DOKUMENTACIJA

		Opis
datumi):	Arhive:	
	Pisani dokumenti:	
	Usmene predaje:	
	Publikacije:	
	Originalni nacrti:	
	Originalne fotografije:	
	Originalni crteži:	
	Ostale fotografije (noviji)	
	Analitički crteži:	
	Video i audio materijal:	
	Napomene:	

Fiche izveštaj

Izveštaj napisao/la:

Adresa:

Telefon:

Fax:

e-mail:

Datum:

Provereno od strane DOCOMOMO BiH nacionalnog sektora

Odobreno od strane koordinatora registra, ime i prezime:

Datum:

Provereno od strane DOCOMOMO ISC/R/G+L

Tip ISC: Registar/Urbanizam/Hortikultura

Ime i prezime ISC člana odgovornog za evaluaciju:

Potpis:

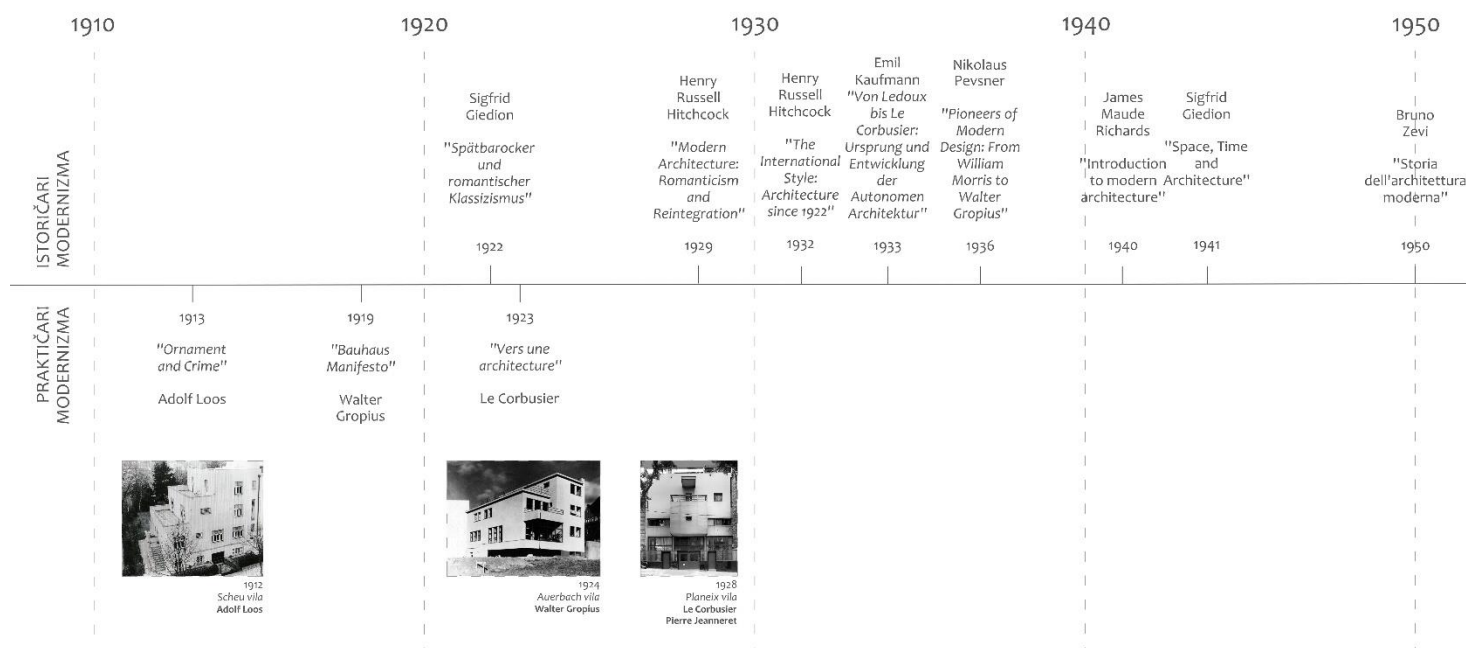
ISC odobreno

Datum:

3.4.2. Internacionalna praksa zaštite urbanih vila

Pregled internacionalne zaštite će biti analiziran kroz tri primera urbanih vila modernizma. Za potrebe ovog istraživanja selektovane su vile tri autora koji su najzastupljeniji u teorijama historičara arhitekture (Adolfa Losa, Valtera Gropiusa i Le Korbizjea). Sa druge strane selektovana su dela arhitekata koji su bili i teoretičari arhitekture i njihova manje poznata dela. Istraživanje i analiza je provedena u cilju pronalaska konkretnih aktivnosti na polju zaštite specifične tipologije u okvirima internacionalne zaštite na vrlo vrednim primerima kao pozitivnoj praksi koja bi se mogla i trebala primeniti na zaštitu i očuvanje urbanih vila Sarajeva. Na osnovu gore navedenog dabrane u tri vile: Vila Šoi (Scheu) arhitekta Adolfa Losa, Vila Auerbah (Auerbach) Valtera Gropiusa i Vila Planeks (Planeix) Le Korbizjea.

Ilustracija 9 Prikaz vila Šoi, Auerbah i Planeks na hronološkoj liniji teorija modernizma, autor ilustracije: Lejla Kabrović Handžić, 2022. godine.

3.4.2.1. Vila Šoi

Vila Šoi izgrađena je između 1912. i 1913. godine metodom *Raumplan* kao prvi objekat sa terasama u Beču i jedan od prvih objekata sa ravnim krovom. Vila je izgrađena za pravnik Gustava Šoi i njegovu suprugu Helenu. Adolf Los je kreirao terasiranje u želji da se iz svake spavaće sobe može pristupiti terasi kao simbolu osobne slobode.²⁴⁰ Do 2011. godine vila je bila u vlasništvu Silvie (Silvie) Leodolter, a zatim Johanesa Holandera (Johannesa Holländer) koji je uz vilu kupio i nameštaj Los. Trenutni vlasnici vile Šoi su Štefan Tveraser (Stefan Tveraser) i Nadja Holštajn (Holstein) koji su odmah nakon prodaje započeli građevinske radove izmene i prenamene objekta. Radove je zaustavio Federalni zavod za zaštitu spomenika obzirom da je vila Šoi zaštićena još od 1971. godine.²⁴¹ Prema Federalnom zavodu za zaštitu spomenika zaštita vile Šoi se odnosi i na unutrašnjost. "Za sve promene koje mogu uticati na postojanje i izgled građevine potrebna je dozvola u skladu sa Zakonom o zaštiti spomenika."²⁴² Prema uvidu u aktivnosti na adaptaciji objekta prilikom obustave radova utvrđeno je da su uklonjeni radijatori, fiksni elementi nameštaja, nizovi zidnih delova, podne i zidne pločice, sa izloženim cevima. Nakon inspekcije

²⁴⁰ "ADOLF LOS: Models of 9 iconic houses on the road to 'Raumplan'," Pavel Hache Visual Art Studio, 28. Novembar 2019., preuzeto 01.11.2022. sa: <https://www.pavelhache.com/adolf-loos-models-of-architects-9-iconic-houses-on-the-road-to-raumplan/>

²⁴¹ "Haus Scheu (Wien): Baustopp im Adolf-Loos Haus," Initiative Denkmalschutz, 25. Septembar 2021., preuzeto 02.11.2022. sa: <https://www.initiative-denkmalschutz.at/berichte/haus-scheu-wien-baustopp-im-adolf-loos-haus/>

²⁴² "Wirbel um Loos-Villa in Hietzing," Wiener Zeitung, 21. Septembar 2021., preuzeto 02.11.2022. sa: <https://www.wienerzeitung.at/nachrichten/chronik/wien-chronik/2121329-Wirbel-um-Loos-Villa-in-Hietzing.html>

Federalni zavod za zaštitu spomenika je obustavio dalje radove i naredio dalji rad u skladu sa zaštitom spomenika.²⁴³

Slika 1 Izvorno stanje vile Šoi, "Casa del Dr. Gustav Scheu", AID, preuzeto 03.11.2022. sa: http://www.aidfadu.com/ver_imagen.php?id_imagen=35252&zvolver=/resultados.php&pagina=18

Slika 2 Početak radova koji su obustavljeni, "Wirbel um Loos-Villa in Hietzing", Wiener Zeitung, preuzeto 03.11.2022. sa: <https://www.wienerzeitung.at/nachrichten/chronik/wien-chronik/2121329-Wirbel-um-Loos-Villa-in-Hietzing.html>

Vila Šoi stoji kao vrlo važno delo Adolfa Losa jednog od najvažnijih arhitekata Austrije, češkog porekla, koji je navise delovao u Beču. Objekat je zaštićen kao nacionalni spomenik međutim ipak su se desile negativne izmene bez obzira na zaštitu i važnost dela, što govori o problemima zaštite i na internacionalnoj sceni. Međutim važna je adekvatna i pravovremena intervencija organa zaštite koji imaju ovlasti i obavezu da stopiraju uništavanje dobra. Slični koraci delovanja su trebali da se poduzmu i kada su u pitanju urbane vile u Sarajevu, naročito vila Bajlon. Upravo zbog kasnog upisa na LNS BiH vila je u periodu adaptacije bila nezaštićena zbog čega je došlo do tako velikih i nepovratnih izmena. Slična devastacija se dogodila i sa urbanim vilama Kosić, Golubović, Kušan, Bokonjić, Osmandija i Sijaskijević o čemu će više biti reči u poglavlju VI Studije slučaja.

3.4.2.2. Vila Auerbah

Vila Auerbah je izgrađena 1924. godine u Jeni za fizičara i pokrovitelja umetnosti Feliksa Auerbaha (Felix Auerbach).²⁴⁴ Valter Gropius i Adolf Majer (Meyer) su iskoristi priliku da kreiraju objekat upotrebom elementarne geometrije, čistih purističkih oblika, ravnog krova, vodoravnih trakastih prozora i potpuno ostakljenog staklenika.²⁴⁵ Gropius i Majer su po prvi put dosledno proveli ideju o "modularnom principu" za stambene zgrade, koju je Gropisu formulirao 1910. godine.²⁴⁶ Iznutra je vila oslikana sa 37 različitih pastelnih tonova, koje je dizajnirao zidni slikar Alfred Arndt 1924. godine. Kompletna izvedba kolor dizajna Alfreda Arndta detaljno je dokumentovana i dokazana tokom procesa restauracije.²⁴⁷ Arndt je koristio boju kao aktivni, konstruktivni element sa snagom isticanja arhitektonskih obilježja. Boje su

²⁴³ Ibid.

²⁴⁴ Ridler, M., Color and Architecture: Walter Gropius and the Bauhaus Wall-Painting Workshop in Collaboration, 1922 to 1926. *Architectural Histories*, 10(1): 4, (2022.): 1–27.

²⁴⁵ "WALTER GROPIUS HAUS AUERBACH," DIVISARE, preuzeto 03.11.2022. sa: <https://divisare.com/projects/327388-walter-gropius-hiepler-brunier-haus-auerbach>

²⁴⁶ Erhalten & gestalten, Walter Gropius und Alfred Arndt: Villa Auerbach in Jena, "KEIMFARBEN", (Diedorf: KEIMFARBEN GmbH & Co. KG), 14.

²⁴⁷ "DESCRIPTION, HAUS AUERBACH," preuzeto 05.11.2022. sa: <http://www.haus-auerbach.de/description/>

stvarale vlastite efekte usložnjavanja arhitektonskih površina.²⁴⁸ Arndtova selekcija boja se temelji na kombinaciji svetlih i delikatnih pastelnih tonova koja ne prati teoriju kontrasta Bauhausa, već se bazira na kompleksnoj harmoniji boja.²⁴⁹ Ono što je zapanjujuće je činjenica da se ovaj dizajn godinama smatrao neizvedenim, također većina istoričara je propitivala originalnost izvedbe Andtovih nacрта. U mnogim radovima i prikazima Gropiusovih dela nije naveden Arndtov rad na vili Auerbah, neki autori su čak tvrdili da nikad nije ni realizovan.²⁵⁰

Slika 3 Izvorno stanje vile Auerbah, House Auerbach by Walter Gropius with Adolf Meyer, snimljeno 24.03.2021. YouTube video, 2:45, objavljeno od strane "Bauhaus Movement", 05.11.2022., <https://www.youtube.com/watch?v=gAdLJELibcM>

Današnji vlasnici bračni par dr. Barbara Hape (Happe) i prof. dr. Martin S. Fišer (Fischer) su publikovali knjigu o obnovi objekta 2003. godine pod nazivom "*Haus Auerbach von Walter Gropius: mit Adolf Meyer*" (*Kuća Auerbach od Valtera Gropiusa sa Adolf Majerom*).²⁵¹ Vilu su kupili 1994. godine kada je bila u jako lošem stanju (slika 3).²⁵² Iste godine započeli su radove na inventarizaciji i kasnijoj obnovi uz potporu Tiriškog državnog ureda za zaštitu spomenika i Nemačke zaklade za zaštitu spomenika.²⁵³ 1995. godine urađena je opsežna restauracija objekta.²⁵⁴ U toku restauracije enterijera ispod oguljenih tapeta, povесnih grla za svetiljke, prozorskih klupica i iza radijatora pronađeni su uzorci boja. Tome je pridonela i činjenica da je deo nameštaja još uvek bio u izvornom stanju: stropni reflektori Cajsikon (Zeiss-Ikon), kutijaste svetiljke, ugradbeni ormarići, kvake na vratima i prozorima, te police integrirane u zid.²⁵⁵ Istraživanje, analiza i dokumentovanje u toku reastauratorskih radova je pokazalo ukupno 37 različitih tonova koji su tačno odgovarali Arndtovim nacrtima. Kubični izgled vile Auerbach belog modernizma skriva unutarnji koloristički kvalitet.²⁵⁶ Studija boja započeta je sa vanjskim pročeljem na kojem je pronađena svetla Tera-Nova vanjska žbuka. Kako bi se obnovila izvorna polikromija enterijera i postigao harmoničan sklad, bilo je potrebno u nekim segmentima ručno mešanje i remiksiranje boja na licu mesta. Radovi su izvedeni Kajm (KEIM) unutarnjom silikatnom bojom.²⁵⁷

²⁴⁸ Ridler, M. 2022. Color and Architecture: Walter Gropius and the Bauhaus Wall-Painting Workshop in Collaboration, 1922 to 1926. *Architectural Histories*, 10(1): 4, pp. 1–27.

²⁴⁹ Barbara Happe, Martin S. Fischer. *The Auerbach house by Walter Gropius with Adolf Mayer*. (JOVIS, 2019.), 76.

²⁵⁰ Barbara Happe, Martin S. Fischer. *The Auerbach house by Walter Gropius with Adolf Mayer*. (JOVIS, 2019.), 56.

²⁵¹ "DESCRIPTION, HAUS AUERBACH," preuzeto 05.11.2022. sa: <http://www.haus-auerbach.de/description/>

²⁵² Barbara Happe, Martin S. Fischer. *The Auerbach house by Walter Gropius with Adolf Mayer*. (JOVIS, 2019.), 5.

²⁵³ Erhalten & gestalten, Walter Gropius und Alfred Arndt: Villa Auerbach in Jena, "KEIMFARBEN", (Diedorf: KEIMFARBEN GmbH & Co. KG.), Nr_6, 10.

²⁵⁴ Carsten Krohn. *Walter Gropius*. (Birkhäuser, 2019.), 62.

²⁵⁵ Erhalten & gestalten, Walter Gropius und Alfred Arndt: Villa Auerbach in Jena, "KEIMFARBEN", (Diedorf: KEIMFARBEN GmbH & Co. KG.), Nr_6, 10.

²⁵⁶ Ibid., 3-4.

²⁵⁷ Ibid., 10.

Slika 4 Istraživanje, analiza i dokumentovanje originalnih boja Alfreda Arndta, Barbara Happe, Martin S. Fischer, *The Auerbach house by Walter Gropius with Adolf Meyer* (JOVIS, 2019.), 57.

Klasični problem obnove modernističkih objekata u pogledu nedovoljne toplinske izolacije se nije pojavio na vili Auerbah obzirom da su vanjski zidovi izrađeni od zidanih, betonskih blokova debljine 32 cm, dobrih termoizolacijskih svojstava. Krovna konstrukcija je nadopunjena parnom branom i toplinskom izolacijom ispod krovnih terasa. Mnogi prozori s jednostrukim ostakljenjem su već 1920-ih zamenjeni za prozore sa dvostrukim ostakljenjem. Čelična konstrukcija zimskog vrta/staklenika je bila toliko iskrivljena da su bili potrebni korektivni zahvati. Budući da zimski vrt služi kao toplinska tampon zona, korišteno je jednostruko ostakljenje. Također bila je neophodna ugradnje potpuno novog sistema centralnog grijanja. Unutar kuće restaurirani su i ponovno postavljeni ugrađeni delovi i oprema. Želja za što većom vernošću originalu u restauraciji objekta je išla do poslednjeg detalja. Novi vlasnici uložili su mnogo truda i vremena za pronalazak odgovarajućih kvaka i okova za prozore i vrata koje su pronašli u drugoj kući u Jeni koja je izgrađena u isto vreme. Podovi su prekriveni svetlim linoleumom, dok je pod spavaće sobe prekriven tepihom izrađenim prema nacrtima studentice Bauhausa Gertrud Hančke (Hantschke), koja je kasnije postala supruga Alfreda Arndta.²⁵⁸ Iskonski cilj vlasnika je bio da se objekat vrati u izvorno stanje prema zamisli Valtera Gropiusa.²⁵⁹ Također vlasnici su željeli da očuvaju istorijsku vrednost vile u čast i sećanje na Anu i Feliksa Auerbaha. Većina sličnih objekata je pretvorena u muzeje međutim vila Auerbah je ostala autentična i u pogledu funkcije. Dodatna vrednost vile je upravo i njena revitalizacija kroz oživljavanje izvorne funkcije objekta kao najbolje potvrde kvalitete Bauhaus dizajna skoro 100 godina nakon njene izgradnje.²⁶⁰ Vila je u potpunosti restaurirana u skladu sa izvornim izgledom na osnovu čega je očuvana njena autentičnost i integritet. Razumevanje vlasnika, marljivost u istraživanju i izvedbi te kompetentna saradnja svih uključenih u proces obnove rezultirala je adekvatnim restauriranjem objekta i revitalizacijom funkcije. U konačnici nije samo restauriran spomenik, već vila u kojoj ljudi žive i koja nam danas govori mnogo o periodu u kojem je nastala. Slične aktivnosti na obnovi i revitalizaciji moguće su za veći deo urbanih vila u Sarajevu koje još uvek imaju visok nivo očuvane autentičnosti i integriteta, a posebno za urbane vile Cvitković, Kofler, Markezić Corn, Jelavić, Radulović, Deljanin, Murko, Švro, Šarac i Kopčić. Neke od urbanih vila kao što su vile Mandić, Smiljanić, Perinović i Nanić su adekvatno obnovljene poštujući u većoj meri autentičnost i integritet o čemu će biti više reči u poglavlju VI Studije slučaja.

²⁵⁸ Ibid., 12.

²⁵⁹ "House Auerbach by Walter Gropius with Adolf Meyer," snimljeno 24.03.2021. YouTube video, 2:45, objavljeno od strane "Bauhaus Movement", 05.11.2022., <https://www.youtube.com/watch?v=gAdLJELibcM>

²⁶⁰ Barbara Happe, Martin S. Fischer. *The Auerbach house by Walter Gropius with Adolf Meyer*. (JOVIS, 2019.), 5.

3.4.2.3. Vila Planeks

Vila Planeks je izgrađena 1928 godine za skulptora Antonina Planeksa.²⁶¹ Le Korbizije i Pier Žaneret (Pierre Jenneret) dizajnirali su vilu modernističkog izraza kroz istaknute stubove, krovni vrt, slobodan plan, horizontalne trakaste prozore, vanjske šetnice i stubišta. Vila ima ukupno pet spavaćih soba, četiri kupaoonice, veliku okućnicu na dva nivoa i garažu.²⁶² Prema izvornom dizajnu vila Planeks je bila podignuta na stubove, međutim zbog financijskih poteškoća Antonina Planeksa, prizemlje je ispunjeno komercijalnim sadržajima.²⁶³

Slika 5 Vila Planeks, ulična fasada i unutrašnja fasada prema dvorištu, "Projects," ARKITOK, preuzeto 05.11.2022. sa: <https://www.arkitok.com/architects/le-corbusier/projects/maison-planeix>

1976. godine objekt je uvršten na listu nacionalnih spomenika Francuske.²⁶⁴ U toku korištenja objekta desile su se umerene izmene na krovnoj terasi u cilju promene namene poslednje etaže u samostalni stan. Ostatak vile je netaknut, s originalnim bojama i originalnim ugrađenim nameštajem i elementima.²⁶⁵ U nominacijskom dokumentu za opis dela Le Korbizjea na LSB u delu III poglavlju 2 pod naslovom "Sažetak tablice kriterija za odabir koji se primenjuje na sve Le Korbizjeove zgrade" vila Planeks je druga na listi prema godini nastanka, međutim prema ovoj tabeli vila ne poseduje IUUV zbog čega nije nominovana i ne nalazi se na LSB. Također u istoj tabeli navedeno je da je nivo zaštite i autentičnosti objekta na visokom nivou, kao i da se nalazi pod zaštitom zakona države.²⁶⁶ U istom dokumentu nije detaljnije elaboriran objekt vile Planeks. Do danas objekt je ostao u dobrom stanju očuvanosti, visokog

261 "The Architectural Work of Le Corbusier AN OUTSTANDING CONTRIBUTION TO THE MODERN MOVEMENT, NOMINATION FILE FOR THE INSCRIPTION ON THE WORLD HERITAGE LIST," (Januar 2015) Preuzeto 10.11.2022. sa: <https://lecorbusier-worldheritage.org/wp-content/uploads/2019/08/dossier-de-candidature-en.pdf>.

262 "WHAT'S ON THE MARKET: Le Corbusier's Maison Planeix, Paris," THE MODERN HOUSE, preuzeto 05.11.2022. sa: <https://www.themodernhouse.com/journal/whats-on-the-market-le-corbusiers-maison-planeix-paris/>

263 Roy Kozlovsky, "Pairing Le Corbusier and the affordances of comparisons for architectural history," *The Journal of Architecture*, Routledge Taylor&Francis Group, 24:4, (2019): 549-570.

264 "Projects," ARKITOK, preuzeto 05.11.2022. sa: <https://www.arkitok.com/architects/le-corbusier/projects/maison-planeix>

265 "WHAT'S ON THE MARKET: Le Corbusier's Maison Planeix, Paris," THE MODERN HOUSE, preuzeto 05.11.2022. sa: <https://www.themodernhouse.com/journal/whats-on-the-market-le-corbusiers-maison-planeix-paris/>

266 "The Architectural Work of Le Corbusier AN OUTSTANDING CONTRIBUTION TO THE MODERN MOVEMENT, NOMINATION FILE FOR THE INSCRIPTION ON THE WORLD HERITAGE LIST," (Januar 2015) Preuzeto 10.11.2022. sa: <https://lecorbusier-worldheritage.org/wp-content/uploads/2019/08/dossier-de-candidature-en.pdf>.

nivoa autentičnosti i integriteta. Urbane vile u Sarajevu koje se također nalaze pod zaštitom države su Kosić, Golubović, Kofler, Markezić Corn, Bajlon, Murko, Mihajlović, Smiljanić, Osmandija, Sijaskijević i Perinović. Veliki deo ovih vila se nalazi u jako lošem fizičkom stanju očuvanosti sa niskim nivoom očuvane autentičnosti i integriteta iako se nalaze pod nacionalnom zaštitom o čemu će više biti reči u poglavlju VI Studije slučaja.

3.5. Pregled regionalnih organizacija i dokumenata od značaja za identifikaciju, vrednovanje i očuvanje arhitektonskog nasleđa 20. veka

Bliže definisanje opštih kriterija i metodologije na osnovu kojih se vrši identifikacija, vrednovanje i stavljanje pod zakonsku zaštitu arhitektonskog nasleđa sprovedeno je kroz analizu regionalnih nacionalnih lista Dokomomo Srbije i Kosova. Na kraju je istražena i nacionalna lista spomenika BiH sa fokusom na nacionalne spomenike Sarajeva. Istraživanje regionalnog okvira doktrine zaštite je sprovedeno kroz analiziranje nacionalnih sektora ključnih organizacija za zaštitu arhitektonskog nasleđa 20. veka na prostoru bivše SFRJ. Istraživanje je pokazalo da Albanija, Crna Gora i Makedonija nemaju Dokomomo nacionalni sektor, međutim postoje Ikomos i Unesco nacionalni sektori. Osnivanje Dokomomo nacionalnih sektora u regiji Zapadnog Balkana bi trebalo biti od vitalne važnosti za očuvanje nasleđa modernizma. Promocijom nasleđa kroz Dokomomo metodologiju dokumentacije i prezentacije podiže se svest šire javnost o vrednostima i značaju ovog dela nasleđa za identitet i kulturu regije, i pojedinačnih nacija.

Kosovo fondacija za arhitekturu u saradnji sa platformom za budućnost arhitekture organizuje godišnji festival arhitekture Kosova (KAF) sa ciljem da lokalnim arhitektima i široj javnosti predstavi savremene međunarodne teorije i metodologije u oblasti arhitekture i urbanog planiranja. Radionicu „*Dokumentacija modernog Kosova*“²⁶⁷ organizovala je **Dokomomo Kosovo** sa ciljem dokumentacije nasleđa modernizma u glavnim kosovskim gradovima tokom avgusta, septembra i oktobra 2017. godine. Podržavajući postojeći zakon o kulturnoj baštini Kosova, EU i Veće Evrope preduzeli su projekat kako bi podržali promociju kulturne raznolikosti na Kosovu (PCDK), kako bi bolje razumeli proces očuvanja i približili procenu vrednosti svakodnevnoj praksi, u skladu sa evropskim iskustvom i međunarodnim konvencijama.²⁶⁸ Ovaj dokument daje detaljno objašnjenje kriterije za ocenjivanje, srodnih vrednosti kao i metodologije identifikacije i procene za uspostavljanje arhitektonskog značaja. Kriterijumi za ocenu su **istorijski i estetski, naučni ili istraživački, društveni i duhovni značaj**. Ovaj dokument detaljno govori o svim vrednostima koje bi arhitektura Kosova mogla imati i kako je treba proceniti, ali nije fokusiran na tipologiju ili određeni vremenski period.

Dokomomo nacionalni radni sektor Srbija je osnovan 2011. godine u cilju formiranja krovne organizacije na državnom novou za dokumentovanje, konzerviranje, promociju i bolje razumevanje ideja modernizma. Dokomomo Srbija promovise nasleđe modernizma kroz predavanja, promociju odluka o proglašenju spomenika kulture, u saradnji sa Centrom za kulturnu dekontaminaciju, i Fondaciju Heinrich Bell koja podržava projekat "Arhiva modernizma"²⁶⁹. Dokomomo Srbija promovise naučno istraživački rad kroz promociju članaka o srpskoj međuratnoj i posleratnoj arhitekturi modernizma koji su dostupni na veb stranici²⁷⁰.

Jedan od najznačajnijih istraživačkih projekata u oblasti arhitekture 20. veka u Jugoslaviji realizovala je grupa autora na čelu sa Martino Stierli i Vladimirom Kulićem. Projekat pod nazivom "**Toward a Concrete Utopia: Architecture in Yugoslavia, 1948–1980**" predstavlja izložbu realizovanu od 15.06.2018. do 13.01.2019. godine u Muzeju moderne umetnosti u Nju Jorku. Izložba je

267 "DOCUMENTING MODERN KOSOVO," Kosovo Architecture, preuzeto 16.09.2019. godine sa <http://kosovoarchitecture.org/about-2/>

268 "Guidelines on criteria and conditions for evaluation of cultural heritage assets," Guidelines on Cultural Heritage Technical Tools for Heritage Conservation and Management, JP - EU/Council of Europe and PCDK, Kosovo, JP - EU/CoE Support to the Promotion of Cultural Diversity (PCDK), (2012).

269 "Arhiva modernizma - digitalni repozitorijum arhitekture i urbanizma druge polovine 20. veka," Arhiva modernizma, preuzeto 03.01.2022. godine sa <https://www.arhivamodernizma.com/>

270 "Reference – bibliografija", Docomomo Srbija, preuzeto 03.01.2022. godine sa <http://www.docomomo-serbia.org/reference/>

rezultirala i publikacijom pod istim nazivom. Magnituda uticaja ove izložbe je bila od velikog značaja za podizanje svesti o vrednosti arhitekture 20. veka i promeni pogleda sa arhitektonskog stvaralaštva na arhitektonsko nasleđe vredno očuvanja. Izložba otvara vrata u svet jugoslavenske produkcije i važne pozicije koju je imala u odnosu na internacionalnu arhitektonsku scenu 20. veka. Izložba je uključila niz „crteža, modela, fotografija i filmskih kolutova iz opštinskih arhiva, porodičnih zbirki i muzeja širom regiona”.²⁷¹ Na njoj su bili „radovi značajnih arhitekata među kojima su Bogdan Bogdanović, Juraj Neidhardt, Svetlana Kana Radević, Edvard Ravnikar, Vjenceslav Rihter i Milica Šterić”.²⁷² Izložba je predstavila raznovrsno nasleđe 20. veka od skulpturalne unutrašnjosti Bele džamije u ruralnoj BiH, preko potresne rekonstrukcije grada Skoplja prema projektu Kenza Tanga, do novog grada - Novog Beograda, sa svojim ekspresivnim velikim stambenim blokovima, izložba je ispitala jedinstveni raspon oblika i načina proizvodnje u jugoslovenskoj arhitekturi.²⁷³ Značaj izložbe prvenstveno se ogleda u prikupljenom i prezentiranom materijalu izuzetne dokumentarne vrednosti, kao i reprezentativnog i promotivnog potencijala. Ovo je jedan od razloga za uključivanje grafičke analize kao važnog vizuelnog elementa u formulisanju integralne metodologije. Izložba je otvorila vrata u svet jugoslovenske produkcije prezentovanjem značajne pozicije koju je Jugoslavija imala u odnosu na međunarodnu arhitektonsku scenu 20. veka.²⁷⁴ Izložba predstavlja rezultat saradnje stručnjaka iz svih saveznih republika bivše Jugoslavije.

Nakon izložbe usledio je niz događaja - u Beogradu, Srbija, Centar za kulturnu dekontaminaciju (CZKd) je organizovao međunarodni forum „Ka betonskoj utopiji: Arhitektura u Jugoslaviji, 1948 – 1980”.²⁷⁵ Slavković je u uvodnom govoru prikazala izložbu u MoMi kao prekretnicu u interesovanju za arhitektonsko-urbanistički razvoj socijalističke Jugoslavije.²⁷⁶ Izložba u instituciji od najvećeg svetskog značaja direktan je poziv da se bavimo sopstvenim nasleđem. U Sarajevu, BiH, organiziran je niz događaja povodom obilježavanja evropske kulturne baštine 2018. godine i praćenja izložbe MoMa. ICOMOS BiH je u saradnji sa Asocijacijom arhitekata u BiH (AABH) organizovao niz predavanja, diskusija i stručnih šetnji kroz Modernu arhitekturu Sarajeva.²⁷⁷ Posljednji događaj koji se održao u Sarajevu u prvom hibridnom objektu Jugoslavije iz 1969. godine u „Dom mladih, Skenderija“ je bila tribina „Novi život Skenderije”.²⁷⁸ AABH je u saradnji sa Vladom Kantona Sarajevo i rukovodstvom KSC Skenderija organizovala javnu raspravu kako bi pokrenuli pitanje adaptacije i revitalizacije Skenderije sagledavajući adekvatno arhitektonsko-urbanistički i ekonomsko-upravljački aspekt. Prvi put je stručna i šira javnost dobila priliku da govori i pokaže kako se jedan projekat od velikog javnog interesa može revitalizirati pre nego što Vlada donese konačnu odluku, što predstavlja veliki korak ka boljem razumevanju i saradnji šire javnosti, struke i vlasti.

Jedan od poznavalaca arhitektonskog nasleđa Jugoslavije je Maroje Mrduljaš, koji je dokumentirao i promovirao brojne primere arhitektonskog nasleđa 20. veka u Hrvatskoj. Kroz seriju dokumentarnih filmova „Betonski spavači“ osvetljava zaboravljenu i zanemarenu socijalističku arhitekturu, na način koji promovira i ističe njene vrednosti. Filmska serija, vizuelna forma, izabrana je kao najbolja za promotivne svrhe kao i za podizanje svesti šire javnosti, dok Maroje Mrduljaš opisno objašnjava sve vrednosti.²⁷⁹

.....
²⁷¹ "Toward a Concrete Utopia, Architecture in Yugoslavia, 1948–1980." The Museum of Modern Art., 2018 - 2019. Preuzeto 05.03.2021. sa: <https://www.moma.org/calendar/exhibitions/3931>

²⁷² Ibid.

²⁷³ Ibid.

²⁷⁴ L. Slavkovic, "Međunarodni forum: STVARANJE KONKRETNE UTOPIJE ARHITEKTURA JUGOSLAVIJE 1948-1980.", (Beograd: CZKD, 2018).

²⁷⁵ L. Slavković, „Ka betonskoj utopiji: Arhitektura u Jugoslaviji, 1948 – 1980“. Uvodni govor, (Beograd: Centar za kulturnu dekontaminaciju CZK. 2018.).

²⁷⁶ Ibid.

²⁷⁷ ICOMOS BiH. "Arhitektura 20. stoljeća u BiH." Preuzeto 08.08.2019. godine sa: http://icomosubih.ba/Aktivnosti_2018_Arhitektura_u_BiH.html

²⁷⁸ AABH. Panel diskusija "Novi život Skenderije". Preuzeto 20.09.2019. sa: <https://aabh.ba/panel-diskusija-novi-zivot-skenderije/>

²⁷⁹ G. Mrđen, Director, Betonski spavači. [Film]. Narator: Maroje Mrduljaš. (Hrvatska: Hulahop.d.o.o. . TV HRT1. Season 1., 2016.).

G. Mrđen, Director, Betonski spavači. [Film]. Narator: Maroje Mrduljaš. (Hrvatska: Hulahop.d.o.o. TV HRT1. Season 2., 2019.).

Zbog toga je vizuelna komponenta u proceni i prezentaciji vrednosti važna i biće ključni deo integralne metodologije.

3.5.1. Zakonski okvir zaštite u BiH

Stanje arhitektonskog nasleđa u BiH se može analizirati kroz Popis graditeljskog nasleđa koji je pre rata 1992. – 1995. godine izradio Republički zavod za statistiku BiH. Ovim popisom iz 1986. godine evidentirano je ukupno 727 dobara. Prostorni plan BiH do 2002. godine je obuhvatao popis dobara od najvećeg značaja gde je identifikovano ukupno 8800 dobara od kojih je 2267 dobara popisano. Nasleđe BiH je sistemski razarano za vremene ratnog perioda 1992. – 1995. godine, gde se prema podacima Zavoda za zaštitu kulturnog, istorijskog i prirodnog nasleđa BiH iz novembra 1995. godine može videti da je ukupno 2771 dobro oštećeno ili uništeno, 713 dobara je potpuno uništeno, dok je 554 zapaljeno i neupotrebljivo. U posleratnom periodu nije proveden sistemski popis oštećenog i srušenog nasleđa zbog čega je 1997. i 1998. godine Veće Evrope provelo sistemsko utvrđivanje stanja nasleđa na celom teritoriju BiH. Pojedina područja su ostala neobrađena zbog sigurnosnih razloga.²⁸⁰ Aneksom 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u BiH²⁸¹ počinje razdoblje kontinuirane zaštite i osiguranja odražavanja mira i posleratne obnove.

3.5.1.1. Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika BiH

Na osnovu Aneksa 8. i Odluke koju je donelo Predsedništvo BiH na 119. sednici održanoj 21.12.2001. godine formirano je krovno državno telo za zaštitu nasleđa BiH, **Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika BiH**.²⁸² Na osnovu Aneksa 8. utvrđeni su osnovni principi i ciljevi delovanja Komisije. Osnovni zadatak Komisije je *"donošenje odluka o proglašenju nacionalnih spomenika na osnovu čega se određuju nadležnosti u provođenju zaštite nacionalnih spomenika, zone zaštite, zaštitni pojasevi, mere zaštite, prioriteta, buduće intervencije ispecifičnog rizika."*²⁸³ Također Komisiji inicira postupke *"zaključivanja međunarodnih ugovora, izvršava međunarodne ugovore, obavlja međunarodnu saradnju u oblasti zaštite, zastupa interese BiH, potpisuje i provodi međunarodne konvencije, odlučuje o kandidaturi nacionalnih spomenika za upis na LSB i Listu 100 najugroženijih spomenika."*²⁸⁴ Prema Aneksu 8. bilo koja institucija ili osoba od interesa može podneti peticiju Komisiji za upis dobra na LNS BiH. *"Peticija mora uključivati opis lokacije dobra, zatečeno stanje vlasništva i stanja dobra, troškove i izvore finansiranja potrebnih za očuvanje ili obnovu dobra, predlog upotrebe, osnova za upis na LNS BiH."*²⁸⁵ Komisija je u periodu od 2002. do 2009. godine proglasila 57 dobara nacionalnim spomenicima koji su srušeni u periodu 1992. – 1995. godine.²⁸⁶

Prema uvidu u odluke o proglašenju nacionalnih spomenika BiH moguće je zaključiti da su u sklopu svake odluke predložene mere zaštite spomenika. Međutim ove mere su širokoobuhvatne i uglavnom se odnose na dozvolu upotrebe određene metode zaštite, a sve pod uslovom očuvanja autentičnosti spomenika. U zavisnosti od trenutnog stanja spomenika (nadogradnji, izmene autentičnosti) ističu se dodatne mere zaštite koje se odnose na negativne elemente koji narušavaju vrednost spomenika.

²⁸⁰ "Plan projekta integrisane rehabilitacije/Procene arhitektonskog i arheološkog nasleđa (IRPP/SAAH)," Evropska komisija i Veće Evrope, 2010.

²⁸¹ Aneks 8 općeg okvirnog sporazuma za mir u BiH, "Sporazum o komisiji za očuvanje nacionalnih spomenika", (Dejton: Ured visokog predstavnika, 1995.) preuzeto 05.11.2022. sa <http://www.ohr.int/dayton-peace-agreement/annex-8/>

²⁸² "Plan projekta integrisane rehabilitacije/Procene arhitektonskog i arheološkog nasleđa (IRPP/SAAH)," Evropska komisija i Veće Evrope, 2010.

²⁸³ Ibid.

²⁸⁴ Ibid.

²⁸⁵ Aneks 8 općeg okvirnog sporazuma za mir u BiH, "Sporazum o komisiji za očuvanje nacionalnih spomenika", (Dejton: Ured visokog predstavnika, 1995.), preuzeto 05.11.2022. sa <http://www.ohr.int/dayton-peace-agreement/annex-8/>

²⁸⁶ "Plan projekta integrisane rehabilitacije/Procene arhitektonskog i arheološkog nasleđa (IRPP/SAAH)," Evropska komisija i Veće Evrope, 2010.

Sa druge strane kroz analizu nacionalnih spomenika BiH koji su tretirani merama zaštite kroz različite projekte²⁸⁷ vođene od strane Komisije ističe se metodologija rada koja se sastoji od sledećih koraka:

1. Podaci o objektu / Istorijski podaci, Generalni opis, Dosadašnje aktivnosti na zaštiti ili istraživanju objekta, Opis stanja objekta pre početka radova;
Ovi koraci podrazumevaju istraživačke radnje – identifikacija i valorizacija dobra.
2. Projekat / Prethodne pripremne aktivnosti, Obrazloženje razloga za provođenje projekta, Opis faza projekta, sa metodološkim pristupom, Prateće aktivnosti vezane za projekat, Rezultati projekta;
Ovi koraci podrazumevaju projektantske radnje – zaštita i očuvanje dobra.

Pored navedenog zadatak Komisije je i da *"prati trenutnu situaciju i aktivnosti u vezi s nacionalnih spomenicima, da prati razvoj i gradnju u neposrednom okruženju koji mogu ugrožavati nacionalni spomenik, da prati nestručnu obnovu, neodržavanje ili druge vidove uništavanja spomenika. U određenim slučajevima dužna je da obavesti entitetske ili druge vlasti da je spomenik ugrožen, da predlaže mere njegove zaštite, pokretanje kaznene prijave kod nadležnih institucija. Komisija određuje Listu ugroženih spomenika i određuje prioritete za zaštitu nadležnim vladama."*²⁸⁸

Na državnom nivou se nalazi i **Ministarstvo civilnih poslova** koje je nadležno za koordiniranje aktivnosti i usklađivanje planova entitetskih vlasti i definiranje strategija na međunarodnom planu. Također na državnom nivou se od 2002. godine nalazi i **Državna komisija za saradnju sa Uneskom**. Ova komisija je savetodavno telo Veća ministara za poslove i zadatke koji se odnose na saradnju sa Uneskom.

Nacionalni spomenici od univerzalnog značaja u BiH su spomenici koji ispunjavaju uvete definirane u Operativnom vodiču Unesko, te su upisani na Unesko LSB po jednom od kriterija koje je precizirao Unesko. Također **Nacionalni spomenici od izuzetnog značaja za BiH** su dobra koja posjeduju izuzetno visoko izražene vrednosti (**društvenu, istorijsku, dokumentarnu ili umetničku i estetsku**); poseduju izuzetno visok stepen **autentičnosti i integriteta**; predstavljaju **jedinstven i/ili izuzetno reprezentativan primer određenog tipa ili stila**.

Kriteriji Pravilnika iz 2002. godine su drugačije sistematizovani u odnosu na kriterije Pravilnika iz 2019. godine. Kroz grafički prikaz u glavi IV Integralna metodologija bit će prikazana sistematizacija kriterija u odnosu na prethodnu sistematizaciju i u odnosu na internacionalni okvir.

Plan projekta **"Integrisane rehabilitacije/Procene arhitektonskog i arheološkog nasleđa (IRPP/SAAH)"** su zajedno provele Evropska Komisija i Veće Evrope u sklopu Regionalnog programa kulturnog i prirodnog nasleđa Jugoistočne Evrope. U sklopu projekta analizirano je trenutno stanje domene zaštite na nivou BiH. U martu 2010. godine objavljen je izveštaj o stanju arhitektonskog i arheološkog nasleđa BiH. U ovom izveštaju predstavljen je pravni i institucionalni okvir zaštite nasleđa, postojeći mehanizmi i instrumenti upravljanja, raspoloživi resursi, profesionalni i dokumentarni.²⁸⁹ Stanje prikazano u IRPP izveštaju se nije značajno promenilo do danas.

3.5.1.2. Zavod za zaštitu spomenika pri Federalnom ministarstvu kulture i sporta

Na entitetskim nivoima **Vladi Federacije BiH, Vladi Republike Srpske i Vladi Brčko Distrikt** leži odgovornost provođenja odluka Komisije. Ove vlade su dužne *"osigurati finansijske, administrativne, tehničke, naučne, pravne i stručne uvete neophodne za zaštitu, očuvanje i prezentaciju spomenika, kao i izradu tehničke dokumentacije za restauraciju."*²⁹⁰ Entitetska institucija za zaštitu nasleđa na nivou Federacije BiH je **Zavod za zaštitu spomenika pri Federalnom ministarstvu kulture i sporta**. Ovaj zavod je

²⁸⁷ Projekti su pronađeni u Godišnjaku Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika, koji objavljuje naučne i stručne članke iz područja zaštite nasleđa, upravljanja nasleđem, istorije, istorije arhitekture, istorije umetnosti, izveštaje sa konferencija, rasprave, prikaze i osvrte. Članci se objavljuju dvojezično: na bosanskom, hrvatskom ili srpskom i na engleskom jeziku. Vidi: Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika BiH, *Baština*, ur. Amra Hadžimuhamedović, IV/2008., preuzeto 22.11.2022. sa: http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=200&lang=1&id=353.

²⁸⁸ Aneks 8 općeg okvirnog sporazuma za mir u BiH, "Sporazum o komisiji za očuvanje nacionalnih spomenika", (Dejton: Ured visokog predstavnika, 1995.), preuzeto 05.11.2022. sa <http://www.ohr.int/dayton-peace-agreement/annex-8/>

²⁸⁹ "Plan projekta integrisane rehabilitacije/Procene arhitektonskog i arheološkog nasleđa (IRPP/SAAH)," Evropska komisija i Veće Evrope, 2010.

²⁹⁰ Ibid.

nadležan za zaštitu kulturno-istorijskog i prirodnog nasleđa. Zavod je odgovoran za stručni nadzor nad radovima konzervacije, restauracije i rehabilitacije spomenika. Zavod također *"istražuje, proučava, obrađuje prikupljene podatke, vrednuje i štiti objekte, izrađuje projekte zaštite, arhivira i čuva dokumentaciju, obavlja stručne i upravne poslove u vezi sa zaštitom nasleđa, utvrđuje uvete za namenu, korišćenje i upravljanje objektima, priprema programe i projekte sanacije, konzervacije, restauracije, rekonstrukcije i rehabilitacije objekata kulturno-istorijskog nasleđa, vrši nadzor nad realizacijom programa zaštite objekata, daje mišljenja na programe i projekte zaštite objekata izradene od strane drugih fizičkih i pravnih lica, učestvuje u izradi zakona i drugih propisa u vezi sa zaštitom kulturno-istorijskog nasleđa, saraduje s Komisijom i Zavodima R.S."*²⁹¹

3.5.1.3. Kantonalni zavod za zaštitu kulturno-istorijskog i prirodnog nasleđa Sarajevo

Na nivou kantona, u 5 od 11 kantona, postoji kantonalni zavod. Na području Kantona Sarajevo od 1997. godine postoji **Kantonalni zavod za zaštitu kulturno-istorijskog i prirodnog nasleđa Sarajevo**. Kantonalni zavod je pravni sledbenik Gradskog zavoda za zaštitu i uređenje spomenika kulture, osnovanog 1965. godine. Zavod je specijalizovana ustanovu čiji cilj je *"zaštita i čuvanje spomenika, evidentiranje nasleđa; prikupljanja dokumentacije o spomenicima; vrednovanje baštine; izrada separata zaštite nasleđa; izrade projekata, elaborata i studija; radova na spomenicima; popularizacije nasleđa."*²⁹²

Zbog ratnih dešavanja u periodu od 1992. do 1995. godine odgovarajuća dokumentacija je većim delom uništena zbog čega je otežana stručna restauracija i obnova dobra u skladu sa izvornim. Također prema izveštaju IRPP nepostoji jedinstven sistema dokumentiranja, digitalizacije i arhiviranja što otežava razmenu između institucija zaštite, također otežava pristup informacijama o nasleđu i široj javnosti.²⁹³ Pored navedenog nepostoje i drugih zakonski okviri koji bi trebali da regulišu pitanja restitucije imovine, vlasničkih odnosa, koncesija, fiskalnih odnosa, zbog čega direktno ili indirektno utiču i na sistem zaštite nasleđa. Prema zaključcima iz Plana integrisane rehabilitacije nasleđa zbog nedostatku političke volje za zakonskim regulisanjem sistema zaštite, preporuke su da se donesu strateški dokumenti koji bi zbog nepostojanja zakonskih rešenja idalje osigurali efikasniju zaštitu i upravljanje nasleđem, uključujući i provedbu odluka Komisije. Dodatne preporuke obzirom na evidentne slabosti zakona (zbog kojih se ne sprečavaju nezakonite gradnje, vrši nestručna obnova, ili drugi vid destrukcije dobra), su osiguranje sredstva u budžetima na svim nivoima vlasti za uklanjanje nezakonito izgrađenih objekata i bilo kojih dodatnih elemenata koji ugrožavaju kulturnu baštinu.²⁹⁴

3.6. Zaključak

Cilj istraživanja bila je identifikacija kriterija vrednosti kroz istorijski pregled sa fokusom na trenutno važne i relevantne kriterije u njenom očuvanju. Istraživanje je provedeno i kroz analizu svih organizacija i institucija koje su uključene u identifikaciju i zaštitu arhitekture 20. veka. Ova analiza pokazala je stratifikaciju i razgranatost organizacija te istorijsku evoluciju kriterija identifikacije i procene vrednosti korištenih za vrednovanje. Kroz hronološki pregled internacionalnih povelja, dokumenata i deklaracija od Atinske povelje do Madrid-Nju Delhi dokumenta, alati i kriteriji sortirani su u kategorije, poput estetskog, kulturnog, društvenog, istorijskog, duhovnog, političkog, ekonomskog i dr. Prvi dokument koji sumira standarde zaštite na međunarodnom nivou bila je Atinska povelja. Sledeća Venecijanska povelje, kao temeljni dokument za zaštitu i očuvanje kulturnog nasleđa ističe estetske i istorijske vrednosti. Venecijanska povelja bliže formuliše metode konzervacije i restauracije i daje prednost obnovi do tačke kada počinje pretpostavka. Osnivanje Unesco, Ikomos i Dokomomo organizacija otvara put ka razvoju doktrine zaštite nasleđa 20. veka. Povelje i preporuke ovih organizacija zajedno sa poveljama Veća Evrope predstavljaju ključne dokumente koji regulišu zaštitu nasleđa modernizma. Nematerijalne i duhovne vrednosti istaknute kroz Evropsku povelju o arhitektonskoj

²⁹¹ Ibid.

²⁹² Ibid.

²⁹³ Ibid.

²⁹⁴ Ibid.

baštini, Bura povelju, Dresden i Kvebek deklaraciju, kao i fokusiranje na istorijska područja kroz Preporuke o zaštiti i savremenoj ulozi istorijskih područja predstavljaju karakteristične vrednosti nasleđa do 20. veka. Isticanje vrednosti predela u Evropskoj konvenciji o predelu predstavlja temelj na kojem je dalje razvijena zaštita urbanog pejzaša, arhitekture siluete grada, priobalja kao i očuvanje industrijske arhitekture i arhitekture 20. veka. Na kraju kroz Nara dokument naglašeno je potpuno poštovanje društvenih i kulturnih vrednosti svih društava i otvorena su vrata isticanju specifičnosti svake geokulturne regije u svetu.

Sužavanjem polja na nasleđe 20. veka fokus je stavljen na organizacije za zaštitu arhitektonskog nasleđa 20. veka i njihove dokumente. Analiza je pokazala širok dijapazon povelja, dokumenata i deklaracija od kojih se ističe Madridski dokument čije dopunjeno treće izdanje "Madrid-Nju Delhi" iz 2017. godine predstavlja priručnik o očuvanju arhitektonskog nasleđa 20. veka.

Istraživanje i analiza metodologija identifikacije, vrednovanja i očuvanja arhitekture 20. veka započeta je sa analizom nacionalnih sektora Dokomomo, Dokomomo *fiche* izveštajem i analizom internacionalne prakse zaštite tipologije urbanih vila. Ovi dokumenti predstavljaju podlogu za formiranje integralnog metodološkog aparata kroz sublimaciju analiziranih kriterija. Internacionalna praksa zaštite urbanih vila analizirana je za potrebe studija slučaja gde će se u delu analize integriteta za svaku studiju slučaja biti definisani mogući koraci ka njenoj zaštiti i očuvanju.

Poslednji segment III dela rada se odnosi na pregled regionalnih organizacija i dokumenata od značaja za identifikaciju, vrednovanje i očuvanje arhitektonskog nasleđa 20. veka. U sklopu zakonskog okvira istaknuti su dokumenti i institucije od značaja za zaštitu urbanih vila u Sarajevu. Prikazana je njihova domena delovanja, obaveze i nadležnosti što je istaklo problematiku kompleksnosti i preklapanja nivoa zaštite u BiH.

Fokus koji se ističe kroz pregled literature je na važnosti identifikacije potencijalnih lokaliteta baštine i uspostavljanja regionalno usklađenih privremenih lista. Drugi fokus se odnosi na istraživanje, dokumentaciju i podizanje javne svesti o važnosti arhitekture 20. veka. Važno je i napomenuti da većina istraženih organizacija i dokumenata se bavi zaštitom arhitekture 20. veka isticanjem njene nedovoljne zastupljenost u Svetskim i nacionalnim listama spomenika. Međunarodne organizacije objavile su ključne dokumente koji sublimiraju preporuke o identifikaciji, proceni vrednosti i zaštiti arhitekture 20. veka. Na kraju, neophodno je zaključiti da Docomomo kao svetska organizacija sa nacionalnim ograncima ima najveću moć da obasja svetlo na zapušteno i nezaštićeno nasleđe sa svim regionalnim specifičnostima.

Također je važno naglasiti da je trenutno korištena metodologija za procenu vrednosti i upisivanje baštine na NLSBiH nesistematična i slabo definirana. Nejasna je upotrebu atributa autentičnosti i integriteta. S druge strane, NRS Dokomomo BH ima samo pet kategorija kriterija vrednosti, dok je arhitektura vezana za kontekst mnogo složenija. U cilju zaštite celokupnog spektra arhitektonskih izraza arhitekture 20. veka u BiH, važno je istaći da regionalni kontekst unosi raznolikost u originalne arhitektonske pokrete 20. veka i samim tim dodaje njihovoj vrednosti. Na kraju, treba zaključiti da će ovakva perspektiva prema raznolikosti arhitektonskih stilova 20. veka zaštititi širi spektar baštine.

IV. INTEGRALNA METODOLOGIJA

"Arhitektura nadmašuje zgradu kao objekat, jednako kao što umetnost nadmašuje sliku kao objekt."²⁹⁵

Kroz pregled i selekciju kriterija istražene su postojeće metodologije vrednovanja u cilju generisanje novih metodoloških pristupa i kriterija vrednovanja. Analizom i spajanjem postojećih metodologija za identifikaciju i vrednovanje nasleđa formirana je unapređena integralna metodologija vrednovanja arhitektonskog nasleđa sa fokusom na nasleđe 20. veka. Cilj formiranja ove metodologije je sumiranje svih elemenata potrebnih za detaljnu i adekvatnu arhitektonsku analizu dobra na osnovu koje će se utvrditi kriteriji vrednosti.

Integralna metodologija je formirana sa namerom da proces identifikacije i procene vrednosti arhitektonskog nasleđa 20. veka u BiH bude sistematičan i kontekstualan. S jedne strane, zasniva se na teorijskom znanju ukorenjenom u poveljama, dokumentima i deklaracijama međunarodnog i regionalnog okvira s naglaskom na autentičnost i integritet različitih kriterija. Dok se sa druge strane zasniva na uverenju da analiza arhitektonskog nasleđa ima jednak reprezentativni potencijal i ekspertnu vidljivost i kroz grafičku i deskriptivnu formu. Opis integralne metodologije, način njenog formiranja i provera kroz pilot primer će biti prikazana u nastavku.

4.1. Formiranje okvira integralne metodologije vrednovanja

"Arhitektura treba govoriti o svom vremenu i mestu, ali žudeti za bezvremenosti."²⁹⁶

Formiranje okvira integralne metodologije počinje uvodnim istraživanjem kriterija vrednovanja, metodologije identifikacije i procene vrednosti koje su prikazane u drugoj i trećoj glavi doktorske disertacije. Sledeći korak istraživanja, u cilju formiranja okvira integralne metodologije, je analiza metodologije Unesco za procenu IUUV i donošenje odluka za uključenje dobra na LSB. Također istražen je i nacionalnog okvir, Komisije i primena kriterija za donošenje odluka za upis dobra na LNS BiH.

4.1.1. Hronološki prikaz upisa objekata 20. veka na UNESCO Listu svetske baštine

Selekcija kriterija na osnovu kojih su dobra upisana na LSB su ustanovljeni analizom odluka o upisu dobra na LSB. Od 1157 objekata na LSB, 900 predstavljaju kulturno nasleđe, 218 prirodno, a 39 mešovito nasleđe²⁹⁷. Od 1987. godine do 2023. godine na LSB upisan je 61 objekat nasleđa 20. veka (tabela 1), što predstavlja 5,27% ukupnog broja upisanih dobara na LSB. Neki objekti su zajedno upisani pod jednom odlukom, kao što su Bauhaus u Desau, Vajmaru i Bernau; 17 dela Le Korbizjea; i 7 dela Frenk Lojda Rajta. Uz gore navedene ostali objekti arhitekture 20. veka upisani na LSB su geografski rasprostranjeni širom sveta: Argentina (1), Australija (1), Belgija (2), Brazil (1), Češka (1), Čile (1), Eritreja (1), Francuska (10), Holandija (3), Indija (1), Italija (1), Iran (1), Izrael (1), Japan (1), Lebanon (1), Marshallovi otoci (1), Meksiko (2), Njemačka (8), Poljska (1), SAD (8), Slovenija (1), Švedska (2), Švicarska (2), Urugvaj (1), Velika Britanija (1), i Venezuela (1)²⁹⁸.

Istraživanje objekata na LSB se može izvršiti samo prema nazivu imovine, zemlji, regiji ili godini upisa na listu. Da bi došli do podataka koliko je objekata 20. veka upisano na LSB, istraživanje je podrazumevalo analizu svih 1157 odluka pojedinačno. U tabeli 1 nalaze se svi objekti upisani na LSB do

²⁹⁵ Jeremy Till, "Architectural Research: Three Myths and One Model," *Collected Writings*, (2007): 2.

²⁹⁶ Frank Gehry u Julie V. Lovine, Maria Robledo i Kim Johnson Gross, "Home", (Yankton: Knopf, 1993),43.

²⁹⁷ "The Criteria for Selection," UNESCO. World Heritage Centre, preuzeto 13.04.2023. godine sa <https://whc.unesco.org/en/criteria/>

²⁹⁸ Ibid.

aprila 2023. godine, u koju su upisana imena objekata s najvažnijim podacima (godina upisa, ime, grad, država, godina, arhitekt, kriteriji upisa). Nisu sva upisana dobra baština modernizma, ali su baština 20. veka (kao što su D.F. Vouda parna crpna stanica; radio stanica Grimeton; Nuklearno ispitno mesto Bikini atola, Opservatorija banke Jodrel i Transiranska željeznica stoga su prikazana bledo sivom bojom).

Sa liste koju su 1996. godine Dokomomo i Ikomos (32 objekta) pripremili za Unesko samo su četiri objekta upisana: Le Havre; jedan objekat Le Korbizjea, Vajzenhof; Fabrika Van Nele i kuća Šroder (Schröder). Pregled LSB je sproveden u cilju pronalaska kriterija od važnosti za vrednovanje nasleđa 20. veka. Glavni kriteriji pod kojima su dobra upisana su (ii) i (iv). Kriterijumi (ii) se odnosi na lokacije koje predstavljaju važnu razmenu ljudskih vrednosti tokom vremena ili unutar određenog kulturnog područja, na razvoj arhitekture ili tehnologije, monumentalne umetnosti, urbanističkog planiranja ili pejzažnog dizajna; i kriterij (iv) koji se odnosi na lokaciju koja predstavlja izvanredan primer određene tipologije, arhitektonskog ili tehnološkog ansambla ili pejzaža koji ilustruju značajne faze u istoriji čoveka.²⁹⁹ 20 objekata je upisano pod više kriterija (i) (ii) (iv). Kriterij (i) se odnosi na lokaciju koja predstavlja remek-delo ljudskog kreativnog genija; kriterij (vi) predstavlja opipljivo povezivanje sa događajima, tradicijom, idejama ili verovanjima, sa umetničkim i književnim delima od izuzetnog univerzalnog značaja³⁰⁰. Ostali kriteriji koji nisu i ne mogu se koristiti za arhitekturu 20. veka su (iii) (v) (vii) (viii) (xi) (x). Oni predstavljaju vrednosti izvanredne kulturne tradicije ili civilizacije koja je nestala, tradicionalno ljudsko naseljavanje, prirodne pojave, izuzetne prirodne lepote, zapise o životu, značajne tekuće geološke procese, ekosisteme i zajednice biljaka i životinja³⁰¹.

.....
299 Ibid.

300 Ibid.

301 Ibid.

Tabela 1 Hronološki prikaz upisa objekata 20. veka na LSB sa istaknutim kriterijima na osnovu kojih su upisani, autor tabele: Lejla Kabrović Handžić, 2022. godine.

Godina upisa	Ime	Grad, država	Godina	Arhitekta	Kriteriji	
1	1987	Brasilija	Brasilija, Brazil	1957 - 1960	Lucio Costa and Oskar Nimajer	(i) (iv)
2	1994	Vudlend (Woodland) groblje	Štokholm Švedska	1918 -1940	Asplund and Leverenc	(ii) (iv)
3	1996	Bauhaus	Desau, Nemačka	1925 - 1926	Valter Gropius	(ii) (iv) (vi)
4	1996	Kuće majstora	Desau, Nemačka	1926 - 1926	Valter Gropius	(ii) (iv) (vi)
5	1996	Umetnička škola	Vajmar Nemačka	1904 - 1906	Henri van de Velde	(ii) (iv) (vi)
6	1996	Škola za primenjenu umetnost	Vajmar Nemačka	1905 - 1906	Henri van de Velde	(ii) (iv) (vi)
7	1996	Haus Am Horn kuća	Vajmar Nemačka	1923	Džordž Muše, Adolf Majer	(ii) (iv) (vi)
8	1998	D.F. Vouda parna pumpa stanica	Lemer, Holandija	1920		(i) (ii) (iv)
9	2000	Gradski Univerzitet de Karakas	KaraKas, Venecuela	1940 - 1960	Karlos Raul Vilanueva	(i) (iv)
10	2000	Šroder kuća	Utreht, Holandija	1924	Gerit Tomas Rietveld	(i) (ii)
11	2001	Tugendhat vila	Brno, Češka republika	1928 - 1930	Mis van der Roe	(ii) (iv)
12	2003	Beli grad Tel Aviv	Tel Aviv, Izrael	1930 - 1950	Sir Patrik Gedes	(ii) (iv)
13	2004	Luis Baragan kuća i studio	Meksiko, Meksiko	1948	Luis Baragan	(i) (ii)
14	2004	Grimeton radio stanica	Grimeton, Varberg, , Haland, Švedska	1922 - 1924	Karl Akerblad, Henrik Kruger	(ii) (iv)
15	2005	Le Havre	Seine-Maritime, Haute-Normandie, Francuska	1945 - 1964	August Peret	(ii) (iv)
16	2006	Senental dvorana	Vroklav, Poljska	1911 - 1913	Maks Berg	(i) (ii) (iv)
17	2006	Sevel Mining grad	Makalí, Čile	1905	Braden Koper	(ii)
18	2007	Centralni gradski univerzitetski kampus Nacionalnog univerziteta Autonoma de Meksiko (UNAM)	Meksiko, Meksiko	1949 - 1952	preko 60 arhitekata, inženjera i umetnika	(i) (ii) (iv)
19	2007	Sidnej opera	Sidnej, Australija	1957-1973	Jorn Utcon	(i)
20	2008	Berlin stambeno naselje	Berlin, Nemačka	1910 - 1933	4 planera and 15 arhitekata	(ii) (iv)
21	2009	Štoklet kuća	Woluwe-Saint-Pierre, Belgija	1905 - 1911	Josef Hofman	(i) (ii)
22	2010	Bikini Atol lokacije nuklearnih testova	Bikini Atol, Maršal otoci	1946 - 1958	SAD 67 nuklearna testiranja	(iv) (vi)
23	2011	Fagus fabrika	Alfeld, Nemačka	1910	Valter Gropius	(ii) (iv)
24	2014	Van Nele fabrika	Rotterdam, Holandija	1920	Johanes Brinkman Lendert van der Vlugt	(ii) (iv)
25	2015	Špiherštadt i okrug Kontorhaus u Čilehausu	Hamburg, Nemačka	1949 - 1967	Karl Joan and Kristian Cimerman, Franc Andreas Majer	(iv)
26	2016	Pampulha moderno naselje	Pampulha, Belo Horizonte, Minas Gerais, Brazil	1940	Oskar Nimajer, Roberto Burl Marks i Brazilski modernistički umetnici	(i) (ii) (iv)
27	2016	Kračet kuća	Argentina		Le Korbizje	(i) (ii) (vi)
28	2016	Vila Roše	Pariz, Francuska		Le Korbizje	(i) (ii) (vi)
29	2016	Moderni kvart Fruges	Pesak, Francuska		Le Korbizje	(i) (ii) (vi)
30	2016	Vila Savoj	Francuska		Le Korbizje	(i) (ii) (vi)
31	2016	Zgrada Molitor	Francuska		Le Korbizje	(i) (ii) (vi)
32	2016	Mašina za stanovanje	Francuska		Le Korbizje	(i) (ii) (vi)
33	2016	Tvornica Klod e Duval	Francuska		Le Korbizje	(i) (ii) (vi)
34	2016	Kapela u Ronšampu	Francuska		Le Korbizje	(i) (ii) (vi)
35	2016	Vikendica	Francuska		Le Korbizje	(i) (ii) (vi)
36	2016	Sveta Marija od La Tourete	Francuska		Le Korbizje	(i) (ii) (vi)
37	2016	Centar kulture de Firmini Vert	Francuska		Le Korbizje	(i) (ii) (vi)
38	2016	Čandigarh	Indija		Le Korbizje	(i) (ii) (vi)
39	2016	Vila Guiete	Antverp, Belgija		Le Korbizje	(i) (ii) (vi)
40	2016	Vejsenhof naselje	Stuttgart, Nemačka		Le Korbizje	(i) (ii) (vi)
41	2016	Nacionalni muzej Iikovnih umetnosti Zapada	Japan		Le Korbizje	(i) (ii) (vi)
42	2016	Vila Le Lak	Švicarska		Le Korbizje	(i) (ii) (vi)
43	2016	Zgrada Klarte	Švicarska		Le Korbizje	(i) (ii) (vi)
44	2017	Asmara	Asmara, Eritrea	1893 - 1941		(ii) (iv)
45	2017	*Kuće sa pristupima balkonu	Desau, Nemačka			(ii) (iv) (vi)
46	2017	*ADGB Unija za razmenu - škola	Bernau, Nemačka			(ii) (iv) (vi)
47	2018	Ivrea	Ivrea, Italija	1930 - 1960	Italijanski arhitekti modernizma	(iv)
48	2019	Jodrel banka - observatorij	Lower Withington, VB	1945		(i) (ii) (iv) (vi)
49	2019	Hram Unity	Oak park, Illinois, SAD	1905 - 1908	Frank Lojd Rajt	(ii)
50	2019	Robie kuća	Čikago Illinois, SAD	1909 - 1910	Frank Lojd Rajt	(ii)
51	2019	Taliesin	Spring Grin, Wiskonsin, SAD	1911	Frank Lojd Rajt	(ii)
52	2019	Holihok kuća	Los Andželes, Kalifornija	1919 - 1921	Frank Lojd Rajt	(ii)
53	2019	Kuća na vodopadu	Mill Run, Pensilvanija	1935	Frank Lojd Rajt	(ii)
54	2019	Džejkobs kuća	Madison, Wiskonsin, SAD	1937	Frank Lojd Rajt	(ii)
55	2019	Taliesin Zapad	Skotsdale, Arizona	1937	Frank Lojd Rajt	(ii)
56	2019	Gugenhajm muzej	Nju Jork, SAD	1959	Frank Lojd Rajt	(ii)
57	2021	Matildenhoe Darmštadt, kuća Petera Berensa, Grupa od tri kuće	Darmštadt, Nemačka	1833 - 1914	Josef Maria Olbrih, Piter Berens, Albin Muler	(ii) (iv)
58	2021	Transiranska željeznica	Iran	1927 - 1938		(ii) (iv)
59	2021	Rad Jože Plečnik u Ljubljana – Centralni urbani dizajn	Ljubljana, Slovenija	1918-1939	Jože Plečnik	(iv)
60	2021	Rad inženjera Eladio Dieste: Crkva Atlantida	Atlantida, Urugvaj	1960	Eladio Dieste	(iv)
61	2023	Međunarodni sajam Rachid Karami - Tripoli	Tripoli, Lebanon	1975	Oscar Niemeyer	(ii) (iv)

* Dodane lokacije Bauhaus odluci iz 1996

12 54 49 9

Glavni problem koji su Dokomomo i Ikomos imali sa procenom arhitekture modernizma za LSB bila je implementacija Unesco smernica iz 1994. godine³⁰². U članu 24. ovog dokumenta postoje dva dela od koji se prvi odnosi na identifikaciju najznačajnije arhitekture modernizma, dok se drugi deo odnosi na test autentičnosti. Ovaj test je podrazumevao autentičnost u dizajnu, materijalu i izradi.³⁰³ Ovaj deo člana je zahtevao određenu prilagodbu kako bi mogao biti primenjen na arhitekturu modernizma.³⁰⁴ Nakon ICOMOS konferencije o autentičnosti u Nari, Japanu, 1994. godine, usvojen je dokument sa preporukama za prilagođavanje testa autentičnosti. U sklopu ovog dokumenta pojavila su se četiri relevantna aspekta autentičnosti: (i) autentičnost, ideja i koncept dizajna koji su proistekli iz inicijalnog programa; (ii) oblik, prostorna organizacija i izgled; (iii) konstrukcija i detalji; i (iv) materijali.³⁰⁵ Kroz prethodno istraživanje selektovani su kriteriji koji će biti dalje korišteni kao osnova za formiranje integralne metodologije.

4.1.2. Hronološki prikaz upisa objekata 20. veka na nacionalnu listu spomenika BiH

Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika BiH proglašava arhitektonsko dobro nacionalnim spomenikom na temelju kriterija utvrđenih „Pravilnikom o kriterijima vrednovanja, podeli i kategorizaciji nacionalnih spomenika“. Komisija nema izdvojene i specifično utvrđene kriterije i metodologiju za identifikaciju i procenu baštine 20. veka. Na veb stranici Komisije istraživanje upisanih dobara moguće je samo prema nazivu dobra i gradu. Da bi pronašli ukupni broj objekata 20. veka upisanih na LNS BiH, istraživanje je obuhvatalo analizu svih 920 odluka pojedinačno. Ovo je bio dug i težak proces, posebno zbog toga što za neke odluke nisu uključene datoteke ili su veze (linkovi) zastarjele. Osobno poznavanje baštine BiH je pomoglo kao i dodatna dokumentacija dobivena iz Biblioteke Komisije.

Analiza implementiranih kriterija u identifikiranju i proceni dobra za upis na nacionalnu listu BiH pokazala je da se najviše koriste kriteriji A, C, D, F, G, I. Ti kriteriji su: A. Vremensko određenje (nasleđe od praistorije do kraja 1960. godine), 27 dobara; C. Umetnička i estetska vrednost, 26 dobara; D. Čitljivost, 26 dobara; F. Ambijentalna vrednost, 26 dobara; G. Izvornost, 28 dobara; I. Celovitost, 23 dobara. 17 dobara ima B. Istorijsku vrednosti, a 16 ima H. Jedinstvenost i reprezentativnost. Najmanja se primjenjuje E. Simbolička vrednost, 9 dobara (tabela 2.). **Također analiza je pokazala da se kriteriji (D, G, H, I) mogu koristiti za detaljnije opisivanje drugih kriterija, ne kao zasebni, izdvojeni kriteriji.**

Očuvanje arhitekture 20. veka u BiH trenutno je ograničeno odlukom Komisije na očuvanje samo objekata izgrađenih pre 1960. godine. Što se tiče vremenskog okvira za upis i očuvanje objekata 20. veka, od interesa je analiza politika i prakse u drugim zemljama sveta. Zakonska zaštita istorijskih objekata u Engleskoj poštuje „pravilo trideset godina“ što je slučaj skoro sa svim objektima. Međutim oni mlađi koji se nalaze u opasnosti od rušenja, a od izuzetnog su arhitektonskog značaja moraju biti najmanje stari deset godina da bi bili zaštićeni.³⁰⁶ U nekim evropskim zemljama, kao što su Italija, Holandija i Španija, objekat mora biti star najmanje pedeset godina da bi se uopšte kvalifikovao za potencijalnu zaštitu.³⁰⁷ Međutim, postoje i mesta gde je proces identifikacije, evaluacije i očuvanja objekata izuzetno rigorozan. Japan je jedna od zemalja u kojoj skoro nijedan objekat 20. veka nije zaštićen.³⁰⁸

302 DOCOMOMO ICS/Regisers. "Modern Movement and the World Heritage List: The DOCOMOMO ICS/Regisers recommendation to ICOMOS," *Docomomo Journal* 18, (1998): 41-53.

303 "UNESCO Guidelines," UNESCO, (1994), preuzeto 10.10.2019. godine sa <https://whc.unesco.org/archive/opguide94.pdf>

304 DOCOMOMO ICS/Regisers. Modern Movement and the World Heritage List: The DOCOMOMO ICS/Regisers recommendation to ICOMOS. *Docomomo Journal* 18, (1998): 41-53.

305 DOCOMOMO ICS/Regisers. "Modern Movement and the World Heritage List: The DOCOMOMO ICS/Regisers recommendation to ICOMOS," *Docomomo Journal* 18, (1998): 41-53.

306 English Heritage. Modern Matters Principles & Practice in Conserving Recent Architecture. (S. Macdonald, Ed.) United Kingdom: Donhead Publishing, (1996).

307 Anne-Laure Guillet, Docomomo International Modernity as Heritage. In S. Macdonald, K. Normandin, & B. Kindred, *Conservation of Modern Architecture*, Vol. 13, United Kingdom, Donhead Publishing, (2007): 151-156.

308 Bob, Kindred, "Introduction". In S. Macdonald, K. Normandin, & B. Kindred, *Conservation of Modern Heritage*, Vol. 13, United Kingdom: Donhead Publishing, (2007.): 1-12..

Tabela 2 Hronološki prikaz upisa objekata 20. veka na LNS BiH sa istaknutim kriterijima na osnovu kojih su upisani, autor table: Lajla Kabrović Handžić, 2022. godine.

Year of inscription	Name	City	Year	Architect	Criteria																		
1	09.09.2002.	AVNOJ pokretno dobro: porterti Tita, Staljina, Rusevelta i Čurčila	Jajce	1932 - 1934	Momir Korunović	A	B		D	E													
2	07.07.2003.	Memorijalni kompleks Šušnjar	Sanski most	1972	Petar Krstić		B			E (v)	F (iii)	G (i)(ii)(v)(vi)					I (i)						
3	09/05/2005	Memorijalni park Vraca	Sarajevo	1981	Vladimir Dobrović, Alija Kučukalić i Aleksandar Maltarić	B	C (iv)			E (v)		G (i)(ii)(iii)(v)(vi)					I (i)(ii)(iii)						
4	23.01.2006.	Partizansko groblje	Mostar	1961-1965	Bogdan Bogdanović	B	C (iv)	D (iii)	E (v)	F (i)(ii)	G (i)(ii)(iii)(v)(vi)	H (ii)(iii)					I (i)(ii)(iii)						
5	04.02.2008.	Džidžikovac naselje	Sarajevo	1947	Muhamed i Reuf Kadić	A	C (iii)(iv)	D (iii)		F (i)(ii)(iii)	G (i)(ii)(iii)	H (ii)					I (i)(ii)(iii)						
6	04.02.2008.	Hotel Stari Grad	Sarajevo	1909	Josip Vancaš	A	C (i)(ii)(iii)(iv)(v)	D (iii)(iv)		F (i)(ii)(iii)	G (i)(ii)(v)	H (ii)					I (i)(ii)(iii)(iv)						
7	02.06.2008.	Zgrada penzionog fonda	Sarajevo	1940 - 1942	Reuf Kadić	A	C (iii)(iv)	D (iii)		F (ii)(iii)	G (i)(iii)(v)	H (ii)					I (i)(ii)(iii)						
8	16.03.2009.	AVNOJ zgrada prvog zasjedanja	Bihać	1939		A	B	C(v)(vi)	D (iv)		F (i)(ii)												
9	16.03.2009.	Zgrada crvenog križa	Sarajevo	1928 - 1929	Helen Baldasar	A	C (iii)(iv)	D (iii)		F (i)(ii)(iii)	G (i)(v)	H (i)											
10	18.05.2009.	Damić kuća	Sarajevo	1926 -	Helen Baldasar	A	C (iii)(iv)	D (iii)		F (i)(ii)	G (i)(v)						I (iii)(iv)						
11	13.07.2009.	Memorijalni kompleks: Bitka za ranjenike na Neretvi	Jablanica	1978	Branko Tadić, Zdravko Dunderović	Skraćena odluka bez opisa dobra i kriterija valorizacije																	
12	11.09.2009.	Vila „Stefanija“	Sarajevo	1912	Eduard Madurowicz	A	C (i)(ii)(iii)(iv)(v)	D (iii)		F (i)(ii)(iii)	G (i)(ii)(iii)(v)	H (i)					I (i)(ii)(iii)						
13	26.10.2009.	Vila Emericha Pascola	Banja Luka	Između dva rata	nepoznat	A	C (i)(ii)(iii)(iv)(v)			F (i)	G (i)(ii)(v)						I (ii)(iii)						
14	04.12.2009.	Zgrada Narodne (Centralne) banke	Sarajevo	1932	Milan Zloković	A	C (i)(ii)(iii)(iv)(v)	D (iii)		F (i)(ii)(iii)	G (i)(ii)(iii)(v)	H (i)					I (i)(ii)(iii)						
15	26.11.2010.	Makljen spomenik	Prozor	1978	Bosko Kučanski	A	B			F (i)(iii)	G (i)(ii)(iii)(v)												
16	07.09.2011.	Spomen-park žrtava fašističkog terora Garavice	Bihać	1981	Bogdan Bogdanović	A	B	C (all)			F (i)(iii)	G (i)(ii)(iii)(v)											
17	24.11.2011.	Memorijalni kompleks "25 maj"	Drvar	1967			B		D (ii)	E (v)													
18	28.03.2012.	ZAVNOBIH zgrada drugog zasjedanja	Sanski most	1940		A	B	C (i)	D (i)(ii)														
19	28.03.2012.	Rezidencijalno naselje Crni vrh	Sarajevo	1933 - 1935	Dušan Smiljanić, Franjo Lavrenčić, Bruno Tartalja, Danilo Kocijan, Franc Novak, Mate Bajlon i Stjepan Planić	A	B	C (i)(ii)(iii)(iv)(v)	D (ii)(iii)(v)	E (v)	F (ii)(iii)	G (i)(ii)(iii)(v)	H (i)				I (i)(ii)(iii)						
20	28.03.2012.	Nekropola žrtava fašizma	Novi Travnik	1975	Bogdan Bogdanović	A	B	C (all)			F (i)(iii)	G (i)(ii)(iii)(v)											
21	08.11.2012.	Muzej revolucije	Sarajevo	1959-1963	Boris Magaš, Edo Šmidihen i Radovan Horvat			C (ii)(iii)(iv)(v)	D (iii)		F (ii)(iii)	G (i)(v)	H (iii)				I (i)(iii)						
22	04.09.2013.	Spomenik borcima NOR	Sarajevo	1961	Petar Krstić	A	B	C (i)(ii)(iii)(iv)	D (iii)	E (v)	F (i)(iii)	G (all)					I (i)(ii)(iii)						
23	04.09.2013.	Spomenik palim borcima Krajine	Banja Luka	1961	Antun Agustončić	A	B	C (iv)(v)(vi)	D (iii)	E (v)	F (i)(ii)	G (i)(ii)(iii)(v)(vi)	H (iii)				I (i)(ii)(iii)						
24	08.11.2013.	Majdan radničko naselje	Vareš	1947-1953	Juraj Neidhart	A		C (iii)(iv)(v)	D (iii)		F (i)(ii)(iii)	G (i)(ii)(v)	H (iii)				I (i)(ii)(iii)						
25	08.11.2013.	Park narodnih heroja sa kosturnicom	Bileća	1955		Skraćena odluka bez opisa dobra i kriterija valorizacije																	
26	08.11.2013.	Sokolski dom	Banja Luka	1937	Branko Jovanović	A	B		D (i)(ii)(iii)		F (i)(ii)(iii)	G (i)(ii)(iii)(iv)											
27	08.11.2013.	Partizansko groblje	Glavatičevo	1955		Skraćena odluka bez opisa dobra i kriterija valorizacije																	
28	03.04.2014.	Grupa spomenika posvećenih Igmanskom Maršu - Igmán, Iliđa, Reljevo, Vogošća	Kanton Sarajevo	1953, 1959, 1984	Munib Buljina, ostali nepoznati	A	B		D		F (ii)	G (i)(ii)(iii)(vi)(vii)					I (ii)(iv)						
29	03.04.2014.	Objekti skloništa kod glavne željezničke radionice	Sarajevo	1941 - 1945		A		C (i)(ii)	D (i)				H (i)(ii)(iii)(iv)(v)				I (i)						
30	20.06.2014.	Memorijalni kompleks Crna kuća, žrtvama fašističkog terora Kruščica	Vitez	1972		A	B		D (ii)	E (i)(v)	F (iii)	G (i)(ii)(iii)(v)(vi)					I (i)						
31	20.06.2014.	Ratna vojna komanda (ARK / D-0)	Konjic	1953-1979		A	B	C (i)(ii)(iii)	D (i)(ii)(iv)			G (i)(ii)(iv)(v)(vi)(vii)	H (i)(ii)				I (i)(ii)(iii)						
32	06.11.2015.	Stambeni objekat u ulici Višnjik 16 - Zgrada Mehmedbega Fadilpašića	Sarajevo	1910	nepoznat	Primena kriterija prema novom Pravilniku o kriterijima valorizacija iz 2019. godine																	
33	18.12.2015.	FIS Sportski centar	Sarajevo	1936	Konecpt: Hinko Bauer i Marian Haberele; Gl. projekat: Lavoslav Pavlin i Milivoj Radovanovic	A		C (i)(ii)(iii)(iv)(v)	D (iii)(iv)		F (ii)	G (i)(ii)(v)	H (i)				I (i)(ii)(iii)						
34	21.03.2017.	Društveni dom u Konjicu	Konjic	1957	Jože Osojnik	A		C (iii)(iv)(v)	D (iv)		F (ii)	G (i)(ii)(iii)(iv)(v)	H (ii)				I (i)(iii)						
35	11.05.2017.	Neboder željezničke štedne zadruge	Sarajevo	1938	Isidor Rajs	A		C (i)(ii)(iii)(iv)(v)	D (iii)(iv)		F (ii)	G (i)(ii)(iii)(v)	H (i)(ii)(iii)				I (i)(ii)(iii)						
36	26.04.2018.	Željeznička stanica sa trgovom	Sarajevo	1947 - 1952	Kohout, Prohaska, Hacar, Bogdan Stojkov,	A		C (iii)(iv)(v)	D (iv)		F (ii)	G (i)(ii)(iii)(v)	H (i)				I (i)(iii)						
37	17.04.2019.	Centralna spomen-kosturnica poginulim učesnicima NOR-a	Lukavac	1962	kipar Dragiša Trišković	Primena kriterija prema novom Pravilniku o kriterijima valorizacija iz 2019. godine																	
38	27.10.2022.	Stambeni objekti u Alipašinoj ulici	Sarajevo	1952 - 1962	Juraja Najdharta	Primena kriterija prema novom Pravilniku o kriterijima valorizacija iz 2019. godine																	
															27	17	26	26	9	26	28	16	23

Uzimajući u obzir gore navedene primere, malo je verovatno da će se granica vremenskog okvira u BiH promeniti. Stoga razvoj metodologije za identifikaciju i evaluaciju arhitekture 20. veka ostaje prioritet kao strategija za njenu promociju i očuvanje.

Od 920 upisanih dobara arhitektonskog nasleđa u BiH, 38 objekata su nasleđe 20. veka, što čini 4,13%. Drugi problem potencijalnog očuvanja arhitekture 20. veka je nedostatak kriterija i metodologija za identifikaciju i vrednovanje. Pored toga, nizak nivo svesti šire javnosti o vrednostima arhitekture 20. veka doprinosi njenom zanemarivanju. Postoji opasnost da pojedino vrlo vredno arhitektonsko nasleđe 20. veka u BiH izgubi autentičnost, integritet ili da u potpunosti nestane. Razvoj metodologije i kriterijuma za procenu vrednosti arhitekture 20. veka doprineće boljem razumevanju i uvažavanju njenog značaja i njenog očuvanja.

2019. godine na snagu je stupio novi *"Pravilnik o kriterijima vrednovanja, podeli i kategorizaciji nacionalnih spomenika"* (u daljem tekstu Pravilnik).³⁰⁹ Prema ovom Pravilniku vrednovanje predstavlja stručni i naučni postupak kojim se, primenom propisa BiH i međunarodnih konvencija, na osnovi jedinstvenih kriterija detaljno opisanih u Principima i smernicama Komisije, a prema svojstvima, značaju i funkciji dobara, određuje opća i posebna vrednost dobara, način i mere zaštite, te uveti korištenja.³¹⁰ Vremenska granica upisa dobra na LNS BiH je ostala ista kao i u prethodnom pravilniku sa dodatkom tačke c. Člana 3. gde stoji da *"dobro nastalo nakon 1960. godine može biti proglašeno nacionalnim spomenikom samo ako po drugim kriterijima, utvrđenim ovim Pravilnikom, ispunjava uvete propisane za kategoriju nacionalnog spomenika od izuzetnog značaja za BiH"*.³¹¹ Prema uvidu u tabelu 2. tri nacionalna spomenika, Zgrada Mehmedbega Fadilpašića, Centralna spomen-kosturnica poginulim učesnicima NOR-a i stambeni objekti u Alipašinoj ulici u Sarajevu izvedeni po projektu Juraja Najdharta, su vrednovani prema novom Pravilniku iz 2019. godine, gde je akcent prebačen na vrednovanje dobra u službi procene autentičnosti i stepena integriteta. Zbog izmene Pravilnika iz 2002. godine u nastavku će biti grafički prikazana nova sistematizacija kriterija Komisije iz 2019. godine.

Analiza kriterija Pravilnika iz 2002. godine i Pravilnika iz 2019. godine je pokazala korištenje istih kriterija grupisanih u specifične kategorije. Novi pravilnik je regrupisao kriterije prethodnog pravilnika prema sistematizaciji kriterija u četiri celine. U članu 4. definisani su "Kriteriji za vrednovanje dobra" gde se dobra vrednuju prema sledećim kriterijima:

- a. Suštinska svojstva dobra;
- b. Funkcija i značaj dobra;
- c. Opće značajke dobra (starost, očuvanost i ugroženost);
- d. Specifični kriteriji.³¹²

Pod kategorijama suštinskih svojstava, funkcija i značaj nalaze se kriteriji koji su korišteni u prethodnom Pravilniku iz 2002. godine. U delu općih značajki nalaze se kriteriji autentičnosti i integriteta, dok se u specifičnim kriterijima nalaze posebne vrste dobra i karakteristike dobra koje poseduju opću ili posebnu vrednost, a koje se ne mogu svrstati u prethodno pobrojane kriterije.³¹³ **Ovaj deo se može odnositi na transponovanje vrednosti kao novog kriterija u procesu vrednovanja urbanih vila u Sarajevu.** Također pozitivna je izdvojenost kriterija autentičnosti i integriteta prepoznatih kao vrlo važnih parametara za očuvanje dobra.

Članovi 5., 6., 7., i 8. detaljnije definišu kriterije koji se odnose na svaku kategoriju. U ovim kategorijama se vidi regrupisanje kriterija po novom osnovu u odnosu na prethodni Pravilnik³¹⁴ iz 2002. godine koji je dalje korišten za analizu i formiranje okvira integralne metodologije doktorske disertacije.

³⁰⁹ "Pravilnik o kriterijima vrednovanja, podeli i kategorizaciji nacionalnih spomenika," Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika BiH, 2019., preuzeto 05.11.2022. sa: <http://sluzbenovine.ba/page/akt/1Ou5PgT4IYo=>

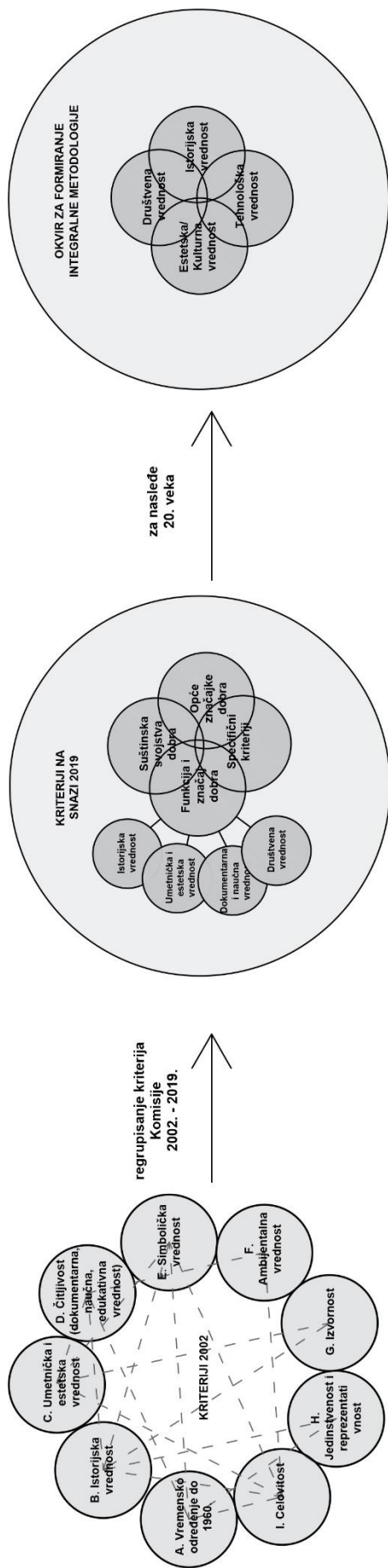
³¹⁰ Ibid.

³¹¹ Ibid.

³¹² "Pravilnik o kriterijima vrednovanja, podeli i kategorizaciji nacionalnih spomenika," Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika BiH, 2019., preuzeto 05.11.2022. sa: <http://sluzbenovine.ba/page/akt/1Ou5PgT4IYo=>

³¹³ "Pravilnik o kriterijima vrednovanja, podeli i kategorizaciji nacionalnih spomenika," Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika BiH, 2019., preuzeto 05.11.2022. sa: <http://sluzbenovine.ba/page/akt/1Ou5PgT4IYo=>

³¹⁴ "Kriteriji za donošenje odluke za proglašenje nacionalnog spomenika," Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika BiH, 2002., preuzeto 05.11.2022. sa: http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=40&lang=1

Detaljniji popis kriterija će biti prikazan na matrici razvoja doktorske disertacije i tabelarnom prikatu integralne metodologije valorizacije.

Opće značajke dobra (starosti, očuvanosti i ugroženosti):
 a. Vremne jesamka i trajanje dobra u odnosu na ostala dobra iste vrste.
 b. Step en očuvanosti ili degradacije dobra u odnosu na izvorno stanje dobra.
 c. Svrane i potencijalne promene dobra do kojih dolazi ili korištenja dobra i njegove okoline, odnosa lokalne zajednice u očuvanju i prezentaciji dobra, planiranog budućeg nameni dobra, planiranom razvoju neposrednog okruženja dobra.

c. Dokumentarna i naučna vrednost:
 Materijalno, svedočanstvo o svim, a naročito manje poznatim istorijskim periodima, svedočanstvo o istorijskim menama, umetnika ili graditelja, svedočanstvo o određenom tipu, stilu ili regionalnom izrazu i/ili tipičnom načinu života u određenom periodu.

Suštinska svojstva dobra:
 a. Autentičnost (stanje i reprezentativnost, integritet (step en integriteta).
 b. Kontekst (ambijentalno/pejzažni, istorijski, fizički).
 c. Fizičko stanje, naročito kompaktnost (fizička celovitost).

Funkcija i značajke dobra
 a. Istorijska vrednost (Prostorna organizacija; Kompozicija volumena; Kvaliteta obrade; Proporcijski odnosi; Sakralna vrednost; Tradicionalna vrednost; Primenjeni materijali; Primenjeni detalji i dekorativni elementi.)
 b. Umetnička i estetska vrednost (Kvalitet obrade; Primenjeni detalji i dekorativni elementi.)

H. Jedinственост i reprezentativnost:
 i. Jedinственост ili restak primerak određenog tipa ili stila.
 ii. Vrhunsko umetničko ili arhitektonsko delo.
 iii. Delo vrhunskog umetnika ili graditelja.

I. Celovitost (celine, područja, zbirke)
 i. Fizička celovitost (kompaktnost).
 ii. Homogenost.
 iii. Zaokruženost (kompletnost).
 iv. Neautrišenost stajaja.

F. Ambientalna vrednost:
 i. Odnos oblika prema ostalim delovima celine.
 ii. Značenje u strukturi i slici grada.
 iii. Objekat ili skupina objekata je dio celine ili područja.

G. Izvornost:
 i. Oblik i dizajn.
 ii. Materijal i izdužaj.
 iii. Namena i upotreba.
 iv. Tradicija i tehnike.
 v. Položaj i smeštaj u prostoru.
 vi. Duh i osećanja.
 vii. Drugi unutarnji i vanjski činitelji.

D. Čitljivost (dokumentarna, naučna, obrazovna vrednost)
 i. Materijalno svedočanstvo o manje poznatim istorijskim razdobljima.
 ii. Svedočanstvo o istorijskim menama, umetnika ili graditelja.
 iii. Delo značajnog umetnika ili graditelja, određenom tipu, stilu ili regionalnom maniru.
 iv. Svedočanstvo o tipičnom načinu života u određenom razdoblju.

E. Simbolička vrednost:
 i. Ontološka vrednost.
 ii. Sakralna vrednost.
 iii. Tradicionalna vrednost.
 iv. Vežnost za rituale ili obrede.
 v. Značaj za identitet skupine ljudi.

A. Vremensko određenje (dobra nastala od pratorije do kraja 20. veka)
B. Istorijska vrednost (veza građevine, celine ili područja sa istorijskom ličnošću ili značajnim događajem u istoriji)

C. Umetnička i estetska vrednost:
 i. Kvalitet obrade, materijala.
 ii. Kompozicija.
 iii. Vrednost detalja, konstrukcije.

B. Istorijska vrednost (veza građevine, celine ili područja sa istorijskom ličnošću ili značajnim događajem u istoriji)

C. Umetnička i estetska vrednost:
 i. Kvalitet obrade, materijala.
 ii. Kompozicija.
 iii. Vrednost detalja, konstrukcije.

D. Čitljivost (dokumentarna, naučna, obrazovna vrednost)
 i. Materijalno svedočanstvo o manje poznatim istorijskim razdobljima.
 ii. Svedočanstvo o istorijskim menama, umetnika ili graditelja.
 iii. Delo značajnog umetnika ili graditelja, određenom tipu, stilu ili regionalnom maniru.
 iv. Svedočanstvo o tipičnom načinu života u određenom razdoblju.

E. Simbolička vrednost:
 i. Ontološka vrednost.
 ii. Sakralna vrednost.
 iii. Tradicionalna vrednost.
 iv. Vežnost za rituale ili obrede.
 v. Značaj za identitet skupine ljudi.

F. Ambientalna vrednost:
 i. Odnos oblika prema ostalim delovima celine.
 ii. Značenje u strukturi i slici grada.
 iii. Objekat ili skupina objekata je dio celine ili područja.

G. Izvornost:
 i. Oblik i dizajn.
 ii. Materijal i izdužaj.
 iii. Namena i upotreba.
 iv. Tradicija i tehnike.
 v. Položaj i smeštaj u prostoru.
 vi. Duh i osećanja.
 vii. Drugi unutarnji i vanjski činitelji.

H. Jedinственост i reprezentativnost:
 i. Jedinственост ili restak primerak određenog tipa ili stila.
 ii. Vrhunsko umetničko ili arhitektonsko delo.
 iii. Delo vrhunskog umetnika ili graditelja.

Ilustracija 10 Grafički prikaz regroupisanja kriterija Komisije i Pravilnika iz 2002. godine u Pravilnik iz 2019. godine i definisanje okvira za formiranje integralne metodologije vrednovanja, autor ilustracije: Lejla Kabrović Handžić, 2023. godine.

Razlika u pravilnicima je u isticanju analize **autentičnosti** dobra, stepena **integriteta**, kontekstualnih vrednosti, stepena očuvanosti ili degradacije dobra u odnosu na izvorno stanje dobra i stvarne i potencijalne promene dobra do kojih dolazi ili može doći usled korištenja dobra i njegove okoline, odnosa lokalne zajednice u očuvanju i prezentaciji dobra, planiranoj budućoj nameni dobra i planiranom razvoju neposrednog okruženja dobra. Analiza odluka o proglašenju dobra nacionalnim spomenikom je pokazala fokus kriterija na autentičnosti i integritetu sa definisanjem autentičnosti po određenom atributu kao i stepenu integriteta po određenom atributu. Međutim u samom pravilniku nisu definisani atributi autentičnosti i integriteta. Iz odluka se može zaključiti da su atributi autentičnosti preuzeti iz člana 82. Unesko Operativnih smernica za provedu Konvencije o svetskoj baštini iz 2019. godine.

U analizi stepena integriteta spominju se atributi potpunosti, fizičke celovitosti, kompaktnosti, također se spominju socijalno-funkcionalni i vizuelni integritet koji nisu taksativno pobrojani i detaljnije opisani u Pravilniku iz 2019. godine. Zbog čega nije do kraja jasno na osnovu kojih sve atributa Komisija donosi odluku o stepenu integriteta.

4.1.3. Komparativna analiza kriterija – UNESKO, IKOMOS, DOKOMOMO i Komisije

Jedan od ciljeva istraživanja je bila identifikiranje kriterija za vrednovanje arhitekture 20. veka u dokumentima i poveljama međunarodnih organizacija za očuvanje nasleđa, poput organizacije Unesko, Dokomomo, uključujući 73 Dokomomo nacionalna sektora i kriterije Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH. Posebna pažnja je posvećena Dokomomo nacionalnim sektorima bivše SFRJ upravo zbog sličnosti baštine iz istog perioda.³¹⁵ Zbog važnosti metodologije Dokomomo i specifične kategorizacije kriterija, kriteriji Komisije i LSB su komparirani kroz tabelarni prikaz (tabela 3.).

Tabela 3 Uporedna analiza kriterijuma Komisije, Unesko LSB, Dokomomo i Ikomos, autor tabele: Lejla Kabrović Handžić, 2023. godine.

.....
³¹⁵ Vidi: 3.4.1.1. Dokomomo nacionalni radni sektori

	Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika BiH	UNESCO LSB	DOKOMOMO/IKOMOS fiche	
A	Vremensko određenje (do 1960.)			
B	Istorijska vrednost		Istorijska vrednost (kanonski status)	
C	Estetska i umetnička vrednost		Kulturna i estetska vrednost	
i	Kvalitet obrade		Tehnološka vrednost	
ii	Kvalitet materijala		Tehnološka vrednost	
iii	Proporcije		Kulturna i estetska vrednost	
iv	Kompozicija			
v	Vrednost detalja			
vi	Vrednost konstrukcije		Tehnološka vrednost	
D	Čitljivost (dokumentarna, naučna i edukacijska vrednosti)			
i	Materijalni dokazi manje poznatog istorijskog perioda			
ii	Svedočanstvo istorijskih promena	ii Razmena ljudskih vrednosti, kroz vremenski period ili unutar kulturnog područja sveta, o razvoju arhitekture ili tehnologije, monumentalne umetnosti, urbanizma ili pejzažnog dizajna	Istorijska vrednost (kanonski status)	
iii	Delo poznatog/važnog arhitekta/graditelja	i Remek delo ljudskog kreativnog genija	Istorijska vrednost (kanonski status)	
iv	Dokazi specifičnog tipa, stila i regionalnog manira	iv Izvanredan primer vrste objekta, arhitektonske ili tehnološke celine ili krajolika koji ilustruje (a) značajne faze u ljudskoj istoriji	Kulturna i estetska vrednost	
v	Svedočanstvo karakterističnog životnog stila u specifičnom vremenskom periodu	v Izvanredan primer tradicionalnog ljudskog naselja, upotrebe zemljišta ili mora koje je reprezentativno za kulturu (ili kulture), ili ljudsku interakciju sa okolišem, posebno kada je ranjivo i pod uticajem nepovratnih promena	Društvena vrednost	
E	Simbolička vrednost			
i	Ontološka vrednost	Direktno ili opipljivo povezan s događajima ili živim tradicijama, s idejama ili verovanjima, s umetničkim i književnim delima od izuzetnog univerzalnog značaja		
ii	Sakralna vrednost			
iii	Tradicija i tehnike		vi	
iv	Rituali i obredi			
v	Važnost identiteta grupe ljudi			Društvena vrednost
F	Ambijentalna vrednost			
i	Odnos forme i drugih delova celine	v Izvanredan primer tradicionalnog ljudskog naselja, upotrebe zemljišta ili mora koje je reprezentativno za kulturu (ili kulture), ili ljudsku interakciju sa okolišem, posebno kada je ranjivo i pod uticajem nepovratnih promena	Opća procena	
ii	Značenje u strukturi i slici grada			
iii	Objekat ili grupa objekata u celini			
G	Originalnost			
i	Forma i dizajn		Kulturna i estetska vrednost	
ii	Materijal i sadržaj		Tehnološka vrednost	
iii	Upotreba i funkcija		Inovativna upotreba i topologija	
iv	Tradicija i tehnike		Tehnološka vrednost	
v	Lokacija i postavka na mestu		Opća procena	
vi	Dug i osećaji		Opća procena	
vii	Ostali unutrašnji i vanjski faktori			
H	Unikatnost i reprezentativnost		Opća procena	
i	Unikatan ili jedinstven/redak primer određenog tipa ili stila	iv Izvanredan primer vrste objekta, arhitektonske ili tehnološke celine ili krajolika koji ilustruje (a) značajne faze u ljudskoj istoriji	Istorijska vrednost (kanonski status)	
ii	Superiorno delo umetnosti ili arhitekture		Kulturna i estetska vrednost	
iii	Master delo umetnika ili graditelja	i Remek delo ljudskog kreativnog genija	Kulturna i estetska vrednost	
I	Celovitost (celina, zona, kolekcija)		Opća procena	
i	Fizički integritet (kompaktnosti)			
ii	Homogenost			
iii	Zaokruženost (kompletnost)			
iv	Uslovi neoštećenosti		Društvena vrednost	

Komparativna analiza pronađenih kriterija u međunarodnim poveljama, dokumentima i deklaracijama, metodologijama UNESCO-a, ICOMOS-a i Dokomomo razvrstane su po kategorijama metodologije Komisije (tabela 3.). Analiza je rezultirala sublimacijom kriterija kroz pet osnovnih Dokomomo kategorija: tehnološka, društvena, estetska/kulturna, istorijska i opća procena, a sve u cilju isticanja ključnih kriterija za vrednovanje nasleđa 20. veka (tabela 4.). Kriteriji vrednosti prikazani u tabeli 4. crvenom bojom predstavljaju kriterije koji se mogu koristiti za detaljnije opisivanje drugih kriterija vrednosti, a ne kao izdvojeni kriteriji ili kategorije kriterija.

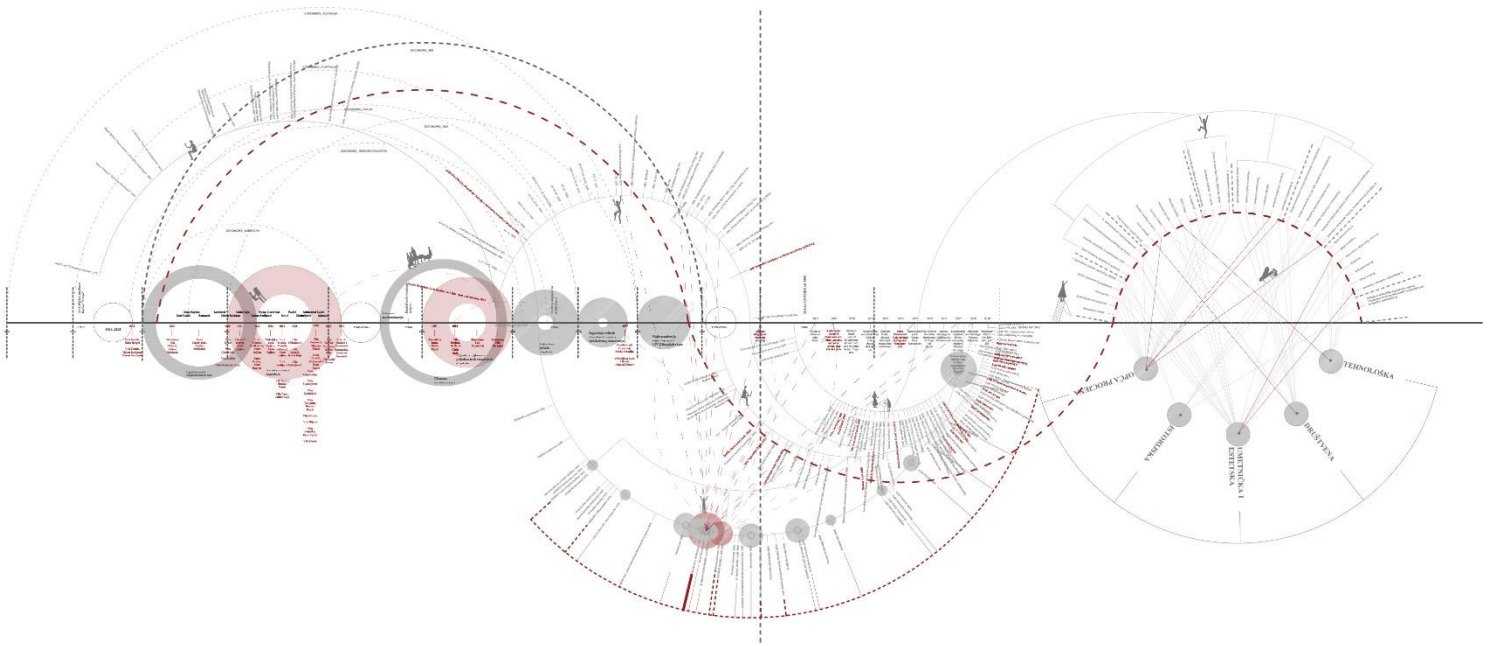
Kriteriji vrednosti kao što su nova konstrukcija, nova obrada, novi materijali sublimirani su pod **tehnološkom kategorijom**; svedočanstvo o tipičnom načinu života u određenom vremenskom periodu, značaj za identitet grupe ljudi, vrednost za zajednicu sublimirani su pod **društvenom kategorijom**; vrednosti forme, dizajna, proporcija, kompozicija, detalja, funkcije i upotreba, pripadnost određenom stilu ili regionalnom maniru, vrednost vrhunskog umetničkog ili arhitektonskog dela, sublimirane su pod **estetskom/kulturnom kategorijom**; svedočanstvo istorijskih promena, remek delo graditelja, jedinstveni ili retki primerak određenog tipa ili stila, master delo umetnika ili graditelja sublimirani su pod **istorijskom kategorijom**; ambijentalna vrednost, čitljivost, simbolička vrednost, originalnost, kontekst (ambijentalno/pejzažni, istorijski i fizički), značenje objekta u slici grada, objekt ili grupa objekata kao deo celine ili područja, lokacija i postavka na mestu, unikatnost i reprezentativnost, celovitost (celina, zone, kolekcije), fizički integritet (kompaktnost), homogenost, potpunost zaokruženost i neoštećenost stanja objekta sublimirani su pod kategorijom **opća procena** (tabela 4.).

Tabela 4 Grupisanje kriterija Komisije prema Dokomomo kategorijama, autor table: Lejla Kabrović Handžić, 2023. godine.

Tehnološka vrednost	Društvena vrednost	Umetnička i estetska vrednost
Vrednost Nove konstrukcije	Svedočanstvo karakterističnog životnog stila u specifičnom vremenskom periodu	Forma i dizajn
Kvalitet Nove obrade	Važnost identiteta grupe ljudi	Proporcija
Kvalitet Novog materijala		Kompozicija
		Vrednost detalja
		Upotreba i funkcija
		Dokazi specifičnog tipa, stila i regionalnog manira
		Superiorno delo umetnosti ili arhitekture
Istorijska vrednost	Opća procena	
Svedočanstvo istorijskih promena	Čitljivost (dokumentarna, naučna, edukacijska vrednost)	
Master delo umetnika ili graditelja	Simbolička vrednost	
Unikatni ili jedinstveni/redak primer određenog tipa ili stila	Ambijentalna vrednost	
	Odnos forme i drugih delova celine	
	Značenje u strukturi i slici grada	
	Objekat ili grupa objekata u celini	
	Originalnost	
	Lokacija i postavka na mestu	
	Unikatnost i reprezentativnost	
	Celovitost (celina, zona, kolekcija)	
	Fizički integritet (kompaktnosti)	
	Homogenost	
	Zaokruženost (kompletnost)	
	Uslovi neoštećenosti	

Cilj dosadašnjeg istraživanja je bio uspostavljanje okvira za vrednovanje nasleđa 20. veka sa fokusom na urbane vile Sarajeva zbog čega su kriteriji i formulisani u odnosu na internacionalni okvir Docomomo kategorija. Kroz istraživanje kreirana je matrica hronološkog razvoja vila, autoriteta, izvora i kriterija koja je kroz proces serije zadataka usmerenih na definisanje tematskog okvira teze i predmeta istraživanja dobila konačni izgled prema ilustraciji 11.

Matrica se čita sa leva na desno prateći hronološku liniju podeljenu na dekade. Gledajući celinu levi deo se odnosi na period 20. veka, a desni na 21. vek. Također gledajući celinu matrica je podeljena na tri dela, prvi deo sa gornje strane hronološke linije matrice se odnosi na razvoj arhitekture Sarajeva sa fokusom na tipologiju vila i literaturu koja prati izgradnju objekata 20. veka i teorije modernizma. Kroz izvore naglašeni su autoriteti koji su pisali još u periodu druge polovine 20. veka. Najobimniji deo istraživanja odnosi se na analizu internacionalnih povelja, dokumenata, deklaracija i organizacija sa fokusom na nasleđe 20. veka prikazan u drugom polukrugu sa donje strane hronološke linije. Vanjski polukrug predstavlja razvoj internacionalnih povelja, dokumenata i deklaracija gde su tačkastim naglascima istaknuti najvažniji dokumenti. 1990. godina predstavlja promenu u promišljanju doktrine zaštite prema zaštiti nasleđa 20. veka. Ravne linije povezuju uticaje ovih dokumenata na autoritete i literaturu. Konkavne i konveksne linije povezuju uticaje dokumenata na razvoj regionalnih okvira. Dva manja polukruga bliža desnom trećem delu matrice predstavljaju svetsku i nacionalnu listu zaštićenih objekata 20. veka (LSB i LNS). Treći deo matrice formiran sa obe strane hronološke linije predstavlja sublimaciju dosadašnjeg istraživanja kriterija u pet osnovnih Docomomo kategorija unutar kojih postoji niz kriterija na osnovu kojih postavljamo skalu vrednosti.

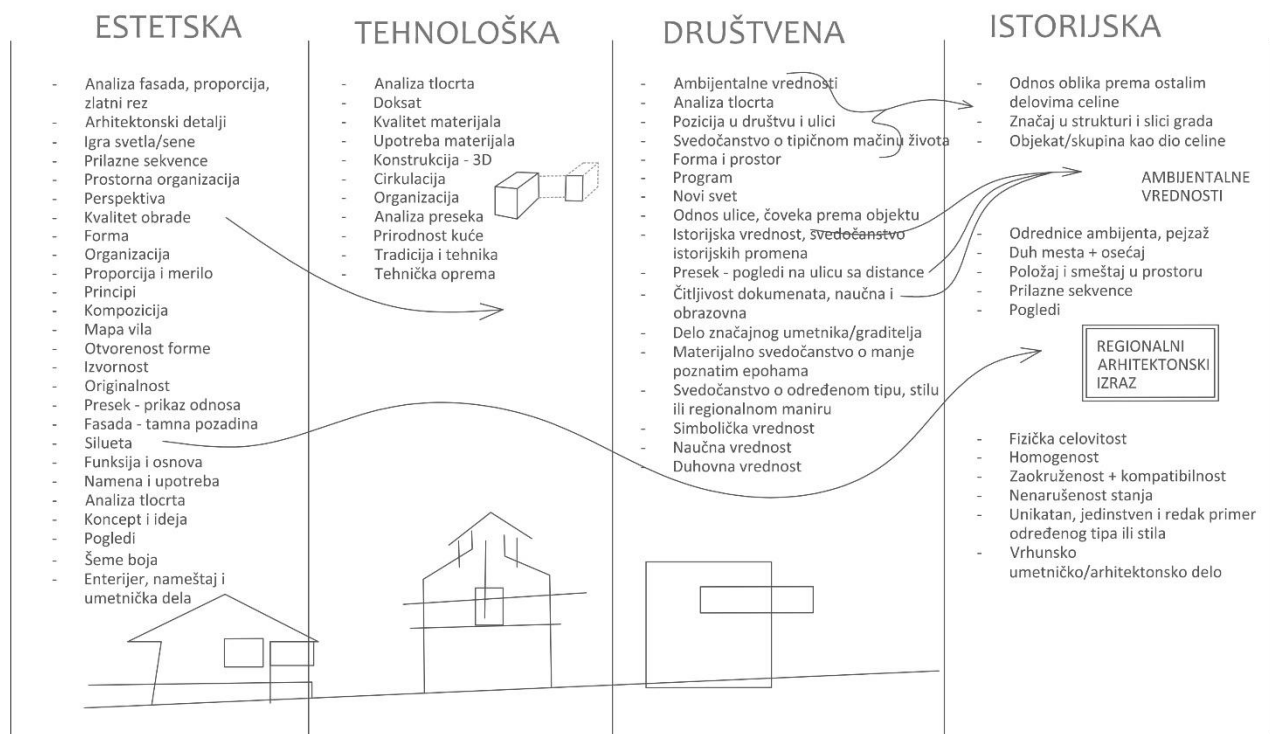
Ilustracija 11 Hronološka matrica mape teme istraživanja, autor ilustracije: Lejla Kabrović Handžić, 2022. godine, vidi prilog A.

4.2. Integralna metodologija vrednovanja

”Arhitektura ne postoji bez crteža jednako kao što ne postoji ni bez tekstualnog opisa.”³¹⁶

U tabeli 5. prikazani su svi kriteriji koji su pronađeni kroz metodologije Unesko, Ikomos i Dokomomo; kriteriji prikazani na ilustraciji 7.; kriteriji Komisije i kriteriji pronađeni kroz literaturu korištenu za potrebe grafičke analize vrednosti dobra.³¹⁷ Nakon sublimacije svih kriterija, kriteriji su razvrstani prema Dokomomo kategorijama: estetska, tehnološka, društvena i istorijska (tabela 5).

Tabela 5 Podela kriterija u četiri kategorije: estetska, tehnološka, društvena i istorijska, autor tabele: Lejla Kabrović Handžić, 2023. godine.

Za strukturiranje integralne metodologije za BiH, pet Dokomomo kategorija je pregrupisano u četiri. Dokomomo peta kategorija, opća procena, ocenjena je kao suvišna. Kriteriji ambijentalna vrednost, značenje objekta u slici grada, objekta ili grupe objekata kao dela celine ili prostora, lokacija i postavka, jedinstvenost i reprezentativnost, celovitost (celina, površine, zbirke), fizički integritet (kompaktnost), homogenost, kompletnost, zaokruženosť i netaknutost stanja dobra, su bili kriteriji koji su se kroz

³¹⁶ Bernard Tschumi, "Architecture and Limits", (1980-81), 102. u Adrian Forty, "Words and Buildings - A Vocabulary of Modern Architecture", (London: Thames&Hudson, 2000), 29.

³¹⁷ Korištena literatura:

- "Arhitektura 20. stoljeća u BiH," ICOMOS BiH, (2018), preuzeto 08.08.2019. godine sa: http://icomosubih.ba/Aktivnosti_2018_Arhitektura_u_BiH.html
- F. Ching, *Architecture: Forme, Space and Order*, (USA: John Wiley&Sons, Inc., 2007).
- C. N. Schulz, *Principles of Modern architecture*, (London: Andreas Papadakis publisher, 2000).
- fB. Milenković, *Uvod u arhitektonsku analizu*. (Beograd: Građevinska knjiga d.o.o., 2009).
- C. Rowe and S. Robert, *Transparency*, (Basel, Boston, Berlin: Birkhauser Verlag, 1997).
- J. Neidhart and D. Grabrijan, *Arhitektura Bosne i put u savremeno*. (Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1957).
- R. Arnheim, *Dinamika arhitektonske forme*. (Beograd: Univerzitet umetnosti u Beogradu, 1990).
- M. Petrović, "Design and functional characteristics of the multi-family housing architecture in the period of mature and late modern architecture of niš - case studies," *FACTA UNIVERSITATIS, Architecture and Civil Engineering*, vol. 18, no. 2, pp. 177-193, 202. DOI: <https://doi.org/10.2298/FUACE200927013P>

istraživačku pozadinu pronašli u kategoriji opće procene (tabela 4.). Ovi kriterijumi su morali biti razvrstani obzirom da je kategorija opća procena procenjena kao nepotrebna.

Nakon analize pojedinačnih kriterija kategorije su regrupisane u odnosu na početnu tabelu (tabela 5.). Ovo regrupisanje se odnosi na skladnije grupisanje kriterija za potrebe grafičke valorizacije. Estetska kategorija podrazumeva analizu arhitektonskih elemenata i forme objekta zbog čega se naziv menja u **arhitektonsku kategoriju**. Ova kategorija se odnosi na estetske, arhitektonske i tipološke kriterije vrednosti. Paralelno s tim, dodatnom literaturom analizirani su načini i modeli specifičnog grafičkog predstavljanja vrednosti.³¹⁸ Kvalitet obrade se prebacuje u tehnološku kategoriju. Društvena i istorijska kategorija se regrupiše u dve nove kategorije **vrednost perioda i ambijentalna vrednost**. Treća kategorija je preimenovana u vrednost perioda kao naziv koji naglašava važnost sagledavanja arhitekture 20. veka kao nasleđa. Prethodna istorijska i društvena se sada nalaze delom pod kategorijom vrednost perioda delom pod ambijentalna vrednost. Kategorija ambijentalna vrednost je nastala zbog niza kriterija koji se odnose na kontekst i okruženje što je od važnosti za isticanje odnosa u ambijentu i vrednosti regionalnog arhitektonskog izraza. Također svi kriteriji u rasponu od društvene dimenzije, istorijske, kulturne se nalaze pod kategorijom vrednost perioda. Što u konačnici znači da su na osnovu analize pojedinačnih kriterija formirane četiri velike kategorije kriterija: **arhitektonska, tehnološka, vrednost perioda i ambijentalna vrednost** (tabela 6.).

Navedene kategorije predstavljaju osnovni okvir integralne metodologije vrednovanja arhitektonskog nasleđa 20. veka u BiH. Svi kriteriji prikazani u tabeli 5. su regrupisani sa isticanjem porekla kriterija (tabela 6.). Na sistematičan i jednostavan način moguće je čitanje porekla kriterija (internacionalni/regionalni okvir) u cilju jasnijeg prikazivanja način sublimacije kriterija kroz okvir integralne metodologije.

Za potrebe jasnijeg prikazivanja porekla kriteriji su podeljeni po bojama (tabela 6.):

- narandžasta – Komisija,
- plava – Dokomomo/Ikomo/Unesco,
- žuta – Ching/Shcultz/ Najdhart/Arnhajm/Rowe/Milenković – grafička valorizacija dobra;
- zelena – dodatni kriteriji u službi poveznice sa regionalnim arhitektonskim izrazima.

U konačnice okvir integralne metodologije formulisan kroz kriterije sa isticanjem porekla svakog kriterija se čita kroz četiri kategorije kriterija: arhitektonska, tehnološka, vrednost perioda i ambijentalna vrednost. U nastavku će taksativno biti pobrojani svi kriteriji koji pripadaju navedenim kategorijama (tabela 6.).

Arhitektonska kategorija se odnosi na estetske, arhitektonske i tipološke kriterije vrednosti. Pod arhitektonskom sublimirani su kriteriji Komisije³¹⁹ (Proporcije, Vrednost arhitektonskog detalja, Kompozicija, Originalnost forme i dizajna, Originalnost upotrebe i funkcije, Dokazi specifičnog tipa, stila i regionalnog manira, Šeme boja); Dokomomo³²⁰ i Ikomo³²¹ kriteriji (Tipološke inovacije, Sheme boja, Enterijer, pripadajući nameštaj i umetnička dela, Prostorna organizacija i odnosi); kriteriji Nara dokumenta (Koncept i ideja, program); kriteriji Čing (Ching)³²² (Analiza fasade - zlatni rez, Arhitektonski principi, Silueta objekta/vila/grada); kriterij Milenkovića³²³ (Analiza tlocrta, fokalnih tačaka i kretanja);

.....
³¹⁸ Ibid.

³¹⁹ "Kriteriji za donošenje odluke za proglašenje nacionalnog spomenika," Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika BiH, 2002., preuzeto 05.11.2022. sa: http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=40&clang=1 i "Pravilnik o kriterijima vrednovanja, podeli i kategorizaciji nacionalnih spomenika," Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika BiH, 2019., preuzeto 05.11.2022. sa: <http://sluzbenovine.ba/page/akt/IOu5PgT4IYo=>

³²⁰ "How to evaluate modern," Do.co.mo.mo US. preuzeto 08.08.2019. godine sa <https://www.docomomo-us.org/explore-modern/explore-the-register/how-to-evaluate-modern>

³²¹ "Arhitektura 20. stoljeća u BiH," ICOMOS BiH, (2018), preuzeto 08.08.2019. godine sa: http://icomosubih.ba/Aktivnosti_2018_Arhitektura_u_BiH.html

"Madrid - New Delhi Document, Approaches for the Conservation of Twentieth-Century Cultural Heritage." *19th ICOMOS General Assembly*, Delhi, (2017), preuzeto 2019. godine sa: <http://www.icomos-isc20c.org/pdf/madrid-new-delhi-document-2017.pdf>

³²² Francis D. K. Ching, *Architecture: Forme, Space and Order* (USA: John Wiley&Sons, Inc., 2007).

³²³ Milenković Branislav, *Uvod u arhitektonsku analizu* (Beograd: Građevinska knjiga d.o.o., 2009).

kriterije Rou (Rowe)³²⁴ (Igra svetla i sene kao arhitektonski detalj); kriterij Najdharta³²⁵ (Transponovanje vernakularnog/tradicionalnog, Merilo); kriterij Arnhajma³²⁶ (Analiza arhitektonske forme, Volumen) (tabela 6).

Tabela 6 Podela kriterija u četiri kategorije (arhitektonska, tehnološka, vrednost perioda, ambijentalna) sa naznakom prekla kriterija, autor tabele: Lejla Kabrović Handžić, 2023. godine.

ARHITEKTONSKA	TEHNOLOŠKA	VREDNOST PERIODA	AMBIJENTALNA
Proporcije KONSBIH Analiza fasade - zlatni rez CHING	Kvalitet i originalnost obrade KONSBIH Simbolička vrednost tradicije i tehnike gradnje KONSBIH Kvalitet i originalnost materijala KONSBIH	Materijalni dokazi manje poznatog istorijskog perioda KONSBIH Unikatan, reprezentativan, i jedinstven/redak primer određenog tipa ili stila KONSBIH/UNESCO Kanonaska vrednost, uticaj na druga dela i arhitekture DOCOMOMO Superiorno delo umetnosti ili arhitekture KONSBIH	Nenarušenost izvornog stanja (celovitost-celine, lokacije, zone) KONSBIH Povezanost sa zelenilom, dvorištem i okruženjem, pogledi - SCHULTZ Pripadnost regiji – regionalni arhitektonski izraz - NAJDHART
Vrednost arhitektonskog detalja KONSBIH/CHING Dokazi specifičnog tipa, stila i regionalnog manira KONSBIH Transponovanje vernakularnog/tradicionalnog NAJDHART Sheme boja - ICOMOS Madrid-Nju Delhi Enterijer, pripadajući nameštaj i umetnička dela - ICOMOS Madrid-Nju Delhi	Analiza preseka - CHING Analiza doksata kao tehnološke inovacije	Svedočanstvo karakterističnog životnog stila u specifičnom vremenskom periodu KONSBIH Društvene inovativnosti prikazane kroz promene na objektu (tlocrt, fasada), ili nova inovativna arhitektura potiče društvene promene DOCOMOMO Pogledi iz objekta prema neposrednom okruženju, vizure	Odnos oblika i forme prema ostalim delovima celine i ulice KONSBIH Objekat ili grupa objekata kao deo celine KONSBIH Originalnost lokacije i postavke na mestu KONSBIH Celovitost/fizički integritet/kompaktnost/homogenost/zaokruženost KONSBIH Prilazne sekvence Odnos detalja/forme prema okruženju
Kompozicija KONSBIH Originalnost forme i dizajna KONSBIH Analiza arhitektonske forme - ARNHAJM Prostorna organizacija i odnosi - ICOMOS Madrid-Nju Delhi Volumen i merilo – ARNHAJM/NAJDHART	Vrednost i originalnost konstrukcije KONSBIH Konstruktivne inovacije DOCOMOMO Nova konstrukcija omogućava drugačiju organizaciju prostora - uzročno-posledične veze Tehnička oprema i opremljenost - ICOMOS Madrid-Nju Delhi	Svedočanstvo istorijskih promena KONSBIH Master delo umetnika ili graditelja KONSBIH/UNESCO Delo poznatog arhitekta/graditelja KONSBIH Veza objekta sa istorijskim događajem ili ličnošću – DOCOMOMO/ICOMOS Društveno istorijski kontekst - ICOMOS Madrid-Nju Delhi Naučna vrednost - ICOMOS Madrid-Nju Delhi	Značenje u strukturi i slici grada KONSBIH Duh mesta i osećaj KONSBIH Silueta vila/grada CHING
Silueta objekta/vila/grada - CHING	Prirodnost vile - fizika zgrade - MILENKOVIĆ		Stvarne i potencijalne promene dobra do kojih dolazi ili može doći usled korištenja dobra i njegove okoline, odnosa lokalne zajednice u očuvanju i prezentaciji dobra, planiranoj budućoj nameni dobra, planiranom razvoju neposrednog okruženja dobra. Kontekst (ambijentalno/pejzažni, istorijski, fizički) KONSBIH
Igra svetla i sene kao arhitektonski detalj - ROWE			Analiza položaja na lokaciji, uža i šira pozicija, granice prostora - ICOMOS Madrid-Nju Delhi Morfolologija terena, nmv, klima, orijentacija, saobraćaj, infrastruktura

Pod **tehnološkom kategorijom** sublimirani su kriteriji Komisije³²⁷ (Kvalitet i originalnost obrade, Vrednost i originalnost konstrukcije, Simbolička vrednost tradicije i tehnike gradnje, Kvalitet i originalnost materijala); kriteriji Dokomomo³²⁸ i Ikomos³²⁹ (Konstruktivne inovacije, Tehnička oprema i

324 Colin Rowe and Robert Slutzky, *Transparency* (Basel, Boston, Berlin: Birkhauser Verlag, 1997).

325 Juraj Neidhart i Dušan Grabrijan, *Arhitektura Bosne i put u savremeno* (Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1957).

326 Rudolf Arnheim, *Dinamika arhitektonske forme* (Beograd: Univerzitet umetnosti u Beogradu, 1990).

327 "Kriteriji za donošenje odluke za proglašenje nacionalnog spomenika," Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika BiH, 2002., preuzeto 05.11.2022. sa: http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=40&lang=1 i "Pravilnik o kriterijima vrednovanja, podeli i kategorizaciji nacionalnih spomenika," Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika BiH, 2019., preuzeto 05.11.2022. sa: <http://sluzbenenovine.ba/page/akt/IOu5PgT4IYo=>

328 "How to evaluate modern," Do.co.mo.mo US. preuzeto 08.08.2019. godine sa <https://www.docomomo-us.org/explore-modern/explore-the-register/how-to-evaluate-modern>

329 "Arhitektura 20. stoljeća u BiH," ICOMOS BiH, (2018), preuzeto 08.08.2019. godine sa: http://icomosubih.ba/Aktivnosti_2018_Arhitektura_u_BiH.html

"Madrid - New Delhi Document, Approaches for the Conservation of Twentieth-Century Cultural Heritage." *19th ICOMOS General Assembly*, Delhi, (2017), preuzeto 2019. godine sa: <http://www.icomos-isc20c.org/pdf/madrid-new-delhi-document-2017.pdf>

opremljenost); kriteriji Čing³³⁰ (Analiza preseka); kriterij Milenkovića³³¹ (Prirodnost vile – fizika zgrade); i kriteriji analize doksata kao tehnološke inovacije, Uzročno-posledične veze - Nova konstrukcija i drugačija organizacija prostora (tabela 6.).

Pod **kategorijom vrednost perioda** grupisani su kriteriji Komisije³³² (Materijalni dokazi manje poznatog istorijskog perioda, Svedočanstvo istorijskih promena, Svedočanstvo karakterističnog životnog stila u specifičnom vremenskom periodu, Unikatan, reprezentativan, i jedinstven/redak primer određenog tipa ili stila, Superiorno delo umetnosti ili arhitekture, Master delo umetnika ili graditelja, Delo poznatog arhitekta/graditelja); kriteriji Dokomomo³³³ i Ikomos³³⁴ (Kanonska vrednost, uticaj na druga dela i arhitekta, Društvene inovativnosti prikazane kroz promene na objektu (tlocrt, fasada), ili nova inovativna arhitektura potiče društvene promene, Veza objekta sa istorijskim događajem ili ličnošću, Enterijer, pripadajući nameštaj i umetnička dela, Društveno istorijski kontekst, Naučna vrednost); i dodatni kriterij Pogledi iz objekta prema neposrednom okruženju, vizure.

Ambijentalna vrednost grupiše kriterije Komisije³³⁵ (Odnos oblika i forme prema ostalim delovima celine i ulice, Značenje u strukturi i slici grada, Objekat ili grupa objekata kao deo celine, Originalnost lokacije i postavke na mestu, Duh mesta i osećaj, Celovitost/fizički integritet/kompaktnost/homogenost/zaokruženost, Nenarušenost izvornog stanja (celovitost-celine, lokacije, zone); kriteriji Ikomos³³⁶ (Analiza položaja na lokaciji, uža i šira pozicija, granice prostora); kriterij Šulz³³⁷ (Povezanost sa zelenilom, dvorištem i okruženjem); kriteriji Čing³³⁸ (Silueta vila/grada); kriterij Najdharta³³⁹ (Pripadnost regiji – regionalizmu); i kriteriji (Prilazne sekvence, Odnos detalja/forme prema okruženju, Morfologija terena, Nadmorska visina, Klima, Orijentacija, Saobraćaj, Infrastruktura, Stvarne i potencijalne promene dobra do kojih dolazi ili može doći usled korišćenja dobra i njegove okoline, odnosa lokalne zajednice u očuvanju i prezentaciji dobra, planiranoj budućoj nameni dobra, planiranom razvoju neposrednog okruženja dobra.) (tabela 6.).

Svi kriteriji pronađeni analizom regionalnog konteksta i istorije BiH rezultirali su dodatnim kriterijima prikazanim zelenom bojom, a koji nisu pronađeni analizom međunarodnih i regionalnih okvira (tabela 6.). Rezultati pokazuju da se međunarodni okvir kriterijuma za procenu vrednosti može proširiti specifičnostima regionalnog konteksta. Ključni kriteriji pronađeni kroz specifičan pogled na regionalnu perspektivu stilskih izraza odnose se na specifičnu proporciju, formu i volumen (karakteristični za osmansku arhitekturu ostvarenu kroz „doksatnu“ arhitekturu i kontinuirane prozore); analiza doksata kao tehnološke inovacije, vrednost arhitektonskog detalja (specifična upotreba materijala i konstrukcije); specifičan regionalni tip, stil ili način gradnje; transpozicija tradiranih elemenata kroz savremene principe; dokaz karakterističnog načina života u određenom vremenskom periodu, enterijer, pripadajući nameštaj

330 Francis D. K. Ching, *Architecture: Forme, Space and Order* (USA: John Wiley&Sons, Inc., 2007).

331 Milenković Branislav, *Uvod u arhitektonsku analizu* (Beograd: Građevinska knjiga d.o.o., 2009).

332 "Kriteriji za donošenje odluke za proglašenje nacionalnog spomenika," Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika BiH, 2002., preuzeto 05.11.2022. sa: http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=40&lang=1 i "Pravilnik o kriterijima vrednovanja, podeli i kategorizaciji nacionalnih spomenika," Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika BiH, 2019., preuzeto 05.11.2022. sa: <http://sluzbenovine.ba/page/akt/IOu5PgT4IYo=>

333 "How to evaluate modern," Do.co.mo.mo US. preuzeto 08.08.2019. godine sa <https://www.docomomo-us.org/explore-modern/explore-the-register/how-to-evaluate-modern>

334 "Arhitektura 20. stoljeća u BiH," ICOMOS BiH, (2018), preuzeto 08.08.2019. godine sa: http://icomosubih.ba/Aktivnosti_2018_Arhitektura_u_BiH.html.

"Madrid - New Delhi Document, Approaches for the Conservation of Twentieth-Century Cultural Heritage." *19th ICOMOS General Assembly*, Delhi, (2017), preuzeto 2019. godine sa: <http://www.icomos-isc20c.org/pdf/madrid-new-delhi-document-2017.pdf>

335 "Kriteriji za donošenje odluke za proglašenje nacionalnog spomenika," Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika BiH, 2002., preuzeto 05.11.2022. sa: http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=40&lang=1 i "Pravilnik o kriterijima vrednovanja, podeli i kategorizaciji nacionalnih spomenika," Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika BiH, 2019., preuzeto 05.11.2022. sa: <http://sluzbenovine.ba/page/akt/IOu5PgT4IYo=>

336 "Madrid - New Delhi Document, Approaches for the Conservation of Twentieth-Century Cultural Heritage." *19th ICOMOS General Assembly*, Delhi, (2017), preuzeto 2019. godine sa: <http://www.icomos-isc20c.org/pdf/madrid-new-delhi-document-2017.pdf>

337 Christian Norberg-Schulz, *Principles of Modern architecture* (London: Andreas Papadakis publisher, 2000).

338 Francis D. K. Ching, *Architecture: Forme, Space and Order* (USA: John Wiley&Sons, Inc., 2007).

339 Juraj Neidhart i Dušan Grabrijan, *Arhitektura Bosne i put u savremeno* (Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1957).

i umetnička dela, pripadnost regiji – regionalni arhitektonski izraz, odnos oblika i forme prema ostalim delovima celine i ulice, odnos detalja/forme prema okruženju.

Nakon grupisanja kriterija u četiri kategorije usledila je provera mogućnosti grafičkog prikazivanja svih kriterija na testnim primerima dva objekta 20. veka i tradicionalnog objekta osmanskog perioda. Za testne studije slučaja su odabrani stambeni kompleksi: vila Crnog vrha, vila Bajlon i Svrzina kuće. Analiza je podrazumevala grafičku prezentaciju pojedinačnih kriterija selektovanih u dosadašnjem istraživanju. Obzirom da nema podataka o arhitekti vile Crnog vrha i godini izgradnje neophodno je bilo detaljno snimanje vile na terenu. Nakon dokumentovanja i iscertavanja vile usledila je grafička valorizacija prema uspostavljenoj kategorizaciji kriterija. Vila Bajlon je odabrana kao karakterističan primer vile modernizma u Sarajevu.³⁴⁰ Vila Crnog vrha je odabrana ko predstavnik regionalnog arhitektonskog izraza kreiranog u duhu 20. veka.³⁴¹ Testna grafička valorizacija Svrzine kuće je sprovedena za potrebe uspostavljanja odnosa prema regionalnom arhitektonskom izrazu čiji elementi se transponuju kroz objekte 20. veka.³⁴² Nakon testnih analiza izdvojeni su konačni kriteriji grafičke valorizacije.

4.2.1. Grafičko prikazivanje kriterija

*"Dokumentacija, koja je prva u Docomomo akronimu, često je najbolje sredstvo za očuvanje."*³⁴³

Općeprihvaćeni oblik procene baštine je deskriptivni. Međutim rezultati istraživanja grafičke forme vrednovanja dobra pokazuju da su i grafički i deskriptivni deo analize vrednosti važan i neophodan element integralne metodologije. Testna grafička valorizacija rezultirala je odabirom kriterija koje je moguće grafički adekvatno prikazati. Prvi korak ka grafičkoj valorizaciji je bilo tabelarno prikazivanje svakog kriterija grafički za jednu kategoriju. Istraživanje se zasniva na argumentu da su grafički elementi reprezentativni, čitljivi i samoobjašnjivi. Lakše je i brže videti nego pročitati kako bi se struci i široj javnosti predstavile sve vrednosti koje utvrđuju podobnost arhitekture 20. veka za zaštitu.

U nastavku će detaljnije biti prikazana testna analiza grafičke prezentacije kriterija vrednosti kroz studiju slučaja vile Crnog vrha. Obzirom da nema podataka o arhitekti vile, godini izgradnje, niti nazivu vile, bilo je potrebno vilu detaljno snimiti in situ. Za potrebe istraživanja slučaja vila je nazvana urbana vila Crni vrh.

Prvi korak je predstavljao grafičko prikazivanje svih kriterija sve četiri kategorije nakon čega je usledilo grupisanje kriterija po principu sličnosti grafičkog prikazivanja. Na ovaj način su spojeni kriteriji prema grafičkim prilozima na kojima je moguće prikazati više kriterija različitih kategorija. Zbog jasnosti i preglednosti korišteni su lejeri boja koji razdvajaju kriterije po kategorijama. Svi kriteriji arhitektonske kategorije su prikazani crvenom bojom, svi kriteriji tehnološke kategorije su prikazani ljubičastom bojom, svi kriteriji kategorije vrednost perioda su prikazani narandžastom bojom, svi kriteriji ambijentalne kategorije su prikazani plavom bojom (ilustracija 12.)

Kroz fasade su analizirane proporcije i zlatni omer, kao i vrednost arhitektonskih detalja, elemenata specifičnog stila ili regionalnog manira prikazanog transponiranjem narodnih elemenata, siluete i upotreba svetla i senki kao arhitektonskog detalja (ilustracija 12.). Svi ovi elementi mogu se grafički prikazati na fasadi ili šemi koja naglašava detalje. Na shemama je moguće na pojednostavljen način prikazati siluetu, detalje, proporcije, asimetriju i formu. Kroz tlocrt i presek analizirana su žarišta i kretanje, ali i tipološke inovacije i arhitektonski principi. Kroz trodimenzionalni prikaz analizirana je kompozicija, forma, volumen, razmer i dizajn. Svi kriteriji su analizirani u potrazi za vrednostima koje je važno zaštititi pod arhitektonskom kategorijom. Na fasadi je moguće analizirati kvalitet i originalnost fasadnih završnih obrada, upotrebu materijala, upotrebu tradicionalnih tehnika gradnje, doksat (istaknuti deo prvog sprata

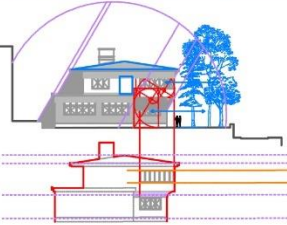
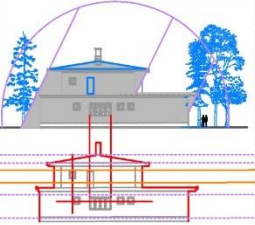
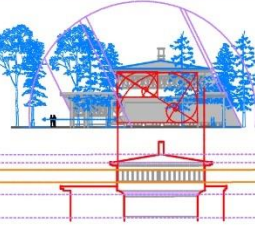
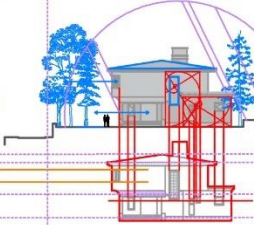
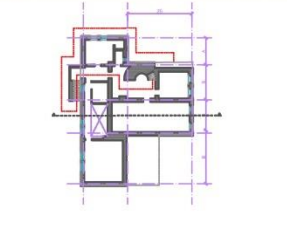
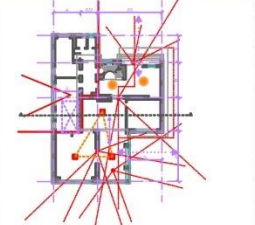
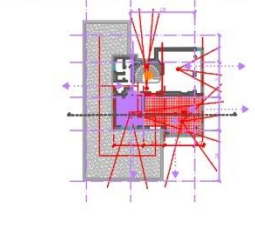
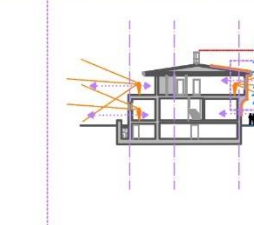
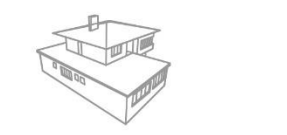

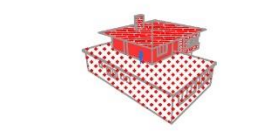
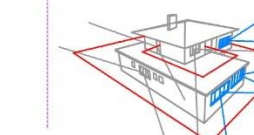
³⁴⁰ Za detaljniji prikaz vidi: 6.1.1. Studija slučaja: VILA BAJLON

³⁴¹ Za detaljniji prikaz vidi: 6.2.1. Studija slučaja: VILA CRNI VRH

³⁴² Za detaljniji prikaz vidi: 5.2.1. Osmanski stambeni kompleksi

³⁴³ D. Whitham, "Docomomo fourth international conference," *International Journal of Heritage Studies*, vol. 3, no. 2, (1997): pp. 116-117. DOI: 10.1080/13527259708722195

koji prelazi preko prizemlja kao dominantni dio i važan arhitektonski detalj osmanske arhitektura) sve pod tehnološkom kategorijom.

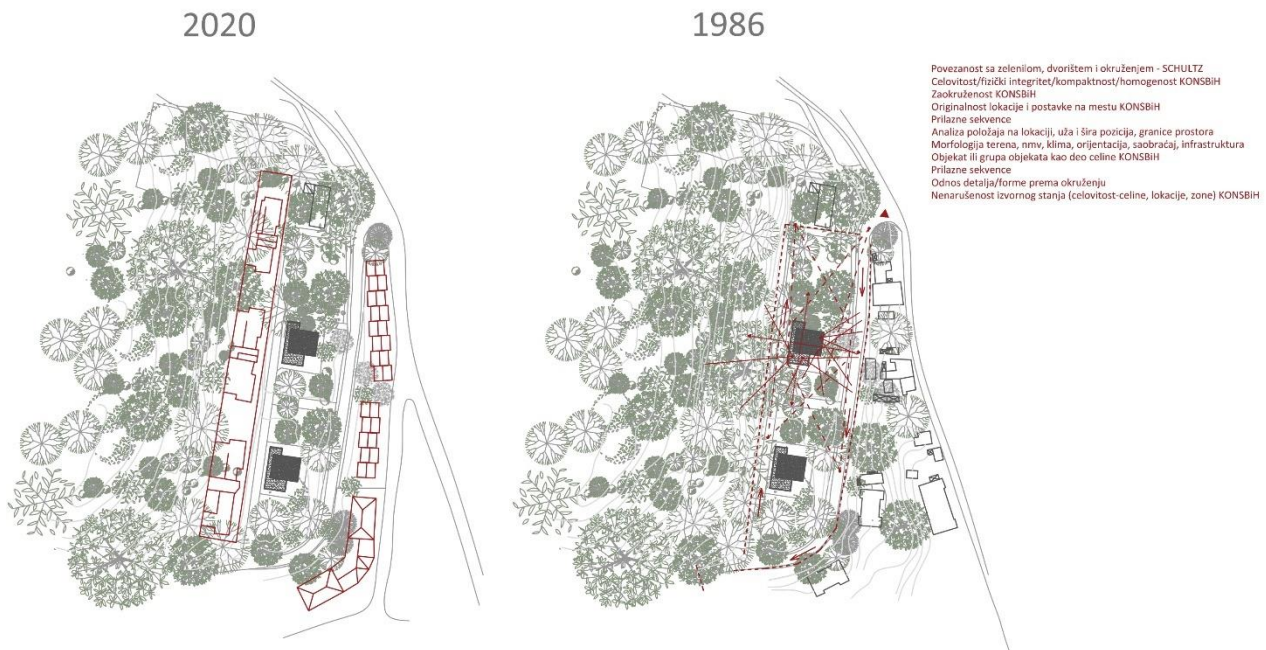
ARHITEKTONSKA	TEHNOLOŠKA	VREDNOST PERIODA	AMBIJENTALNA
<p>Proporcije KONSBIH Analiza fasade - zlatni rez CHING Vrednost arhitektonskog detalja KONSBIH/CHING Dokazi specifičnog tipa, stila i regionalnog manira KONSBIH Transponovanje vernakularnog/tradicionalnog - NAIDHART Silueta objekta/vila/grada - CHING Igra svetla i sene kao arhitektonski detalj Sheme boje - ICOMOS Madrid-Nju Delhi</p> 	<p>Kvalitet i originalnost obrade KONSBIH Kvalitet i originalnost materijala KONSBIH</p> 	<p>Materijalni dokazi manje poznatog istorijskog perioda KONSBIH</p> 	<p>Nenarušenost izvornog stanja (celovitost-celine, lokacije, zone) KONSBIH Povezanost sa zelenilom, dvorištem i okruženjem - SCHULTZ Odnos oblika i forme prema ostalim delovima celine i ulice KONSBIH Celovitost/fizički integritet/kompaktnost/homogenost/zaokruženost KONSBIH Silueta vila/grada Pripadnost regiji - regionalni arhitektonski izraz - NAIDHART</p>
<p>Analiza tlocrta, fokalne tačke i kretanja MILENKOVIĆ Originalnost upotrebe i funkcije KONSBIH Tipološke inovacije DOCOMOMO Arhitektonski principi - CHING Entersijer, pripadajući namestaj i umetnička dela - ICOMOS Madrid-Nju Delhi</p> 	<p>Simbolička vrednost tradicije i tehnike gradnje KONSBIH Analiza preseka - CHING Analiza doksata kao tehnološke inovacije Vrednost i originalnost konstrukcije KONSBIH DOCOMOMO Tehnička oprema i opremljenost - ICOMOS Madrid-Nju Delhi Nova konstrukcija omogućava drugačiju organizaciju prostora - uzročno-posledične veze Prirodnost vile - fizika zgrade - MILENKOVIĆ</p> 	<p>Svedočanstvo karakterističnog životnog stila u specifičnom vremenskom periodu KONSBIH Društvene inovativnosti prikazane kroz promene na objektu (tlocrt, fasada) DOCOMOMO Pogledi iz objekta prema neposrednom okruženju, vizure</p> 	<p>Odnos oblika i forme prema ostalim delovima celine i ulice KONSBIH</p>
<p>Kompozicija KONSBIH Prostorna organizacija i odnosi - ICOMOS Madrid-Nju Delhi Originalnost forme i dizajna ARNAJAJM/KONSBIH Volumen i merilo - ARNAJAJM/NAIDHART Koncept i ideja, program - Nara</p> 	<p>Unikatna, reprezentativna, jedinstvena/redak primer određenog tipa ili stila KONSBIH/UNESCO</p> 	<p>Odnos oblika i forme prema ostalim delovima celine i ulice KONSBIH</p> 	<p>Odnos oblika i forme prema ostalim delovima celine i ulice KONSBIH</p>

Ilustracija 12 Primena tabele 6. na primeru vile Crnog vrba - grafička valorizacija, autor ilustracije: Lejla Kabrović Handžić, 2023. godine.

Kriterijumi Komisije kao što su materijalni dokazi o manje poznatom istorijskom periodu mogu se sagledati kroz fasade, poglede sa dobra na bližu okolinu, elemente karakterističnog načina života u određenom vremenskom periodu, društvene inovacije prikazane kroz promene na objektu i jedinstvene, retke primere određenog tipa ili stila moguće je prikazati kroz tlocrt, presek i fasade sve pod vrednošću perioda. Na kraju su kriteriji netaknutost izvornog stanja, celovitost, povezanost sa zelenilom, celovitost, homogenost, zaokruženost, odnos oblika i forme prema drugom delu celine i kontekst analizirani kroz tlocrt, presek, fasadu i trodimenzionalnih prikaza pod ambijentalnom vrednošću.

Kriteriji ambijentalne kategorije nenarušenost izvornog stanja (celovitost-celine, lokacije, zone) KONSBIH; povezanost sa zelenilom, dvorištem i okruženjem – SCHULTZ; celovitost/fizički integritet/kompaktnost/homogenost KONSBIH; zaokruženost KONSBIH; originalnost lokacije i postavke na mestu KONSBIH; prilazne sekvence; analiza položaja na lokaciji, uža i šira pozicija, granice prostora; morfologija terena, nmy, klima, orijentacija, saobraćaj, infrastruktura; objekat ili grupa objekata kao dio celine KONSBIH su izdvojeni i analizirani kroz urbanističku transformaciju.

Ilustracija 13 Primena tabele 6. na primeru vile Crnog vrba - grafička valorizacija kroz urbanu transformaciju, autor ilustracije: Lejla Kabrović Handžić, 2023. godine.

Grafička valorizacija je prikazana kroz elemente fasada, tlocrta, preseka, trodimenzionalnih prikaza i prikaza urbane transformacije. Analiza kroz testnu studiju slučaja je rezultirala podelom grafičkih i deskriptivnih kriterija korištenjem specifičnih alata za analizu arhitektonskog dela.³⁴⁴ U kategorijama postoje određeni kriteriji koje je moguće grafički prikazati zbog čega će u daljem tekstu biti izdvojeni kriteriji grafičke valorizacije.

Kriteriji koje je moguće grafički prikazati na fasadama pod **arhitektonskom kategorijom** se odnose na: Proporcije, Analizu fasade - zlatni rez, Vrednost arhitektonskog detalja, Dokaze specifičnog tipa, stila i regionalnog manira, Transponovanje vernakularnog/tradicionalnog, Siluetu objekta/vile/grada, i Igra svetla i sene kao arhitektonskog detalja, Step en očuvanosti ili degradacije dobra u odnosu na izvorno stanje dobra, Sheme boja,. Kriteriji koje je moguće grafički prikazati na tlocrtima pod arhitektonskom kategorijom se odnose na: Analizu tlocrta, fokalnih tačkaka i kretanja, Originalnost upotrebe i funkcije, Tipološke inovacije, Prostorna organizacija i odnosi, Arhitektonske principe, Enterijer, pripadajući nameštaj i umetnička dela. Kriteriji koje je moguće grafički prikazati na perspektivnim prikazima objekta pod arhitektonskom kategorijom se odnose na: Kompoziciju, Prostornu organizaciju i odnose, Originalnost forme i dizajna, Analizu arhitektonske forme, Volumen i merilo i Koncept i ideju, program.

Kriteriji koje je moguće grafički prikazati na fasadama pod **tehnološkom kategorijom** se odnose na: Kvalitet i originalnost obrade, Kvalitet i originalnost materijala. Kriteriji koje je moguće grafički prikazati na tlocrtima pod tehnološkom kategorijom se odnose na: Simboličku vrednost tradicije i tehnike gradnje, Analizu preseka, Analizu doksata kao tehnološke inovacije, Vrednost i originalnost konstrukcije, Tehničku opremu i opremljenost, Prirodnost vile.

Kriteriji koje je moguće grafički prikazati na fasadama pod **kategorijom vrednosti perioda** se odnose na: Materijalne dokaze manje poznatog istorijskog perioda. Kriteriji koje je moguće grafički prikazati na tlocrtima pod kategorijom vrednosti perioda se odnose na: Pogledi iz objekta prema neposrednom okruženju, Društvene inovativnosti prikazane kroz promene na objektu. Kriteriji koje je moguće grafički prikazati na perspektivnim prikazima objekta pod kategorijom vrednosti perioda se odnose na: Unikatan, reprezentativan, i jedinstven/redak primer određenog tipa ili stila. Kriteriji koje je nije moguće grafički prikazati pod kategorijom vrednosti perioda se odnose na: Svedočanstvo karakterističnog životnog stila u specifičnom vremenskom periodu, Kanonsku vrednost, uticaj na druga

³⁴⁴ Vidi fusnotu 316.

dela i arhitekta, Superiorno delo umetnosti ili arhitekture, Svedočanstvo istorijskih promena, Master delo umetnika ili graditelja, Delo poznatog arhitekta/graditelja, Veza objekta sa istorijskim događajem ili ličnošću, Društveno istorijski kontekst, Naučna vrednost.

Tabela 7 Podela kriterija u četiri kategorije (arhitektonska, tehnološka, vrednost perioda i ambijentalna) sa podelom na kriterije grafičke valorizacije i kriterije opisne valorizacije, autor tabele: Lejla Kabrović Handžić, 2023. godine.

	ARHITEKTONSKA	TEHNOLOŠKA	VREDNOST PERIODA	AMBIJENTALNA	
Graficka valorizacija	<p>Proporcije KONSBIH Analiza fasade - zlatni rez CHING Vrednost arhitektonskog detalja KONSBIH/CHING Dokazi specifičnog tipa, stila i regionalnog manira KONSBIH Transponovanje vernakularnog/tradicionalnog - NAJDHART Silueta objekta/vila/grada - CHING Igra svetla i sene kao arhitektonski detalj Stepen očuvanosti ili degradacije dobra u odnosu na izvorno stanje dobra; Sheme boja - ICOMOS Madrid-Nju Delhi</p>	<p>Kvalitet i originalnost obrade KONSBIH Kvalitet i originalnost materijala KONSBIH</p>	<p>Materijalni dokazi manje poznatog istorijskog perioda KONSBIH</p>	<p>Nenarušenost izvornog stanja (celovitost-celine, lokacije, zone) KONSBIH Povezanost sa zelenilom, dvorištem i okruženjem, pogledi - SCHULTZ Pripadnost regiji - regionalni arhitektonski izraz - NAJDHART Odnos oblika i forme prema ostalim delovima celine i ulice KONSBIH Celovitost/fizički integritet/kompaktnost/homogenost/zaokruženost KONSBIH Silueta vila/grada CHING</p>	Fasade
	<p>Analiza tlocrta, fokalne tačke i kretanja - MILENKOVIĆ Originalnost upotrebe i funkcije KONSBIH Tipološke inovacije DOCOMOMO Arhitektonski principi - CHING Enterijer, pripadajući nameštaj i umetnička dela</p>	<p>Simbolička vrednost tradicije i tehnike gradnje KONSBIH Analiza preseka - CHING Analiza doksata kao tehnološke inovacije Vrednost i originalnost konstrukcije KONSBIH DOCOMOMO Tehnička oprema i opremljenost - ICOMOS Madrid-Nju Delhi Prirodnost vile - fizika zgrade - MILENKOVIĆ</p>	<p>Pogledi iz objekta prema neposrednom okruženju, vizure Društvene inovativnosti prikazane kroz promene na objektu (tlocrt, fasada) DOCOMOMO</p>	<p>Povezanost sa zelenilom, dvorištem i okruženjem - SCHULTZ Kontekst (ambijentalno/pejzažni, istorijski, fizički) KONSBIH</p>	Tlocrti
	<p>Kompozicija KONSBIH Prostorna organizacija i odnosi - ICOMOS Madrid-Nju Delhi Originalnost forme i dizajna KONSBIH Analiza arhitektonske forme - ARNHAIM Volumen i merilo - ARNHAIM/NAJDHART Koncept i ideja, program - Nara</p>		<p>Unikatan, reprezentativan, i jedinstven/redak primer određenog tipa ili stila KONSBIH/UNESCO</p>	<p>Odnos oblika i forme prema ostalim delovima celine i ulice KONSBIH</p>	3D
Opisna valorizacija				<p>Nenarušenost izvornog stanja (celovitost-celine, lokacije, zone) KONSBIH Povezanost sa zelenilom, dvorištem i okruženjem - SCHULTZ Celovitost/fizički integritet/kompaktnost/homogenost KONSBIH Zaokruženost KONSBIH Originalnost lokacije i postavke na mestu KONSBIH Prilazne sekvence Analiza položaja na lokaciji, uža i šira pozicija, granice prostora Morfologija terena, nmv, klima, orijentacija, saobraćaj, infrastruktura Objekat ili grupa objekata kao dio celine KONSBIH</p>	Urbanistička situacija
			<p>Svedočanstvo karakterističnog životnog stila u specifičnom vremenskom periodu KONSBIH Kanonska vrednost, uticaj na druga dela i arhitekta DOCOMOMO Superiorno delo umetnosti ili arhitekture KONSBIH Svedočanstvo istorijskih promena KONSBIH Master delo umetnika ili graditelja KONSBIH/UNESCO Delo poznatog arhitekta/graditelja KONSBIH Veza objekta sa istorijskim događajem ili ličnošću - ICOMOS Društveno istorijski kontekst, Odnos tlocrta-preseka-društvene dimenzije - CHING Naučna vrednost - ICOMOS Madrid-Nju Delhi</p>	<p>Stvarne i potencijalne promene dobra do kojih dolazi ili može doći usled korišćenja dobra i njegove okoline, odnosa lokalne zajednice u očuvanju i prezentaciji dobra, planiranoj budućoj nameni dobra, planiranom razvoju neposrednog okruženja dobra. Duh mesta i osećaj KONSBIH</p>	

Kriteriji koje je moguće grafički prikazati na fasadama pod **ambijentalnom kategorijom** se odnose na: Nenarušenost izvornog stanja (celovitost-celine, lokacije, zone), Povezanost sa zelenilom, dvorištem i okruženjem, pogledi, Pripadnost regiji – regionalni arhitektonski izraz, Odnos oblika i forme prema ostalim delovima celine i ulice, Celovitost/fizički integritet/kompaktnost/homogenost, Zaokruženost, Siluetu vile/grada. Kriteriji koje je moguće grafički prikazati na tlocrtima pod ambijentalnom kategorijom se odnose na: Povezanost sa zelenilom, dvorištem i okruženjem. Kriteriji koje je moguće grafički prikazati na perspektivnim prikazima objekta pod ambijentalnom kategorijom se

odnose na: Odnos oblika i forme prema ostalim delovima celine i ulice. Kriteriji koje je moguće grafički prikazati na urbanoj transformaciji pod ambijentalnom kategorijom se odnose na: Nenarušenost izvornog stanja (celovitost-celine, lokacije, zone), Povezanost sa zelenilom, dvorištem i okruženjem, Celovitost/fizički integritet/kompaktnost/homogenost, Zaokruženost, Originalnost lokacije i postavke na mestu, Prilazne sekvence, Analiza položaja na lokaciji, uža i šira pozicija, granice prostora, Morfologija terena, Nadmorska visina, Klima, Orijehtacija, Saobraćaj, Infrastruktura, i Objekat ili grupa objekata kao deo celine. Kriteriji koje je moguće grafički prikazati pod ambijentalnom kategorijom se odnose na: Stvarne i potencijalne promene dobra do kojih dolazi ili može doći usled korištenja dobra i njegove okoline, odnosa lokalne zajednice u očuvanju i prezentaciji dobra, planiranoj budućoj nameni dobra, planiranom razvoju neposrednog okruženja dobra, Kontekst (ambijentalno/pejzažni, istorijski, fizički) KONSBiH, Duh mesta i osećaj KONSBiH (tabela 7.).

Usvojeni kriteriji primenjivi u grafičkoj valorizaciji prikazani su tabelarno (tabela 7.). Tabela pokazuje sa gornje strane primenjive kriterije u grafičkoj valorizaciji dok sa donje strane prikazuje kriterije u procesu opisnog vrednovanja dela. Deo grafičke valorizacije podeljen je na četiri kategorije arhitektonska, tehnološka, ambijentalna i vrednost perioda sa podelom na četiri grafička priloga fasade, tlocrti, trodimenzionalna vizualizacija i urbana transformacija.

4.2.2. Autentičnost i integritet u integralnoj metodologiji vrednovanja

Istraživanje autentičnosti pokazalo je različita iskustva autora od naglašavanja važnosti proučavanja elemenata autentičnosti pojedinačno do isključivog posmatranja dobra kao celine. Prema istraživanju Duškina (Dushkina) autentičnost se može lako dijagnosticirati, kada se svaki od nositelja autentičnosti ispituje neovisno jedan o drugom. Ukoliko se proučavaju zajedno analiza ima tendenciju delimičnog gubitka autentičnosti u svakom od nositelja.³⁴⁵ Sa druge strane Stovel ističe da je jedan od najvažnijih aspekata primene autentičnosti upravo razumevane dobra kao celine, a ne samo fragmenata dobra. Ovo je rezultat širih pogleda na ono što čini kulturnu baštinu i na rastući izazov rada unutar sistemskih, holističkih i integriranih okvira upravljanja kulturnom baštinom.³⁴⁶

Prema Operativnim smernicama Unesko iz 2004. godine bilo da su atributi analizirani pojedinačno ili integralno *"kada je IUV ustanovljena za određeno dobro, odmah treba odrediti i koji attribute su ti koji primarno prenose definisanu vrednost: Materijal? Dizajn? Postavka na mestu? Tradicija? Upotreba? Duh mesta? I u kojoj kombinaciji atributa? Sledeće pitanje koje se postavlja jeste: do kojeg stepena ovi atributi autentično izražavaju i nose definisane IUV?"*³⁴⁷

U raspravi o očuvanju često nastaje zabuna gde "autentičnost" ne znači nužno "originalnost i izvornost".³⁴⁸ U odnosu na Konvenciju o svetskoj baštini, ističe se da ocena autentičnosti ne ograničava razmatranje izvornog oblika i strukture, već uključuje sve naknadne modifikacije i dodatke tokom vremena, koji sami po sebi mogu da poseduju umetničku ili istorijsku vrednost.³⁴⁹

Stoga na osnovu definicije autentičnosti i integriteta detaljno prikazanih u uvodnom delu doktorskog istraživanja kroz definisanje pojmova stvoren je okvir za njihovu analizu kroz integralnu metodologiju vrednovanja. Kroz istraživanje pojmova autentičnosti i integriteta i njihove primene u praksi u toku vrednovanja dela ističe se analiziranje autentičnosti po kriterijima vrednovanja kao i analiziranje stepena integriteta u odnosu na kontekst također kroz kriterije vrednovanja.

345 Natalia Dushkina, "Authenticity: towards the ecology of culture", in: Knut Einar Larsen (ed.), *Nara conference on authenticity - Conférence de Nara sur l'authenticité*, Japan 1994, Proceedings, (Trondheim: UNESCO World Heritage Centre/Agency for Cultural Affairs (Japan) /ICCROM/ICOMOS, Tapir Publishers, 1995.), 307-310.

346 Herb Stovel, *Origins and influence of the Nara document on authenticity* (APT Bulletin: 2008), 9-17.

347 "Annex 4 of the proposed new version of the Operational Guidelines of the Implementation of the World Heritage Convention," UNESCO, 2004.

348 Knut Einar Larsen, Nils Marstein, *Conservation of Historic Timber Structures An ecological approach* (Oslo, 2016.), 21.

349 "Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention," Intergovernmental Committee for the Protection of the World Cultural and Natural Heritage, 1988, član 24.

Tabela 8 Autentičnost i integritet u sklopu integralne metodologije vrednovanja arhitektonskog nasleđa 20. veka, autor tabele: Lejla Kabrović Handžić, 2023. godine.

	ARHITEKTONSKA	TEHNOLOŠKA	VREDNOST PERIODA	AMBIJENTALNA	
Grafička valorizacija	Proporcije - KONSBIH Analiza fasade - zlatni rez CHING Vrednost arhitektonskog detalja - KONSBIH/CHING Dokazi specifičnog tipa, stila i regionalnog manira - KONSBIH Transponovanje vernakularnog/tradicionalnog - NAJDHART Silueta objekta - CHING Igra svetla i sene kao arhitektonski detalj Sheme boja - ICOMOS Madrid-Nju Delhi	Kvalitet i originalnost obrade - KONSBIH Kvalitet i originalnost materijala - KONSBIH	Materijalni dokazi manje poznatog istorijskog perioda - KONSBIH	Nenarušenost izvornog stanja (celovitost-celine, lokacije, zone) - KONSBIH Povezanost sa zelenilom, dvorištem i okruženjem, pogledi - SCHULTZ Pripadnost regiji - regionalni arhitektonski izraz - NAJDHART Odnos oblika i forme prema ostalim delovima celine i ulice - KONSBIH Celovitost/fizički integritet/kompaktnost/homogenost/zaokruženost - KONSBIH Silueta objekta u slici grada - CHING	Fasade
	Analiza tlocrta, fokalne tačke i kretanja - MILENKOVIĆ Originalnost upotrebe i funkcije - KONSBIH Tipološke inovacije - DOCOMOMO Arhitektonski principi - CHING Enterijer, pripadajući nameštaj i umetnička dela	Analiza preseka - CHING Analiza doksata kao tehnološke inovacije Vrednost i originalnost konstrukcije - KONSBIH/DOCOMOMO Tehnička oprema i opremljenost - ICOMOS Madrid-Nju Delhi Prirodnost vile - fizika zgrade - MILENKOVIĆ	Pogledi iz objekta prema neposrednom okruženju, vizure Društvene inovativnosti prikazane kroz promene na objektu (tlocrt, fasada) - DOCOMOMO	Povezanost sa zelenilom, dvorištem i okruženjem - SCHULTZ	Tlocrti
	Kompozicija - KONSBIH Prostorna organizacija i odnosi - ICOMOS Madrid-Nju Delhi Originalnost forme i dizajna - KONSBIH Analiza arhitektonske forme - ARNHAJIM Volumen i merilo - ARNHAJIM/NAJDHART Koncept i ideja, program - Nara		Unikatan, reprezentativan, i jedinstven/redak primer određenog tipa ili stila - KONSBIH/UNESCO	Odnos oblika i forme prema ostalim delovima celine i ulice - KONSBIH	3D
	AUTENTIČNOST			Nenarušenost izvornog stanja (celovitost-celine, lokacije, zone) - KONSBIH Povezanost sa zelenilom, dvorištem i okruženjem - SCHULTZ Celovitost/fizički integritet/kompaktnost/homogenost - KONSBIH Zaokruženost - KONSBIH Originalnost lokacije i postavke na mestu - KONSBIH Prikladne sekvence Analiza položaja na lokaciji, uža i šira pozicija, granice prostora Morfologija terena, nmv, klima, orijentacija, saobraćaj, infrastruktura Objekat ili grupa objekata kao deo celine - KONSBIH	Urbanistička situacija
Opisna valorizacija			Svedočanstvo karakterističnog životnog stila u specifičnom vremenskom periodu KONSBIH Kanonska vrednost, uticaj na druga dela i arhitekture DOCOMOMO Superiorno delo umetnosti ili arhitekture KONSBIH Svedočanstvo istorijskih promena KONSBIH Master delo umetnika ili graditelja KONSBIH/UNESCO Delo poznatog arhitekta/graditelja KONSBIH Veza objekta sa istorijskim događajem ili ličnošću - ICOMOS Društveno istorijski kontekst, Odnos tlocrta-preseka-društvene dimenzije - CHING Naučna vrednost - ICOMOS Madrid-Nju Delhi	Stvarne i potencijalne promene dobra do kojih dolazi ili može doći usled korišćenja dobra i njegove okoline, odnosa lokalne zajednice u očuvanju i prezentaciji dobra, planiranoj budućoj nameni dobra, planiranom razvoju neposrednog okruženja dobra. Kontekst (ambijentalno/pejzažni, istorijski, fizički) - KONSBIH Duh mesta i osećaj - KONSBIH	INTEGRITET

"Autentičnost je relativan pojam koji se uvek mora koristiti u odnosu na sposobnost pojedinih atributa da jasno izraze svoju prirodu ključnih priznatih vrednosti."³⁵⁰ Stoga je cilj da se u integralnoj metodologiji vrednovanja u tabelarnom prikazu jasno vide atributi koji se odnose na autentičnost i integritet u službi jednostavnijeg vrednovanja dobra. Svaki kriterij se idalje prikazuje kroz grafičku ili opisnu valorizaciju sa akcentom na autentičnost i integritet svakog od njih. Levi kvadrant predstavlja kriterije na osnovu kojih se može raditi analiza autentičnosti, dok desni pravougaonik naglašava kriterije kojima se može vršiti analiza stepena integriteta. Tabelarni prikaz metodologije pre svega ima za cilj isticanje najvažnijih kriterija vrednosti,

350 Herb Stovel, from commentaries included in Annex 4, "The Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention," UNESCO World Heritage Centre, version prepared by the Advisory Bodies, 2003.

autentičnosti i integriteta u sažetoj i preglednoj formi. Skice, crteži, fotografije i arhitektonske analize će dati dodatne informacije o studijama slučaja pojedinačno.

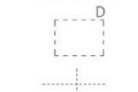
Grafički elementi prezentacije koji će biti korišteni u daljem radu:

Zlatni rez

Detalji na fasadi

Izdvojeni arhitektonski detalj

Centralnost, fokusiranost detalja

Arhitektonski/prostorni fokus

Fokalne tačke

Kretanje kroz objekat

Ulaz u objekat

Sene, osunčanje

Društvena dimenzija

Društveno stepenovanje, intimni prostori, društvena podela prostora

Intimni dio

Javni dio

Merilo

Povezanost/odnos sa okruženjem, prohodnost, vizuelna povezanost

Vizure

Zona pogleda

Razdvojenost prostora/tehnološki dio

Tehnološki dio - tlocrt ili specifična materijalizacija - fasade

Konstruktivni raster

4.3. Zaključak

Nakon sprovedenih opštih istraživanja vezanih za međunarodne povelje, LSB Unesco i kriterije za upis na LNSBiH, analizirani su pristupi različitih Dokomomo nacionalnih radnih sektora, i kriteriji Komisije. Komparacija analiziranih kriterija dovela je do sublimacije kriterija u pet kategorija Dokomomo metodologije identifikacije i procene vrednosti. Kroz proveru primene selektovanih kriterija u procesu grafičke valorizacije kriteriji su regrupisani u četiri nove kategorije sa podelom na opisnu i grafičku valorizaciju. Kroz grafičku valorizaciju istaknute su sve vrednosti odabranog primera kroz koje je potvrđena metodologija identifikacije i vrednovanja nasleđa.

Rezultati istraživanja su dvojaki: prvi ističe da je međunarodni set kriterijuma za procenu vrednosti potpun samo kada se dodaju specifičnosti regionalnog konteksta; dok drugi pokazuje da su grafički i deskriptivni deo analize i procene vrednosti podjednako važni, samim tim i inherentno neophodni u procesu kreiranja preporuka za očuvanje arhitektonskog nasleđa 20. veka.

Uvažavanje arhitekture 20. veka postepeno se povećava u nekim regijama, međutim mnogim dobrima i širim lokacijama iz tog perioda i dalje preči nedostatak svesti i prepoznavanja. Prečesto su pod pritiskom preuređenja, promena ili jednostavno zapostavljeni i prepušteni negativnom uticaju vremena. LNSBiH za 20. vek iako vrlo kratka pokazuje odnos doktrine zaštite i političkog sistema prema spomenicima u BiH. Čak i spomenici na LNSBiH idalje propadaju, nepostoje elaborati zaštite, objekti/kompleksi nisu tretirani ni zaštićeni metodama zaštite. Jedino što stoji vrlo stidljivo i jedva vidljivo jeste obavezna tabla sa oznakom spomenika. Evidentno je da je trenutno jedina zaštita nasleđa 20. veka podizanje svesti građana i korisnika tih prostora o njihovim vrednostima. Nedostatak detaljnih dokumenata, smernica i uputa o metodologiji identifikacije, vrednovanja i njene primene u BiH prepreka su koju treba prevazići istraživanjem i naučnim doprinosom.

V. URBANE VILE U SARAJEVU

*"Čovjek ne može da planira svoj svet, a da ne projektuje samog sebe."*³⁵¹

Analizi studija slučaja predhode dva istraživačka obuhvata. Prvi koji se odnosi na pregled društveno-političkog i kulturološkog okvira u kojem nastaju arhitektonska ostvarenja od značaja i drugi obuhvat koji se odnosi na istorijski pregled razvoja vila na području grada Sarajeva sa fokusom na transponovanje tradicionalnih vrednosti stambene arhitekture osmanskog perioda. Istorijski pregled razvoja vila u Sarajevu podrazumeva hronološki sled od osmanskog perioda (odnosi se na komplekse kuća i begovina) preko austro-ugarskog perioda (austrougarske vile) do perioda modernizma (urbane vile *Modérne* i vile regionalnog arhitektonskog izraza). Cilj je analizirati tipološki razvoj vila, funkcionalne, kontekstualne, estetske promene i nadgradnje koje su nastale kao rezultat uticaja društvenih i političkih sistema (njihovih promena) i referisanja na identitet i tradicionalno stvaralaštvo.

5.1. Društveno-politički i kulturološki okvir

Analiziranjem političko-društvenog okvira regije Zapadnog Balkana jasno se ističe paradigma BiH kao problemskog pitanja identiteta. *"Pitanje identiteta nikad nije jednostavno, a malo gdje je ono toliko kompleksno kao u Bosni i Hercegovini."*³⁵² Kako navode Kulić, Mrduljaš i Thaler Jugoslavija je bila zemlja dva pisma, tri jezika, četiri religije, pet nacionalnosti, šest konstitutivnih republika i sedam susjeda.³⁵³ Kada gledamo prostor BiH nigde nije tako jasno pregledna linija rasta, razvoja i pretapanja perioda i stilskih izražaja u zadatim okvirima kao na prostoru glavnog grada BiH, Sarajeva.³⁵⁴

Pre razvoja i današnje konstitucije država Balkana u srednjem veku ovaj prostor naseljavali su Slaveni.³⁵⁵ Natpisi na nizu stećaka (srednjovekovnih nadgrobnih spomenika) svedoče o tome da su ih podizali pripadnici sve tri veroispovesti (katoličke, pravoslavne i Crkve bosanske) što ukazuje na tradicijsko i kulturološko jedinstvo odvojeno od veroispovesti.³⁵⁶ Iz straha od sve jače veze bosanskog kralja i pape, 1463. godine Osmansko carstvo kreće u napad na Bosnu. Ovaj udar nije bio samo teritorijalni već je donio i velike verske promene. Pored postojeće tri religije dolazi do mešanja nove religije islama. Na islam su prelazili pripadnici svih religija (Crkve bosanske, katolici, pravoslavci). Razlog velikog prelaska stanovnika Bosne na islam je bilo prethodno nepostojanje verskih organizacija državne crkve i bez episkopskih struktura koje bi teritorijalno širile religiju i držale određenu teritoriju. U Bosni su pored jedinstvene i dobro organizovane crkve postojale tri od kojih je svaka bila slaba.³⁵⁷ Jevreji su u ovom periodu već uveliko živeli u Sarajevu, čime su se šarolikom stanovništvu pravoslavaca, muslimana i katolika pridružila i jevrejska skupina naroda.³⁵⁸

351 R. Schwarz, "The Church Incarnate" (1958.) i "Von der Bebauung der Ende" (1949.). Vidi u: Kristijan Norberg Šulc, *Egzistencija prostora* (Beograd: Građevinska knjiga, 1975), 16.

352 Robert J. Donia, *Sarajevo: biografija grada* (Sarajevo: Institut za istoriju, 2006), 25.

353 Vladimir Kulić, Maroje Mrduljaš, i Wolfgang Thaler. *Modernism In-Between - The Mediatory Architecture of Socialist Yugoslavia* (Berlin: Jovis Verlag GmbH, 2012), 22.

354 Robert J. Donia i John V. A. Fine, Jr. *Bosna i Hercegovina: iznervljena tradicija* (Sarajevo: Institut za istoriju u Sarajevu, 2011.), 28-31.

355 Robert J. Donia i John V. A. Fine, Jr. *Bosna i Hercegovina: iznervljena tradicija*, 28-31.

356 Marian Wenzel, *Bosnan and Herzegovina: Who Made Them and Why* (Minhen: Sudost Forshungen, 1962), 102-143.

357 Behija Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva* (Sarajevo: Svjetlost, 1996.), 77.

358 Harriet Pass Friedenreich, *Sarajevo: City of Four Faiths* (Philadelphia: Jewish Publication Society of America, 1979.), 11-25. u Robert J. Donia, *Sarajevo: biografija grada* (Sarajevo: Institut za istoriju, 2006.), 37.

Početak današnjeg izgleda grad Sarajevo dobiva u 15. veku iako je kontinuirano naseljen još od neolita.³⁵⁹ Urbanu formu započinje u Osmanskom periodu pod rukovodstvom Isa-bega Ishakovića³⁶⁰, koji izgradnjom ključnih objekata (džamije, hana, hamama, vladarovog dvora) pretvara prostor Sarajeva u vodeći trgovački grad. Promena društveno-političkog sistema, kulturnog okvira religije i filozofije dovela je i do specifičnog razvoja Sarajeva.³⁶¹ Pod vodstvom najvećeg vakufa grada, generala Gazi Husrev-bega, razvoj Sarajeva je išao uzlaznom putanjom.³⁶² U ovom periodu nastale su neke od najpoznatijih struktura grada, Gazi-Husrev-begova džamija, hamam, medresa, hanovi, celi kompleks današnjeg vakufa, gradske zidine i mahale sa reprezentativnim primerima osmanskih stambenih kompleksa o čemu će više biti reči u 5.2.1. Osmanski stambeni kompleksi.³⁶³ Društveno uređenje Osmanskog carstva i svih provincija regulisano je zakonima koji su se oslanjali na islamska svatanja države i društva.³⁶⁴ U periodu od 400 godina Osmanske vlasti katolici, pravoslavci, muslimani i Jevreji su razvili različite poglede na svet koji su ostali duboko ukorenjeni, svaka zajednica je razvila vlastite običaje i kulturološke odlike. Na taj način su verske zajednice postepeno evoluirale u etno-religijske skupine. Tako su nastale razlike u oblačenju, kuhinji, dijalektu, tradiciji, muzici, stilu življenja, nameštaju i svakodnevnim odlikama kulture.³⁶⁵ Etnička pripadnost je u 19. veku postala mešavina verske pripadnosti, uverenja, kulturološki praksi, društveno-ekonomskog statusa, na osnovu čega BiH postaje visoko diferencirano multietničko društvo.³⁶⁶ Razvoj etničkog identiteta bio je praćen i ojačan širenjem političkog nacionalizma.³⁶⁷

Sastanak u Berlinu 1878. godine rezultirao je dodelom Bosne, Austro-Ugarskoj monarhiji.³⁶⁸ Austro-Ugarska monarhija je smatrala industrijalizaciju merom savremenosti društva zbog čega su strateški interesi Austro-Ugarske vlade bili duboko fokusirani na eksploataciju drveta, ruda i minerala kao i izgradnju puteva i željeznica.³⁶⁹ BiH je dolaskom Austro-Ugarske upala u novi istorijski i kulturološki krug.³⁷⁰ Arhitektonski odgovor na nove tokove Austro-Ugarske vladavine predstavljao je *"permanentno i intenzivno korišćenje orijentalističkih stilova koji su predstavljali pravi primer izmišljanja tradicije, kao svojevrstan sistem markiranja kulturnih i regionalnih razlika"*.³⁷¹ Pred kraj Austro-Ugarske vladavine počinje se tolerirati i intenzivnije širiti politički aktivizam. Uprkos nastajanju prvih političkih organizacija Austro-Ugarska je idalje propagirala *trijalizam*, *"ideju ujedinjenja južnoslavenskih zemalja pod pokroviteljstvom habsburškog cara s ciljem konstituiranja treće južnoslavenske jedinice u Monarhiji"*.³⁷²

28. juna 1914. godine Gavrilo Princip je izvršio atentet nad Austro-Ugarskim nadvojvodom Franzom Ferdinandom. Nakon što je Srbija odbila ultimatum za učešće Austro-Ugarske u istrazi o atentatu, 23. jula 1914. godine, Austro-Ugarska objavljuje rat Srbiji, čime počinje Prvi svetski rat.³⁷³

359 Nedžad Kurto, *Sarajevo: MCDLXII-MCMXCII* (Sarajevo: OKO, 1997.), 9.

360 Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk* (Sarajevo: Svijetlost, 1982.), 37.

361 Behija Zlatar, *Bosna i Hercegovina u okvirima Osmanskog carstva (1463-1593)* u Robert J. Donia, *Sarajevo: biografija grada* (Sarajevo: Institut za istoriju, 2006.), 30.

362 Ibid., 51.

363 Mehmed Bublin, *Sarajevo u historiji od neolitskog naselja do metropolisa* (Sarajevo: Buybook, 2006.).

364 Behija Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*, 179.

365 Robert J. Donia i John V. A. Fine. Jr. *Bosna i Hercegovina: iznjevjerena tradicija*, 70-76.

366 Ibid., 77.

367 Robert J. Donia i John V. A. Fine. Jr. *Bosna i Hercegovina: iznjevjerena tradicija*, 70-76.

368 Robert J. Donia i John V. A. Fine. Jr. *Bosna i Hercegovina: iznjevjerena tradicija*, 57-84.

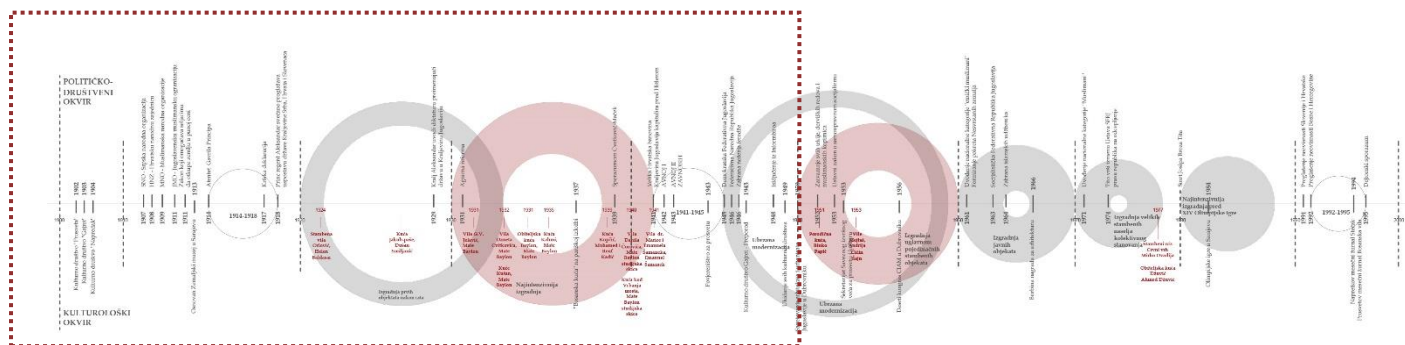
369 Peter Sugar, *The industrialization of Bosnia-Herzegovina, 1878-1918* (Seattle, University of Washington Press, 1963.), 89.

370 Denis Zviždić, "Položajne, prostorno-funkcionalne i oblikovno-izražajne postavke, odrednice i karakteristike gradske kuće osmansko-turskog perioda u BiH kao bazni elementi valorizacije njenih vrijednosti" (magistarski rad, Univerzitet u Sarajevu, Arhitektonski fakultet, 2000);

371 Aleksandar Ignjatović, *Jugoslavenstvo u arhitekturi 1904-1941* (Beograd: Građevinska knjiga, 2007.), 127.

372 Ibid, 93.

373 Robert J. Donia i John V. A. Fine. Jr. *Bosna i Hercegovina: iznjevjerena tradicija*, 94-106.

Ilustracija 14 Hronološki prikaz društveno-političkog i kulturološkog okvira paralelno sa razvojem arhitekture Sarajeva od 1900. do 2000. godine, autor ilustracije: Lejla Kabrović Handžić, 2022. godine, vidi prilog B.

U julu 1917. godine formirana je Krfska deklaracija koja utelovljuje nacionalne aspiracije Srba, Hrvata i Slovenaca u cilju južnoslavenskog ujedinjenja.³⁷⁴ U cilju isticanja potrebe za koegzistencijom različitosti BiH je predstavljena kao paradigme Istoka i Zapada, hrišćanstva i islama, tradicije i modernosti.³⁷⁵ Međutim ovo jedinstvo je imalo različita značenja za uključene strane, što je dovelo do konstantnih sukova u Kraljevini Jugoslaviji. Srbi su Jugoslaviju percipirali kao osvarenje "velike Srbije", dok su Hrvati i Slovenci Jugoslaviju videli kao partnerstvo jednakih i ujedinjenih nakon raspada Austro-Ugarske monarhije.³⁷⁶ 01. decembra 1918. godine princ regent Aleksandar svečano proglašava uspostavu države Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.³⁷⁷ Međutim idalje konstantno nezadovoljstvo, demonstracije i fizičko naselje je dovelo do raspuštanja parlamenta 06. januara 1929. godine kada kralj Aleksandar uvodi diktaturu preimenujući državu u Kraljevinu Jugoslaviju (KJ).³⁷⁸ Diktatura je završena atentatom kralja Aleksandra kojeg izvode hrvatski fašisti, koji su se zalagali za uništenje Kraljevine Jugoslavije i potpunu neovisnost Hrvatske.³⁷⁹ Nacističko uništenje otpora Kraljevine Jugoslavije je bilo brzo i potpuno sa apsolutnom predajom 17. aprila 1941. godine.³⁸⁰ U naredne četiri godine Sarajevo se politički nalazilo pod vlašću Narodne države Hrvatske (NDH), a vojno pod nemačkom okupacijom.³⁸¹

Nakon što je Josip Broz Tito imenovan za prvog sekretara Komunističke partije Jugoslavije (KPJ) partija postaje revolucionarna organizacija koja je brojila 12 000 članova. Tito i partizani su delovali pod sloganom "*bratstvo i jedinstvo*", principom nacionalne jednakosti, ujedinjeni u otporu prema zajedničkom neprijatelju. Na prvom zasedanju Zemaljskog antifašističkog veća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine (ZAVNOBIH) održanog u cilju definisanja budućnosti BiH donesena je odluka da će BiH biti jedna od šest republika u saveznoj državi.³⁸² Revolucionarna komunistička ideologija težila je uspostavljanju novog društvenog poretka u cilju eliminiranja svih oblika nejednakosti.³⁸³ 1945. godine proglašena je Demokratska Federativna Jugoslavija, 1946. godine Federativna Narodna Republika Jugoslavija i 1963. godine Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija, pod vodstvom komunističke partije Jopisa Broza Tita.³⁸⁴ Bivša Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija se prostirala na šest

374 Ibid, 107-119.

375 Aleksandar Ignjatović, *Jugoslavenstvo u arhitekturi 1904-1941*, 119.

376 Robert J. Donia i John V. A. Fine. Jr. *Bosna i Hercegovina: iznevjerena tradicija*, 107-119.

377 Robert J. Donia, *Sarajevo: biografija grada* (Sarajevo: Institut za istoriju, 2006.), 156. Vidi: Joseph Rotschild, "*East Central Europe between the Two World Wars*", (Seattle: University of Washington Press, 1974.).

378 Robert J. Donia i John V. A. Fine. Jr. *Bosna i Hercegovina: iznevjerena tradicija*, 107-119.

379 Robert J. Donia, *Sarajevo: biografija grada*, 157,179.

380 Robert J. Donia i John V. A. Fine. Jr. *Bosna i Hercegovina: iznevjerena tradicija*, 107-119.

381 Robert J. Donia, *Sarajevo: biografija grada*, 198.

382 Robert J. Donia i John V. A. Fine. Jr. *Bosna i Hercegovina: iznevjerena tradicija*, 127-135.

383 Husnija Kamberović, *Prema modernom društvu: Bosna i Hercegovina od 1945. do 1953. godine* (Tešanj: Centar za kulturu i obrazovanje, 2000.)

384 Vladimir Kulić, Maroje Mrduljaš, i Wolfgang Thaler. *Modernism In-Between - The Mediatary Architecture of Socialist Yugoslavia* (Berlin: Jovis Verlag GmbH, 2012.), 27-28.

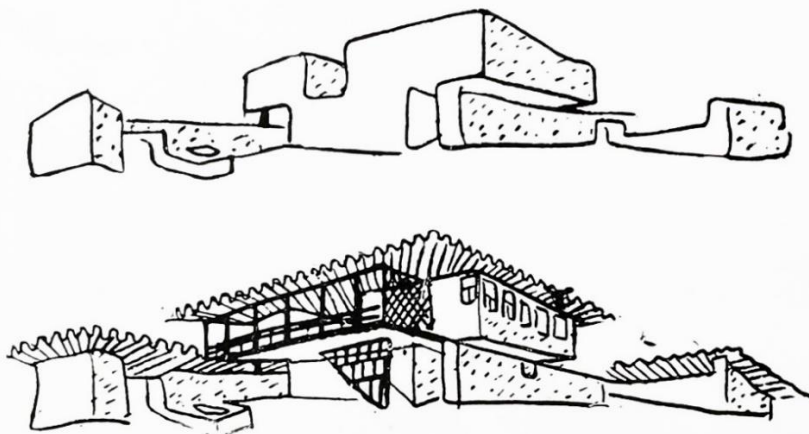
Federativnih Republika, danas nezavisnih država.³⁸⁵ Nakon isključenja Jugoslavije iz Informbira 1948. godine, jugoslavenski komunisti su promenili prioritete. 1950. godine Jugoslavija postaje "Prva zemlja socijalizma" i pokreće "Ne savezni pokret".³⁸⁶ Ove promene se često nazivaju *titoizmom*.³⁸⁷ Nakon isključenja usledio je ubrzan ekonomski razvoj i napredak iz ruralnog u urbano, iz agrikulturne ekonomije u modernu industriju.³⁸⁸

5.2. Transponovanje tradiranog na primerima stambenih kompleksa u Sarajevu

"U jedinstvnom omeđenom prostoru, jedinstvenog društvenog uređenja, svi ideloško-politički i ekonomsko-materijalni usponi i padovi imaju identične reperkusije na arhitektonsko stvaralaštvo"³⁸⁹

5.2.1. Osmanski stambeni kompleksi

U urbanom tkivu Sarajeva egzistira složen odnos između tradicionalne arhitekture i savremenog stvaralaštva. Kroz analiziranje tradicionalne arhitekture Sarajeva od osmanskog perioda do danas moguće je pronaći mnoštvo mogućnosti i kreativnih poticaja.³⁹⁰ U postojećoj urbanoj matrici kreiranoj na osnovu ambijentalnih karakteristika različitih vremenskih perioda zadatak arhitekta je vrlo složen. **Njegov doprinos se ogleda u specifičnim vrednostima interpolacija kroz koje se čita senzibilizirano htenje kreatora za suptilnom primenom transponiranih tradiranih artefakata.**

Slika 6 Analiza transponiranja tradiranih elemenata u arhitektonskom stvaralaštvu 20. veka, skica Juraja Najdbarta, Redžić, Husref, "Studije o islamskoj arhitektonskoj baštini". (Sarajevo: Veselin Masleša, 1983.).

Osnovne karakteristike arhitektonske kompozicije ansambla bosanske gradske kuće orijentalnog tipa proistekle su iz njenog odnosa prema prirodnom i društvenom okruženju. Odrednice na kojima se temelji postavka gradske kuće orijentalnog tipa su nastale pod uticajem klimatskih i geoloških faktora.³⁹¹ Kuća je u potpunosti funkcionalno organizovana i orijentisana prema stranama sveta i materijalizovana geološkim osobinama predela kroz kamen, drvo i ćerpić. Promena društveno-ekonomskog i političkog

385 Robert J. Donia i John V. A. Fine. Jr. *Bosna i Hercegovina: iznervijerena tradicija*, 135-137.

386 Vladimir Kulić, Maroje Mrduljaš, i Wolfgang Thaler. *Modernism In-Between - The Mediatory Architecture of Socialist Yugoslavia*, 22, 28, 32.

387 Robert J. Donia i John V. A. Fine. Jr. *Bosna i Hercegovina: iznervijerena tradicija*, 146.

388 Vladimir Kulić, Maroje Mrduljaš, i Wolfgang Thaler. *Modernism In-Between - The Mediatory Architecture of Socialist Yugoslavia*, 28-29.

389 Ivan Štraus, "Arhitektura Bosne i Hercegovine 1945-1995." (Sarajevo: OKO - Grafičko izdavačka kuća, 1998), 7.

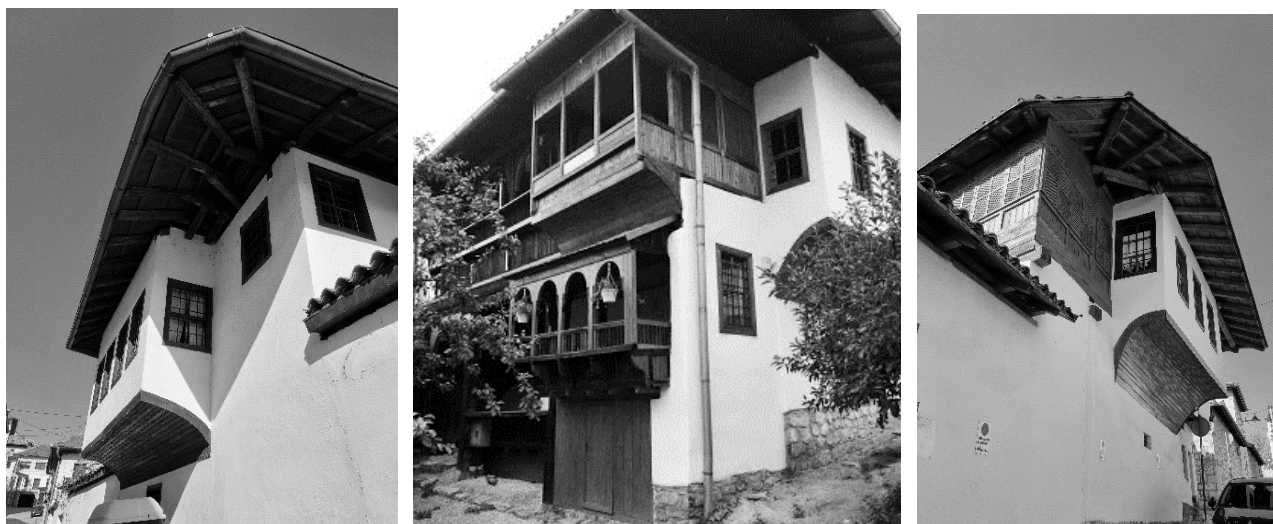
390 Hamdija Salihović, *Arhitekt i umjetnost graditeljstva* (Sarajevo: Arhitektonski fakultet u Sarajevu, 2002.), 114, 250-253.

391 Denis Zvizdić, "Položajne, prostorno-funkcionalne i oblikovno-izražajne postavke, odrednice i karakteristike gradske kuće osmansko-turskog perioda u BiH kao bazni elementi valorizacije njenih vrijednosti", 15 – 17.

sistema, vladajuće religije i filozofije dovela je i do specifičnog razvoja stambenih kompleksa. Faktor koji je naj snažnije uticao na karakter i razvoj arhitekture ovog perioda jeste islamska filozofija umetničkog i materijalnog iskazivanja duhovnih i životnih potreba tadašnjeg čoveka. Verski, moralni i etički odnos prema ženi ispoljen je kroz prostorni i dekorativni razvoj stambenih kompleksa koji je rezultirao najlepše uređenim baštama, vrtovima, divanhanama, kamarijama, šadrvanima, avlijama i doksatima jednim jedinstvenim oblikovno-hortikulturnim bogatstvom gradske kuće.³⁹² Evlija Čelebi je 1660. godine Sarajevo opisao kao "napredni, lepi i živahni" grad sa bezgraničnim i bezbrojnim živim vodama i mnogobrojnim baščama koje izgledaju kao "ružnjaci i ograđene dženkinske bašče".³⁹³ Verski, moralni i etički odnos prema komšiji³⁹⁴ uslovljen hadisima islamskog poslanika (koji upozorava na dobar odnos sa komšijama) je doveo do razvoja arhitekture sa pravom na pogled čija je posledica specifičan funkcionalan i estetski kvalitetan urbanističko-arhitektonski ansambl koji se jasno vidi na padinama Sarajeva.³⁹⁵ Podela na mahale i poslovnu zonu je uticala na specifičan razvoj Sarajeva, sa centralno postavljenom poslovnom zonom zaokruženu mahalama na padinama Sarajeva.³⁹⁶

Postoje različiti tipovi gradskih kuća prisutnih u BiH, međutim tip koji se nalazi u Sarajevu odlikuje se niskim viševodnim krovovima pokrivenim keramikom. Upotreba kamena, ćerpića i drveta kao baznih građevinskih materijala i bondruk sistema, kao osnovnog konstruktivnog sklopa sa razruđenim tlocrtnim rešenjima, formira u arhitektonsko-urbanističkoj postavci bogate prostorne i kompozicione odnose. Jedina razlika između kuća je bila u veličini samog kompleksa i stepenu upotrebe i primene određenih dekorativnih elemenata.³⁹⁷

Slika 7 Zatečeno stanje kuća iz Osmanskog perioda, Svržina, Saburina i Alije Džerzeleza kuća u Sarajevu, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, 2020.-2022. godine.

Ansambl bosanske gradske kuće orijentalnog tipa se sastoji iz tri međusobno više relacijski povezane i integrirane celine: kuća, avlija i bašta. U prizemlju kuće se zimuje i tu se nalaze halvati i halvatići (soba za zimovanje), mutvak (kuhinja), čenifa (wc) i druge prateće prostorije. Iz prizemlja se jednokrakim stepeništem penje na sprat, divanhanu (veliko predsoblje) iz koje se dalje nadovezuju prostorije. Sprat predviđen kao letni deo kuće je konstruktivno i u materijalnom smislu građen kao lagana i maksimalno perforirana prostorna kompozicija. Prostorije čardaka (soba za primanje ili boravak gostiju na spratu) i

392 Husref Redžić, *Studije o islamskoj arhitektonskoj baštini* Milosav Popadić, ur. (Sarajevo: Veselin Masleša, 1983), 97 – 108.

393 Evlija Čelebi, *Putopis, odlomci o jugoslavenskim zemljama* (Sarajevo: Sarajevo Publishing, 1996.), 122-123.

394 Denis Zvizdić, "Položajne, prostorno-funkcionalne i oblikovno-izražajne postavke, odrednice i karakteristike gradske kuće osmansko-turskog perioda u BiH kao bazni elementi valorizacije njenih vrijednosti", 20.

395 Husref Redžić, *Studije o islamskoj arhitektonskoj baštini*, 97 – 108.

396 Behija Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva* (Sarajevo: Svjetlost, 1996.), 179.

397 Aida, Idrizbegović-Zgonić i Jasenka, Čakarić, "Mahale of Sarajevo – between public and private", *The 5th International Conference on Architecture and Built Environment with AWARDS S.ARCH*, (Venice: Verlage e.K, 2018), 01.119.1-10.

čardačica (soba na katu s lepim vidikom) su multifunkcionalne prostorije koje se lako transformiraju za potrebe spavanja, boravka, obedovanja, kupanja.³⁹⁸ Geometrijska i biljna ornamentika ukonponovana u vanjski i unutrašnji prostor stvara likovne i plastične ambijente prelazeći u sferu umetničke originalnosti. Specifičnim pristupom u kreiranju prostornih elemenata i arhitektonske forme iskristalisali su se u okviru bosanske kuće gradskog tipa pojedini kompozicioni i oblikovni elementi koji su postali sinonim prepoznatljivosti takve arhitekture. Oni su bili najčešće korišteni elementi i u periodima nakon Osmanske uprave. **Korišteni tradirani elementi nasleđa doprinosili su novom kvalitetu arhitektonskog izričaja (kapije, avlije, doksati, prozori, krovovi i materijali).**

Slika 8 Dekorativni arhitektonski detalj doksata rekonstruisane Semizove kuće i kuće u ulici Čemerlina, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, mart 2022. godine.

Doksat, horizontalni izvučeni deo sprata kuće, stvara prepoznatljiv likovni performans u okviru jedinstvenog ambijentalnog i arhitektonskog ansambla mahale. Svoj puni potencijal doksat kao arhitektonski detalj je ostvario u mahalama na padinama Sarajeva sa kojih se pruža prelep pogled na grad. Ovako smičući ansambl kuća sa doksatima kao dodatnim oblikovnim i prostornim kvalitetom rezultirao je izvanrednim pretapanjem plastičnih formi. Sa vanjske strane doksati su uokvireni prozorima na određenom rasteru ili prozorskim nizovima sa dekorativnim elementom mušebkom, koji ima funkciju kreiranja suptilne veze sa vanjskim okruženjem.³⁹⁹ Obzirom da se u ovom periodu jasno odvajalo privatno od javnog i da prozor predstavlja vezu između dve sfere života, mušebak je bio idealni dekorativni element suptilnog prelaza.⁴⁰⁰ Doksat je element koji svedoči o karakterističnom životnom stilu u specifičnom vremenskom periodu. Sastoji se od mreže drvenih letvica postavljenih dijagonalno, dekorisanih različitim profilacijama. Doksat nastaje kao odgovor na funkcionalne zahteve i potrebu za što boljim vidicima prema prirodi, ulici i ambijentu koji okružuje kuću. Hamdija Salihović je jedan od

398 Ahmet Hadrović, *Gradska kuća orijentalnog tipa u Bosni i Hercegovini* (Sarajevo: AVICENA, 1993.), 36-38.

399 Denis Zvizdić, "Položajne, prostorno-funkcionalne i oblikovno-izražajne postavke, odrednice i karakteristike gradske kuće osmansko-turskog perioda u BiH kao bazni elementi valorizacije njenih vrijednosti", 78-79.

400 Ahmet Hadrović, *Gradska kuća orijentalnog tipa u Bosni i Hercegovini*, 35.

arhitekta koji kroz svoja pisana dela promoviše transponovanje elemenata autohtone arhitekture kroz savremena prostorna rešenja. On smatra da je tradicionalna bosanska kuća projekcija filozofije življenja i etičko-moralnih vrednosti određenog prostora i perioda čijom interpretacijom elemenata poštujemo baštinu i prošlost iz koje potičemo.⁴⁰¹

Ilustracija 15 Prikaz doksatne arhitekture u jednoj od sarajevskih osmanskih malaba (Džčinina ulica), pogled niz ulicu, autor ilustracije: Lejla Kabrović Handžić, 2022. godine.

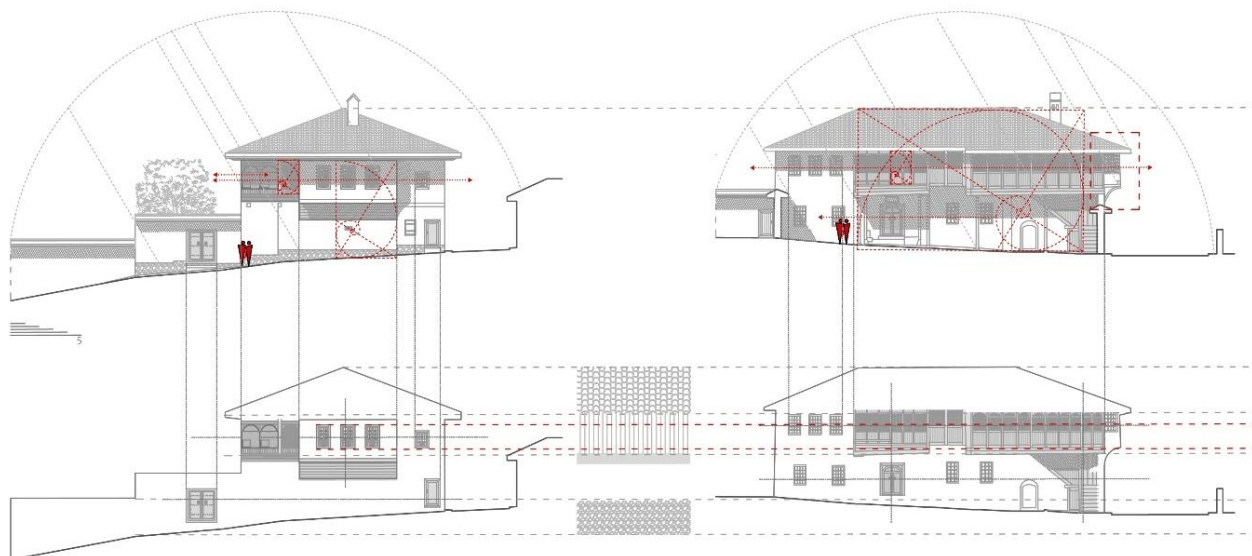
Kroz formiranje integralne metodologije vrednovanja u sklopu testnih provera grafičke valorizacije od važnosti je bila analiza tradicionalnih vrednosti zbog čega je sprovedena analiza arhitektonskih dela osmanskih stambenih kompleksa. Analizirana su dela Svrzine kuće i kuće Alije Đerzeleza. Integralna metodologija vrednovanja ovih vila je pokazala sve vrednosti vernakularnog.

Kuća poznata kao kuća Alije Đerzeleza, nastala u 17. veku, građena je namenski kao porodična kuća za bogatiju zanatlijsku porodicu. Do danas nisu pronađeni tačni podaci o osnivaču i graditelju objekta. Kuća se pripisuje narodnom junaku Aliji Đerzelezu, međutim kompleks nije toliko star da bi mu mogao pripadati.⁴⁰² Ovim se objekat veže za istorijsku ličnost kao jedan od kriterija vrednosti. Preko 200 godina kuća se nalazila u posedu kazaske porodice Čevanija. Kuća stoji kao svedok društveno-istorijskog konteksta osmanskog perioda. U nastavku ulice nalazi se Sinanova tekija i Sarač Alijina džamija koje upotpunjuju duh mesta i oseća mahale. Graditeljska celina kuće Alije Đerzeleza predstavlja jedan od retkih očuvanih kao i jedan od najreprezentativnijih primera stambene arhitekture osmanskog perioda u Sarajevu. Predstavlja superiorno delo arhitekture i umetnosti, što potvrđuje kanonsku vrednost ovog dela i uticaj koji ima na druga dela i arhitekte. Uticaj se oseti i danas obzirom da se kompozicioni elementi i arhitektonski detalji ove vernakularne arhitekture koriste prilikom projektovanja savremenih stambenih objekata širom Sarajeva.

401 Hamdija Salihović, *Arhitekt i umjetnost graditeljstva*, 250-264.

402 "Odluka o proglašenju graditeljske stambene cjeline kuće poznate kao kuća Alije Đerzeleza u Sarajevu nacionalnim spomenikom," Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika BiH, (2005), preuzeto 16.02.2021. godine sa http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=2581.

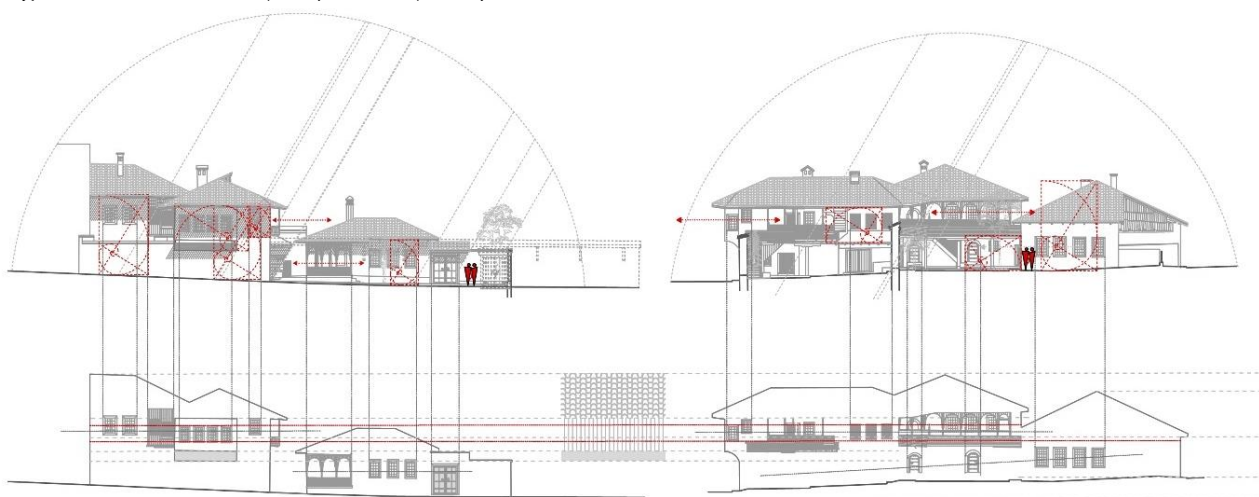
Kuća Alije Đerzeleza je u potpunosti funkcionalno organizovana i orijentisana prema stranama sveta i materijalizovana kroz drvo, kamen i ćerpić, što potvrđuje vrednosti kvalitete i originalnosti materijala, simboličku vrednosti tradicije i tehnike gradnje.

Ilustracija 16 Grafička valorizacija fasade kuće Alije Đerzeleza, autor ilustracije: Lejla Kabrović Handžić, 2021. godine.

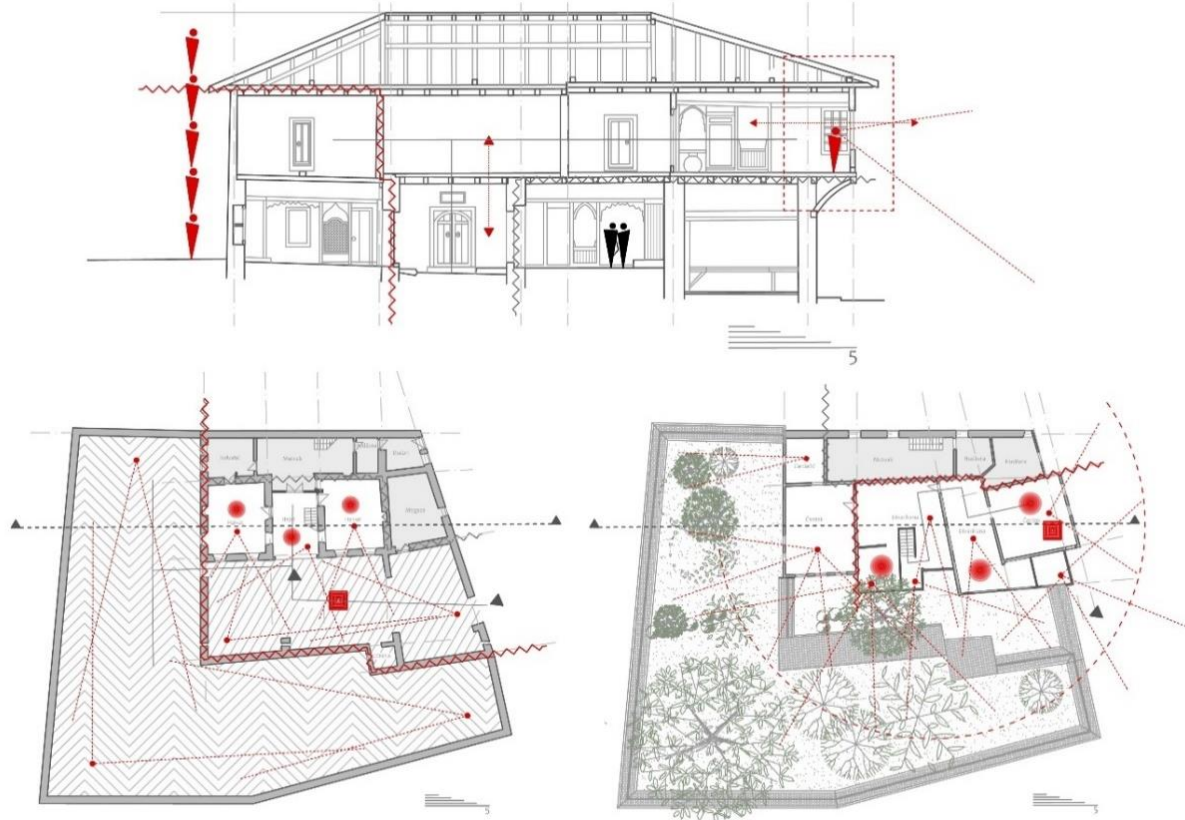
Analizirajući prostorni koncept kuće uočava se jasno izdiferencirana podela na dve odvojene, ali međusobno povezane celine – muški i ženski deo, polujavni i intimni deo kuće. Prostor se također deli na otvorene, poluotvorene i zatvorene prostore, na prostore za vođenje domaćinstva i na prostore za stanovanje. Grafička valorizacija fasade rezultirala je pronalaskom najskladnije proporcije zlatnog reza. Odnosi većih delova prema celini kao i detalja prema drugim elementima celine se odnose prema zlatnom rezu. Također analiza arhitektonskih detalja je rezultirala zaključkom da postoji niz detalja na fasadi koji prate zonu pogleda otvarajući vidike prema Sarajevu niz padinu, dok arhitektonski detalji predstavljaju veće kompozicione delove celine u ovom slučaju doksat frontalne fasade. Frontalna ulična fasada je ujedno i jedina koja je otvorena javnom životu ulice u vidu tri prozorska otvora i levim dekorativnim prozorskim nizom koji se nastavlja na bočnoj fasadi kreirajući perforirani ugao i time omogućavajući bolje vizure prema gradu i životu ulice. Frontalna fasada je asimetrična međutim kompoziciono i proporcijski skladna odišući specifičnim tipom gradnje i regionalnim manirom (ilustracija 16).

Grafička valorizacija Svrzine kuće pokazuje iste vrednosti kao i kuća Alije Đerzeleza, razlike su u volumenskoj postavi kuće na lokaciji i u nagibu terena čime su dobivene drugačije kompozicione vrednosti. Svrzina kuća predstavlja dekompoziciju forme na više odvojenih delova ne povezanih toplom vezom, međutim povezanih dvorištima, podelenih prema funkciji dok kuća Alije Đerzeleza predstavlja kompaktnu celinu. Obe kuće predstavljaju visoko kvalitetna konceptualna i kompoziciona rešenja, originalne forme i dizajna (ilustracija 17).

Specifičnost sobe koja se koristila multifunkcionalno predstavlja tipološku inovativnost tog perioda koja je karakteristična samo za taj period i nije se zadržala nakon okupacije od strane Austro-Ugarske. Ova multifunkcionalnost se odgledala u tome da je u jednom prostoru bilo moguće ostvariti više funkcija kao što su prostor za spavanje, dnevni boravak, obedovanje i kupanje. Posebni ugradbeni ormari koji su činili strukturu sprata fiksnom nazivaju se *musandera*. Musandera je formirana kao drvena pregrada iza koje su smešteni dolafi, dušekluci, otvorene police, hamamdžik i zemljana peć.⁴⁰³

Ilustracija 18 Grafička valorizacija tlocrta/preseka kuće Alije Đerzeleza, autor ilustracije: Lejla Kabrović Handžić, 2021. godine.

Grafička valorizacija tlocrta kuće Alije Đerzeleza je rezultirala potvrdom o podelenosti prostora na muški i ženski dio, kao i na letnji i zimski čak i u kompaktnoj kompozicionoj celini (ilustracija 18.). Ova podela se odnosi na podelu dvorišta na dva dela, veće i manje dvorište. Društveno istorijski kontekst se jasno čita iz tlocrtne i fasadne postavke i koncepta kuće. Prostorni i arhitektonski fokus prizemlja je upravo manje/muško dvorište, dok je arhitektonski fokus sprata glavni čardak, doksatni deo frontalne fasade. Vizure prizemlja su fokusirane na dvorišta dok se vizure sprata otvaraju prema gradu i ulici kreirajući zonu pogleda. Fokalne tačke prizemlja su hajat i halvat dok je na spratu divanhana. Celi potez divanhane na bočnoj fasadi je perforiran laganom drvenom konstrukcijom dekorisanom drvenim letvicama i reljefima omogućavajući time poglede ka dvorištu i gradu, kao vrednost kvaliteta i originalnosti obrade.

Razrušenost forme jasno se vidi iz tlocrtne dispozicije Svrzine kuće za razliku od kuće Alije Đerzeleza. Također se jasno čitaju dva dvorišta, podelenost prostora i funkcija, zona pogleda i vizura. Karakterističan element koji se ističe na oba objekta u sličnoj formi je doksat. Doksat se pojavljuje u zrelijoj fazi razvoja kuće, kada postaje važan oblikovni i kompozicioni deo kuće, kao tehnološka inovacija. Doksat nastaje kao odgovor na funkcionalne zahteve i potrebu za što boljim vidicima prema prirodi, ulici i ambijentu koji okružuje kuću (ilustracija 19.).

⁴⁰³ "Odluka o proglašenju graditeljske stambene cjeline kuće poznate kao kuća Alije Đerzeleza u Sarajevu nacionalnim spomenikom," Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika BiH, (2005), preuzeto 16.02.2021. godine sa http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=2581.

Ilustracija 19 Grafička valorizacija tlocrta/preseka Svrzine kuće, autor ilustracije: Lejla Kabronić Handžić, 2021. godine.

Kuća Alije Đerzeleza kao i Svrzina kuća predstavljaju unikatan, reprezentativan, jedinstven i redak primer vernakularnog. U urbanoj matrici jasno se čita odnos objekta prema okruženju koji se očituje u postavci spratnog dela iznad avlijskog zida. Ova otvorenost spratnog dela kontradiktirana je zatvorenošću prizemnog avlijskog dela u vidu komplementarnosti. Razrušenost ili kompaktnost forme zavisila je od mogućnosti postavke na lokaciji i bogatstvu vlasnika, međutim odnos sa okruženjem, zelenilom, dvorište, ulicom, gradom i vizurama je jedinstven i unikatan koncept koji je bio primenjivan na svim objektima osmanskog perioda.

Kuća Alije Đerzeleza kao i Svrzina kuća predstavljaju celovitost, fizički integritet, kompaktnost, homogenost i zaokruženost. Zbog prepoznatih vrednosti, koje su prethodno elaborirane u sklopu opisne i grafičke valorizacije, kuća Alije Đerzeleza adekvatno je restaurirana 2005. godine nenarušavanjem izvornog stanja. Kroz analizu urbane matrice moguće je pratiti i zaključiti nepromenjenost stanja ulice koja je formirana još u 15. veku izgradnjom objekata Sarač Alijine džamije, Sinanove tekije, kuće Alije Đerzeleza i mnogih manjih stambenih objekata zadržanih do danas, upravo zbog prepoznatih vrednosti. Također Svrzina kuća je očuvana u potpunosti poštujući izvorno stanje čime su svih elemenata koji čine vrednost ove autohtone bosanske kuće očuvali autentičnost i integritet.

Da bi se adekvatno prikazalo transponovanje tradiranih artefakata bilo je neophodno detaljno analizirati tradicionalnu arhitekturu i njene elemente što je urađeno **primenom integralne metodologija kroz analizu dva stambena objekta osmanskog perioda koji su detaljno elaborirani u prethodnom delu (Svrzina kuća i kuća Alije Đerzeleza).** Također ovo poglavlje je od značaja i za detaljnije opisivanje elemenata regionalne arhitekture kao uvod u poglavlje 6.2. Urbane vile regionalnog arhitektonskog izraza. Prethodna analiza tradicionalnih vrednosti i preuzetih elemenata kroz transponovanje tradiranog neophodna je za povezivanje i svatanje specifične upotrebe ovih elemenata kroz savremen izričaj na primerima urbanih vila.

5.2.2. Austougarske vile

Nakon što je Austro-Ugarska preuzela vlast nad Bosnom po odluci Berlinskog kongresa mnogi arhitekti kao što su Hans Nimeček (Niemeček), Karl Paržik (Parik), Franc Blažek, Josip Vancaš i Rudolf Tonis (Tonnies) vode obnovu Sarajeva pretvarajući ga u modernu evropsku metropolu.⁴⁰⁴ U ovom periodu arhitekti iz Evrope u Sarajevo donose neostilove i istoricizam. Sa druge strane težnja nove vlasti je bila da zadrži kontinuitet domaćeg umetničkog delovanja i preko njega stvori prisne veze sa domaćim institucijama i ljudima u težnji ka kreiranju novog zasebnog izraza odvojenog od ustaljenih arhitektonskih neostilova.⁴⁰⁵ Upravo zbog ovoga Sarajevo predstavlja specifičnu simbiozu osmanskog i austrougarskog u samom centru grada. BiH je dolaskom Austro-Ugarske upala u novi društveno-politički i kulturološki krug. Razvojem tehnike i tehnologije došlo je do prilagodbe novom načinu života i razvoju društva. Linije koje označavaju granice grada i novog rasta pod Austro-Ugarskom okupacijom su i danas jasno vidljive (grafički će biti prikazane u delu rada 5.3. Mapiranje urbanih vila). Prelaz iz Osmanske uprave u Austro-Ugarsku predstavlja veliki skok u rasponima i visinama objekata kao i u izgledu enterijera i filozofiji života. U periodu Austro-Ugarske uprave fokus je bio na društvenoj komponenti, enterijeri su okrenuti prema eksterijeru, otvaraju se veliki portali koji se okreću životu ulice. Rešenja tlocrta objekata su u potpunosti suprotna dotadašnjoj filozofiji.

Slika 9 Zatečeno stanje vila iz austrougarskog perioda, Vila Mara, Stefanija i Kučer, u Sarajevu, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, mart 2022. godine.

U Austro-Ugarskom periodu arhitekti dolaze iz bečkih škola i okreću se svetskim arhitektonskim tokovima i uticajima. Gradi se u duhu evropskog istoricizma⁴⁰⁶, međutim istoricistička ostvarenja u BiH u teorijskom smislu ne predstavljaju nastavak klasicističkog perioda. Obzirom da u BiH nije postojao period klasicizma, nije stvoren osnovni preduvjet istorijskog kontinuiteta, međutim istorijsko-dokumentarna vrednost arhitektonskih ostvarenja kao svedočanstva prodora evropskih stremljena u ovom periodu je neuptina.⁴⁰⁷ U periodu Austro-Ugarske stvorena je nova tipologija stambenih objekata u Sarajevu, vila. *"Vile su građene kao slobodno stojeći objekti u vrtu, najčešće spratnosti P+1, obično sa jednim stanom, a nekad i sa dva. Za razliku od individualnih stambenih objekata iz osmanskog perioda, kod kojih je glavna odlika bogatstvo sadržaja sa stanovišta funkcije i svrsishodnosti prostora, vile iz austro-ugarskog perioda, osim smeštaja u prirodni ambijent, čime su relativno slične sa osmanskim stambenim objektima, odlikovale su se bogatstvom vanjskog izgleda".*⁴⁰⁸ Vila Kučer kao i vila Mara, građena je na početku austro-ugarskog perioda. Predstavlja primer neoromanticizma, sa karakterističnom kompozicijom, drvenim istacima, jakim strehama i složenom

404 Nedžad Kurto, *Sarajevo: MCDLXII-MCMXCII* (Sarajevo: OKO, 1997.), 50-54.

405 Denis Zvzidić, "Položajne, prostorno-funkcionalne i oblikovno-izražajne postavke, odrednice i karakteristike gradske kuće osmansko-turskog perioda u BiH kao bazni elementi valorizacije njenih vrijednosti", 83-90.

406 Borislav Spasojević, *Arhitektura stambenih palata austrougarskog perioda u Sarajevu*, (Sarajevo: Svjetlost, 1988.), 13-20.

407 Adi Ćorović, Obralić, Ahmed. *Razvoj graditeljske misli u Bosni i Hercegovini tokom prve polovine xx vijeka*. (Sarajevo: Dobra knjiga, 2021.), 44.

408 Adi Ćorović, Obralić, Ahmed. *Razvoj graditeljske misli u Bosni i Hercegovini tokom prve polovine xx vijeka*. (Sarajevo: Dobra knjiga, 2021.), 65-66.

krovnom formom, po kojem je objekat prepoznatljiva u urbanom okruženju (slika 9.).⁴⁰⁹ Krajem austro-ugarskog perioda, kada se javlja secesija, geometrijska secesija i bosanski slog još uvek su prisutne izvedbe kao što je vila Stefanija (slika 9.), koja predstavlja zakašneli historicizam romantičarskog tipa.⁴¹⁰ Individualna stambena gradnja se prilagođava evropskim standardima usled čega nestaje važna i izražena granica privatnog i javnog. Zbog nedovoljnog poznavanja osobenosti zatečene arhitekture arhitekti Austro-Ugarske grade stambene prostore koji gube organski kontakt sa prirodom i ambijentom, gubi se i dotadašnja spratna podela kuće kao i podela unutrašnjih prostora, ali i multifunkcionalnost soba. Dakle, novim društveno-ekonomskim uređenjem, novim pokretima i stremljenjem ka evropskom na polju arhitekture, a pogotovo upotrebom novih materijala i konstrukcije sve vrednosti orijentalne bosanske kuće gradskog tipa su zanemarene ili uništene.⁴¹¹ U prvom periodu rasta i razvoja pod Austro-Ugarskom upravom fizički opstanak danas vredne arhitekture je bio doveden u pitanje. Arhitekti koji su prepoznali vrednosti ove arhitekture su bili Lichtblau, Pospišil i Vancaš.⁴¹² Oni su formirali postavku novih graditeljskih i umetničkih kanona kao nacionalnog izraza specifičnog umetničkog i kulturnog specifikuma zatečenog graditeljskog nasleđa. Novi koncepti su bili prožeti osnovnim arhitektonskim i likovnim elementima orijentalno – osmanske umetnosti. Ovakva simbioza novih težnji i tradicionalnih elemenata rezultirala je razvojem novog pseudomaurskog odnosno pseudoorijentalnog stila. Pokušaj održavanja kontinuiteta arhitektonske misli zadržavanjem i iskazivanjem kulturne i umetničke autonomnosti BiH personificiran je najviše kroz dekorativno – plastične elemente zatečenog graditeljskog nasleđa. Razvoju ovog stila doprinosili su i bogati pojedinci, begovske i zanatlijske porodice i vakufske direkcije posebno kod izgradnje privatnih objekata. Također težnja nove vlasti je bila da zadrži kontinuitet domaćeg umetničkog delovanja i da preko njega stvori prisne veze sa domaćim institucijama i ljudima.⁴¹³ Pseudoorijentalni stil predstavlja fasadno-dekorativni pristup stvaranja novog arhitektonskog izraza koji je u suštini bio samo prelazna faza u kontinuitetu transponovanja lokalnog u novo na putu ka secesiji.

Kompleks vila u Petrakijinoj ulici u Sarajevu predstavlja jedan od glavnih urbanih poteza stambenog stanovanja građenog u duhu secesije. Vile Henrich Rajter (Heinrich Reiter) (mađarska secesija), Hermina Radič (Radisch) i Forštraha (Forstratha) Miklaua predstavljaju najočuvaniju celinu secesionističkih vila iz austro-ugarskog perioda.⁴¹⁴ Vila Forstratha Miklaua koju je projektovao Rudolf Tonis 1903. predstavlja vilu sa jakim uticajima ideja engleskih arhitekata 90-ih godina 20. veka (*English domestic revival*) sa primesama "*alpskog stila*".⁴¹⁵

Slika 10 Vile Heinrich Reiter, Hermine Radisch i Forstratha Miklaua, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, maj 2023. godine.

409 Ibid, 44.

410 Ibid, 46.

411 Husref Redžić, *Studije o islamskoj arhitektonskoj baštini* Edited by Milosav Popadić. (Sarajevo: Veselin Masleša, 1983.), 251-254.

412 Josip Vancaš jedan od najuticajnijih arhitekata postaje glavni arhitekta Sarajeva, zastupnik u u prvom bosanskom parlamentu 1910. godine i zamenik gradonačelnika Sarajeva. Vidi: Hamdija Kreševljaković, *Sarajevo u doba okupacije Bosne 1878* (Sarajevo: Arhiv grada Sarajeva, 1969.), 121, bilješka 157.

413 Denis Zvizdić, "Položajne, prostorno-funkcionalne i oblikovno-izražajne postavke, odrednice i karakteristike gradske kuće osmansko-turskog perioda u BiH kao bazni elementi valorizacije njenih vrijednosti", 90-92.

414 Adi Ćorović, Obralić, Ahmed. *Razvoj graditeljske misli u Bosni i Hercegovini tokom prve polovine xx vijeka*. (Sarajevo: Dobra knjiga, 2021.), 64-65.

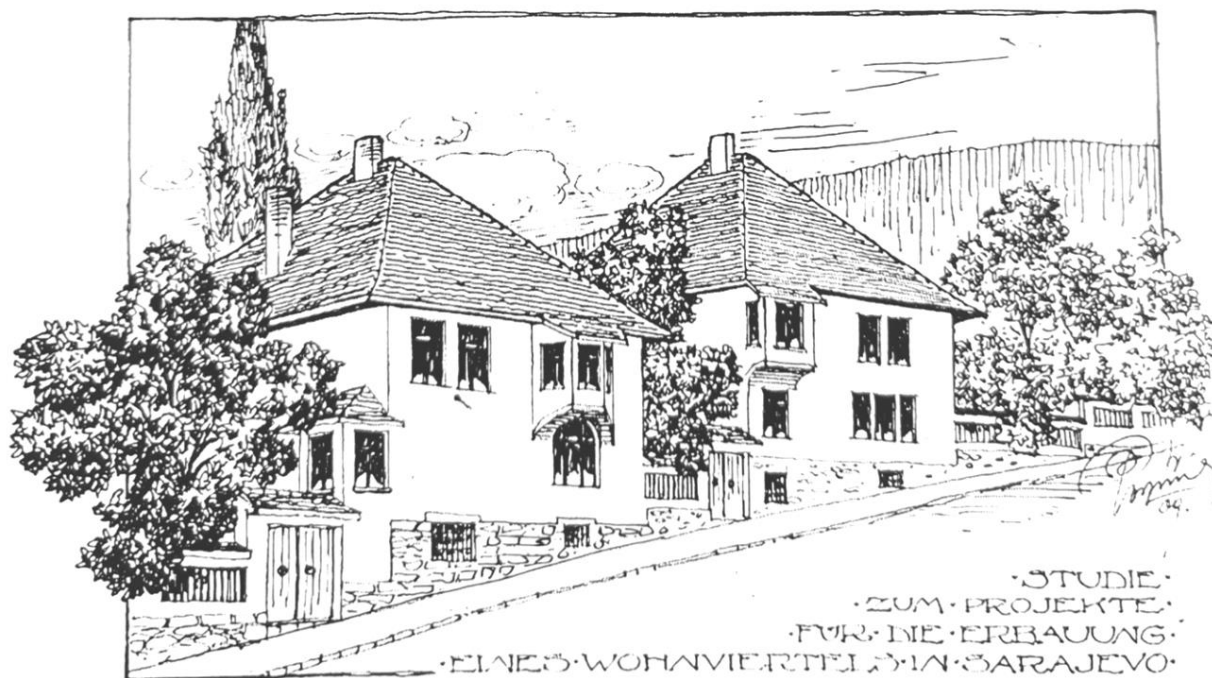
415 Adi Ćorović, Obralić, Ahmed. *Razvoj graditeljske misli u Bosni i Hercegovini tokom prve polovine xx vijeka*. (Sarajevo: Dobra knjiga, 2021.), 66..

5.2.3. Bosanski slog

Na prelazu vekova arhitekti Sarajeva prate paralelno dešavanja na svetskoj arhitektonskoj sceni kreirajući dela u duhu secesije, kombinacije secesije i istoricizma i kombinacije secesije i tradicionalnih kompozicijskih odnosa na putu ka *moderni*. Prelaz sa secesija na arhitekturu modernizma se desio kroz 2 vala ostvarenja u Sarajevu. Prvi se odnosi na geometrijsku secesiju, objekte čistih linija, jednostavne forme i geometrijskih dekoracija u duhu secesije, a na putu prema modernizmu. Drugi val se odnosi na bosanski slog, pokušaj spoja trenutnih težnji arhitekture neostilova i istoricizma sa tradicionalnim diskursom. Rezultat ovog spoja u formi bosanskog sloga odlikuje se monumentalnošću izraza sa dekorativnim elementima osmanske arhitekture, krunisan velikim viševodnim strmim krovom. Ovaj slog se može pripisati prapočetku regionalnog arhitektonskog izraza u Sarajevu, gde arhitekti poput Josefa Pospišila, Josipa Vancaša i Rudolfa Tonisa svojim arhitektonskim ostvarenjima najbolje oblikovno i likovno inkorporiraju zatečeno arhitektonsko nasleđe u nove tokove arhitektonske misli.⁴¹⁶

Josef Pospišil poštovao je kontekst zatečenog stanja naslonjen na likovne i tradicionalne vrednosti Sarajeva.⁴¹⁷ Kao pionir arhitekture modernizma istraživao je kulturno nasleđe tragajući za idejom bosanskog sloga u Modèrni, oštro kritikujući akademizam.⁴¹⁸ Uticaji kulturnih i umetničkih tokova dolazili su najpre iz Beča, apsolutni i dominantni. Najveća prostorno – funkcionalna preobrazna javlja se na stambenim objektima do tada nepoznatog kolektivnog stanovanja. Već tada kroz dela arhitekta Josipa Vancaša moguće je videti način preuzimanja tradiranih elemenata nasleđa i njihovog kreativnog transponiranja u tada savremene tokove arhitektonske misli.⁴¹⁹

Slika 11 Transkripcija tradiranih elemenata nasleđa u savremene arhitektonske intencije prvi put je prepoznata u delima Vancaša iz Austro-Ugarskog perioda, Mehmed Hrasnica, *Arhitekt Josip Pospišil: život i djelo* (Sarajevo: Arhitektonski fakultet, 2003), 27.

Ernst Lihblau (Lichblau) je boravio u Sarajevu 1904. godine kada je kreirao projekte "*Univerzalne kuće za Bosnu*" i izvršio kvalitetnu analizu arhitektonskog nasleđa i tradicionalnih elemenata kroz svoje

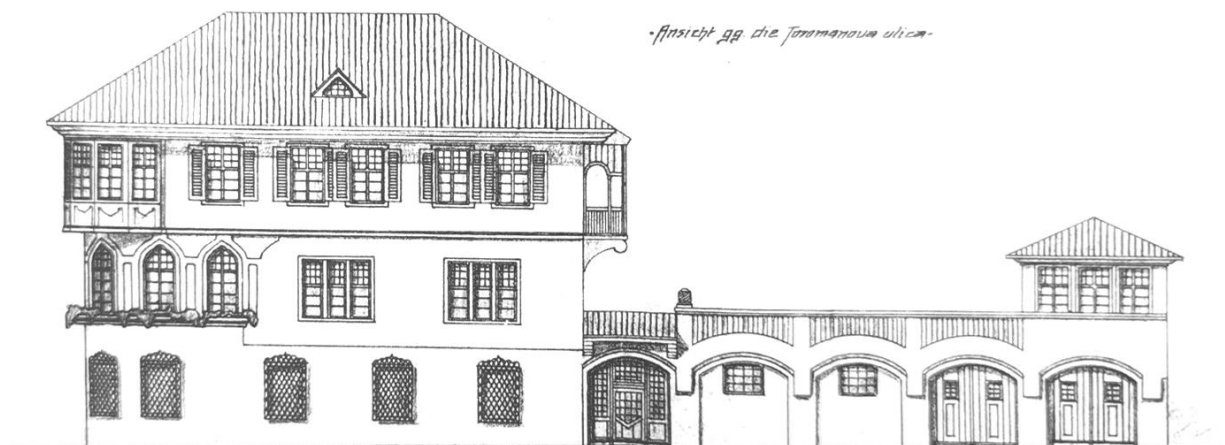
416 Denis Zvizdić, "Položajne, prostorno-funkcionalne i oblikovno-izražajne postavke, odrednice i karakteristike gradske kuće osmansko-turskog perioda u BiH kao bazni elementi valorizacije njenih vrijednosti", 92-94.

417 Mehmed Hrasnica, *Arhitekt Josip Pospišil: život i djelo* (Sarajevo: Arhitektonski fakultet, 2003.), 25-29.

418 Hamdija Salihović, *Arhitekt i umjetnost graditeljstva*, 312-316.

419 Nedžad Kurto, *Arhitektura Bosne i Hercegovine; razvoj bosanskog sloga* (Sarajevo: Sarajevo-Publishing Međunarodni centar za mir, 1998.), 254-256.

studije kuća u Sarajevu. Time je kreirao početnu bazu za razvoj nove metode, novog pristupa arhitektonskom oblikovanju zasnovanom na transponiranju tradiranih artefakata. Međutim, sve do pojave bosanskog sloga u periodu secesije pokušaji transponiranja artefakata na stambene vile, palate i najamne zgrade nisu bili u potpunosti uspješni, obzirom da nisu koristili do kraja razvijen analitičko-kreativni metod.⁴²⁰ Razvojem bosanskog sloga konkretizovana je intencija formiranja i definiranja regionalnog arhitektonskog izraza i to preko kreativnog transpovanja osobnosti graditeljske tradicije u savremeno arhitektonsko stvaralaštvo.

Slika 12 Prikaz projekta arhitekta J. Pospišila i upotrebe tradiranih artefakata, Ibrahim Kržović, *Arhitektura Bosne i Hercegovine: 1878-1918*. (Sarajevo: Umjetnička galerija BiH, Kulturnoj manifestaciji "Sarajevska zima", 1987).

Slika 13 Zatečeno stanje kuće Nurudina Azabagića, J. Pospišil, Sarajevo, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, februar 2022. godine.

Analizirajući dela arhitekta Pospišila možemo pratiti jednu veoma značajnu prelaznu fazu secesijske obrade ulične fasade kroz tradirane elemente autohtone bosanske arhitekture na putu ka bosanskom slogu.⁴²¹ Bosanski slog je bio logičan sled i sa umetničkog aspekta predstavlja nastavak razvoja arhitektonske misli na prostoru Sarajeva. Iako njegovi projekti porodičnih stambenih zgrada nisu rezultat suštinske sadržajno-strukturne analize ansambla bosanske gradske kuće orijentalnog tipa i iako njegova dela u svome arhitektonsko-oblikovnom izrazu ne nose osnovne arhitektonsko-urbanističke i sadržano-

⁴²⁰ Denis Zvizdić, "Položajne, prostorno-funkcionalne i oblikovno-izražajne postavke, odrednice i karakteristike gradske kuće osmansko-turskog perioda u BiH kao bazni elementi valorizacije njenih vrijednosti", 15 – 17.

⁴²¹ Mehmed Hrasnica, *Arhitekt Josip Pospišil: život i djelo*, 140-175.

prostorne odrednice one ipak kodiraju prepoznatljive elemente originalne arhitekture bosanske kuće.⁴²² Nastanak bosanskog sloga kao posebnog arhitektonskog izraza, rezultat je evolucije iz tradicionalne arhitekture secesije preko brojnih varijacija i prelaznih rešenja. Dokaz je visoke svesti o značaju i vrednosti kulturnog konteksta u kome delo nastaje.⁴²³ Bosanski slog je u suštini moderan arhitektonski izraz, formalno secesijski, a oblikovno prepun asocijacija na okolni kontekst.⁴²⁴ Koriste se tradicionalni artefakt doksata koji je u slučaju bosanskog sloga ugaoni, zaobljeni doksat sa ravnom donjom istaknutom plohom. Volumen i visina objekata su monumentalni po uzoru na austrougarske objekte sa doksatnim detaljima tradicionalnih bosanskih kuća, strmim krovom i velikom strehom. Pročelja su glatka sa elementima velikih otvora i dekoracijom austro-ugarskih stilova i tradicionalnih artefakata.

Slika 14 Kuća Mehmed-bega Fadilpašića zatečeno stanje, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, februar 2022. godine.

Upravo u tonu ove simbioze tradicije, logike, nasleđa i novih arhitektonskih tokova svoja dela gradili su Josip Vancaš i Rudolf Tonnies. **Vancaš daje teorijsku i praktičnu formulaciju bosanskog sloga** razvijajući kreativan odnos sa nasleđem.⁴²⁵ Dograđivanjem verande školskoj čitaonici 1888. godine naslanjajući se na motiv bosanske divanhane predstavlja prvi primer oslonca na tradiciju lokalnog graditeljstva.⁴²⁶ Vancaš je Bosanski slog formulirao u rezoluciji Zemaljskom saboru 1911. godine sa uverenjem da je to osoben i autohtoni način bosanskog graditeljstva. U svojim projektima Pospišil je primenjivao višegaoni doksat kao tradirani element sprata.⁴²⁷ Ova arhitektura u potpunosti uvažava nasleđene prostorno-funkcionalne, oblikovne i principe materijalizacije arhitektonskog dela kao izvanrednog sublimata nasleđenih vrednosti i novih stremljenja u umetničkom izrazu savremene arhitektonske misli.⁴²⁸ Nastanak bosanskog sloga se oslanja na secionističku metodu stilskog izraza sa visokom svesti o značaju i vrednosti kulturnog konteksta u kome delo nastaje. **Slog se postepeno artikulira inspirirajući slikovitost celine isticanjem prepoznatljivih tradiranih elemenata**

422 Denis Zvizdić, "Položajne, prostorno-funkcionalne i oblikovno-izražajne postavke, odrednice i karakteristike gradske kuće osmansko-turskog perioda u BiH kao bazni elementi valorizacije njenih vrijednosti", 87-89.

423 Nedžad Kurto, *Arhitektura Bosne i Hercegovine; razvoj bosanskog sloga*, 247-248.

424 Borislav Spasojević, *Arhitektura stambenih palata austrougarskog perioda u Sarajevu* (Sarajevo: Rabic, 1999.), 23.

425 Denis Zvizdić, "Položajne, prostorno-funkcionalne i oblikovno-izražajne postavke, odrednice i karakteristike gradske kuće osmansko-turskog perioda u BiH kao bazni elementi valorizacije njenih vrijednosti", 88, 93-94.

426 Hamdija Salihović, *Arhitektura: Stvaralačka siteza: Tradicionalno – Savremeno*, 314.

427 Hamdija Salihović, *Arhitekt i umjetnost graditeljstva*, 316.

428 Aida, Idrizbegović-Zgonić, Jasenka, Čakarić, "Spatial Typologies Study of Sarajevo", *World Multidisciplinary Civil Engineering-Architecture-Urban Planning Symposium - WMCAUS*, (Prague: WMCAUS, 2020), 1 – 8.

pokazujući puno jedinstvo forme i izraza.⁴²⁹ Jedan od najboljih primera jeste kuća Mehmed-bega Fadilpašića iz 1910. godine, koja prikazuje bosanski slog u punom sjaju, preuzimanjem tradicionalnih artefakata kroz savremenu formu i reinterpretaciju.

---

429 Nedžad Kurto anketa za Hamdija Salihović, *Arhitekt i umjetnost graditeljstva* (Sarajevo: Arhitektonski fakultet u Sarajevu, 2002.), 275-286.

5.2.4. Porodične kuće i vile između dva svjetska rata

Novi zahtevi koje je arhitektura 20. veka trebala ispuniti su bili mnogobrojni i raznovrsni odražavajući kako tradicionalne tako i vrednosti modernizma. Između dva svjetska rata došlo je do velike i brze urbanizacije i potrebe za školovanjem arhitektonskog kadra van Kraljevine Jugoslavije.⁴³⁰ Okončanjem Prvog svjetskog rata većina dotadašnjih velikana Sarajeva nestaje sa arhitektonске scene. Pospišil umire pod nepoznatim okolnostima, Vancaš izmučen ratom napušta Sarajevo i seli se u Zagreb, dok Tonies odlazi u Ljubljano.⁴³¹ Karl Paržik ostaje i prema uvidu u listu nacionalnih spomenika BiH⁴³², tridesetih godina 20. veka gradi crkvu na Marin Dvoru, poslednji objekat u duhu istoricizma.

Tabela 9 Hronološki pregledni spisak izgradnje objekata u Sarajevu u periodu 20. veka, autor tabele: Lejla Kabrović Handžić, 2021. godine, vidi prilog C.

1911	Banka "Slavija, Jan Kotera	1959	Filozofski fakultet, Juraj Neidhart,
1914 - 1918	PRVI SVJETSKI RAT	1959	Stambena zgrada u Ljubljanskoj ulici, Hamdija Salihović Pošta Stari grad, Ahmed Kapidžić, Kenan Šahović
1918	Vila Perišić, Hans Berger	1961	Robna kuća, Ante Glunčić
1924	Vila Olović, Helen Baldasar	1960	Republički zavod socijalnog osiguranja, Živorad Janković, Esad Daldžić
1927	Osnovna škola Logavina, Dušan Smiljanić Kuća Jakub-paše, Dušan Smiljanić, Kuća Damić, Helen Baldasar, Dušan Smiljanić	1960 - 1962	Stambene kule na Grbavici II, Ivan Štraus
		1962	Stambeni soliteri uz Miljacku, Crbavica, Hamdija Salihović
		1962	Zgrada Privredne komore BiH, Milivoj Peterčić
1930	Škola u Nemanjinoj, Mate Baylon	1962	Energoinvest poslovna zgrada, Živorad Janković
1930	Vila Kosić,	1964	Poslovno-tehnička zgrada "Unioninvesta", Vladimir Zarahović
1930	Vila Golubović, ing. B. Golubović	1965	Relejska stanica za TV i PTT, Bjelašnica, Milan Kušan
1930	Vila Mavre Kofler,	1965	Kapele na novom groblju, Smiljan Klaić,
1929 - 1931	Vila Ivo Markezica, Corn	1958 - 1963	Muzej revolucije, Boris Magaš, Edo Šmidhen, Radovan Horvat
	Gradska štetionica, Mate Baylon	1966	NAGRADA BORBA
	Poštanska štetionica, Isidor Reiss	1966	Jugobanka poslovna zgrada, Zdravko Kovačević, Mulan Kušan
1932	Hipotekarna banka, Titeva, Milan Zlokoić	1966	Prirodno-matematski fakultet, Juraj Neidhart
1932	Vila Cvitković, Mate Bajlon	1966	Restoran "Kristal" na Ilidži, Ante Đeba,
1933	Vila Bajlon, Mate Bajlon	1966 - 1968	Naselje sunca, Ivan Štraus
1932-1934	Vila Kušan, Mate Bajlon	1968	Tvornica Duhana Sarajevo, Živorad Janković,
1932-1934	Vila Mandić, Mate Bajlon	1969	Kulturno sportski centar "Skenderija", Živorad Janković, Halid Muhasilović
1932-1934	Vila Doković, Mate Bajlon	1969	Stambeni soliteri na Podvožnjaku, Čengić Vila, Živorad Janković
1933-1934	Vila Smiljanić		
	Vila Slavka Hajnskog i Moše Atiša /Osmandija		
	Vila Siljaskijević, ing. Viktora Siljaskijevića	1970	Zgrada "Energoinvest", Vaso Miškin, A. Serdarević
	Vila Nikole i Koste Radulovića	1970	Stambeni objekat "Zvijezda", Ivan Štraus
	Vila, Kalemova 1416	1972 - 1973	Stambene kule "Sopinj centra" Grbavica, Ivan Štraus
	Vila Deljanin, Branko Bunić	1974 - 1980	Stambeni kompleks Kovačić - crvena cigla, Hamdija Salihović
	Vila Ruža Murko	1970 - 1975	Stambeni objekti u ulici Radoje Lakić/Kaptol, Ivan Štraus
	Vila S. Bijena	1971	Studentski dom u Nedarićima, Enver Jahić
1936	Osnovna škola na Vratniku, Mate Baylon	1973 - 1977	Porodilište UMC, Klimka za ginekologiju i akušerstvo, Bogoljub Kurpel
	Najamna stambena zgrada na obali, Jahiel Finci, Leon Kabiljo	1975	Dispanzerski centar u Novom Sarajevu, Zdravko Likić, Nikola Bašić
	Vakufski sirotište Podhrastovi, danas Klinika za plućna oboljenja, Reuf Kadić	1975	Robna kuća "Unime" - Sarajevka, Vladimir Zarahović
1936	Zgrada Gajreta, danas Viša pedagoška škola, Dušan Smiljanić	1975	Stambeni soliteri Čengić Vila, Ahmed Hadžiosmanović
1936	Vila Kahmi, Mate Bajlon	1975 - 1987	Stambeno naselje Đuro Đaković, Namik Muftić, Radovan Delalle
1936	Vila Gergelj, Isidor Rajs	1975	Elektrotehnički fakultet, Branko Bulić
	Vila Mihajlović	1976	Poslovna zgrada "Svjetlost", Halid Muhasilović
1937	Stambena zgrada Zečević, Dušan Smiljanić, Muhamed Kadić	1977	Stambeni niz na Crnom Vrh, Mirko Ovadija
1939	Vila Perinović, Stjepan Planić	1977	Obiteljska kuća Džević, Ahmed Džević
1939	Mirovinski zavod, Muhamed i Reuf Kadić	1978	Zgrada Elektroprivrede BiH, Ivan Štraus
1939	Stambeno poslovna zgrada "Bistrik" Vakuf Čokadžić Sulejman, braća Kadić		
1939	Vila Koplčić, Reuf Kadić		
	Vila Nanić		
1940	Vakuf Hovadžić Kemaludina, Reuf Kadić	1980	Libijska ambasada, Zlatko Ugljen
1940	Vila Latal-Danon	1980	Zgrada opštine Stari grad, Zoran Brož
1940	Vila Corović, Isidor Rajs	1980	Zgrada Društveno-političkih organizacija grada Sarajevo, Vladimir Dobrović
1940 - 1947	Vakufski neboder kod Zemljske vlade, JAT, Reuf Kadić	1981 - 1986	Stambeno-poslovni objekat Kvadrant 29 na Dolac Maltić, Nikola Maslej, Sulejman Midžić
1941	Vila Samanek, Emanuel Samanek	1981 - 1982	Olimpijsko selo "A" Mojmilo,
1941-1945	DRUGI SVJETSKI RAT	1982	Zgrada Štampanije i redakcije "Oslobođenje", Ahmed Kapidžić, Kenan Šahović, Mladen Gvozden
1946 - 1949	Kolonija Džidžikovac, Muhamed i Reuf Kadić,	1982	Sportska dvorana Zetra, Ludmil Alikaljić, Dušan Đapa
1948	Planinski dom Trebević, Juraj Neidhart	1982 - 1987	Poslovni centar UNIS, Ivan Štraus
1948	Stambena zgrada u JNA, Branilaca Sarajeva, Muhamed i Reuf Kadić	1982	Press-centar Bjelašnica, Ivan Štraus
	Vila Crni vrh I	1982	Toranj za kontrolu saobraćaja i telekomunikacija na željezničkoj stanici, Said Jamaković
	Vila Crni vrh II	1983 - 1987	Breka, vanjski rub, žuta cigla, terasng, Hamdija Salihović
		1983	Naselje novinara Dobrinja II
1950	Stambena zgrada na uglu Prešernov parki, Muhamed i Reuf Kadić	1983	Hotel Holiday Inn, Ivan Štraus
1950	Individualni stambeni objekti na Džidžikovcu, Andrija Čičin Šajin	1983	Starina kuća bob staze na Trebeviću, Živojin Vekić, Nebojša Krošnjar
1950	Zgrada Higenskog zavoda, Tihomir Ivanović	1974 - 1983	RTV Dom radija i televizije, Milan Kušan i Branko Bulić
	Vila Melodi	1984	Aerodromska zgrada na Butmiru, Hasan Čemalović, Nikola Nešković
1952	Nova željeznička stanica, Arhitekti iz ČSSR i Bogdan Stojkov	1984	Hotel "Famos", Slobodan Jovandić
1952 - 1954	Stambene zgrade u Allpašinoj ulici, Juraj Neidhart	1984	Stambeni kompleks Kovačić - žuta cigla, Hamdija Salihović
1954	Dom milicije, Husref Redžić	1984	Breka II stambeni niz, Momir Hrisafović
1956	Poslovna zgrada "Šipad", Tihomir Ivanović	1985	Stambeno-poslovne zgrade na Marin Dvoru, Mladen Gvozden
1956	Stambeni blok GP "Graditelj" u Dalmatinskoj, Milivoje Peterčić	1985	Traumatološka klinika, Branko Bulić,
1957	Stambeno naselje Grbavica I, Zdravko Kovačević, Milivoj Peterčić, Branko Kalajdžić	1985	Stadion Grbavica
1958	Stambeni objekat na Grbavici I, Milivoj Peterčić	1985	Dom zdravlja Željezničara. Said Jamaković,
1958	Stambeni objekti na Grbavici I, Milivoj Peterčić, Zdravko Likić	1985	Stadion "Koševo", L. Alikaljić, Dušan Đapa
		1985	Dogradnja Jugobanke, Said Jamaković, Ismet Rudić
		1987	Dogradnja Mašinskog fakulteta, Slobodan Jovandić, Selena Antonić, Sead Arnautović, Dijana Gregorić
		1987	Obiteljska kuća "Dino", Bentbaša, Amir Vuk, Mirko Marić
		1989	Studentska poliklinika, Šefka Jamaković, Said Jamaković
		1990	Dom penzionera, Mladen Gvozden, Dragan Bijedić
		1991	Dom penzionera, Mladen Gvozden, Dragan Bijedić

Intenzitet građenja u prvoj deceniji nakon rata bio je na vrlo niskom nivou. Arhitektonska delatnost je uglavnom prepuštena privatnoj inicijativi. U ovom periodu vraćaju se arhitekti sa praških i

430 Mehmed Bublin, *Sarajevo u historiji od neolitskog naselja do metropolisa* (Sarajevo: Buybook, 2006.), 134-140.

431 Džemal Čelić, "Graditelji Sarajeva," *Radio Sarajevo - treći program 60.* V. S. Đikić, Ur., Sarajevo, (1988): 361-370.

432 Adi Ćorović, "Nacionalni spomenici BiH 20. stoljeća." intervju vodio autor: Lejla Kahrović Handžić, 2018. i Adi Ćorović, "Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika BiH - zaštita i očuvanje nacionalnih spomenika." Intervju uradio autor: Lejla Kahrović Handžić, u prostorijama Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika, 24.11.2022. godine.

bečkih arhitektonskih škola.⁴³³ Posle prividne pobeđe secesije u nedostatku svežih umetničkih ideja ponovo se javljaju surogati eklekticizma koji su zbog svoje neoriginalnosti i nepostojanja stvarne umetničke baze vrlo brzo nestali razvojem **arhitektonske misli modernizma**.⁴³⁴ Među prvima Dušan Smiljanić i Helen Baldasar grade **kuću Damić**.⁴³⁵

Ova kuća predstavlja jednu od prvih građevina u Sarajevu iz perioda između dva svetska rata. Ona pokazuje uticaj ideja modernizma koje su kombinovane sa art deco elementima. Nove skulptorske ideje kubizma, podrazumevajući dinamičnu formu, na njenim fasadnim površinama oblikovale su dubok geometrijski reljef. Predstavnicima novog, savremenog i naprednog, ovaj objekat, skromnih razmera i projektantskih namera, je prvo oživotvorenje novih opredeljenja i novih nastojanja u arhitekturi.⁴³⁶ U ovom periodu Helen Baldasar gradi i prvu urbanu vilu, **Vilu Orlović**⁴³⁷ 1924. godine. Kasnije se Smiljanić ostvaruje u nizu objekata u ulici JNA, današnjoj Branilaca Sarajeva i krajem 20tih godina 20. veka gradi **vilu Jakub-paše**⁴³⁸. Pored njih dolaze i drugi arhitekti s diplomom praškog fakulteta, Reuf i Muhamed Kadić, Emanuel Šamanek, Leon Kabiljo i Jahiel Finci koji u ovom periodu grade prve objekti *Modérne*.⁴³⁹ Prema uvidu u tabelu 9. moguće je pratiti rast i razvoj arhitektonskog stvaralaštva kroz 20. vek. Tabela je također korištena za potrebe grafičkog prikaza intenziteta gradnje prikazanog na ilustraciji. 11. i 14. Na tabelarnom prikazu crvenom bojom istaknuta je tipologija urbanih vila. Na osnovu ovog prikaza jasno se ističe fokusiranost izgradnje urbanih vila u prvoj polovini 20. veka.

Ilustracija 20 Prikaz ulice Miloša Oblića nastale u 20. veku sa nizom stambenih objekata modernizma, takozvani Beli period u Sarajevu, (današnja Safet-bega Bašagića ulica, pogled uz ulicu), autor ilustracije: Lejla Kabrović Handžić, 2022. godine.

Ponovno buđenje svesti o nasleđu kao osnovi arhitektonskog stvaralaštva javlja se tridesetih godina 20. veka u kritičkim analizama i pisanim delima Dušana Grabrijana. Grabrijan upravo kroz ova

433 Džemal Čelić, "Graditelji Sarajeva," 361-370.

434 Denis Zvizdić, "Položajne, prostorno-funkcionalne i oblikovno-izražajne postavke, odrednice i karakteristike gradske kuće osmansko-turskog perioda u BiH kao bazni elementi valorizacije njenih vrijednosti", 85-86.

435 "Historijska građevina – Kuća Damić," Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika BiH, (18.05.2009), preuzeto 02.02.2019. godine sa http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=3225.

436 Ibid.

437 Predrag Milošević, *Arhitektura u kraljevini Jugoslaviji - Sarajevo 1918-1941* (Foča: Prosvjeta, 1997), 124.125, 284-286.

438 Ibid., 287-289.

439 Džemal Čelić, "Graditelji Sarajeva,"

dela ističe univerzalne vrednosti kroz koje propagira analizu arhitektskih pojava i kontekstualnu arhitekturu. **On otkriva osnovna uporišta u odnosima novo-staro, u smislu transponovanja arhitektonskih i urbanističkih kvaliteta, merila, proporcija, prostorno-plastičnih odnosa, konstruktivnih sklopova, materijalizacije, prostorne organizacije i arhitektonskog oblikovanja.**⁴⁴⁰ U ovom periodu najlakše je bilo izraziti nove težnje u arhitekturi kroz individualno stanovanje podrazumevajući razumevanje progresivnih misli od strane investitora. Gde je upravo i prema rečima Miloševića "*Izgradnja građanskih vila postala [...] nosilac moderne, nove misli, zahvaljujući mogućnosti da tu arhitekta slobodnije primenjuje moderne principe o prostoru...*"⁴⁴¹ Mate Bajlon svojim velikim projektantskim opusom vila u Sarajevu prenosi postulate modernizma. Najpoznatija dela gradi u periodu od 1930. do 1940. godine u koja spadaju vile **G.V. Jelavić, Dane Cvitković, kuće Kušan, Kahmi, vila Danila Čorovića** (idejna skica) i sopstvena obiteljska **vila Bajlon**.⁴⁴² Braća Kadić grade niz stambenih zgrada širom Sarajeva, gde 1939. godine grade **vilu Kopčić**. Pred Drugi svetski rat 1941. godine Emanuel Šamanek gradi porodičnu **vilu Šamanek**.⁴⁴³ Uzburkana dešavana na sarajevskoj arhitektonskoj sceni nastaju velikim prilivom arhitekata koji sa jasnim stavom o čistim i jednostavnim volumenima izvode Sarajevo na put prema svetskoj sceni modernizma. U ovom periodu grade se škole, velike obiteljske kuće, banke, štedionice, zavodi, stambeno-poslovne i najamne stambene zgrade.⁴⁴⁴ Uzlet prema svetskom modernizmu prekinut je dešavanjima na političkoj sceni.

5.2.5. Porodične kuće i vile nakon drugog svetskog rata

Nakon 1943. godine pioniri modernizma nastavljaju i nose glavni teret obnove i izgradnje. Grad se geografski proširio prema zapadu u ravnicu Sarajevskoj polja, severno uz Koševski potok i na okolna brda povećavajući svoju površinu i do nekoliko puta sa porastom stanovnika sa manje od stotinu hiljada na preko pola miliona.⁴⁴⁵ U cilju obezbeđenja stambenog smeštaja velikog priliva stanovništva izgrađena su naselja za koja su arhitekti žalili na "*nedostatku lepote i inovativnosti*" nazivajući ih "*Titov barok*".⁴⁴⁶ Socrealizam je bio zvanično prihvaćeni arhitektonski stil Komunističke partije, međutim sarajevski arhitekti se nisu držali toga rigidno kao kolege u Sovetskom Savezu i Istočnoj Evropi.⁴⁴⁷ 1949. godine dolazi do osnivanja sarajevske arhitektonske škole u okviru Tehničkog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, gde su u većem broju pioniri modernizma postali i učiteljski kadar.⁴⁴⁸

Nakon isključenja Jugoslavije iz Komunističke partije Sovjetskog saveza 1948. godine, bilo je teško projektovati u okruženju velikih uticaja tradicije, težnje ka internacionalnoj sceni, a u tranziciji između nerazvijene agrikulturne zemlje i industrijalizovanog urbanog društva. 1950. godine udruženje jugoslavenskih arhitekata na sastanku u Dubrovniku donosi odluku da napusti socrealizam nakon čega arhitekti prelaze na "*zapadne arhitektonske koncepte*".⁴⁴⁹ Međutim bogati arhitektonski opus pojedini arhitekti su vezali za tradicionalnu arhitekturu nastalu na tlu Sarajeva kao riznicu svojih ideja i umetničke inspiracije. Grabrijan kao polemičar, teoretičar i filozof izvanredno se dopunjavao u arhitektonskoj umetnosti sa arhitektom Jurajem Najdhartom. Sarađujući stvorili su čvrstu osnovu sa koje dalje analiziraju tradicionalna načela i kreiraju rešenja ispunjena kulturno-istorijskim artefaktima nasleđa u smeru bosanske kuće modernizma. U to vreme društveno-ekonomske i kulturne prilike su bile izrazito teške, sa nizom

440 Hamdija Salihović, *Arhitekt i umjetnost graditeljstva*, str. 285.

441 Predrag Milošević, *Mate Bajlon, arhitekta 1903-1995* (Beograd: Zadužbina Andrejević, 2001), 80.

442 Predrag Milošević, *Arhitektura u kraljevini Jugoslaviji - Sarajevo 1918-1941*, 106.

443 Ibid., 124.

444 Džemal Čelić, "Graditelji Sarajeva," 361-370.

445 Robert J. Donia, Sarajevo: biografija grada, 230.

446 Ibid., 256-259.

447 Ivan Štraus, *Arhitektura Bosne i Hercegovine 1945-1995* (Sarajevo: OKO, 1998.), 121-122.

448 Džemal Čelić, "Graditelji Sarajeva," 361-370.

449 Ivan Štraus, *Arhitektura Bosne i Hercegovine 1945-1995*, 28.

suprotnosti koje su gušile afirmaciju regionalnog tradicionalizma i bilo kojih drugih oblika identiteta.⁴⁵⁰ Nakon Drugog svetskog rata nastavak razvoja vila se dešava 50tih godina 20. veka izgradnjom stambenih **vila Crnog vrha, kuća na Mejtašu**, Andrija Čičin Šajna. U narednom periodu fokus prelazi na izgradnju javnih objekata, objekata kolektivnog stanovanja i pripremu za Olimpijske igre 1984. godine. Sporadično su građene **vile i kuće arhitekata Mirko Ovadija i Ahmeda Džuvića**.⁴⁵¹ Arhitekti, braća Kadić, Andrija Čičin Šajn, Dušan Grabrijan, Juraj Nejdhart, su kroz svoj teorijski i praktični rad pravilnom procenom i argumentiranom valorizacijom umetničkih karakteristika nasleđa suptilno inkorporirali osnovne elemente u prostorno-oblikovna rešenja novih arhitektonskih ostvarenja modernizma. Kruna Grabrijanovog ličnog zalaganja za nasleđe ostvarena je kroz zajednički rad sa Jurajom Nejdhartom objavljen 1957. godine u knjizi "*Arhitektura Bosne i put u savremeno*" koja je dala sadržajno bogat i kvalitetno značajan doprinos u predstavljanju osnovnih vrednosti graditeljskog nasleđa Bosne i Hercegovine.⁴⁵²

70tih i 80tih godina 20. veka Jugoslavija stiče najveći internacionalni status, grade se veliki projekti kako unutar zemlje tako i vani. Također dolazi do velikih migracija stanovništva u urbane zone većih gradova pogotovo glavnog grada FR BiH, Sarajeva. Grade se velika naselja, ali ne dovoljno brzo i ne dovoljno adekvatno, zbog čega dolazi do izgradnje ilegalnih naselja po rubovima gradova.⁴⁵³ Odluka Međunarodnog olimpijskog komiteta da Sarajevo bude grad održavanja Zimskih olimpijskih igara 1984. godine predstavlja je istorijski događaj. Republika BiH je dobila značajna finansijska sredstva iz federalnih fondova za pripremu i izgradnju sportskih borilišta, i smeštaja za olimpijce i goste koji su promenili izgled Sarajeva i njegove okoline.⁴⁵⁴

450 Hamdija Salihović, *Arhitekt i umjetnost graditeljstva*, 317-328.

451 Hamdija Salihović, *Arhitektura Stvaralačka siteza Tradicionalno – Savremeno*, 235 - 299.

452 Denis Zvizdić, "Položajne, prostorno-funkcionalne i oblikovno-izražajne postavke, odrednice i karakteristike gradske kuće osmansko-turskog perioda u BiH kao bazni elementi valorizacije njenih vrijednosti" (magistarski rad, Univerzitet u Sarajevu, Arhitektonski fakultet, 2000), 97.101.

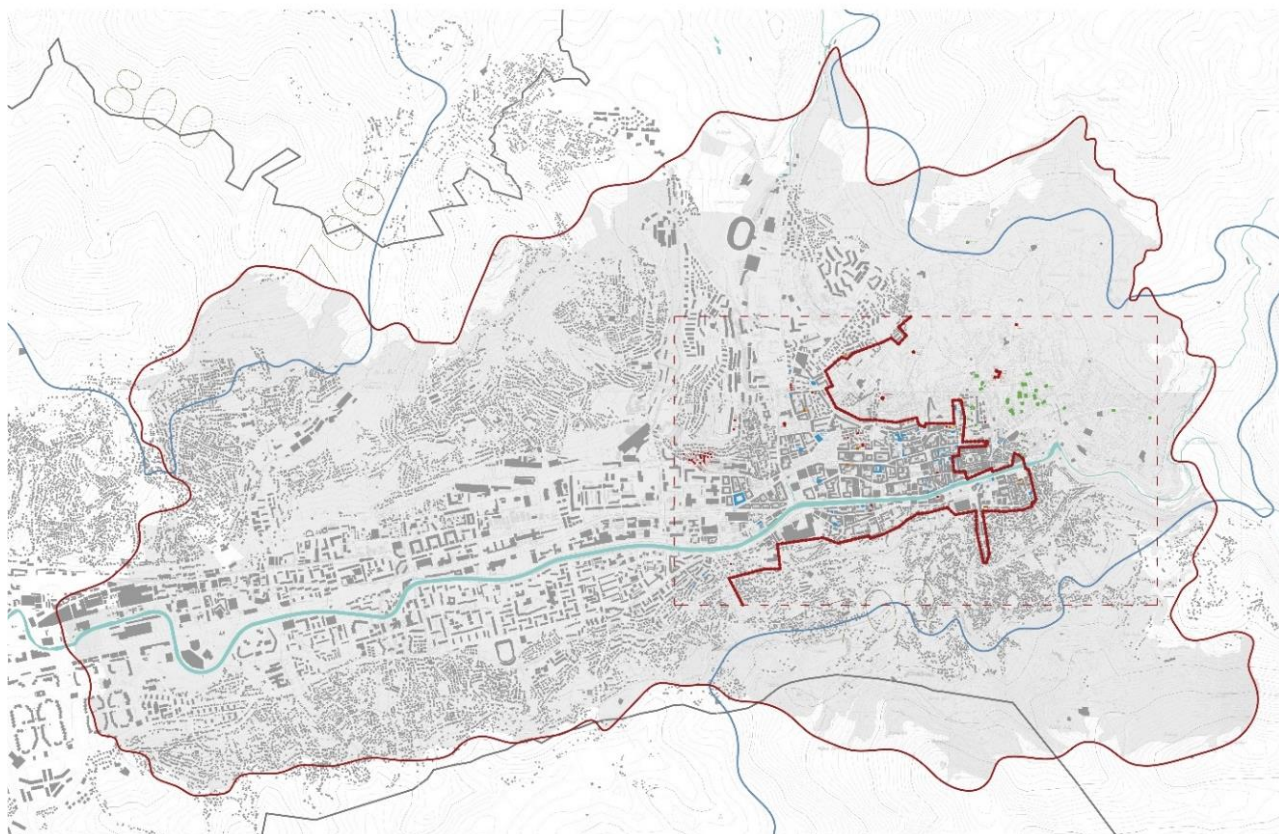
453 Vladimir Kulić, Maroje Mrduljaš, i Wolfgang Thaler. *Modernism In-Between - The Mediator Architecture of Socialist Yugoslavia*, 48, 120-121.

454 Robert J. Donia, *Sarajevo: biografija grada*, 273-275.

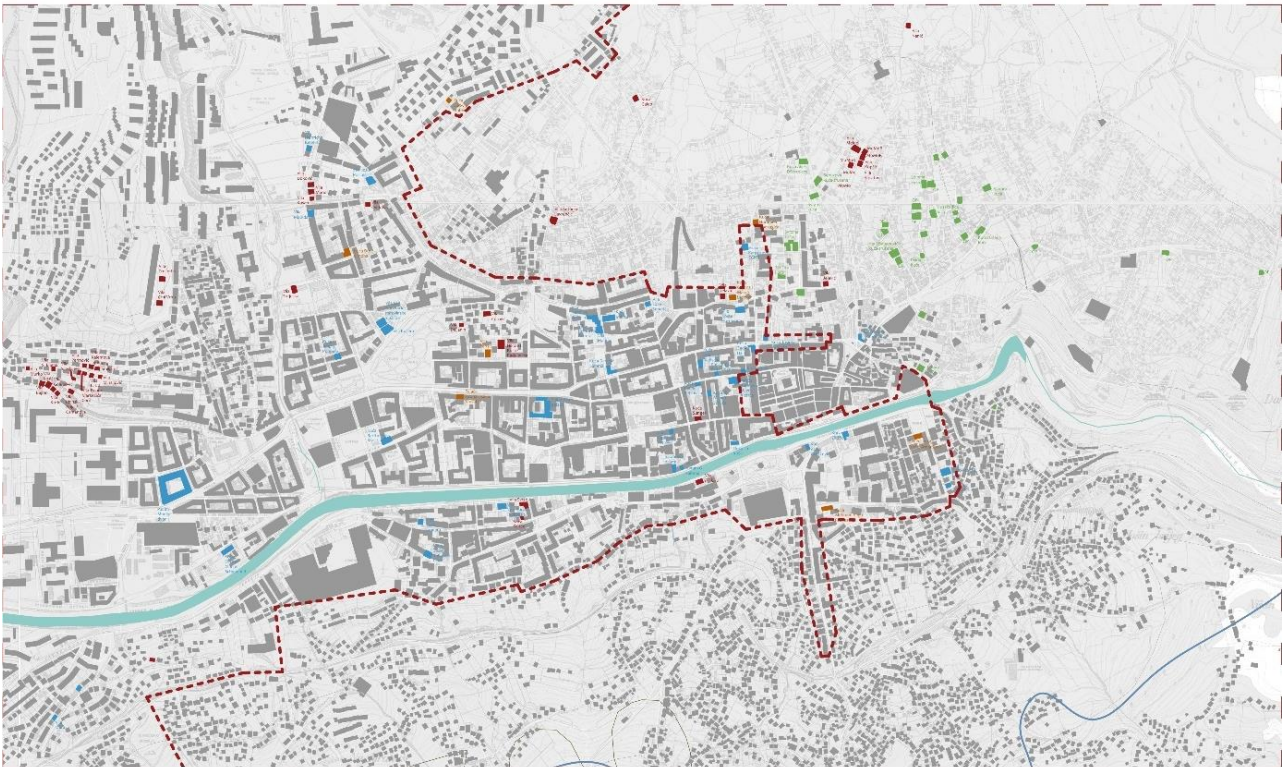
5.3. Mapiranje urbanih vila

Mapiranju urbanih vila u Sarajevu je prethodilo istraživanje razvoja stambene arhitekture u cilju formiranja ukupnog spiska vila. Ovaj sveobuhvatni pregled literature je sortiran kroz tabelarni prikaz u tabeli 9. Zbog temeljnijeg razumevanja načina širenja grada i razloga nastanka podela unutar arhitektonskih izraza neophodan je bio grafički prikaz mapiranja stambenih objekata (vile, velike kuće i individualni stambeni kompleksi) kroz periode koji su detaljnije elaborirani u poglavlju 5.2. Transponovanje tradiranog na primerima stambenih kompleksa u Sarajevu. Važnost prikaza geografske rasprostranjenosti se ogleda upravo u razumevanju razloga nastanka urbanih vila na određenim prostorima.

Ilustracija 21 Karta Sarajeva ("Site Plan & Figure Ground Plan of Sarajevo for download as PDF, DXF Plan, 1:100 000", SCHWARZPLAN.EU, preuzeta 22. novembra 2021. godine sa: <https://schwarzplan.eu/en/figure-ground-plan-site-plan-sarajevo/>.) sa naznačenom linijom granice grada preuzetom iz Generalnog urbanističkog plana Sarajeva iz 1963. godine i geodetskog snimka za regulacioni plan iz 1937. godine, autor ilustracije: Lejla Kabrović Handžić, 2021. godine.

Karta koja je korištena za ovo istraživanje je digitalna podloga Sarajeva "Site Plan & Figure Ground Plan of Sarajevo for download as PDF, DXF Plan, 1:100 000", SCHWARZPLAN.EU, preuzeta 22. novembra 2021. godine sa: <https://schwarzplan.eu/en/figure-ground-plan-site-plan-sarajevo/>. Na navedenoj podlozi postavljena je karta geodetskog snimka za regulacioni plan iz 1937. godine. Na karti je naznačena i linija granice grada (crvena linija) koja je preuzeta sa geodetskog snimka za regulacioni plan iz 1937. godine. Također je konsultovan GUP iz 1963. godine kao prvi planski akt, gde je definisana granica jedinstvenog područja grada.

Ilustracija 22 Mapiranje stambenih kompleksa osmanskog perioda (zeleno boja), austro-ugarskih (plava boja), vila bosanskog sloga (narandžasta boja) i urbanih vila 20. veka (crvena boja), autor ilustracije: Lejla Kabrović Handžić, 2022. godine, vidi prilog D.

Na karti su naznačeni stambeni objekti individualnog stanovanja osmanskog perioda (velike kuće, kompleksi – ekvivalenti današnjem pojmu urbanih vila).⁴⁵⁵ Vile osmanskog perioda su prikazane zelenom bojom i prema uvidu u mapiranje prema ilustracijama 21. i 22. jasno se vidi fokusiranje na istočnom delu Sarajeva (prostor općine Stari grad). Austro-Ugarske vile predstavljaju brojčano najzastupljeniju kategoriju fokusiranu u centralnom delu grada (plava boja). Isprekidana crvena linija predstavlja metaforičku granicu istoka i zapada, odnosno liniju razgraničenja Osmanske i Austro-Ugarske arhitekture koja je i danas jasno vidljiva. Vile bosanskog sloga kao specifičnog arhitektonskog izraza regionalizma su sporadično nastale u gustom urbanom tkivu Austro-Ugarske matrice (narandžasta boja). Bosanski slog predstavlja spoj Austro-Ugarskih i Osmanskih elemenata arhitekture. Volumenski pripada arhitekturi austro-ugarskog perioda zbog čega se i nalazi u centralnoj zoni grada u nastavku Austro-Ugarskih blokova i nizova objekata, sa detaljima Osmanske arhitekture.

Urbane vile 20. veka su uglavnom građene sporadično širom Sarajeva, sa isticanjem četiri veće grupacije (crveni krugovi na ilustraciji 23.). Kada gledamo od zapada ka istoku prva grupacija se jasno ističe na prostoru Crnoga vrha, gde se nalazi veći broj vila, upravo zato što se radi o naselju koje je planski isparcelisano za 93 individualna stambena objekta (urbane vile prema planu iz 1937. godine).⁴⁵⁶ Druga grupa objekata se nalazi u zoni Koševo-Gabelina i treća Tina Ujevića-Prušćakova koje ujedno predstavljaju zone Austro-Ugarske arhitekture zbog čega su objekti prilagođeni i volumenski uklapani u navedeni ambijent. Urbane vile u prethodno navedene tri zone su izraziti predstavnici modernizma, sa manjim varijacijama o čemu će više biti reči u poglavlju VI. Studije slučaja. Navedene zone se nalaze u centralnom i zapadnom delu grada, sa leve strane granične linije istok-zapad. Sa druge strane nalazi se četvrta fokusna tačka izgradnje urbanih vila koje se nalaze u ulici Safet-bega Bašagića. Ilustracija 19. prikazuje pokušaj interpolacije novih objekata modernizma u ambijent sa jakim duhom osmanske mahale, gde je kreirana doksatna arhitektura terasing sistema u cilju formiranja adekvatnih prostornih odnosa i

⁴⁵⁵ Vidi: Poglavlje 1.1.5. Tipološki okvir.

⁴⁵⁶ Vidi: "Građevinska celina – Stambeno naselje Crni Vrh u Sarajevu", Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika BiH, (28.03.2012.), preuzeto 10.11.2020. sa http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&clang=1&action=view&id=3374

vizura. Upravo ove vile, koje se ujedno nalaze i sa desne strane granične linije istok-zapad, predstavljaju predstavnike regionalnog arhitektonskog izraza o čemu će biti više reči u poglavlju VI. Studije slučaja.

Prema ilustraciji 23. jasno se ističu urbane vile regionalnog arhitektonskog izraza izgrađene upravo u ambijentalnim zonama osmanskog perioda čije vrednosti transponuju. Ono što je neobična pojava jesu dve vile na vrhu naselja Crni vrh građene u duhu regionalnog arhitektonskog izraza u zoni koja uopće nema ambijentalne karakteristike tradicionalne arhitekture na koju se referiše. Također urbana vila Perišić koja stilski pripada bosanskom slogu, izgrađena početkom 20. veka volumenski i kompoziciono pripada ambijentu u kojem se nalazi dok kontrastira detaljnima osmanske arhitekture (treći krug sa leve strane).

Ilustracija 23 Prikaz fokusa izgradnje objekata prema periodu nastanka i zoni grada, zeleni krug – velike kuće i kompleksi osmanskog perioda, plava elipsa – vile austro-ugarskog perioda, četiri crvena kruga – urbane vile 20. veka, autor ilustracije: Lejla Kabrović Handžić, 2022. godine.

5.4. Dokumentacija i arhivska građa

Za potrebe istraživanja formirana je lista arhiva čiju arhivsku građu je bilo neophodno pregledati. Istraživanje je započeto analizom **Liste nacionalnih spomenika** koja je rezultirala pronalaskom odluke o proglašenju građevinske celine – Stambeno naselje Crni Vrh u Sarajevu nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine. Kroz istraživanje ove odluke pronađeni su podaci koji upućuju na zavode i arhive u kojima postoji određena arhivska građa od interesa. U arhivi Komisije se prikupljaju, razvrstavaju i pohranjuju dokumenti o nacionalnim spomenicima. Arhiva ima aktivnu ulogu u aktivnostima oko proglašenja nacionalnih spomenika, te u zaštiti i upravljanju nacionalnim spomenicima.⁴⁵⁷ U toku istraživanja arhive Komisije obavljen je telefonski razgovor sa prof. dr. Ćorović Adijem, uposlenikom Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH. Kroz razgovor istaknute su nove vile od interesa van obuhvata Crnog vrha kao i informacija o posedovanju izvorne tehničke dokumentacije za vilu Perinović u sklopu naselja Crni vrh. Nakon predatog protokolarnog zahteva 24.12.2020. godine za dobivanje dokumentacije iz **Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH**, 09.01.2021. godine dobivena je prezentacije koja uključuje vrlo važnu fotografsku i tehničku dokumentaciju više vila sa prostora Crnoga vrha.

⁴⁵⁷ "Plan projekta integrisane rehabilitacije/Procene arhitektonskog i arheološkog nasleđa (IRPP/SAAH)," Evropska komisija i Veće Evrope, 2010.

▪ **Arhiva Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH:**

- Građevinska celina – Stambeno naselje Crni Vrh u Sarajevu. (Sarajevo: Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika BiH, 28.03.2012.) Preuzeto 10.11.2020. sa http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=3374
- Historijska građevina – Kuća Damić. (Sarajevo: Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika BiH, 18.05.2009) Preuzeto 02.02.2019. godine sa http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=3225
- Originalna dokumentacija – Projekat vila Perinović i Bajlon

Sledeći korak je bio istraživanje arhivske građe **Arhiva Bosne i Hercegovine**. Specifičan problem koji se pojavio na samom početku je bila potpuna nesistematizovanost arhivske građe (ni po godinama, ni po tipologiji, ni po zoni grada i sl). Zbog čega je istraživanje podrazumevalo pregled celokupne arhivske građe građevinskog odeljenja Arhiva BiH. Pregled građe je obavljen u decembru 2020. godine. Prvi deo se odnosi na spisak građevina pod nazivom "Građevinsko odeljenje zemaljske vlade za BiH 1873 – 1918 – zbirka nacrti-". U delu "zbirka projekata i nacrti (DEPO IV) Ladica 1 - nalaze se projekti pod naslovom 9. Hotel-vila-tipski-fasada; 12. Uboška kuća u Sarajevu; 13. Adaptacija kuće Šahinagića u Sarajevu; 14. Kuća Prelo Sadika u Sarajevu; i 16. Vila Perišić u Sarajevu. Ladica 7 - nalaze se projekti pod naslovom 83. Privatna kuća, overa projekta 1912. Ladica 15 - nalaze se projekti pod naslovom 147. Projekti za stambene kuće. Vila Perišić je jedina vila koja je pronađena u dokumentaciji Arhiva BiH koja je od izuzetnog značaja za dalje istraživanje. Ova vila predstavlja prvo delo vile građene u bosanskom slogu u Sarajevu, arhitekta Hansa Bergera iz 1912. godine.⁴⁵⁸

Drugi deo se odnosi na spisak građevina pod naslovom "Građevinska direkcija, Sarajevo 1920-1929, analitički inventar, Edin Prguda. U delu GDS-14 opšti spisi 1-700 iz 1921. godine pronađeni su dokumenti: 671-Građevne olakšice pri gradnji: obiteljskih kuća na području Sarajeva; GDS-150 opšti spisi 11251-11500 iz 1927. godine gde su pronađeni dokumenti: 11430-Izgradnja kuća na području Kraljevine SHS nakon Drugog svetskog rata. Pronađena dokumentacija nije odgovarajuća za ovo istraživanje. Treći, posledni deo se odnosio na spisak građevina pod naslovom "Ministarstvo građevina NR BiH – Sarajevo, Inventar 1945-1951, Slavica Klarić, 1980. godine. U delu Objekti visokogradnje 1945 – opšti spisi, pronađeni su dokumenti 4901-Vila Mandić, Vila Besarović – Ilidža; 1947 – Povjerljivi spisi – 77-urgencija za projekte raznih objekata u Sarajevu; 114-adaptacija raznih projekata u Sarajevu; U delu spisak projekata ministarstva 1945-1962 Stambena zgrada Crni vrh u Sarajevu. Većina dokumentacije trećeg dela nije pronađena u navedenim odeljcima, manji deo koji je pronađen ne odnosi se na predmet ovog istraživanja.

▪ **Arhiv BiH:**

- Originalna dokumentacija – Projekat vile Perišić

Na osnovu gore navedene odluke "Stambeno naselje Crni Vrh" pronađeni su podaci koji upućuju na pojedinačne osobe od interesa. Sednici Komisije na kojoj se razmatrala odluka o proglašenju Crnoga vrha nacionalnim spomenikom prisustvovala je i Arijana Musić stručni savetnik za prostorno uređenje i stambene poslove u Upravi Grada Sarajeva koja je tom prilikom iznela stav Gradske uprave. U ovom delu odluke se govori o usvajanju Regulacionog plana „Crni vrh“, čiji je sastavni deo elaborat zaštite kulturno-istorijskog nasleđa. Nakon e-mail konsultacije sa stručnim savetnikom Arijanom Musić, 15.05.2021. godine kontaktiran je Kantonalni zavod za zaštitu kulturno-istorijskog i prirodnog nasleđa Sarajevo. **Kantonalni zavod za zaštitu kulturno-istorijskog i prirodnog nasleđa** poseduje Separat zaštite RP Crni vrh, elaborat zaštite, autorice Pudarić Sandre. Na pismeni zahtev dobiven je e-mail kontakt za dalje informacije preko kojeg je dobiven odgovor. Odgovor je protokolisan (Broj : 1 0308/2 1 -210, 220) sa uputom da se opet preda pismeni zahtev za prvi deo dokumentacije koji se tiče Separata zaštite crnog vrha, dok je drugi deo dokumentacije koji se tiče tehničke i druge arhivske dokumentacije nedostupan.

15.12.2020. godine obavljen je razgovor sa direktorom **Zavoda za zaštitu spomenika** Ante Vujnovićem u prostorijama Zavoda za zaštitu spomenika koji je preuzeo dokumentaciju (spisak vila i osnovne informacije) u cilju pronalaska više informacija i tehničke dokumentacije koju posjeduju o vilama. Do danas nije poslana povratna informacija o dogovorenom.

⁴⁵⁸ Vidi: 6.2.1.4. Pregled vila koje pripadaju regionalnom arhitektonskom izrazu, Vila Perišić.

Dalje je analizirana digitalna arhiva **NK Ikomos BiH** u kojoj su pronađene mape grada Sarajeva po zonama sa fokusom na isticanje ključnih objekata, što je rezultiralo pronalaskom dodatnih urbanih vila pozivajući se na Ikomos BiH kao izvor.

▪ **Arhiva NK IKOMOS BIH:**

- "Arhitektura u mom kvartu: šetnja kroz sarajevsku Modèrnu 1918 – 1940". (Federalno ministarstvo kulture i sporta, 2019);

Poslednja institucija koja je kontaktirana je **Istorijski arhiv Sarajeva**. Nakon podnošenja molbe protokolarnim putem obavljen je razgovor sa bibliotekarom koji je prezentovao sve poteškoće pristupa informacijama i nesistematizovanost arhivske građe. Zaključak je da će se u skorijem vremenskom periodu uraditi delimično sistematizovanje arhivske građe prema godinama, sa fokusom na period između dva svetska rata. Arhivska građa pre Prvog svetskog rata je adekvatno sistematizovana međutim nije od interesa za ovo istraživanje, dok je arhivska građa nakon Prvog svetskog rata nesistematizovana i nepristupačna za fizička lica.

Velika prepreka i problem koji se pojavio na samom početku je bila nepristupačnost dokumentacije. Institucije uključene u zaštitu kulturnih i istorijskih spomenika imaju vlastite arhive, ali one u većini slučajeva nisu u elektronskoj formi, i u nekim slučajevima imaju otežan pristup bez određenih referenci. Zbog čega je istraživanje podrazumevalo kontaktiranje osoba na osnovu ličnog poznanstva u cilju dobivanja adekvatnih informacija koje su uskraćene protokolarnim putem. Iako se radi o spomenicima koji su relativno mladi i čija je dokumentacija bogata i detaljna, nastala nakon 1900. godine, nepristupačna je. Nesistematizovana arhivska građa predstavlja je drugi problem koji je u arhivama prvi argument za ne dobivanje traženih dokumenata i informacija. Također nije dozvoljen lični uvid u arhivsku građu koji bi porazumevao dobrovoljno pojedinačno pregledanje arhivske građe u cilju pronalaska dokumentacije od značaja i sistematizovanja građe i rezultata za potrebe ovog istraživanja.

▪ **Arhiva porodice Kopčić:**

Kada se radi o dokumentaciji u posedu vlasnika objekata doc. dr. Nermina Zagora je preuzela originalnu tehničku dokumentaciju od porodice Kopčić koja je dala saglasnost da se ista koristi i za potrebe ovog doktorskog istraživanja. Veliki postotak dokumentacije objekata druge polovine 20. veka se uglavnom nalazi u posjedu arhitekata koji su još uvek živi ili u posjedu njihovih porodica. Do dokumentacije nasleđa prve polovine 20. veka je vrlo teško doći ili je u potpunosti izgubljena. Obzirom da se radi o relativno mladom nasleđu nije se adekvatno radilo na zaštiti i očuvanju dokumentacije. Kako i Stevanović navodi nasleđe modernizma može da predstavlja konstrukt koji se koristi kao oruđe za integraciju grupe ili društva, jačanje kulturnog identiteta, ali i za ispunjavanje trenutnih društvenih, kulturnih i političkih potreba. Procena vrednosti baštine zavisi od konteksta iz kojeg ona potiče, ukoliko se taj kontekst smatra nepoželjnim (negativan odnos prema komunističkim režimima) i ukoliko su njegove vrednosti irelevantne za današnje potrebe društva, baština gubi na vrednosti.⁴⁵⁹ U službi ovoga za potrebe istraživanja sprovedena je identifikacija objekata (tabela 9.) koja je služila kao podloga za dalje prikupljanje dokumentacije i informacija.

▪ **Arhiva porodice Perinović:**

Za potrebe grafičke analize studije slučaja vile Perinović projektna dokumentacija i informacije od značaja ustupljene su na korištenje od strane prof. dr. Adija Ćorovića. Također na osnovu poznanstva prof. dr. Adija Ćorovića sa trenutnim vlasnikom objekta dogovoren je intervju, obilazak, tehničko snimanje, merenje i fotografisanje objekta. Projektna dokumentacija (više različitih projektantskih rešenja) u trenutnom vlasništvu Davora Perinovića je ustupljena Komisiji za očuvanje nacionalnih spomenika BiH u sklopu formiranja odluke o zaštiti ambijentalne celine Crni vrh (detaljnije u poglavlju : 6.1.2. Studija slučaja: VILA PERINOVIĆ).

.....
⁴⁵⁹ Nina Stevanović, "Valorisation and Protection of Architectural heritage from Socialist Period in B&H: Architecture in Between Memories, Identities and Cultural Policies," neobjavljen rad, *IUC Conference*, (2003.): 1-26.

5.5. Selekcija studija slučaja

Selekciji studija slučaja je prethodilo sveobuhvatno istraživanje urbanih vila na prostoru Sarajeva. Ovo istraživanje je sprovedeno kroz pregled literature koji je prikazan u tabeli 9. kao široj slici izgradnje svih objekata u Sarajevu (pronađenih kroz literaturu). U cilju sužavanja fokusa na određenu tipologiju, urbane vile u Sarajevu, istraživanje je podrazumevalo detaljan pregled pronađene literature. Rezultati istraživanja su prikazani tabelarno (tabela 10.). U literaturi vile su retko detaljnije opisane, u većini slučajeva su samo taksativno nabrojane. Čak i važnija dela značajnih arhitekata oskudevaju u informacijama. U konačnici istraživanje literature je pokazalo postojanje jako malog broj informacije o urbanim vila u Sarajevu. Za potrebe selekcije studija slučaja, dalju arhitektonsku analizu i popunjavanje kataloga odabranih objekata neophodno je bilo pronaći što je moguće više informacija svim urbanim vilama u Sarajevu. Projektna ili tehnička dokumentacija nije pronađena ni u jednom izvoru, zbog čega je bilo neophodno istražiti arhivsku građu institucija od značaja (detaljnije u poglavlju 5.4. Dokumentacija i arhivska građa).

Porodične kuće i vile projektovani su sarajevski arhitekti i graditelji: Bajlon, Lavrenčić, Rajs, Grabrijan, Pavlin, braća Kadić, Šamanek, Baldasar, Smiljanić, Bunić. Predstavnici modernizma su projektantskoj praksi prilazili iznutra prema vani, u cilju stvaranja prvenstveno logičnog sleda prostorija i kvalitetne dispozicije gde fasada postaje odraz unutrašnjeg kvaliteta.⁴⁶⁰ Za razvoj modernizma u Sarajevu od posebne važnosti su bile porodične kuće i vile imućnih građana. Arhitekti koji su u periodu između dva svetska rata radili u građevinskom odeljenju gradske Općine su bili Džordže Božić, Mate Bajlon i Emanuel Šamanek. Zahvaljujući mogućnosti arhitekata da slobodnije primenjuju principe modernizma (razumevanje investitora ili izgradnja sopstvenih vila), izgradnja urbanih vila je postala nosilac nove misli s početka 20. veka. Upravo su na vila na najbolji način arhitekti mogli da provedu svoje zamisli o dobro rešenoj funkciji, racionalnoj konstrukciji, savremenom oblikovanju, kao i o avangardnom izrazu.⁴⁶¹

Ilustracija 24 Hronološki prikaz izgradnje urbanih vila u Sarajevu sa podelom na modernizam i regionalni arhitektonski izraz, autor ilustracije: Lejla Kabrović Handžić, 2022. godine, vidi prilog E.

⁴⁶⁰ Predrag Milošević, *Arhitektura u Kraljevini Jugoslaviji Jugoslaviji - Sarajevo 1918-1941*, 105 - 106.

⁴⁶¹ Ibid., 112.

Tabela 10 Hronološki pregled izgradnje urbanih vila u Sarajevu u 20. veku. Crvenom bojom su istaknute studije slučaja dok su italicizirani objekti o kojima nije pronađeno više informacija osim takstavnog nabiranja, autor tabele: Lejla Kabrović Handžić, 2022. godine.

1914 - 1918	PRVI SVJETSKI RAT	
1918	Vila Perišić, Hans Berger	
1918	Kuća Damić, Helen Baldasar, Dušan Smiljanić (<i>kuća u nižu</i>)	
1924	Vila Orlović, Helen Baldasar (<i>nema dovoljno podataka</i>)	
	Kuća Jakub-paše, Dušan Smiljanić (<i>nema dovoljno podataka</i>)	
		1930
1930	Vila Kosić	
1930	Vila Golubović, ing. B. Golubović	
1930	Vila Kofler	
	Vila Markezić, Corn	
	Kuća Lavrenčić, Franjo Lavrenčić (<i>kuća u nižu</i>)	
	Kuća Galeb, Dušan Grabrijan (<i>nema dovoljno podataka</i>)	
	Kuća Sunger, Dušan Smiljanić (<i>kuća u nižu</i>)	
1931	Vila Jelavić, Mate Bajlon	
1932	Vila Cvitković, Mate Bajlon	
1933	Vila Bajlon, Mate Bajlon	
1932-1934	Vila Kušan, Mate Bajlon	
1932-1934	Vila Mandić, Mate Bajlon	
1932-1934	Vila Bokonjić, Mate Bajlon	
1933-1934	Vila Smiljanić	
	Vila Osmandija	
	Vila Sijaskijević, ing. Viktora Sijaskijevića	
	Vila Radulović, Dušan Smiljanić	
	Vila Deljanin, Branko Bunić	
	Vila Murko	
	Vila Bijena (<i>nema dovoljno podataka</i>)	
1934	Vila Svrzo, Branko Bunić	
1934	Vila Šarac, Isidor Reiss	
	Vila Altarac, Isidor Reiss (<i>nema dovoljno podataka</i>)	
1936	Vila Hrisafović, Svetislav Hrisafović	
1936	Vila Gergelj, Isidor Rajs (<i>nema dovoljno podataka</i>)	
	Vila Mihajlović	
1938	Kuća Kajtaz, Reuf Kadić (<i>kuća u nižu</i>)	
	Vila Sutjeska, Reuf Kadić (<i>kuća u nižu</i>)	
1939	Vila Perinović, Stjepan Planić	
1939	Vila Kopčić, Reuf Kadić	
	Vila Nanić	
		1940
1940	Vila Latal-Danon	
1940	Vila Ćorović, Isidor Rajs	
1941	Vila Šamanek, Emanuel Šamanek	
	Vile blizanci u ul. Miloša Oblića (<i>nema dovoljno podataka</i>)	
	Vila u ul. Miloša Oblića (<i>nema dovoljno podataka</i>)	
	Vila Melodi (<i>nema dovoljno podataka</i>)	
1941-1945	DRUGI SVJETSKI RAT	
	Vila Crni vrh I	
	Vila Crni vrh II	
		1950
		1960
		1970
1977	Stambeni niž na Crnom Vrh, Mirko Ovadija	
1977	Obiteljska kuća Džuvić, Ahmed Džuvić	
		1980
1987	Obiteljska kuća "Dino", Bentbaša, Amir Vuk, Mirko Marić	
		1990

Kroz navedene elemente istraživanja formirana je prvenstveno hronološka linija nastanka urbanih vila u Sarajevu. Kroz analizu arhitektonskih elemenata kompozicije, forme, detalja i konceptualnih ideja koje se kriju iza dizajna urbanih vila u Sarajevu izvršena je selekcija studija slučaja. Sve pronađene urbane vile su prikazane na ilustraciji 23. Vizuelno se odmah ističu dva pravca arhitektonskih ostvarenja kroz internacionalnost i regionalnost u arhitektonskom izrazu. Upravo zbog ovoga urbane vile su podelene na dve skupine, sa gornje strane vremenске linije se nalaze vile modernizma, dok se sa donje strane vremenske linije nalaze vile regionalnog arhitektonskog izraza.

Kao studije slučaja urbanih vila modernizma odabrani su sledeći objekti:

1. Vila Bajlon

2. Vila Perinović

Navedene vile su odabrane na osnovu arhitektonskih specifičnosti koje se odnose na postavku na lokaciji, kompoziciju, formu, detalje, prostorni plan, funkcionalni zoning. Svaka studija slučaja predstavlja specifičan arhitektonski manir modernizma koji se može prepoznati na većem broju drugih vila zbog čega su odabrani kao predstavnici. Za vilu Bajlon kao temelj za dalju analizu poslužila je dokumentacija iz Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH međutim neophodna je bila provera i snimanje zatečenog stanja na terenu, kao i dodatna analiza izvornih elemenata, obzirom da je vila izgubila veliki deo autentičnosti. Vila Perinović je analizirana na osnovu dokumentacije iz Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH koju je Davor Perinović ustupio kao i snimanje zatečenog stanja na terenu. Projektna dokumentacija koja je pronađena je od velikog značaja za grafičku analizu u sklopu ove doktorske disertacije sa dodatnim terenskim obilascima objekta zbog provere osnovnih informacija i analize zatečenog stanja.

Kao studije slučaja urbanih vila regionalnog arhitektonskog izraza odabrani su sledeći objekti:

3. Vila Kopčić

4. Vila Crni vrh

Navedene vile su odabrane na osnovu arhitektonskih specifičnosti koje se odnose na postavku na lokaciji, kompoziciju, formu, detalje, prostorni plan, funkcionalni zoning. Svaka studija slučaja predstavlja specifičan regionalni arhitektonski izraz. **Vila Kopčić** je u potpunosti snimljena na terenu obzirom da nije pronađena tehnička dokumentacija u vreme snimanja. Također konsultovana je knjiga Predraga Miloševića "Arhitektura u kraljevini Jugoslaviji - Sarajevo 1918-1941." U periodu završnih aktivnosti na doktorskom istraživanju u junu 2022. godine doc. dr. Nermina Zagora je preuzela dokumentaciju od trenutnih vlasnika vile na osnovu koje su korigovani i izmenjeni nacrti tlocrta i preseka u cilju tačnije arhitektonske i prostorne analize. **Vila Crni vrh** je u potpunosti snimljena na terenu obzirom da nije pronađena tehnička dokumentacija kao ni jedna druga informacija o objektu.

Ilustracija 25 Maširanje urbanih vila 20. veka u Sarajevu sa prikazom lokacija studija slučaja, autor ilustracije: Lejla Kabrović Handžić, 2022. godine.

Na ilustraciji 25. je prikazana geografska rasprostranjenost urbanih vila 20. veka u Sarajevu. Narandastom bojom istaknute su vile regionalnog arhitektonskog izraza dok su crvenom istaknute vile modernizma. Krugovima su istaknute studije slučaja i bojom pripadnost modernizmu ili regionalnom arhitektonskom izrazu. Na osnovu ove ilustracije može se pratiti rasprostranjenost objekata regionalnog arhitektonskog izraza na celom prostoru Sarajeva, dok se modernizam fokusira isključivo na zapadni deo Sarajeva van starog dela grada.

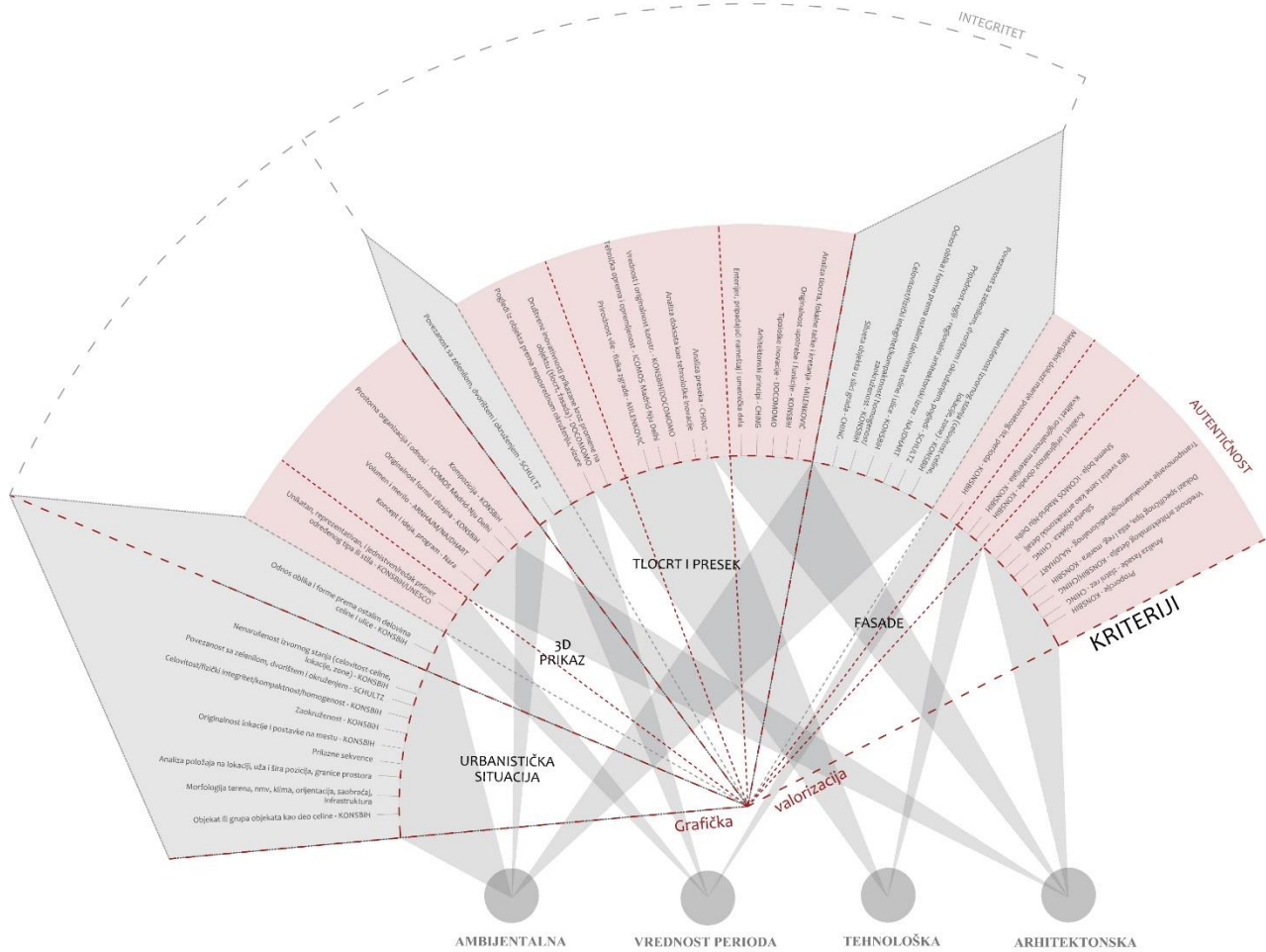
Za detaljniju valorizaciju odabrane su studije slučaja, analizom celokupnog spiska urbanih vila odabrani su predstavnici određenog izraza. Kroz istraživanje i analizu urbanih vila i kuća prve polovine 20. veka ističu se 4 predstavnika koja će biti detaljnije prikaza u poglavlju VI. Studije slučaja. U ovom poglavlju kroz grafičku analizu valorizacije sa osvrtom na autentičnost i integritet objekta urađeni su katalozi studija slučaja. Svaka studija slučaja započinje uvodnim pregledom osnovnih informacije, prikazom kataloga objekta u sklopu kojeg je prikazana grafička valorizacije, opisna valorizacije kroz analizu autentičnosti, integriteta i prikaz zaštite i očuvanje sa zaključnim poglavljem koje se odnosi na pregled vila koje pripadaju stilskom izrazu studije slučaja.

VI. STUDIJE SLUČAJA

"Da bi se kreiralo, prvo se mora sve ispitati."⁴⁶²

Odabrane studije slučaja su analizirane kroz integralnu metodologiju vrednovanja arhitektonskog nasleđa 20. veka. Ova metodologija je tabelarno prikazana i detaljno opisana u poglavlju IV. INTEGRALNA METODOLOGIJA sa opisom svih pojedinačnih elemenata – kriterija na osnovu kojih je formirana. Usvojena integralna metodologija prikazana je i u delu 4.2.2. Autentičnost i integritet u integralnoj metodologiji. Prema ilustraciji 26. integralna metodologija je vizuelno prilagođena za potrebe grafičke analize studija slučaja u sklopu kataloga objekata.

Ilustracija 26 Prikaz integralne metodologije koja će biti korištena u sklopu studija slučaja – kataloga objekata, autor ilustracije: Lejla Kabrović Handžić, 2023. godine.

Na grafičkom prikazu, ilustracija 26., istaknuti su kriteriji koji se odnose na autentičnost (crvena ispuna) i integritet (siva ispuna) u službi grafičke prezentacije prema grafičkim priložima (tlocrti, preseki, fasade, trodimenzionalni prikaz i urbanistička situacija) kroz kategorije vrednosti (arhitektonska, tehnološka, vrednost perioda i ambijentalna).

⁴⁶² "To create one must first question everything", Eileen Gray, Anna Brones, Design + Creativity, Women's Wisdom Project, (2019.), preuzeto 14.03.2022. godine sa <https://annabrones.com/tag/architecture/>

6.1. Urbane vile modernizma

"Rešenje problema stvaranja prostora uvek je bio pokazatelj kreativnosti perioda."⁴⁶³

Modernizam pored novog arhitektonskog izraza predstavljao je i novi način promišljanja karakterističan po specifičnoj upotrebi vokabulara. Reči "forma", "prostor", "izraz", "red", "konstrukcija" predstavljali su **modernistički diskurs**.⁴⁶⁴ Milošević opisuje objekte modernizma u Sarajevu s početka 20. veka epitetom "bele" arhitekture i to ne samo zbog bele boje fasada već "belog" kao znaka prefinjenosti, esencijalnosti, čistoće izraza zbog čega se celi period početka modernizma u Sarajevu naziva **Beli period**.⁴⁶⁵ Elementi identifikacije modernizma detaljnije prikazani u sklopu glave II. Identifikacija modernizma se jasno očituju na objektima Belog perioda u Sarajevu.

Neki od najboljih primera modernizma u Sarajevu izgrađeni su u sklopu naselja Crni vrh. Graditeljska celina Crni Vrh u Sarajevu predstavlja jedino planski građeno naselje iz perioda između dva svetska rata. Početkom 1932. godine je napravljen regulacioni plan, čime je isparcelisano 93 parcela, a već iduće godine se počelo sa izgradnjom stambenih vila. Očuvana dokumentacija o autorima projekata je oskudna, ali se zna da su u izvedbi objekata na Crnom Vrh u učestvovali Mate Bajlon, Franjo Lavrenčić i Bruno Tartalja, slovenački arhitekti Danilo Kocijan i Franc Novak, i zagrebački arhitekta Stjepan Planić.⁴⁶⁶ Bruno Tartalja je dobitnik III nagrade na konkursu u sklopu kojeg je razradio stambenu koloniju Crni vrh kroz rešenja jednorodničkih i višerodničkih kuća. Slovenski arhitekti Danilo Kocijan i Franc Novak na konkursu su također osvojili III nagradu sa izuzetno kvalitetno razrađenim tipovima porodičnih kuća. Zagrebački arhitekta Jovan Korka, Đorđe Krekić i Đorđe Kiverov su dobitnici II nagrade na konkursu za rešenje stambenog naselja Crni vrh. Jedan od učesnika konkursa je bio i Zdenko Stržić koji je prema rečima Predraga Miloševića prenosio savremeni nemački pristup nove arhitekture.⁴⁶⁷ Između 1933. godine i početka Drugog svjetskog rata, samo u Kranjčevićevoj ulici su bili izgrađeni gotovo svi predviđeni individualni stambeni objekti (urbane vile), dok su u Kalemovoj i drugim ulicama izvedeni samo delovi planom predviđenog naselja.⁴⁶⁸

Vile Kosić, Bajlon, Kofler, Golubović, Osmandija, Sijaskijević, Corn, Latal-Danon, Mihajlović, Smiljanić, Perinović i Murko građene su na padini terasasto se spuštajući i poštujući pravo na pogled. Jednostavne bele kubične mase dekorirane isključivo otvorima orijentisane su prema dvorištima i manjim vrtovima u sklopu parcela, sa istaknutim deniveliranjem u kompoziciji masa kreirajući prostore za krovne terase poslednjih nivoa (ilustracija 27).⁴⁶⁹

⁴⁶³ Sigfried Giedion, *Space, Time and Architecture – The Growth of A New Tradition* (Cambridge: Harvard University Press, 1954), 579.

⁴⁶⁴ Adrian Forty, "Words and Buildings" u *A Vocabulary of Modern Architecture* (London: Thames&Hudson, 2000.), 19.

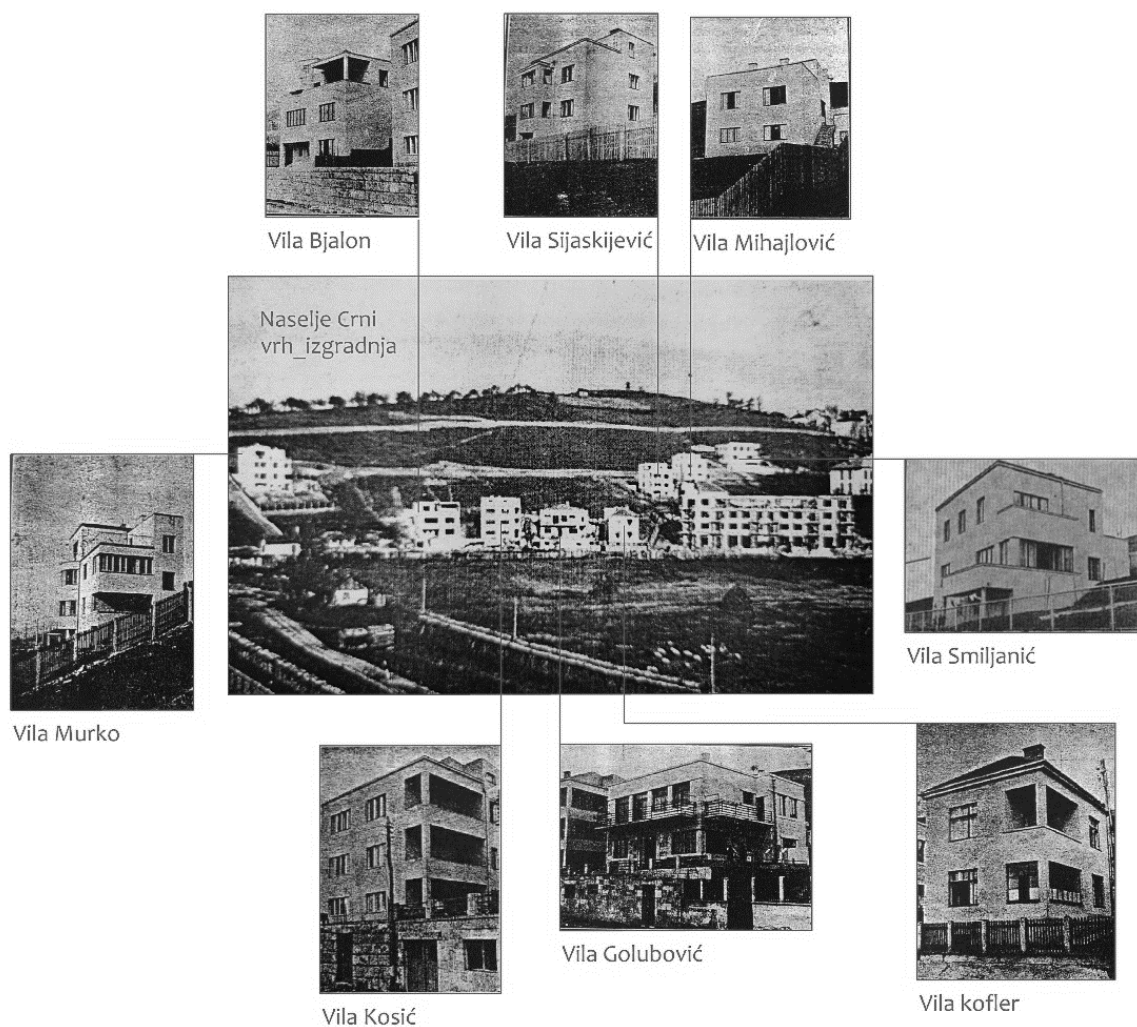
⁴⁶⁵ Predrag Milošević, *Arhitektura u Kraljevini Jugoslaviji Jugoslaviji - Sarajevo 1918-1941.*, 125.

⁴⁶⁶ Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika BiH, Građevinska celina – Stambeno naselje Crni Vrh u Sarajevu. (Sarajevo: Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika BiH, 28.03.2012.) Preuzeto 10.11.2020. sa http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=3374

⁴⁶⁷ Predrag Milošević, *Arhitektura u Kraljevini Jugoslaviji Jugoslaviji - Sarajevo 1918-1941.*, 125.

⁴⁶⁸ "Građevinska celina – Stambeno naselje Crni Vrh u Sarajevu", Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika BiH, (28.03.2012.), preuzeto 10.11.2020. sa http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=3374

⁴⁶⁹ Predrag Milošević, "Arhitekt Mate Baylon! Njegova arhitektura do početka Drugog svjetskog rata," *Arhitektura između umjetnosti i tržišta*, Predrag Milošević, ur., ARH - časopis za arhitekturu, urbanizam i oblikovanje, (1991): 60-62.

Ilustracija 27 Naselje Crni vrh nakon 1933. godine, ilustracija autora prema dokumentaciji iz Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH za naselje Crni Vrh u Sarajevu, autor ilustracije: Lejla Kabrović Handžić, 2021. godine.

Vile modernizma u Sarajevu iako građene po unapred zadatim principima u težnji ka modernističkom idealu smisljeno su postavljane u svoju okolinu, često prirodu, poštujući ambijent u koji se interpoliraju sa fokusom na lepe poglede kojima Sarajevo obiluje. Vile su projektovani poznati sarajevski arhitekti na osnovu detaljnih studija i kvalitetno razrađenih unutrašnjih dispozicija. Nameštaj je bio praktičan i udoban, prilagođen potrebama stanara.⁴⁷⁰ Oblast stanovanja, organizacije stana, odnos sredine i svakodnevnice i njihov uticaj na razvoj stana u prvoj polovini 20. veka posebno je izučavao arhitekta Mate Bajlon. Važna je njegova ostavština porodičnih kuća i vila kao i idejnih projekata koji svedoče razvoju stambenog standarda i kvalitete života. "Za vreme studija stambena kuća Adolfa Losa u Beču iz 1910. godine (kuća Štajner) dala mi je podsticaj za istraživanja u vezi sa rešavanjem stambenih prostora. [...] shvatio sam da su u rešavanju prostora za stanovanje neophodna temeljna istraživanja. Takav stav postao je deo mog rada, [...]."⁴⁷¹ Mate Bajlon je Bečku visoko tehničku školu završio 1926. godine, nakon čega je godinu dana radio u ateljeu arhitekta Klemensa Holcmajstera (Clemens Holtzmeister), rukovodioca majstorskih škola na Likovnoj akademiji u Beču. U Sarajevo se vraća 1928. godine kada počinje da radi u građevinskom odeljenju Direkcije državnih željeznica, nakon čega počinje raditi u Gradskoj upravi kao gradski arhitekta sve do 1941. godine.⁴⁷² "Porodične kuće arhitekta Bajlona po mnogo čemu su pionirske građevine sarajevske Moderne. Prve spojene prozore, prvi ravni krov, drvo-cement kojim je pokrivena i njegova sopstvena kuća, sve je to prvi put u Sarajevu

⁴⁷⁰ Predrag Milošević, *Arhitektura u Kraljevini Jugoslaviji Jugoslaviji - Sarajevo 1918-1941*, 105.

⁴⁷¹ Predrag Milošević, *Mate Bajlon, arhitekta 1903-1995* (Beograd: Zadužbina Andrejević, 2001), 75.

⁴⁷² Ibid., 289-290.

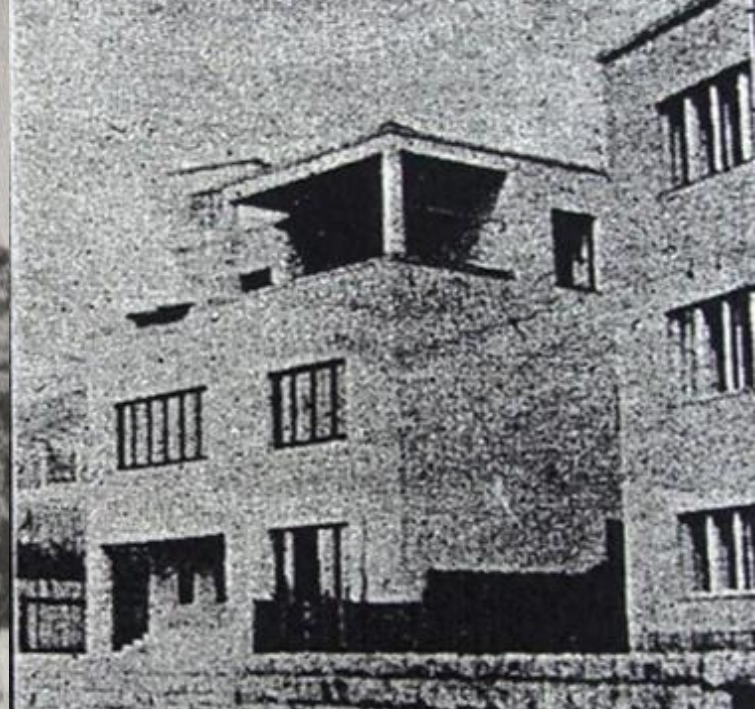
*primenio ovaj arhitekta.*⁴⁷³ Nakon rata Mate Bajlon je živio i radio u Beogradu kao profesor na Arhitektonskom fakultetu gde je osnovao postdiplomski studij o stanovanju.⁴⁷⁴

Odabrani predstavnici modernizma Belog perioda u Sarajevu su vila Bajlon istaknutog arhitekta Mate Bajlona i vila Perinović, arhitekta Stjepana Planića, kao primer prelaznog tipa. Navedene vile će detaljno biti prikazane u poglavlju 6.1.1. Studija slučaja: VILA BAJLON i 6.1.2. Studija slučaja: VILA PERINOVIĆ. U sklopu studija slučaja će biti prikazane i ostale urbane vile koje pripadaju zadatom okviru.

.....
⁴⁷³ Ibid., 117.

⁴⁷⁴ Predrag Milošević, "Sarajevska moderna i jugoslovenska savremena arhitektura, intervju sa Mate Bajlonom," *ARH - časopis za arhitekturu, urbanizam i oblikovanje*, (1991): 34-35.

6.1.1. Studija slučaja: VILA BAJLON

Slika 15 Izvorni izgled vile Bajlon, iz arhive Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH, januar 2021. godine.

	Opis
Trenutni naziv:	Vila Bajlon
Naziv ulice:	Krančevićeva 28., Gorica
Općina:	Centar
Grad:	Sarajevo, 71 000
Država:	Bosna i Hercegovina
Katastarska čestica:	979/1, 979/2, 979/3
Reference na topografsku mrežu:	43.859100, 18.403847 https://www.google.com/maps/@43.8591,18.4032998,19z
Procena površine parcele u m ² :	Ukupno 547 m ² , Objekat - 119 m ²
Tipologija:	Urbana vila
Godina izgradnje objekta	1933. godine
Arhitekta:	Mate Bajlon
Dobro zaštićeno:	Da, od strane Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH
Nivo zaštite:	Nacionalni spomenik – ambijentalna celina od marta 2012. godine
Aktivnosti na objektu:	Nadogradnja objekta, izmena forme objekta i krova, obnova fasade, izmena otvora
Uticaj izmena na dobro:	Veliki deo autentičnosti objekta je izgubljen

* Puni dokumentacioni izveštaj se nalazi na kraju rada

BAJLON
VILA
KATALOG
OBJEKTA

Karakter šireg okruženja:

Gravitaciona zona: Poslovna, Stambena - individualno, Stambena - kolektivno, Ugostiteljstvo

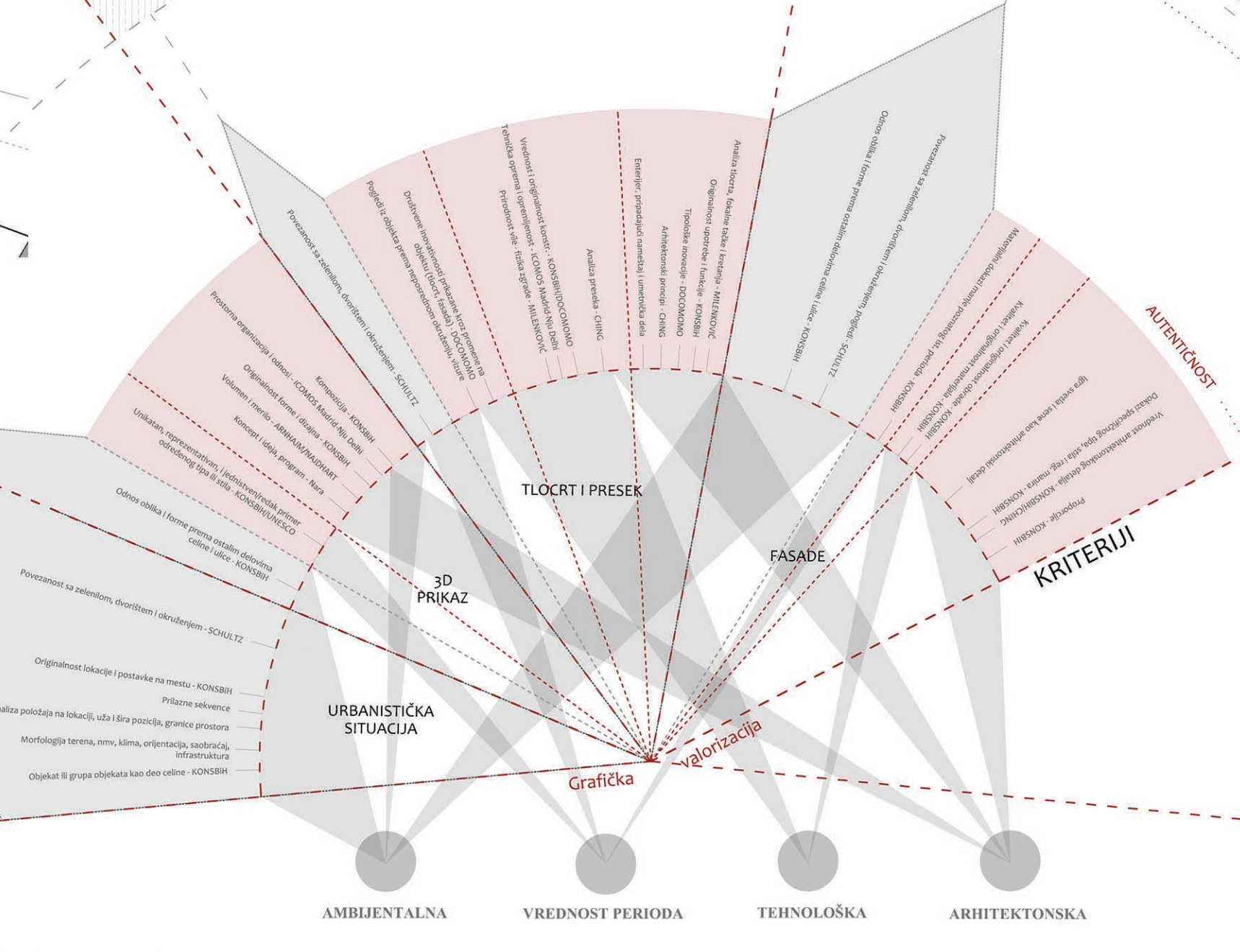
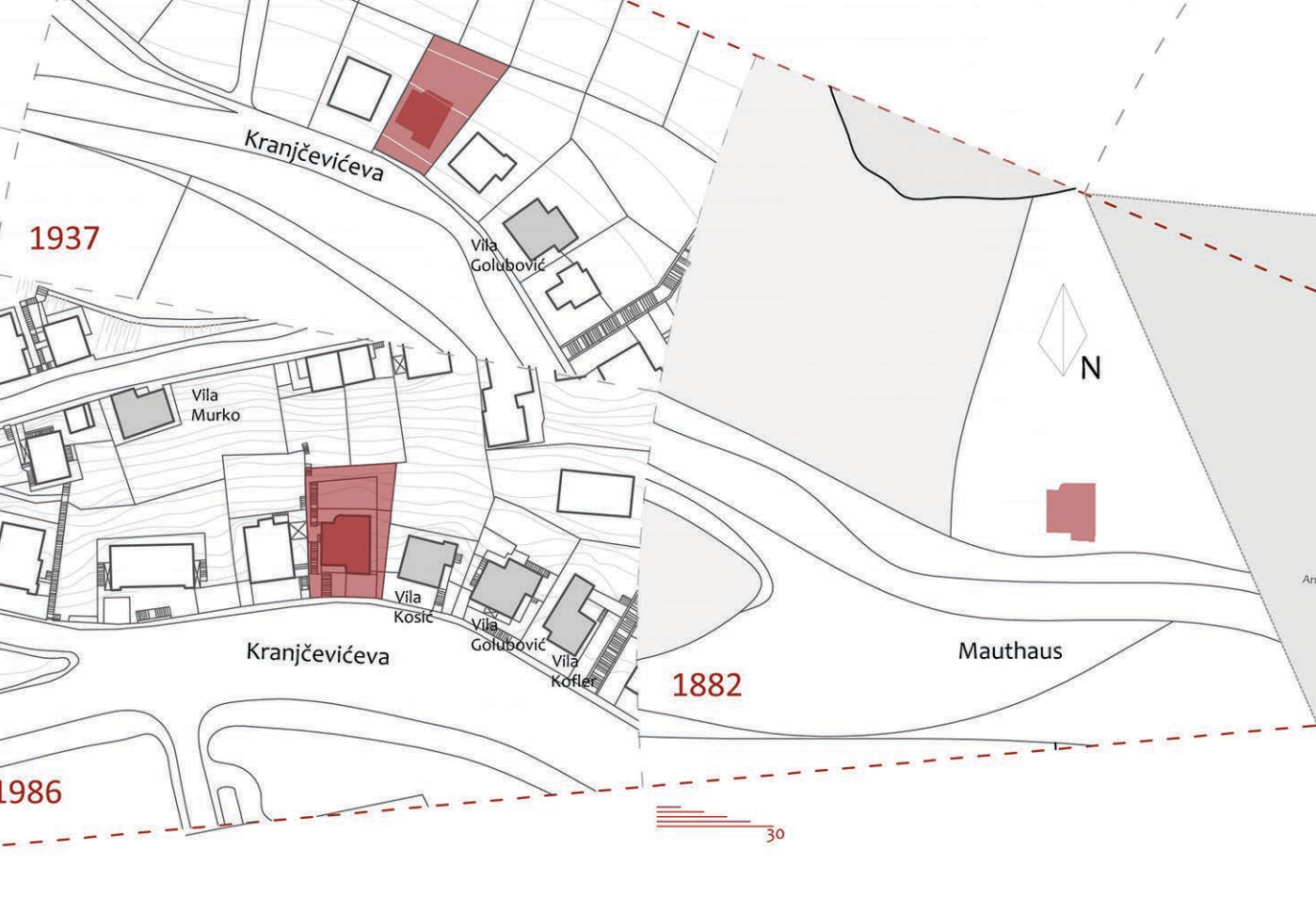
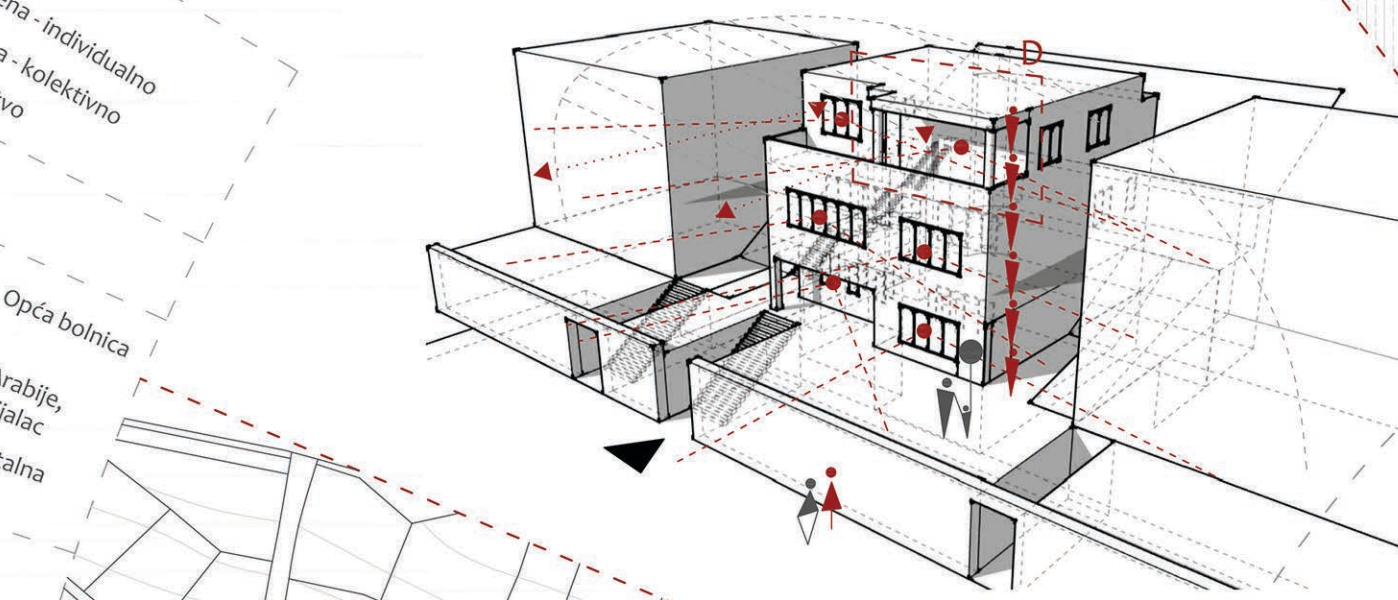
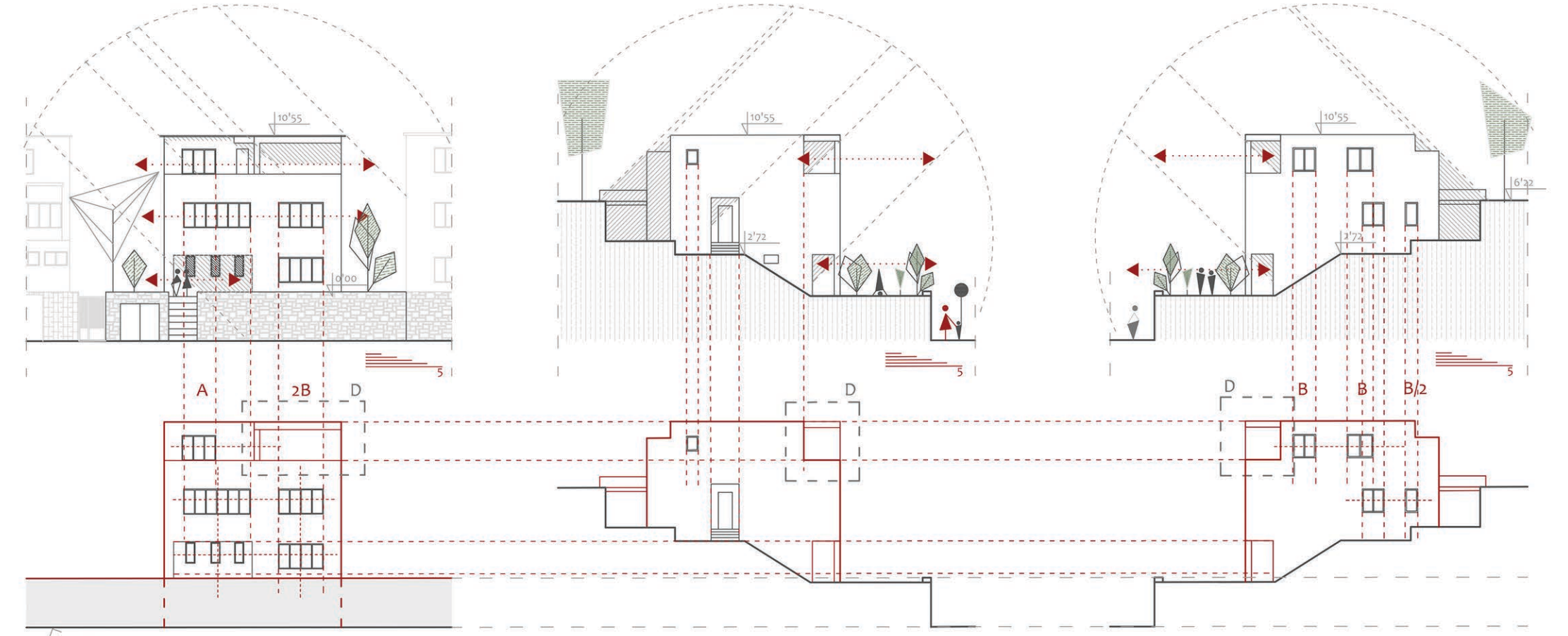
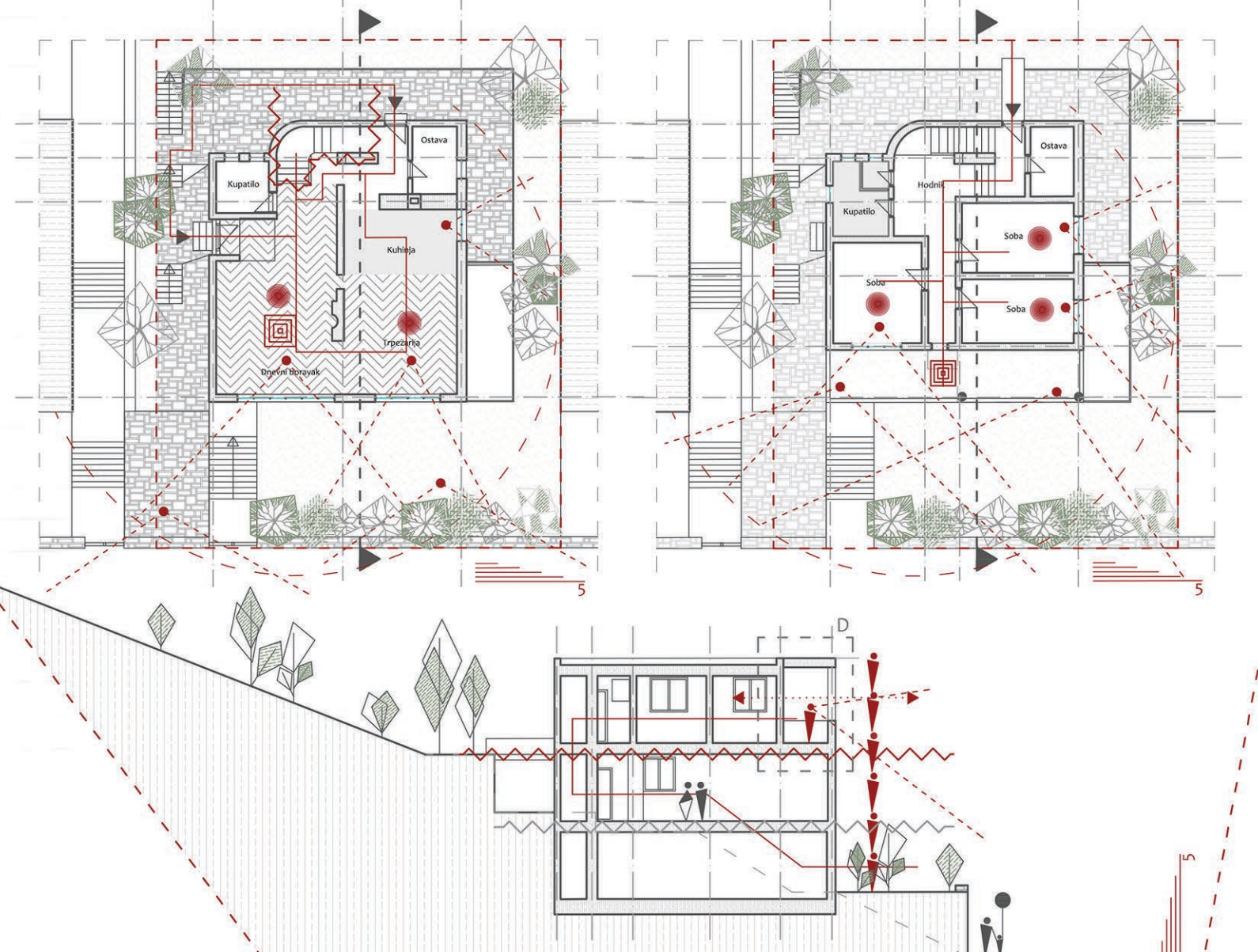
Vizualne i druge poveznice: Marijin dvor, Avaz Twist Tower, Opća bolnica, Abdulah Nakaš, Omladinski hostel "Ferijalac", Zaštićena zona - ambijentalna

Glavni elementi lokacije/markice: Objekt, Dvorište, Vrt, Garaža, Dobro

Fizičko stanje očuvanosti lokacije/markice: Nema izmena na lokaciji/markici

Važne izmene na lokaciji/markici nastale tokom vremena:

1937, 1882, 1986, 2022

INTEGRITET

Arhitekta: Mate Bajlon

God. Izgradnje: 1933.

Funkcija: Individualno stanovanje

Tipologija: Urbana Vila

Kvadratura: Stilska pripadnost, Kompozicijal forma

Stilska pripadnost: Objekat - 110 m², Ukupno 343 m², Modernizam

Kompozicijal forma: Kubičnost forme, Razrušenost, Ravni krov, Istickanje skeleta, Probojne trake

Tipološki elementi: Otvoreni plan, Spramno-pobela javno-privatno, Javni wc + Kupatilo, Radna soba, Garaža, Terasa, Dvorište, Vrt

Konstrukcija: AB skeletna

Materijalizacija: Cementni malter, baze boje

Fizičko stanje očuvanosti: Objekt - dobro, Lokacije - dobro

Metode zaštite: Konzervacija, Restauracija, Adaptacija

Integritet: Objekt - u potpunosti narušen, Lokacije - delimično narušen

Važne izmene na objektu nastale tokom vremena: Nadogradnja sprata, Izmjena krova, Obnova fasade, Izmjena otvora

Utjecaj izmena na dobro: Narušena autentičnost objekta

Nivo zaštite: Nacionalni spomenik - ambijentalna celina

Datum odluke: 26. do 28. marta 2012. god

Zaštićeno od strane: Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH

Autentičnost: U potpunosti izmenjeno

Vila Bajlon, zatečeno stanje iz arhive autora: Lejla Kahrović Handžić, mart 2022. godine.

Ilustracija 28. Katalog objekta, studija slučaja, Vila Bajlon, autor ilustracije: Lejla Kahrović Handžić, 2023. godine.

6.1.1.1. AUTENTIČNOST *_studija slučaja: Vila BAJLON*

Izvorna vila Bajlon je predstavljala vilu jednostavne bele kubične mase dekorisane otvorima orijentisanim prema dvorištima i u pozadini prema vrtu, sa istaknutim deniveliranjem u kompoziciji masa kreirajući prostor za krovnu terasu poslednjeg nivoa u duhu modernizma. U cilju analiziranja autentičnosti objekta analizirani su svi izvorni elementi kroz analitički pregled grafičke valorizacije prikazan u katalogu objekta (ilustracija 28.). Neophodno je bilo detaljno prikazati izvorno stanje i kroz analizu vrednosti objekta proveriti autentičnost svih elemenata po kriterijima. Za vilu Bajlon kao temelj za analizu poslužila je dokumentacija iz Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika (skice) i knjiga Milošević, Predrag. *Mate Bajlon, arhitekta 1903-1995*. Beograd: Zadužbina Andrejević, 2001. Međutim neophodna je bila provera i detaljno snimanje zatečenog stanja na terenu, kao i dodatna analiza izvornih elemenata, obzirom da je izgubljen veliki deo autentičnosti objekta.

Elementi identifikiranja modernizma kroz teorije prikazane u glavi II. Identifikacija modernizma na primeru vile Bajlon se očituju kroz nove konstruktivne elemente, krovnu terasu, horizontalne trakaste prozore, otvoreni plan, tretiranje enterijera kao jedinstvenog prostora, ekstremnu pojednostavljenost, jednostavne i neprekinute površine, redukciju forme na najjednostavniju geometriju, asimetrični balans, potpunu lišenost nasleđenih elemenata, sistemsko odbacivanje dokrisanja, fokusiranje na potrebe korisnika i funkcionalnu podelu prostora. Navedeni elementi će dalje biti detaljnije elaborirani kroz analizu urbanističke situacije i postavke objekta na licu mesta, kroz volumenske analize i detaljne preglede nacрта (tlocrta i preseka).

Date postavke terena su značajno uticale na koncept objekta, vila je izgrađena na strmom terenu orijentisana niz padinu prema jugu. "[...] u kući su postignute kontinuirane kružne veze, izolacija od ulica, uključjenje vrta u intiman porodičan život preko malog mosta, kao i potpuna izolacija gornje etaže od života ulice ostvarena terasom pruženom uzduž preko uličnog fronta."⁴⁷⁵ Također Bajlon je dizajnirao celokupan enterijer i elemente nameštaja.⁴⁷⁶ Dekorativni arhitektonski elementi vile su kompozicioni odnos punih i praznih ploha. Upotreba novih materijala i novog sistema gradnje omogućuje kreiranje forme i volumena ravnih ploha i ravnog krova bez tradicionalne dekoracije. Izražajnost vile je zasnovana na proporcijским odnosima kubusa oživljenih ritmičkim rasporedom otvora i suprotstavljanjem zatvorenih i otvorenih kubusa. Terasa na poslednjem spratu predstavlja praznu kocku omeđenih ivica armirano-betonskim štapovima i pločom. Otvori na fasadi dodatno razbijaju ravnu plohu čineći time dekoraciju na fasadi zajedno sa uvučenim elementima prizemlja i poslednje etaže. Grafička valorizacija fasade prikazana na katalogu objekta pokazala je skladne proporcijske odnose frontalne fasade, otvora sa dodatnim detaljima uvučenih elemenata prizemlja i poslednjeg sprata (ilustracija 28.). Prozorski otvori se sastoje od 3, 4 ili 6 otvora u nizu sa većim pauzama između otvora. Bočne fasade su skromnije dekorisane u odnosu na udaljenost susednih objekata. Specifičan arhitektonski detalj predstavlja terasu poslednje etaže koja skladno parira uvučenom delu prizemlja. Igra svetla i sene je dodatno naglašena na uvučenom delu prizemlja koji prati prilaznu sekvencu koja završava sa uvlačenje ulazne partije prizemnog dela objekta kao dodatni dekorativni deo. Mate Bajlon je u vili uspio postići kontinuirane kružne veze, izolaciju od ulice i uključjenje vrta u intiman porodični život. Na grafičkoj valorizaciji tlocrta jasno se vidi kružna veza i povezanost objekta sa neposrednim okruženjem. Tlocrt je projektovan prema savremenim principima povezivanja prostora u jedinstven otvoreni plan. Vila Bajlon je jednoosno orijetisana kada su u pitanju fokusi vizura, tako da je akcenat na frontalnoj fasadi, pogledu ka prednjem dvorištu i Kranjčevićevoj ulici. Objekat je spratno podeljen na dve zone, intimni i javni deo. Također u ovom projektu uvedena je i treća zona, poslovna. U delu suterena smeštena je garaža i atelje koji je unutrašnjim stepeništem povezan sa prizemljem. Također je izveden i propusnik za ekonomski deo kuće. Prostorni i arhitektonski fokus kuće je dnevni boravak naglašen kroz otvoreni plan i terasa prvog sprata. Vila Bajlon je posedovala izuzetne arhitektonske vrednosti originalnosti koncepta, nove i nadograđene upotrebe i funkcije, specifičnih arhitektonskih principa i detalja. Prostorna organizacija, kompozicija, originalnost forme i dizajna predhodno opisane svrstavaju vilu Bajlon u jednu od najznačajnijih ostvarenja Belog perioda. Vila

475 Mate Bajlon, citiran u Predrag Milošević, *Arhitektura u Kraljevini Jugoslaviji Jugoslaviji - Sarajevo 1918-1941*, 107.

476 Predrag Milošević, *Mate Bajlon, arhitekta 1903-1995* (Beograd: Zadužbina Andrejević, 2001), 91.

predstavlja i delo manje poznatog istorijskog perioda obzirom da se radi o prvoj polovini 20. veka o kojem u arhitektonskim krugovima Sarajeva ima malo literaturnih, arhivskih izvora i dostupnih informacija. Vila Bajlon predstavljala je jedinstven primer određenog tipa ili stila, međutim gubitkom autentičnosti jako malo navedenih vrednosti vila danas poseduje.

Prema **kriterijima opisne valorizacije** integralne metodologije vila poseduje kanonsku vrednost uticaja na druga dela i arhitekta, te predstavlja superiorno delo arhitekture i delo poznatog arhitekta sarajevskog modernizma. Vila Bajlon predstavlja master delo graditelja i jednu od najpoznatijih vila arhitekta Mate Bajlona. Mate Bajlon, rođen 03.02.1903. godine, jedan je od najpoznatijih arhitekata sarajevskog modernizma. Gimnaziju je završio 1921. godine u Zadru, a 1926. godine Visoku tehničku školu u Beču. Kroz školovanje i istraživanje razvijao je svoju arhitektonsku zamisao počevši od tradicionalne dalmatinske arhitekture, preko ekspresionizma do modernog pristupa projektovanju. Misaoni osnov na kojem je bazirano kreativno delovanje arhitekta Mate Bajlona, izraženo kroz specifičan prostorni program, ostalo je dosljedno losovskom uticaju nastalom i razvijenom još iz studentskih dana. Također vila predstavlja svedočanstvo karakterističnog životnog stila u specifičnom vremenskom periodu kada su arhitekti kroz realizacije urbanih vila pokušavali promovisati novi unapređeni i kvalitetniji stil života.

Prema rečima Bajlona *"Na žalost, i ova kuća je posleratnim adaptacijama doživela žalosnu sudbinu pretvaranjem u tri odvojena stana."*⁴⁷⁷ Sa aspekta analize autentičnosti vila je izgubila veliki deo autentičnosti. Objekat je renoviran, adaptiran i nadograđen tako da je poslednja etaža zatvorena i pokrivena dvovodnim krovom čime su sve vrednosti izvornog izgubljene. Ovom intervencijom objekat je u izgubio autentičnu kubističku formu i arhitektonski detalj krovne terase. Dodavanje kosog krova je u potpunosti kontradiktorno sa arhitektonskim principima koji karakterišu izvorni izgled objekta čime je autentičnost izvornog izgleda dodatno narušena. Bela boja fasade karakteristična za modernizma odnosno "Beli period" u Sarajevu je narušena renoviranjem objekta i izmenom boje u jarku rozu. Uvučeni prizemni deo je delomično zatvoren staklenim i pvc elementima čime je narušena kompoziciona ravnoteža forme frontalne fasade kubističke kocke dekorisane uvučenim delovima čineći objekat neprepoznatljivim u odnosu na izvorno stanje.

.....
⁴⁷⁷ "Dokumentacija Mate Bajlon" u Predrag Milošević, *Mate Bajlon, arhitekta 1903-1995* (Beograd: Zadužbina Andrejević, 2001).

6.1.1.2. INTEGRITET_ studija slučaja: Vila BAJLON

Slika 16 Vila Bajlon, zatečeno stanje 2022. godine, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, mart 2022. godine.

	Opis
<i>Lokacija:</i>	Ulica Kranjčevićeva, br. 28., Gorica, Centar, Sarajevo, BiH
<i>Karakter užje lokacije:</i>	Individualno i kolektivno stambeno naselje - Ulice Kalemova, Omera Stupca, Avde Jabučice, Antuna Hangije Poslovna zona – Ulice Kranjčevićeva i Tešanjaska
<i>Karakter šire zone:</i>	Stambena i poslovna zona: individualnog, kolektivnog stanovanja i ugostiteljstva. Nedaleko od lokacije nalaze se i drugi vredni primeri urbanih vila Crnoga vrha.
<i>Gravitaciona zona:</i>	Poslovni centar grada – Marijin dvor
<i>Trenutna upotreba šireg kruguženja/ zone:</i>	Izborna – stambena: individualno i kolektivno stanovanje
<i>Fizičko stanje očuvanosti okruženja:</i>	Dobro, razvijeno i uređeno prema individualnim potrebama vlasnika
<i>Glavni elementi lokacije/ markice:</i>	Markica se nalazi na izrazito strmom terenu. Objekat je uvučen u odnosu na prilaznu ulicu pred-dvorištem koje se prostire iznad garažnih prostora. Objekat zauzima površinu od 119 m ² ostavljajući slobodnu površinu sa obe strane objekta na kojima se nalaze dvorišta i vanjske uređene vertikalne komunikacije. Iznad objekta se nalazi vrt kojem se pristupa preko pasarele iz spratnog dela objekta.

* Puni dokumentacioni izveštaj se nalazi na kraju rada

Kroz urbanu transformaciju prikazanu u katalogu objekta (ilustracija 28.) jasno se vidi početak razvoja zone u periodu između dva svetska rata. Veći deo vila je izgrađen u periodu do Drugog svetskog rata, nakon čega je u socijalističkoj Jugoslaviji nastavljen razvoj zone u smeru izgradnje većih stambenih objekata kolektivnog stanovanja.

Vila Bajlon je predstavljala vredan i jedinstven primer vile modernističkog izraza. Međutim vila Bajlon je ujedno i objekat koji je najviše izmenjen u odnosu na izvorno stanje. Od Drugog svetskog rata do danas vila je u potpuno degradirana, gde je nepovratno narušeno izvorno stanje kao i celovitost i integritet vile. Zbog neadekvatne adaptacije i nadogradnje objekta, u potpunosti je izgubljen izvorni izgled vile iz 1933. godine. Također susedni objekat vile Kosić, koja se nalazila istočno od vile Bajlon, je srušen zbog izgradnje objekta 2011. godine u duhu istoricizma, predstavljajući lažno istorijsko. Ovim aktivnostima je dodatno narušen integritet vile Bajlon. Zbog predhodno navedenih aktivnosti narušavanja integriteta vila je izgubila ambijentalne vrednosti nenarušenog izvornog stanja, celovitost i fizički integritet, kompaktnost, homogenost i zaokruženost u kontekstu.

6.1.1.3. ZAŠTITA I OČUVANJE_studija slučaja : Vila BAJLON

Ilustracija 29 Zatečeni izgled vile Bajlon, ilustracija izmena na objektu koje su uticale na gubitak autentičnosti, autor ilustracije: Lejla Kabrović Handžić, 2022. godine.

Na osnovu prethodno istaknutih vrednosti i analize autentičnosti i integriteta predlažu se sledeće mere za zaštitu i očuvanje vile Bajlon:

- U cilju zaštite i očuvanja vile i vraćanja autentičnih elemenata neophodno je vratiti objekat u stanje pre adaptacije i nadogradnje objekta, a sve na osnovu izvorne dokumentacije; /idealizovani scenarij/:
  - Uklanjanje nadograđenog dela na poslednjoj etaži,
  - Uklanjanje dvovodnog krova i vraćanje autentičnog ravnog krova na jednom delu poslednje etaže;
  - Restauracija fasade, vraćanje karakteristične bele boje fasade;
  - Otvaranje dela prizemlja prema izvornoj dokumentaciji;
  - Izmena otvora u skladu sa izvornim drvenim otvorima autentične raspodele;
- U cilju prenosa značenja i značaja vile Bajlon neophodno je prikazati vrednosti vile koje je posedovala u autentičnom obliku /realni scenarij/:
  - Educiranje vlasnika objekta o vrednostima istog i zakonskim okvirima u cilju sprečavanja neadekvatnih intervencija (ukoliko je objekat nacionalni spomenik);
  - Očuvanje izvorne funkcije;
  - Isticanje info table u vidu kataloga objekta prikazanog u delu autentičnost_studija slučaja_vila Bajlon;
  - Uključenje vile Bajlon u edukativne rute (stručna i šira javnost);
  - Uključenje vile Bajlon u turističke rute (modernizam u Sarajevu);

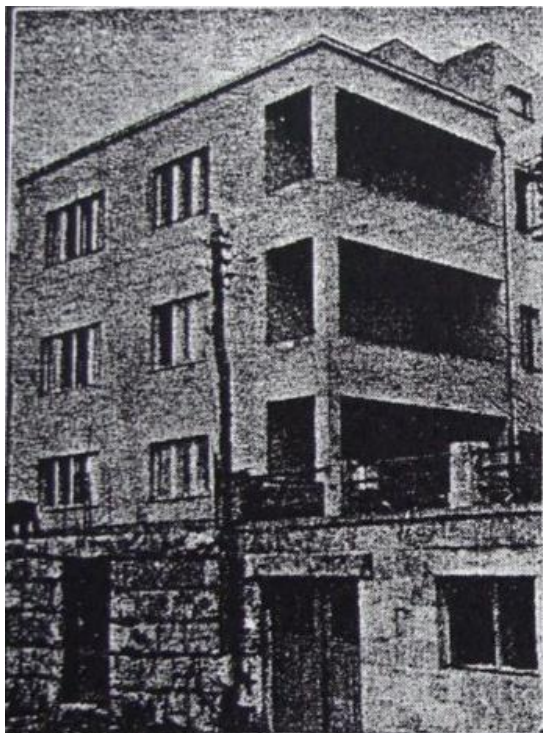
6.1.1.4. Pregled vila koje pripadaju modernizmu

Za studiju slučaja odabrana je vila Bajlon kao istaknuti predstavnik modernizma, ali i zbog najveće destrukcije autentičnosti u odnosu na sve ostale vile, a sve u cilju isticanja važnosti identifikacije i vrednovanja nasleđa Belog perioda u Sarajevu. Ostale vile koje pripadaju stilskom izrazu vile Bajlon će biti detaljnije prikazane u nastavku.

Tabela 11 Hronološki spisak urbanih vila koje pripadaju stilskom izrazu vile Bajlon, autor tabele: Lejla Kabrović Handžić, 2022. godine.

		1930
1930	Vila Kosić Vila Markezića, Corn	
1931	Vila Jelavić, Mate Bajlon	
1932	Vila Cvitković, Mate Bajlon	
1933	Vila Bajlon, Mate Bajlon	
1932-1934	Vila Kušan, Mate Bajlon	
1932-1934	Vila Mandić, Mate Bajlon	
1932-1934	Vila Bokonjić, Mate Bajlon	
1933-1934	Vila Smiljanić Vila Osmandija Vila Sijaskijević, ing. Viktora Sijaskijevića Vila Radulović, Dušan Smiljanić Vila Deljanin, Branko Bunić Vila Murko	
1934	Vila Svrzo, Branko Bunić	
1934	Vila Šarac, Isidor Rajs	
1936	Vila Hrisafović, Svetislav Hrisafović Vila Mihajlović	
		1940
1940	Vila Ćorović, Isidor Rajs	
		1950

Vila Kosić

Slika 17 Izvorni izgled vile Kosić, preuzeto iz dokumentacije Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH;

Slika 18 Zatečeno stanje na lokaciji vile Kosić, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, april 2022. godine.

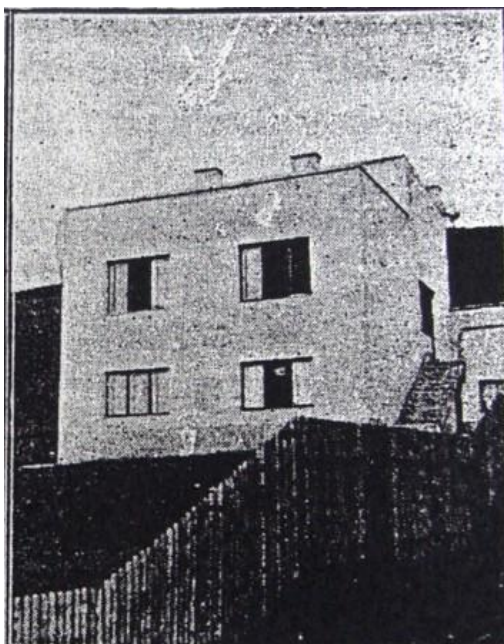
Vila Kosić je građena 1930. godine u nizu slobodnostojećih vila u Kranjčevićevoj ulici. Nalazi se između vile Bajlon levo i vile Golubović desno. Po spratnosti je viša od susednih objekata, ističe se kubističkom formom sa velikom krovnom terasom. Punoća forme je olakšana arhitektonskim detaljnima praznih masa balkonskog niza na desnom delu objekta. Upotreba nove konstrukcije je istaknuta vidljivim skeletnim sistemom kao kontrastom punim plohama ostatka objekta. Forma je reducirana na najjednostavniju geometriju sa asimetričnim balansom potpuno lišena nasleđenih elemenata. Prozori u ujednačenom ritmu od četiri prozora unutar jednog niza pravilno ponavljani kroz etaže zajedno sa punoćom forme i visinom objekta daju osećaj stambene zgrade pre nego urbane vile. Na ilustraciji 27. se može najbolje videti visinska dominacija vile Kosić.

Nakon 1995. godine vrlo dobro očuvana vila Kosić je srušena. Na njenom mestu je izgrađen objekat neprikladnog arhitektonskog rečnika. Također izvršena je neadekvatna transformacija okolnih objekata koja a pokazuje visok stepen neznanja i nesenzibilnosti projekatana. "*Oblikovanje i bromatska obrada samoposluge i hotela u Kranjčevićevoj ulici zapadno u odnosu na nekadašnju vilu Kosić su izrazito degradirajući.*"⁴⁷⁸

⁴⁷⁸ Adi Ćorović, Obralić, Ahmed. *Razvoj graditeljske misli u Bosni i Hercegovini tokom prve polovine xx vijeka.* (Sarajevo: Dobra knjiga, 2021.), 155.

Vila Markezić – Corn

*Slika 19 Izvorni izgled vile Corn, preuzeto iz dokumentacije Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH;
Slika 20 Zatečeno stanje vile Corn, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, april 2019. godine.*

Vila Ive Markezića, Corn, jedna je od najpoznatijih vila u Sarajevu upravo zbog borbe građana, stanara ulice Kalemova, protiv rušenja ovog objekta. Objekat je izgrađen tridesetih godina 20. veka zajedno sa ostalim vilama modernističkog naselja Crni vrh.

Vila je građena u duhu modernizma, jednostavne geometrije, čistih linija, prozorskog niza od tri otvora, neornamentiranja i bele boje. Jednostavan kubistički volumen razbijen je završnom etažom koja se kaskadno spušta na pola objekta i kojom se omogućava izlazak na krovnu terasu odakle su pruža predivan pogled prema Sarajevskoj dolini. Severno, istočno i zapadno vila je skrivena od pogleda punim plohama sa minijaturnim otvorima. Zapadno i istočno se nalazi dvorišni deo, zapadnom se pristupa iz ulice Kalemova bočnim stepeništem ili iz suterenskog dela objekta ispod stepeništa, dok se istočnom dvorištu pristupa preko suterenskog dela objekta bočnim izlazom na istočnoj fasadi. Vila je jednoosno orijentisana i otvorena ka jugu i vanjskom vrtu ispred objekta koji se kaskadno spušta niz padinu.

Trenutno fizičko stanje vile je ruševno, čemu doprinosi urušenost krova zbog čega je unutrašnjost direktno izložena negativnom uticaju vremena i atmosferilija. Zbog odluke Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika da istu uvrsti na LNS BiH prve kategorije objekat je sačuvan od rušenja međutim prepušten daljem propadanju. Prema uvidu u projektnu dokumentaciju arhitektonskog biroa Neufeld-Bradic Architecture⁴⁷⁹ u Sarajevu možemo zaključiti da je investitor zajedno sa arhitektima navedenog biroa odlučio zadržati izvorni objekat i pristupiti zaštiti i očuvanju objekta u cilju očuvanja ambijentalnih vrednosti ulice Kalemova. Vila će biti rekonstruisana i adaptirana prema savremenim potrebama.⁴⁸⁰ Južno i zapadno od objekta niz padinu dodaje se staklena konstrukcija kao produžena ruka objekta. Južna fasada objekta prema projektu je delomično izmenjena, prozori suterena su zamenjeni portalima pune visine za razliku od izvorno klasičnih parapetnih otvora. Zapadni deo gornjeg dvorišta je produžen za potrebe jednog parking mjesta, dok je donji deo dvorišta i spoj sa vrtom interpoliran novim kaskadno postavljenim staklenim elementima. Ono što je pohvalno jeste poštovanje izvornog izgleda severne i istočne fasade koje su vidljive iz ambijenta i čija autentičnost je zadržana sa izmenom materijalizacije krovne obloge.

.....
479 Za detaljniji uvid u projekat rekonstrukcije i interpolacije vile Corn. Vidi: Facebook stranica NB Atelier, Facebook preuzeto 20.06.2022. godine sa: <https://www.facebook.com/HarisBrdic/photos/1821639311373641> Vidi: Projekat vile Corn, "Villa Corn Sarajevo, 2021. Dr. Haris Bradic, Arhitekt" snimljeno 20.05.2021., YouTube video, 1:45. Objavio "Haris Bradic". Preuzeto 20.06.2022. <https://www.youtube.com/watch?v=l5ebpZ6SI-0>

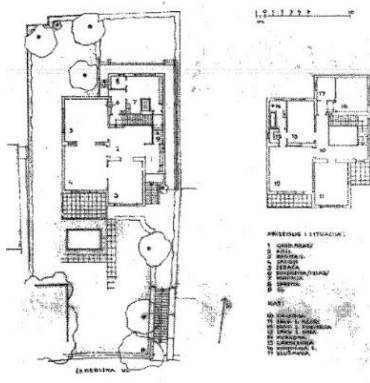
480 Ibid.

Slika 21 Zatečeno stanje na lokaciji vile Corn, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, april 2022. godine.

Vila Jelavić

Slika 22 Izvorni izgled vile Jelavić, Predrag Milošević, *Arhitektura u kraljevini Jugoslaviji - Sarajevo 1918-1941* (Foča: Prosvjeta, 1997.), 214.

Slika 23 Projekat vile Jelavić (ilucrti), Predrag Milošević, Mate Bajlon, *arhitekta 1903-1995* (Beograd: Zadužbina Andrejević, 2001), 87.

Slika 24 Zatečeno stanje vile Jelavić, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, juni 2022. godine.

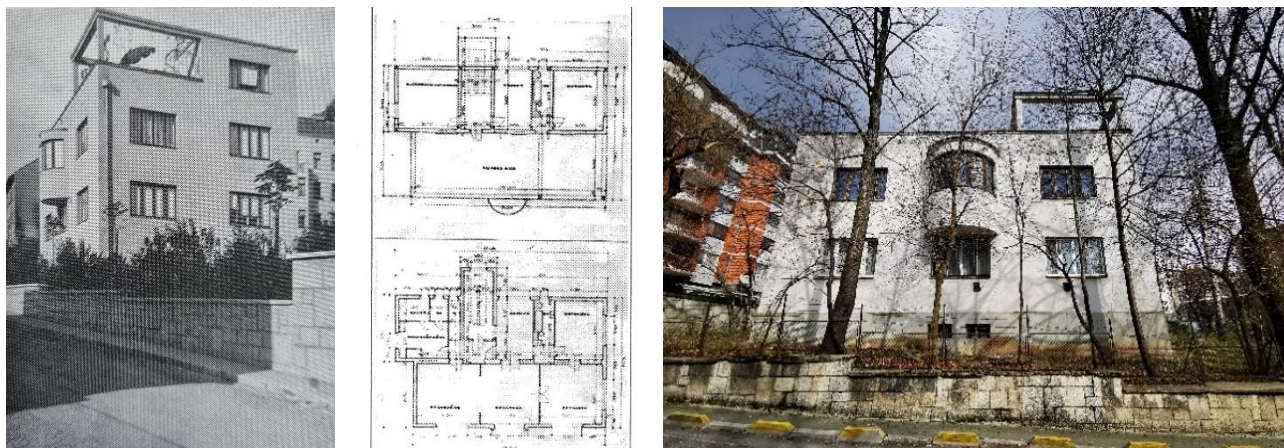
Vila Jelavić je izgrađena 1931. godine prema projektu arhitekta Mate Bajlona u ulici Čemerlina današnja Josipa Štadlera. Dispozicija vile Jelaviće prema rečima Predraga Miloševića je zasnovana na funkcionalnoj asimetriji, formiranjem stambenih prostora bez nepotrebnih komunikacija u cilju kreiranja dnevnih i noćnih zona kao i smeštaj prostora za služavku u noćni deo stana.⁴⁸¹ Arhitekta je vodio računa i o uređenju okoline vile što se jasno čita iz celokupnog opusa vila Mate Bajlona. Vila Jelavić predstavlja vilu koja pripada stilskom izrazu vile Bajlon sa naglaskom na razbijanje kubusa u svim smerovima. Arhitekta kreira razigrani volumen uvlačenjem i izvlačenjem punih i perforiranih ploha prozorskim nizovima od četiri otvora. Prema Miloševiću, Mate Bajlon na ovom objektu uvodi "*prostorni program*" diferencirajući delove osnove i u vertikalnom smislu kreirajući visinski razigrani volumen velikih

⁴⁸¹ Predrag Milošević, *Arhitektura u Kraljevini Jugoslaviji - Sarajevo 1918-1941*, 115.

staklenih površina.⁴⁸² Također vila Jelavić je bila prva u nizu dizajniranih vila u celosti, "*totalni dizajn*".⁴⁸³ Vila je do danas ostala u velikom meri autentična sa izvornim otvorima, materijalizacijom i detaljima na fasadi. Međutim prema rečima Bajlona desile su se izmene ulaznog hola na prizemlju koji je prenamenjen u poslovni prostor čime su narušeni prostorni odnosi unutar objekta.⁴⁸⁴

Vila Cvitković

Slika 25 Izvorni izgled vile Cvitković, Predrag Milošević, *Arhitektura u kraljevini Jugoslaviji - Sarajevo 1918-1941* (Foča: Prosvjeta, 1997.), 214.
 Slika 26 Projekat vile Cvitković (tlorišti), Predrag Milošević, *Arhitektura u kraljevini Jugoslaviji - Sarajevo 1918-1941* (Foča: Prosvjeta, 1997.), 214.
 Slika 27 Zatečeno stanje vile Cvitković, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, april 2020. godine.

Vila Cvitković je izgrađena 1932. godine prema projektu arhitekta Mate Bajlona za investitora Daneta Cvitkovića. Vila se nalazi u centralnom delu grada i predstavlja istaknuto delo poznatog sarajevskog arhitekta modernizma.⁴⁸⁵ Veliki prostor dvorišta i zelenila upotpunjuje sliku gradske vile. Također niz pojedinačnih stambenih objekata u duhu modernizma ulice Rizaha Štitića dodatno naglašavaju lepotu i kvalitet modernizma i vrednosti vile Cvitković. Vila predstavlja novi tip objekta izgrađen u duhu modernizma u kojoj je živio istaknuti revolucionar i narodni heroj Miljenko Cvitković. Gradska vila (*Stadtville*) sa "*Berlinskom sobom*"⁴⁸⁶ predstavlja okosnicu srednjeevropske tradicije stanovanja, po uzoru na Losov *Raumplan*.⁴⁸⁷ Vila se sastoji iz dva stana za dve porodice, gde se stan vlasnika nalazi na prvom spratu kojem pripadaju i dve sobe sa kupatilom i terasom na krovu objekta. Upotreba novih materijala i sistema gradnje omogućuje kreiranje forme i čistog volumena ravnih ploha bez dekoracije. Terasa na poslednjem spratu predstavlja praznu kocku omeđenih ivica armirano-betonskim štapovima koji ističu tektoniku arhitektonskog koncepta. Izražajnost vile je zasnovana na proporcijama i odnosima kubusa oživljenih ritmičkim rasporedom otvora, odnosa volumena i kompozicionih delova celine. Otvori na fasadi dodatno razbijaju ravnu plohu čineći time jedinu dekoraciju na fasadi zajedno sa doksatnim elementom na prvoj etaži. Ovaj arhitektonski detalj nije karakterističan za modernizma, jednako kao što nije ni klasična odrednica doksatne arhitekture. Ovdje se radi o polukružnom doksatnom arhitektonskom detalju sa ugaonim prozorskim nizom, ravnim krovom i ravnim donjim završetkom odmah iznad prozorskog niza prizemlja. Sve vrlo nekarakteristično za doksatnu arhitekturu vernakularnog zbog čega predstavlja specifičan detalj dodatne vrednosti vile Cvitković.

.....
 482 Ibid.

483 Predrag Milošević, *Mate Bajlon, arhitekta 1903-1995* (Beograd: Zadužbina Andrejević, 2001), 88.

484 "Dokumentacija Mate Bajlon" u Predrag Milošević, *Mate Bajlon, arhitekta 1903-1995* (Beograd: Zadužbina Andrejević, 2001).

485 Predrag Milošević, "Arhitekt Mate Bajlon! Njegova arhitektura do početka Drugog svjetskog rata", ARH - časopis za arhitekturu, urbanizam i oblikovanje, Arhitektura između umjetnosti i tržišta, Sarajevo, (1991): 60-62.

486 Berlinska soba – Berliner Zimmer predstavlja proširenje komunikacije, trpezariju ili hol. Vidi: Predrag Milošević, *Arhitektura u kraljevini Jugoslaviji - Sarajevo 1918-1941*, 130. i Predrag Milošević, *Mate Bajlon, arhitekta 1903-1995* (Beograd: Zadužbina Andrejević, 2001), 88.

487 Ibid., 116.

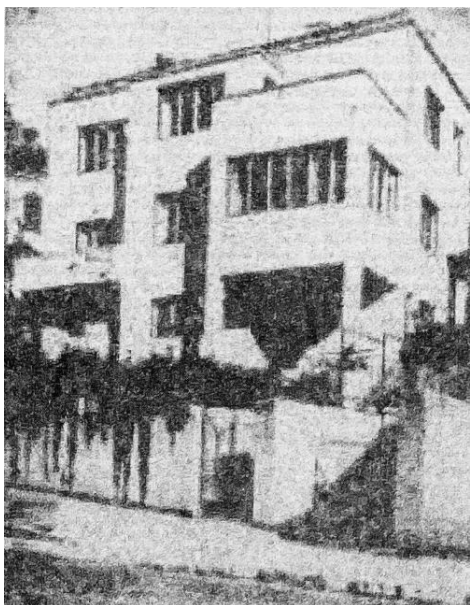

Slika 28 Zatečeno stanje vile Cvitković, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, april 2020. godine.

Vila Cvitković trenutno nije pod nacionalnom zaštitom međutim zbog trenutnog stanja i pozicije u gradu i ulici Rizaha Štetića još uvek je očuvana kao vrlo vredan primer vile modernizma. IKOMOS BiH je u sklopu promocije nasleđa 20. veka objavio brošuru "Arhitektura u mom kvartu"⁴⁸⁸ u kojoj posetioca vodi kroz zonu Koševa sa opisom pojedinačnih objekata uključujući i modernističku vilu Cvitković.

Vila Bokonjić

*Slika 29 Izvorni izgled vile Bokonjić, Arhiva Arhitektonskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu;
Slika 30 Zatečeno stanje vile Bokonjić, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, april 2019. godine.*

Vila Bokonjić je izgrađena 1932-1934. godine prema projektu arhitekta Mate Bajlona. Predstavljaju prvu u nizu vila projektovanih za trojicu sarajevskih lekara (Kušan, Mandić i Bokonjić). Ove tri vile predstavljaju ambijentalnu celinu modernizma Mate Bajlona, koji primenjuje jednake osnovne elemente u cilju sinhronizacije prostora.⁴⁸⁹ Prema rečima Bajlona "U istoj godini izgrađena je i grupacija od tri kuće za trojicu sarajevskih lekara na zajedničkom neparcelisanom zemljištu. [...] ove kuće su zanimljive kao ambijentalno

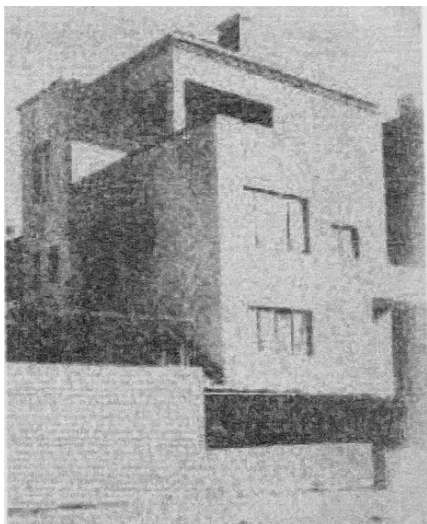
488 "Arhitektura u mom kvartu: šetnja kroz sarajevsku modernu 1918 - 1940.", NK IKOMOS BIH, Federalno ministarstvo kulture i sporta, 2019.

489 Predrag Milošević, *Arhitektura u Kraljevini Jugoslaviji - Sarajevo 1918-1941* (Foča: Prosvjeta, 1997), 107.

rešenje..."⁴⁹⁰ Prema analizi zatečenog stanja, a u odnosu na izvorno (slika 29. i 30.) jasno su vidljive velike izmene koje su narušile autentičnost objekta. Isticanje kubične kompozicije je narušena nadogradnjom doksatnog dela objekta kao i zatvaranjem donjeg dela objekta koji je ležao na stubovima, čime je bila istaknuta skeletna konstrukcija. Ostali delovi objekta kompoziciono su ostali neizmenjeni. Desile su se veće izmene u podelama otvora, nadogradnji nadstrešnice i izmeni frontalnog dvorišnog zida.

Vila Kušan

Slika 31 Izvorni izgled vile Kušan, Predrag Milošević, *Arhitektura u kraljevini Jugoslaviji - Sarajevo 1918-1941* (Foča: Prosjeta, 1997.), 214;
Slika 32 Zatečeno stanje vile Kušan, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, april 2019. godine.

Vila Kušan je izgrađena 1932-1934. godine prema projektu arhitekta Mate Bajlona. Vila predstavlja drugu u nizu vila projektovanih za trojicu sarajevskih lekara (Kušan, Mandić i Bokonjić). Prema rečima Predraga Miloševića vila poseduje kompozicionu zanimljivost, uravnoteženost, plastičnu razruđenost, otvorenost i prozračnost.⁴⁹¹ Vila Kušan oslikava visoke vrednosti ideala modernizma kao prepoznatljiv izraz arhitekture Mate Bajlona. Vila je danas obnovljena i adaptirana zbog čega je izgubila veliki deo autentičnosti. Kada poredimo zatečeno sa izvornim stanjem prema slici 30. i 31. moguće je zapaziti veliku razliku na drugom spratu objekta koji je danas zatvoren čime su narušeni proporcijski odnosi celine. Zatvorenim delom objekta se isticala skeletna konstrukcija, kao inovativnost. Pored navedenih izmena autentičnost objekta je dodatno narušena proširenjem objekta sa obe bočne strane čime su zatvoreni otvori, što značajno menja formu, volumen i kompoziciju objekta.

Vila Mandić

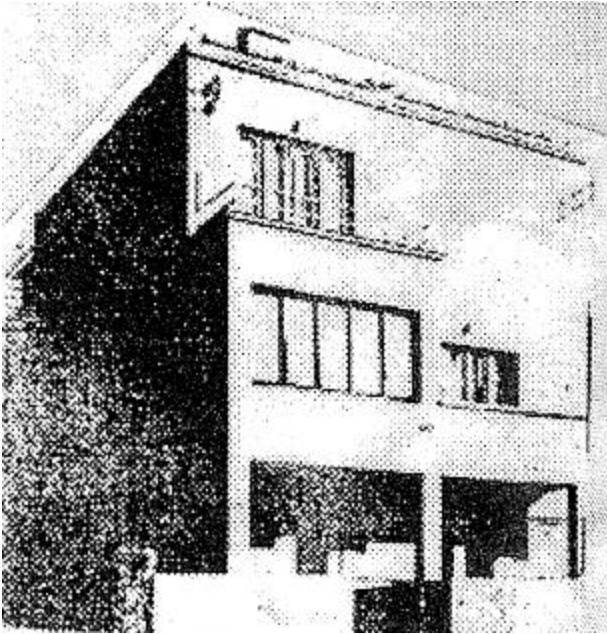
Vila Mandić je izgrađena 1932-1934. godine prema projektu arhitekta Mate Bajlona. Predstavlja treću u nizu vila projektovanih za trojicu sarajevskih lekara (Kušan, Mandić i Bokonjić).⁴⁹² Ova vila je za razliku od prethodne dve u potpunosti izmenjena u neo stilu u cilju uklapanja u ulični niz ulice Kralja Tomislava, današnja ulica Koševo. Ulični niz austro-ugarskih objekata realizovanih u neo stilovima je *plombiran*⁴⁹³ objektima geometrijske secesije, bosanskog sloga i modernizma.

⁴⁹⁰ "Dokumentacija Mate Bajlon" u Predrag Milošević, *Mate Bajlon, arhitekta 1903-1995* (Beograd: Zadužbina Andrejević, 2001).

⁴⁹¹ Ibid., 107.

⁴⁹² Ibid., 107.

⁴⁹³ Jahiel Finci, "Dvadeset godina stambene izgradnje Sarajeva." *ARH – časopis za arhitekturu urbanizam, primjenjenu umjetnost i industrijsko oblikovanje*, br. 8, (1964): 4-6.

*Slika 33 Izvorni izgled vile Mandić, Predrag Milošević, Arhitektura u kraljevini Jugoslaviji - Sarajevo 1918-1941 (Foča: Prosvjeta, 1997.), 214;
Slika 34 Zatečeno stanje vile Mandić, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, april 2019. godine.*

Vila Smiljanić

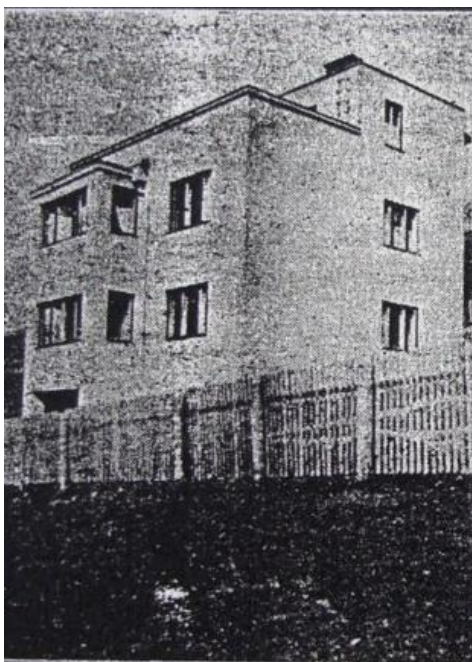
Vila Smiljanić je izgrađena tridesetih godina 20. veka u sklopu naselja Crni vrh. Predstavlja jednu od vrlo vrednih primera vila modernizma u ulici Kalemova. Nalazi se u nizu zajedno sa vilom Perinović prekoputa vile Mihajlović, Latal-Danon i Corn. Volumen je rasčlanjen na dve strane prema severu i istoku. Ujednačen tip i ritam prozorskih otvora doprinosi proporcijском skladu fasade. Balkon punog parapeta oslonjen na stubove kreira karakterističan jednostavni horizontalni venac. Objekat je uvučen u odnosu na ulicu ostavljajući prostor za baštu. Sa zadnje strane objekta izvorno se nalazio slobodan prostor severnog dvorišta koji je vremenom iskorišten za izgradnju još jednog objekta što je znatno umanjilo ambijentalnu vrijednost i narušilo integritet objekta. Objekat je obnovljen poštujući izvorni izgled čime je autentičnost objekta očuvana. Dodani elementi staklenih streha predstavljaju neutralne izmene na objektu. Danas objekat služi kao rezidencija bugarskog ambasadora.

*Slika 35 Izvorni izgled vile Smiljanić, preuzeto iz dokumentacije Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH;
Slika 36 Zatečeno stanje vile Smiljanić, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, april 2022. godine.*

Vila Osmandija

*Slika 37 Izvorni izgled vile Slavka Hajnskog i Moše Atiasa /Osmandija, preuzeto iz dokumentacije Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH;
Slika 38 Zatečeno stanje vile Slavka Hajnskog i Moše Atiasa /Osmandija, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, april 2022. godine.*

Vila Slavka Hajnskog i Moše Atiasa /Osmandija je izgrađena 1932-1934. godine. Vila predstavlja još jedan primer vila modernizma na prostoru Crnog vrha. Objekat je deniveliran u odnosu na strminu terena. Forma objekta prati kaskadno spuštanje prema jugu formirajući time terasu na poslednjem spratu objekta. Vila je okružena zelenilom sa svih strana sa dovoljno udaljenim susedima. Obiluje prozorskim otvorima fokusiranim na južnoj fasadi gde se nalaze prozorski nizovi na doksatnom delu. Kaskadno spuštanje objekta dodatno je naglašeno istaknutim doksatnim delom frontalne fasade na stubovima. Kao i kod ostalih vila ističe se skeletni sistem, jednostavnost forme, denivelisanje volumena, belina i čistoća izraza, skromni detalji prozorskih nizova i otvora u cilju transponovanje internacionalnih principa modernizma. Vila se danas nalazi u jako lošem stanju fizičke očuvanosti zbog čega je neophodna sanacija i konsolidacija objekta. Južni istak na fasadi je statički nestabilan zbog čega su izliveni potporni bočni betonski stubovi koji dodatno narušavaju izvorni izgled objekta.

Vila Sijaskijević

Vila Sijaskijević predstavlja još jednu vilu u naselju Crni vrh. Za ovu vilu nisu pronađeni detaljniji podaci o godini izgradnje ni arhitekti. Prema uvidu u dokumentaciju Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH pronađena je samo slika izvornog izgleda objekta koja je iskorištena za potrebe ovog istraživanja. Analiza izvornog izgleda pokazala je velike razlike u frontalnoj fasadi u odnosu na zatečeno stanje objekta na osnovu čega je zaključeno da je objekat izgubio veliki deo autentičnosti.

Vila Sijaskijević je projektovana sa istaknutim detaljem vertikalnog otvora iznad ulaznog dela objekta. Ovaj otvor zajedno sa balkonskim delom objekta se može identificirati kroz elemente modernizma. Karakteristična je i denivelacija volumena objekta kaskasno niz padinu. Obzirom da je dokumentacija o vilama Crnog vrha izuzetno oskudna nisu pronađeni podaci o izvornom izgledu ostalih fasada vile Sijaskijević. Sa istočne strane moguće je samo pretpostaviti o kakvom volumenu i kompoziciji se radilo.

*Slika 39 Izvorni izgled vile Sijaskijević, preuzeto iz dokumentacije Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH;
Slika 40 Zatečeno stanje vile Sijaskijević, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, april 2019. – april 2022. godine.*

Kada se analizira denivelacija krovnih ravni izvornog izgleda vidi se diskrepancija u odnosu na zatečeno stanje. Severna strana objekta je u potpunosti izmenjena nadogradnjom objekta i pokrivanjem objekta kosim krovom. Sa južne strane balkon je u potpunosti izgubljen, sa donje strane je zatvoren dok je sa gornje strane nadograđen zatvaranjem u lođu. Bočni deo objekta prema zapadu je također nadograđen i pokriven kosim krovom. Pored navedenih izmena, izmenjena je i boja fasade (danas žuta boja) i istaknuta je nova materijalizacija nadograđenih delova koja je u kontrastu sa objektom kao celinom. Pored vile Bajlon, vila Sijaskijević je druga vila koja je pretrpela velike izmene i izgubila veliki deo svoje autentičnosti.

Slika 41 Zatečeno stanje vile Sjaskijević, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, april 2019. – april 2022. godine.

Vila Radulovića

Slika 42 Zatečeno stanje vile Radulović, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, novembar 2020. godine.

Vila Nikole i Koste Radulovića je izgrađena prema projektu arhitekta Dušana Smiljanića⁴⁹⁴. Osnovni podaci o ovoj vili pronađeni su u NK IKOMOS BiH brošuri "Arhitektura u mom kvartu".⁴⁹⁵ Kao što je slučaj i sa ostalim vilama detaljnije informacije oskudevaju. Nije pronađena izvorna tehnička dokumentacija kao ni foto dokumentacija o izvornom izgledu objekta zbog

čega nije moguće uraditi detaljniju analizu autentičnosti objekta. Prema zatečenom stanju jasno se čita pripadnost vile modernizmu prema elementima identifikacija sumiranim na osnovu pregleda teorija modernizma prikazanih u glavi II. Identifikacija modernizma.

⁴⁹⁴ Dušan Smiljanić (Trnovo, 16.03.1895. – Sarajevo, 27.03.1973), 1923. godine diplomira na Visokoj tehničkoj školi u Pragu. Po povratku u Sarajevu zaposlenje pronalazi u Državnoj tehničkoj srednjoj školi (učenicima kao što su braća Kadić, Šamanek, Kabiljo, Finci). Od 1926. godine radi kao gradski arhitekta pri Gradskoj upravi Sarajevo. U ovom periodu realizuje stambenu kuću Damić i Dečiji dom i školu Egipat zajedno sa Helenom Baldasarom; Osnovnu školu Logavina; kuća Singer; Dom društva Gajret; Stambena zgrada Vakufa Jakub-Paše; 1935. godine osniva sopstveni biro u skopu kojeg realizuje stambenu zgradu Zečević zajedno sa Muhamedom Kadićem; Opća bolnica Željezničkog potpornog fonda; Prema rečim Miloševića, arhitekt Smiljanić je realizovalo "izvestan broj porodičnih vila". Od 1939. godine postaje rukovodilac Građevinskog odeljenja Generalne direkcije "Jugočelika". Rat je proveo u Srbiji nakon čega se vratio u Sarajevu i do 1949. godine postao član profesorskog kadra tek osnovanog arhitektonskog odeljenja tehničkog fakulteta (Vidi: Predrag Milošević, *Arhitektura u Kraljevini Jugoslaviji Jugoslaviji - Sarajevo 1918-1941* (Foča: Prosvjeta, 1997), 287-289).

⁴⁹⁵ "Arhitektura u mom kvartu: šetnja kroz sarajevsku modernu 1918 - 1940.", NK IKOMOS BiH, Federalno ministarstvo kulture i sporta, 2019.

Vila Deljanin

Vila Deljanin je izgrađena prema projektu arhitekta Branka Bunića⁴⁹⁶. Osnovni podaci pronađeni su u NK IKOMOS BiH brošuri "Arhitektura u mom kvartu".⁴⁹⁷ Vila nastavlja ulični niz istočnom fasadom izvučena na ulično platno dok iza sebe ostavlja široko ozelenjeno dvorište. Objekat je u potpunosti napušten i prepušten negativnom uticaju vremena, stoga nije doživio veće izmene u odnosu na izvorno stanje. Također nisu pronađeni dodatni podaci kao ni tehnička dokumentacija.

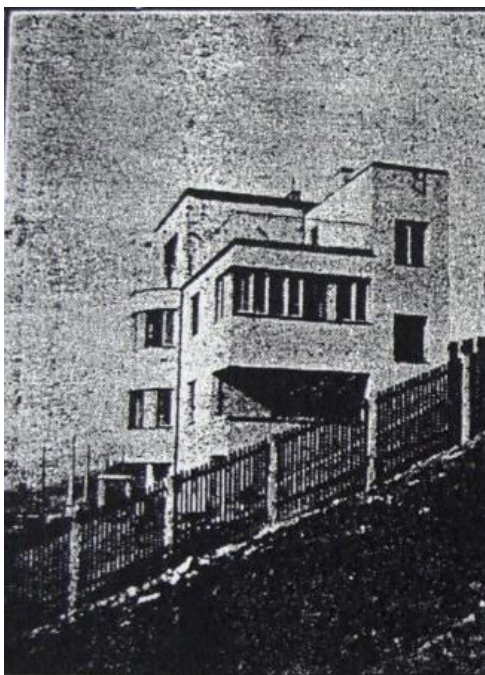
Slika 43 Zatečeno stanje vile Deljanin, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, februar 2021. godine.

Vila je analizirana u odnosu na zatečeno stanje. Konzolno istaknuta streha naglašava glavni ulaz u objekat dok vertikalni kubus ističe komunikacije koje vode do krovne terase. Jednostavni geometrijski oblici kubusa složeni u asimetričnu formu sa velikim otvorima odišu duhom modernizma. Objekat je sastavljen iz dva volumena koja se prožimaju, severni viši prilazni deo i južni niži volumen, povezani međusobno horizontalnim istakom strehe ulaznog dela i balkonom kao arhitektonskim detaljem. Balkon kao element modernizma se pruža sa prvog sprata prema jugu otvarajući vizure prema Sarajevu. Za ovu fasadu karakterističan je detalj tri otvora povezana vencem sa gornje i donje strane, jednako kao i na vili Golubović. Specifično je korištena bežkasta boja fasade za razliku od studije slučaja vile Bajlon. Dodatni detalj koji ističe vilu u odnosu na ostale vile modernizma jeste kružni otvor na istočnoj fasadi, također element koji nije karakterističan za arhitektonski manir čisto Belog perioda u Sarajevu.

⁴⁹⁶ Branko Bunić (Sarajevo, 28.07.1904. – Zagreb, 12.07.1981.), 1929. godine diplomira na Tehničkom fakultetu u Zagrebu. Od 1930. godine radi u Sarajevu kao arhitekta u građevinskom preduzeću Adama Tila. U periodu do 1937. godine izgradio je stambenu zgradu u Skerlićevoj; stambenu zgradu Gavrankapetanović; kuću Svrzo; kafana "Park"; kuća doktora Delijanisa; Od 1931. godine radi na objavljivanju članaka o ideji moderne arhitektonske misli na prostoru BiH, u vidu manifesta. (Vidi: Predrag Milošević, *Arhitektura u Kraljevini Jugoslaviji Jugoslaviji - Sarajevo 1918-1941* (Foča: Prosvjeta, 1997), 298-299).

⁴⁹⁷ "Arhitektura u mom kvartu: šetnja kroz sarajevsku modernu 1918 - 1940.", NK IKOMOS BiH, Federalno ministarstvo kulture i sporta, 2019.

Vila Murko

*Slika 44 Izvorni izgled vile Murko, preuzeto iz dokumentacije Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH;
Slika 45 Zatečeno stanje vile Murko, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, april 2019. godine.*

Za vilu Ruže Murko pronađeni su samo podaci o izvornom izgledu objekta na osnovu analize dokumentacije iz Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH. Prema analizi na licu mesta zaključeno je da je objekat u potpunosti autentičan te da su svi elementi izvorni. Objekat se nalazi u lošem stanju fizičke očuvanosti, veći deo objekta je napušten. Trenutno se koristi prizemni ulazni deo i manji deo sprata. Objekat je projektovan u duhu modernizma inkorporirajući elemente neprekidnog prozorskog niza na zapadnoj fasadi sa specifikumom doksatnog elementa na južnoj fasadi. Objekat je u potpunosti volumenski rasčlanjen na niz elemenata koji se izvlače iz glavnog volumena na sve četiri strane kreirajući visoko vrednu formu denivelisanih volumena i doksatnih elemenata. Osnovni volumen je denivelisan kaskadno prema padini kreirajući prostor terase kojoj se pristupa preko drugog sprata objekta. U isto vreme volumen ispod terase predstavlja istaknuti element doksata koji izlazi iz osnovnog volumena dodatno dekorisan prozorskim nizom u punoj širini fasade. Jednak prozorski niz se nastavlja i na uvučenom segmentu prizemnog dela zapadne fasade. Ispred vile prema jugu pruža se prelep pogled prema Sarajevu, ali i vrtnom delu vile. Sa južne strane se nalazi dodatni doksatni deo koji na drugom spratu formira prostor terase dok u suterenu predstavlja natkriveni deo postavljen na stubove ističući skeletni sistem i napredak u konstruktivnom smislu. Doksatni deo je u formi polukruga perforiran prozorskim nizom na dva sprata. Prozorski niz se pruža celom dužinom doksata. Ovaj arhitektonski detalj je karakterističan i za vilu Cvitković, međutim zbog nepronalaska tačnih podataka o godini izgradnje vile Murko nije moguće argumentovano diskutovati o preuzimanju elemenata. Doksati na obe vile imaju svoje specifikume koji ih jasno razdvajaju.

Vila Šarac

Slika 46 Zatečeno stanje vile Šarac, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, april 2022. godine.

Vila Šarac je izgrađena 1934. godine prema projektu arhitekta Isidora Rajsa⁴⁹⁸. Nije pronađena izvorna dokumentacija na osnovu koje bi bila urađena detaljnija analiza izvornih elemenata vile, kao i trenutnog stepena autentičnosti i integriteta. Jasno se čita iz urbane transformacije ove zone da je integritet vile narušen izgradnjom masivnog kompleksa iza objekta koji se dominantno širi sa obe bočne strane vile. Vilu karakteriše kubistički volumen sa istaknutim frontalnim dvospratnim doksatom

oslonjenim na prizemno centralno postavljena dva stuba. Ovim konceptom se naglašava skeletni sistem nove konstrukcije sa isticanjem simetrije na frontalnoj fasadi. Prozorski nizovi su izmenjeni zbog čega nije moguće zaključiti koji je otvor izvoran i na osnovu kojeg bi se mogla tumačiti autentičnost otvora. Ono što je karakteristika objekta jesu kružni otvori na osnovnom volumenu ispod i iznad doksatnog dela objekta kao i na bočnim fasadama što je specifikum ovog objekta kao i vile Deljanin.

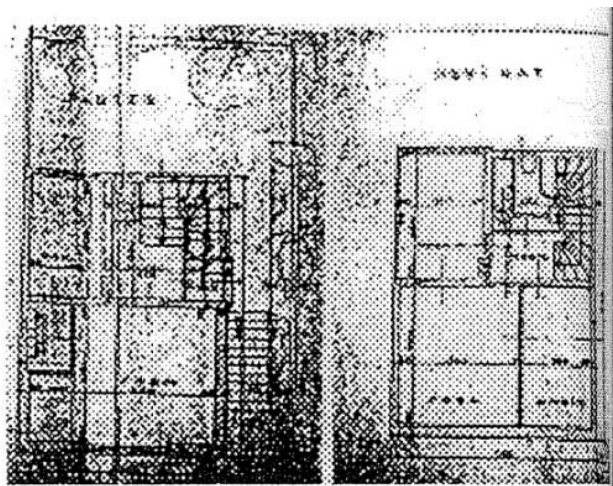
Vila Svrzo

⁴⁹⁸ Isidor Rajs (Sarajevo, 25.05.1901. – hrvatski koncentracioni logor Jasenovac, 22.04.1945.) Na arhitektonsko odseku Visoke tehničke škole u Zagrebu diplomirao je 1923. godine. Od 1926. godine radio je kao nastavnik na Državnoj tehničkoj srednjoj školi u Sarajevu. Od 1929. godine otvara sopstveni projektantski biro. Neki od realizovanih projekata su: stambeno-poslovna zgrada M. F. kod Principovog mosta; stambena zgrada Danona; Stambena zgrada Fišera; Stambena zgrada Singer i Herman, Vila Šarac, Stambena zgrada E. L.; Stambeno-poslovna zgrada Kreditne zadruge Melaha; Vila Gregelj; adaptacija i dogradnja vile Altarac; Dom Željezničke kreditne i potporne zadruge; Vila Ćorović; Stambena zgrada Leona i Jozefa Fincija; kuća Pehovca; Zgrada kopelman; (Vidi: Predrag Milošević, *Arhitektura u Kraljevini Jugoslaviji Jugoslaviji - Sarajevo 1918-1941* (Foča: Prosvjeta, 1997), 294-295).

Vila Svrzo je izgrađena 1934. godine prema projektu arhitekta Branko Bunić⁴⁹⁹. Projektovana je kao vila sa ugostiteljskim prostorom, danas restoran Dva ribara.⁵⁰⁰ Nije pronađena izvorna dokumentacija na osnovu koje bi bila urađena detaljnija analiza izvornih elemenata vile, kao i trenutnog stanja autentičnost i integriteta. Međutim prema uvidu u zatečeno stanje jasno se ističu izvorni otvori kao i izvorni elementi fasade. Zapadna fasada ima dva autentična prozorska niza na spratu objekta koja se sastoje od tri otvora sa specifičnom materijalizacijom izvornog drvenog otvora za razliku od novih izmenjenih pvc otvora. Prizemni deo objekta zapadne fasade je u potpunosti izmenjen čime je narušena autentičnost objekta. Kada gledamo severnu fasadu osnovni volumen i kompozicioni elementu objekta su ostali autentični dok su izmenjeni otvori kao i prizemni deo objekta (tende). Zbog neposjedovanja arhivske dokumentacije nije moguće argumentovano diskutovati o prizemnom delu severne fasade.

Vila Hrisafović

Slika 48 Projekat vile Hrisafović (tlocrti), Predrag Milošević, Arhitektura u kraljevini Jugoslaviji - Sarajevo 1918-1941 (Foča: Prosvjeta, 1997.), 216.

Slika 49 Zatečeno stanje ulice Miloša Oblića današnja Safet-bega Bašagić, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, juni 2022. godine.

Vila Hrisafović je izgrađena 1936. godine prema projektu građevinskog tehničara Svetislava Hrisafovića. Radi se o porodičnoj jednospratnici izgrađenoj u ulicu Miloša Oblića današnja Safet bega-Bašagića u neposrednoj blizi vile Kopčić. U potrazi za većom izražajnošću kroz modernizam projektant zanemaruje vrednosti okoline i udobnog stanovanja.⁵⁰¹ Prema projektnoj dokumentaciji pretpostavlja se da se radi o jednoj od dve vile ispod vile Kopčić. Obzirom da su vile pre vile Kopčić vile regionalnog manira, kao i susedne vile koje dispoziciono neodgovaraju projektnoj dokumentaciji pronađenoj u knjigi Predraga Miloševića pretpostavlja se da se radi o vili na slici 48. Zbog oskudnih informacije nije moguće tačno tvrditi o kojem objektu se radi, također nije moguće uraditi detaljniju analizu autentičnosti objekta.

⁴⁹⁹ Vidi fusnotu: 494.

⁵⁰⁰ Predrag Milošević, *Arhitektura u Kraljevini Jugoslaviji Jugoslaviji - Sarajevo 1918-1941* (Foča: Prosvjeta, 1997), 123.

⁵⁰¹ Ibid., 123.

Vila Mihajlović

Za vilu Mihajlović nisu pronađeni podaci osim da se spominje u dokumentaciji Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika kao vila koja se nalazi odmah do vile Latal-Danon prekoputa vile Smiljanić. Vila je izgrađena tridesetih godina 20. veka gde zajedno sa vilom Latal-Danon i vilom Corn čini ulični niz vila modernizma. Vila Mihajlović je prva u nizu vila u ulici Kalemova koja je u potpunosti srušena u cilju izgradnje novog stambenog objekta. Vila je u potpunosti izgubila autentičnost, bočne fasade vidljive iz ulice Kalemova jasno ističu nove elemente savremene projektantske prakse velikih zidnih portala. Obzirom da nije pronađena izvorna dokumentacija nije moguće argumentovano diskutovati o autentičnosti severne fasade, međutim prema analitičkoj metodi usporedbe spomenika istovremenika fasada je vrlo slična fasadi vile Corn sa manjim izmenama u pozicijama otvora na osnovu čega se može zaključiti da fasada poseduje određeni stepen autentičnosti (konzolna strena, izvorna vrata, mali otvori iznad i bočno od ulaznog dela).

Slika 50 Zatečeno stanje vile Mihajlović, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, april 2022. godine.

Vila Ćorović

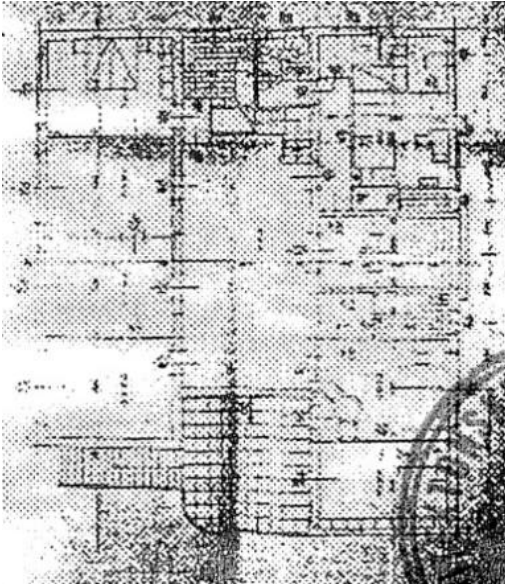
Vila Ćorović je izgrađena 1940. godine prema projektu arhitekta Isidora Rajsa⁵⁰². 1923. godine Isidor Rajs je završio Visoku tehničku školu u Zagrebu. Jedan od vrlo značajnih projekata ovog arhitekta je vila Danila Ćorovića u kojoj uspeva stvoriti potpuno savremenu mikrourbanističku koncepciju koristeći skoro lepršavu armiranobetonsku konstrukciju.⁵⁰³ Izrazita funkcionalnost, stroga jednostavnost i čvrstoća mase bez suvišnog ukrasa prenosi uticaj modernizma koji je arhitekta stekao studirajući i radeći u inostranstvu.⁵⁰⁴ Urbanistička postavka vile je specifična u tome što se pored objekta vile koja je uvučena od uličnog niza prema jugu nalaze još dve zgrade za iznajmljivanje. Zgrade su postavljene bočno na rubove parcele prema uličnom frontu tako da se formira centralno dvorište između njih u vidu prostorne pauze koja direktno vodi do vile.

.....
⁵⁰² Vidi fusnotu: 498

⁵⁰³ Ibid. 118.

⁵⁰⁴ Ibid., 119.

Slika 51 Projekat vile Ćorović (tlocrti), Predrag Milošević, *Arhitektura u krajevini Jugoslaviji - Sarajevo 1918-1941* (Foča: Prosjeta, 1997.), 215.
Slika 52 Zatečeno stanje vile Ćorović, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, april 2019. godine.

Slika 53 Zatečeno stanje vile Ćorović, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, april 2020. godine.

"Raskošna dispozicija prizemnog dela stana Danila Ćorovića jasno pokazuje do čega može da dovede dobra saradnja nadarenog savremenog arhitekta i finansijski moćnog privatnog investitora. Ceo prostor stana izdvojen je na nekoliko zasebnih celina, okupljenih oko velikog prijemnog hola. Na jednoj strani su radni prostori i spavaća soba vlasnika. Na drugoj, južnoj strani, a sa pogledom na centralni deo Sarajeva i Trebević, smeštene su četiri velike spavaće sobe sa kupatilom. Na trećoj strani je kuhinja sa ostavom i prostorijom za posluđu, kao i veza sa podrumskim delom kuće. Iz centralnog hola stepeništem se dospeva u spratni deo stana,

načinjen – kao da je u pitanju atelje – od jedne prostrane sobe sa kupatilom i predprostorom, a oivičen sa svih strana ogromnom terasom bogatom raznovrsnim vidicima. Terasa su, uključujući i onu smeštenu u prizemnom delu stana i spojena sa okolnim vrtom, jedna od najvećih vrednosti ove kuće [...]. Koliko god dispozicija bila zaista raskošna toliko su fasade vile Danila Ćorovića jednostavne i čiste, sasvim skromne. Velike jednostavne mase, probijene velikim horizontalnim prozorima [...]."⁵⁰⁵

Pre izgradnje današnjeg izgleda ansambla od dve zgrade za iznajmljivanje i urbane vile još jedan idejni projekat je osmislio 1930. godine Miloš Miladinović. Projekat se sastojao iz dva jednaka stana od kojih bi jedan koristio vlasnik dok bi drugo bio za iznajmljivanje.⁵⁰⁶

⁵⁰⁵ Ibid.

⁵⁰⁶ Ibid.

6.1.2. Studija slučaja: VILA PERINOVIĆ

Slika 54 Izvorni izgled vile Perinović, iz arhive Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH, januar 2021. godine.

	Opis
Trenutni naziv:	Vila Perinović
Naziv ulice:	Kalemova 18., Gorica
Općina:	Centar
Grad:	Sarajevo, 71 000
Država:	Bosna i Hercegovina
Katastarska čestica:	926
Reference na topografsku mrežu:	43.859489, 18.405313 https://www.google.com/maps/@43.8594942,18.4051515,42m/data=!3m1!1e3
Procena površine parcele u m ² :	Objekat – 112 m ² Ukupno - 291 m ²
Tipologija:	Urbana vila
Godina izgradnje objekta	1939. godine
Arhitekta:	Stjepan Planić
Dobro zaštićeno:	Da, od strane Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH
Nivo zaštite:	Nacionalni spomenik – ambijentalna celina od marta 2012. godine
Aktivnosti na objektu:	Izmena stolarije, dodatak bočne terase
Uticaj izmena na dobro:	Očuvan visok stepen autentičnosti objekta

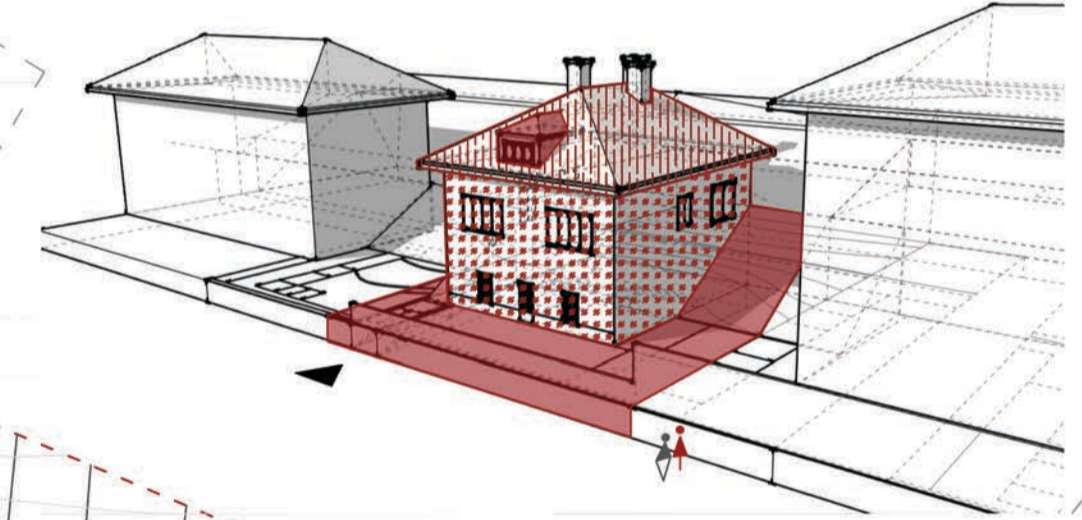
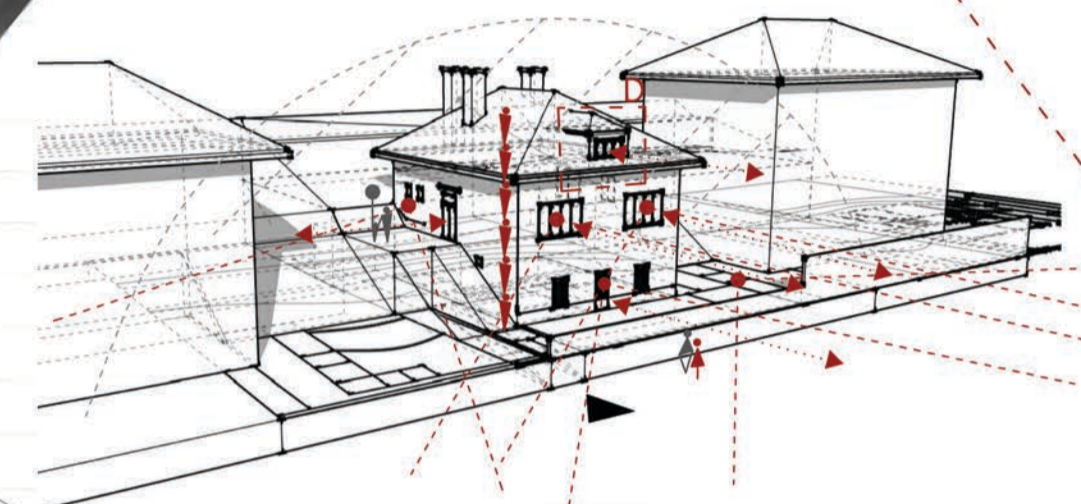
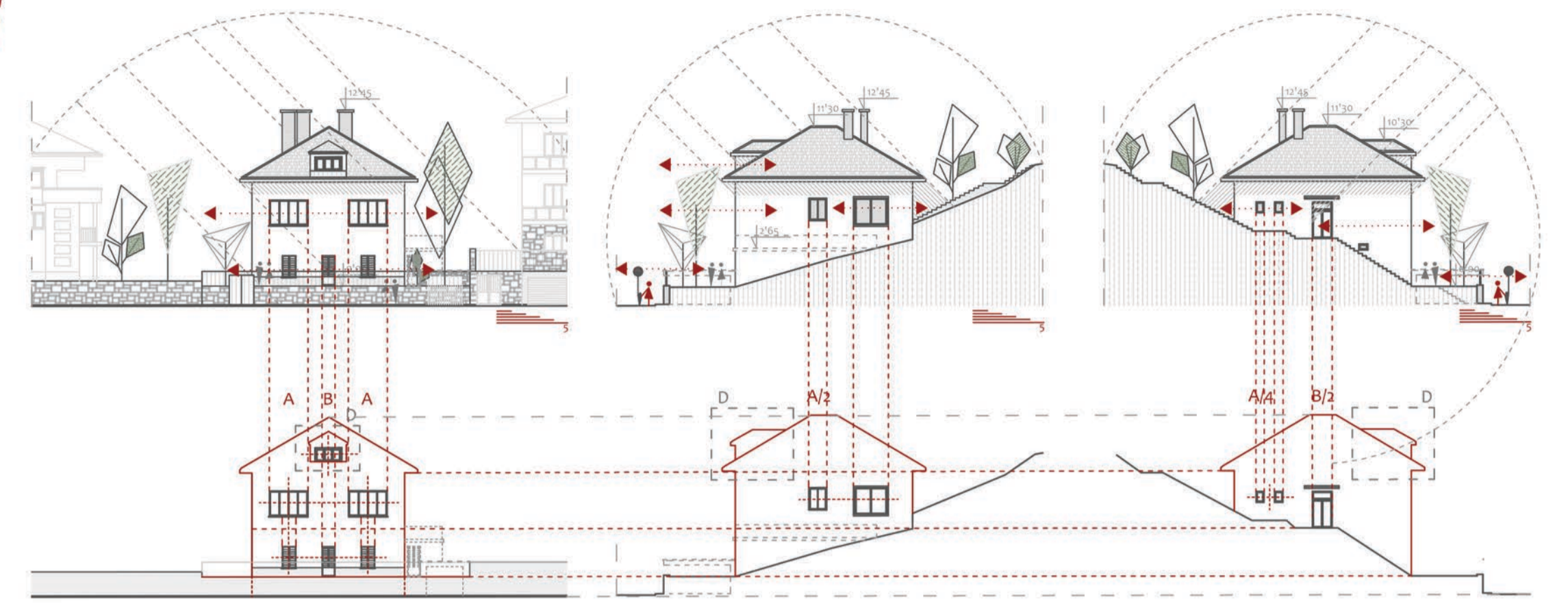
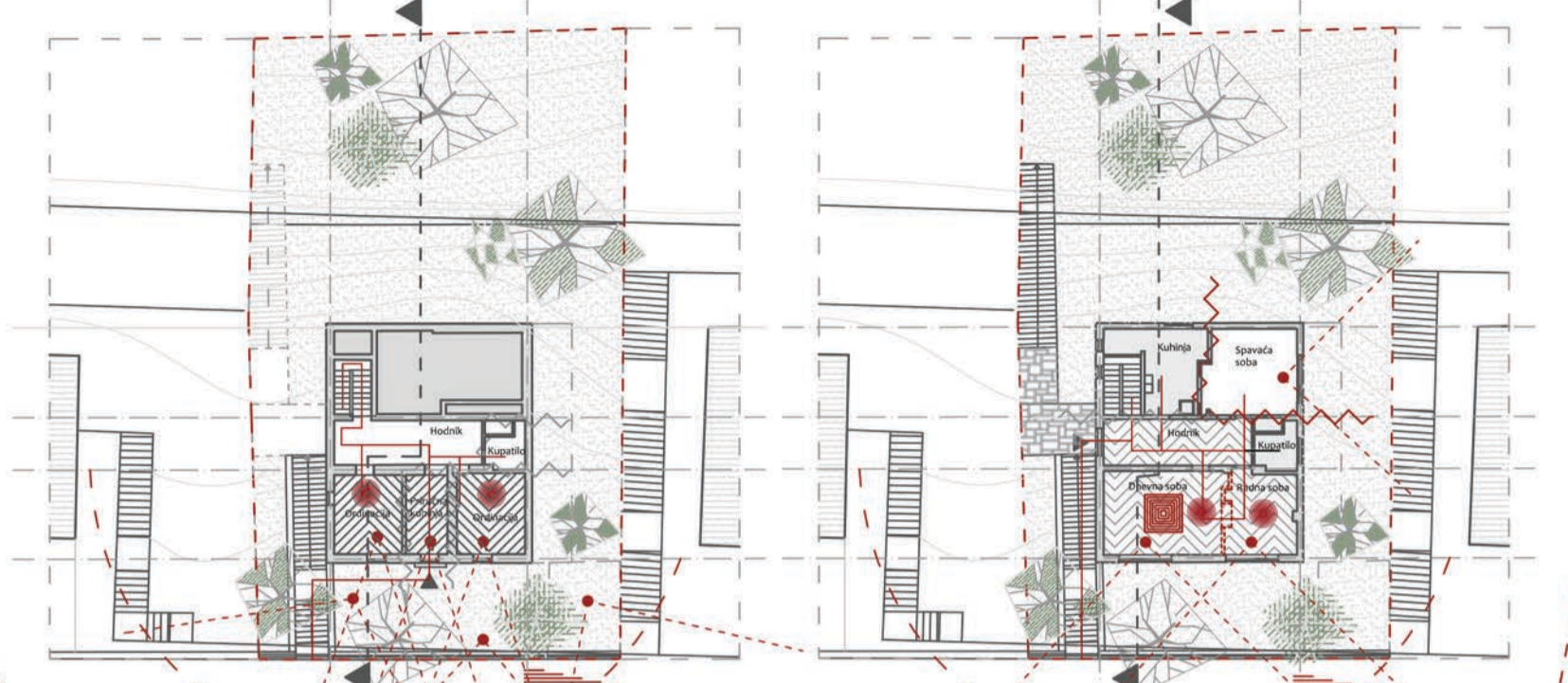
* Puni dokumentacioni izveštaj se nalazi na kraju rada

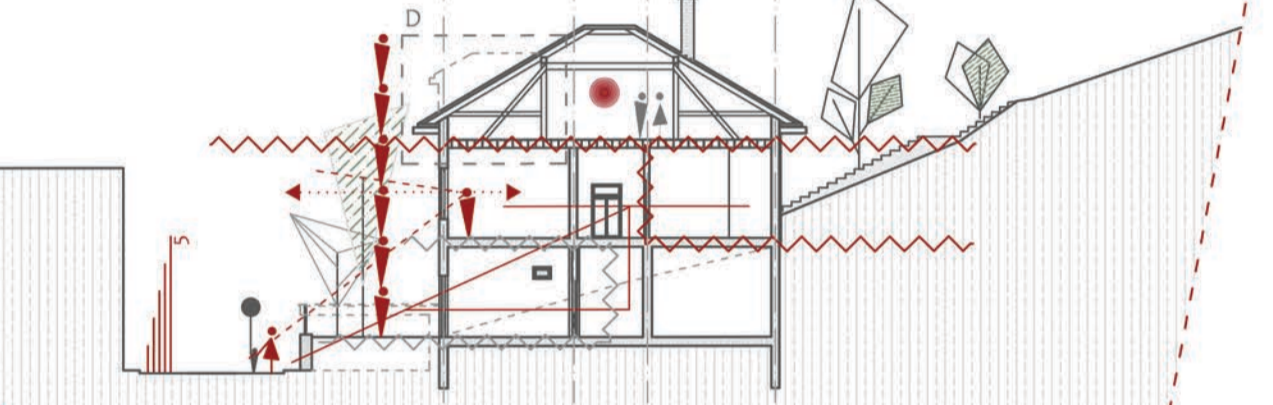
Izvorni izgled vile Perinović, iz arhive KONSBIH, januar 2021. godine.

PERINOVIC VILA KATALOG OBJEKTA

- Karakter susedne zone:**
- Gravitaciona zona:**
- Vizualne i druge poveznice:**
- Glavni elementi lokacije/markice:**
- Fizičko stanje očuvanosti lokacije/markice:**
- Važne izmene na lokaciji/markici nastale tokom vremena:**

- Stambena - individualno
- Stambena - kolektivno
- Marjin dvor
- Avaz Twist Tower, Opća bolnica
- Abdulah Nakaš
- Ambasada Saudijske Arabije,
- Omladinski hostel "Ferijalac"
- celina Crni vrh
- Zaštićena zona - ambijentalna
- Objekat
- Loda
- Dvorište
- Vrt
- Dobro
- Nema izmena na lokaciji/markici

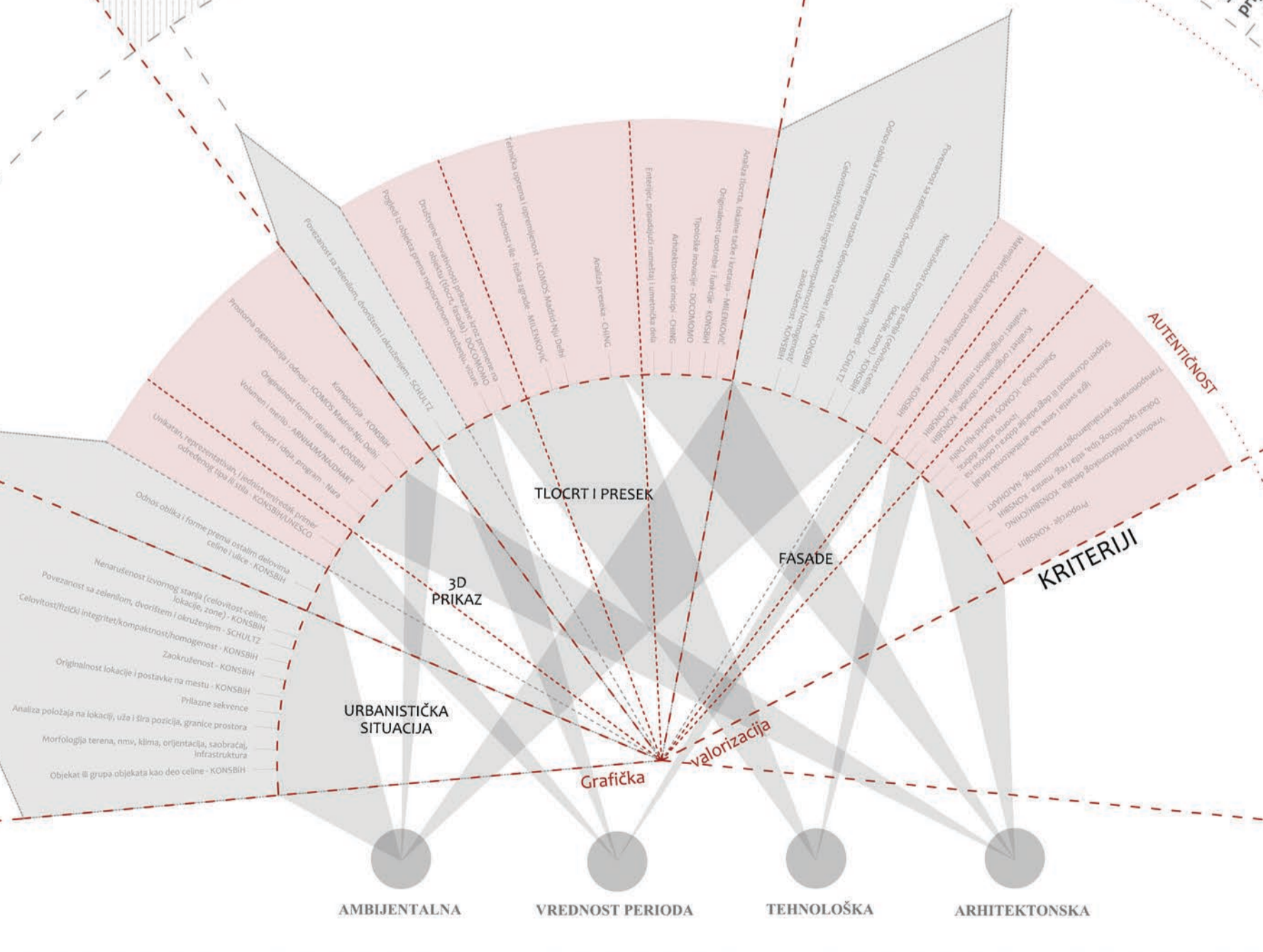
INTEGRITET

- Arhitekta:** Stjepan Planić
- God. Izgradnje:** 1939.
- Funkcija:** Individualno stanovanje
- Tipologija:** Urbana Vila
- Kvadratura:** Objekt - 110 m² Ukupno 391 m²
- Stilska pripadnost:** Modernizam Prelazni tip
- Kompozicijal forma:** Kubičnost forme, Iščitanje lode, Kosi kerov, Veliki otvori
- Tipološki elementi:** Otvoreni plan, Spratna podela javno-privatna, Radna soba, Odvojena praona Dvorište, Vrt, Garaža - naknadno dođana

- Konstrukcija:** AB i drvene grede
- Materijalizacija:** Krečni i malter bele i crvene boje
- Fizičko stanje i očuvanost:** Objekat - dobro, Lokacije - dobro
- Metode zaštite:** Konzervacija

INTEGRITET

- Važne izmene na objektu nastale tokom vremena:** Događanja terase - proširenje objekta istočno, Izgradnja garaže unutar predvrt
- Uticao izmena na dobro:** Izmene su neutralne
- Nivo zaštite:** Nacionalni spomenik - ambijentalna celina
- Datum odluke:** 26. do 28. marta 2012. god
- Zaštićeno od strane:** Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH
- Autentičnost:** Delomično izmenjena, izmene su neutralne

- AMBIENTALNA
- VREDNOST PERIODA
- TEHNOLOŠKA
- ARHITEKTONSKA

Vila Perinović, zaštićeno stanje, iz arhive autora: Lejla Kahrović Handžić, mart 2022. godine.

6.1.2.1. AUTENTICNOST *_studija slučaja: Vila PERINOVIĆ*

Vila Perinović predstavlja najočuvaniju vilu iz perioda prve polovine 20. veka. Svesnost investitora Vladimira Perinovića (slika 55.) o važnosti novih principa modernizma i dobra saradnja sa poznatim arhitektom Stjepanom Planićem rezultirala je specifičnim stilskim izrazom visoke vrednosti. Stjepan planić je jedan od najznačajnijih predstavnika modernizma u Hrvatskoj. Kada pogledamo opus dela širom Hrvatske, vila Perinović izrazito odskaje od Planićevog projektantskog jezika. Vila predstavlja superiorno delo arhitekture, svedočanstvo istorijskih promena i master delo graditelja na prostoru Sarajeva.

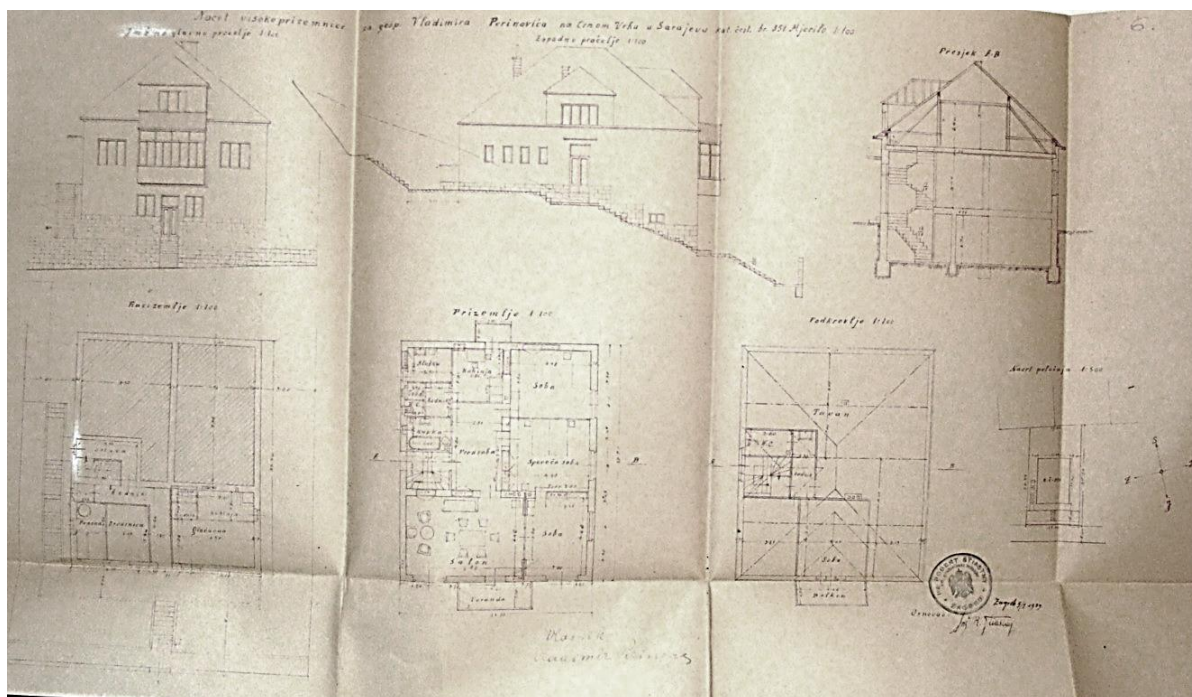
Slika 55 Vladimir Perinović sa suprugom u Beogradu, preuzeto iz arhive Davora Perinovića, mart 2023. godine.

Volumenski vila predstavlja jednostavan kubus krunisan kosim krovom izražene visine. Za razliku od ostalih vila modernizma arhitekta Stjepan Planić na vili Perinović ne pokušava da sakrije kosi krov uvlačenjem krova iza fasadnog plašta isticanjem jednostavnog venca već ga širokom strehom dodatno ističe. Upravo ovaj specifikum forme ističe vilu Perinović u odnosu na dosadašnji pregled vila internacionalnog modernizma zbog čega je ova vila i odabrana za studiju slučaja kao prelazni tip. U sklopu krovnog volumena sa frontalne strane objekta nalazi se dodatni arhitektonski detalj badže koji skladno

nadopunjuje kompoziciju frontalne fasade. Vila je višeosno orijentisana na sve četiri strane upravo zbog toga što je dovoljno udaljena od susjednih objekata. Bočni delovi parcele formirani su kao dvorišta i prilazi objektu dok su sa prednje i zadnje strane objekta formirani vrtovski uređeni prostori. Dekoracija vile je fokusirana na frontalnu fasadu perforiranu različitim otvorima u čistoj simetriji, još jednim elementom odstupanja od postulata modernizma. U suterenskom delu centralno su postavljena izrazito uska i visoka ulazna vrata kojima pariraju uski i vertikalno naglašeni otvori po jedan sa svake strane. Kontrastno suterenu na visokom prizemlju u osovini suterenskih otvora nalaze se prozorski nizovi od četiri otvora koji naglašavaju horizontalnost i veličinu prozorskog okvira. Kompozicija kuluminira badžom na istaknutom volumenu krova u nizu od tri otvora. Materijalizacija otvora u specifičnoj boji terakote komplementira crepu, krovnom pokrovu, i traci iste boje na suterenskom delu frontalne fasade ispod vrtikalno istaknutih otvora, kao dodatni elemenat diferencijacije od modernizma. Regionalni arhitektonski izraz se ogleda u specifičnim detaljima materijalizacije i volumena objekta kao i rustikalnim frontalnim postamentom na kojem se nalazi vila. Upravo zbog svih predhodno navedenih elemenata vila je svrstana u prelazni tip kao predstavnik istog. Kroz grafičku valorizaciju prikazanu na ilustraciji 30. u katalogu objekta istaknuta je arhitektonska vrednost vile kao dokaza specifičnog tipa, stila ili manira, također vila poseduje visok stepen očuvanosti u odnosu na izvorno stanje, kao i originalnost upotrebe i funkcije. Vila predstavlja unikatan, reprezentativan i redak primer prelaznog tipa sarajevskog modernizma. Također predstavlja materijalni dokaz manje poznatog istorijskog perioda.

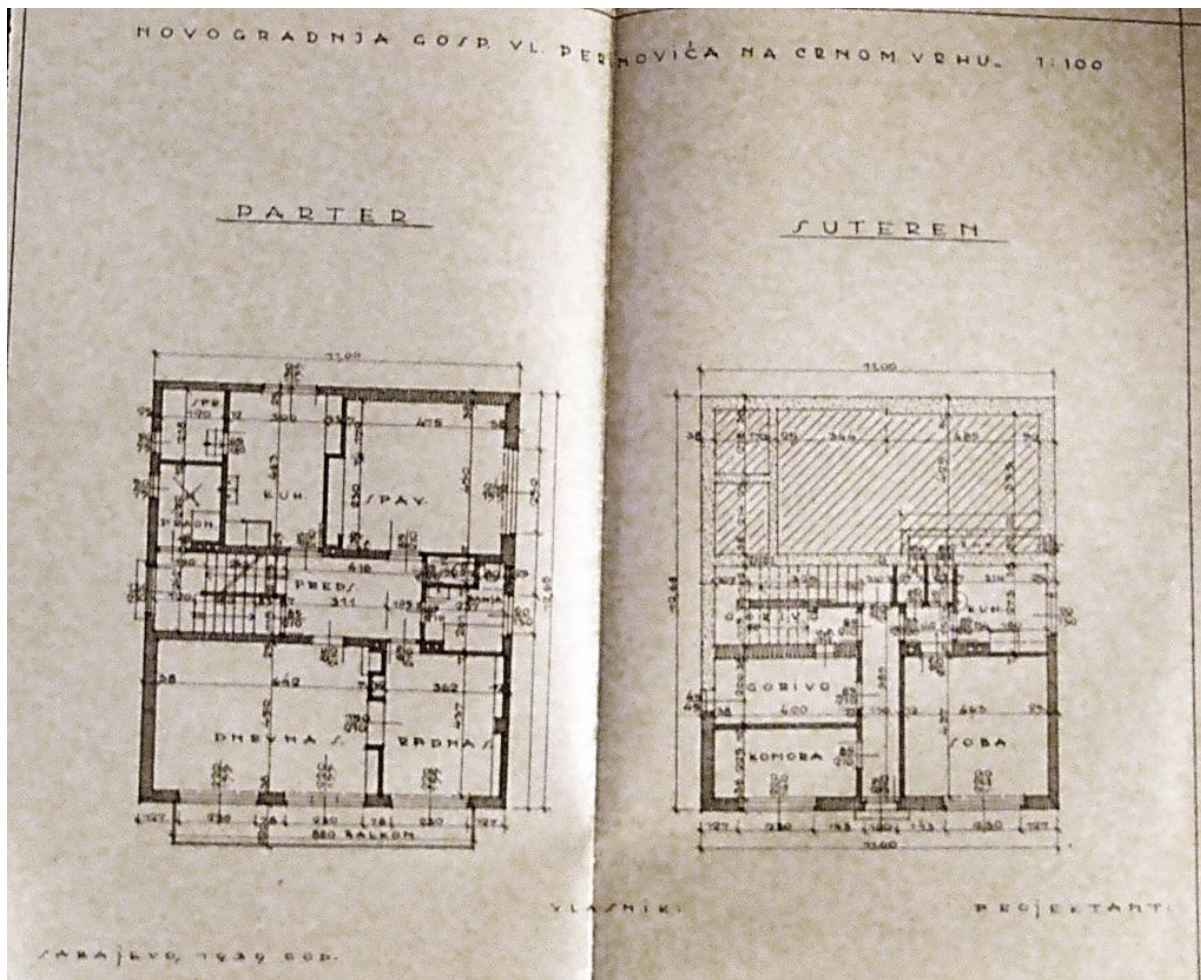
Prema **kriterijima opisne valorizacije** integralne metodologije vila stoji kao svedok karakterističnog životnog stila u specifičnom vremenskom periodu, predstavlja superiorno delo arhitekture, delo poznatog hrvatskog arhitekta.

Sa aspekta analize autentičnosti vila je analizirana u sklopu grafičke valorizacije, a na osnovu dokumentacije iz Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH. Vila je do danas ostala autentična gde se vodilo računa o svim elementima autentičnosti. Jedini dodani elementi koji narušavaju autentičnost objekta su roletne na otvorima visokog prizemlja. Razumevanje naslednika o vrednostima koje vila danas prenosi ogleda se u trenutnom stanju visoko očuvane autentičnosti vile Perinović što predstavlja pozitivnu praksu kada je upitanju očuvanje vila ovog perioda.

Slika 56 Projekat vile Perinović, Stjepan Planić, Zagreb, 1939. godina, iz arhive Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH, januar 2021. godine.

Slika 57 Projekat vile Perinović, Stjepan Planić, Sarajevo, 1939. godina, iz arhive Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH, januar 2021. godine.

Terensko snimanje, obilazak i intervju sa trenutnim vlasnikom vile Perinović obavljen je 06.03.2023. godine. Sin Vladimira Perinović, Davor Perinović srdačno je izdvojio vreme za razgovor i obilazak vile. Tehničku dokumentaciju vile Perinović, Davor Perinović je predao KONSBIH u vreme formiranja odluke o proglašenju ambijentalne celine Crni vrh spomenikom BiH.⁵⁰⁷ Projekti Stjepana Planića za vilu Perinović preuzeti iz KONSBIH prikazani su na slici 56. i 56. Prema navedenoj dokumentaciji moguće je zaključiti da je bilo reči o više verzija projekta gde je izvedena nešto malo izmenjena verzija projekta prikazanog na slici 57. Prema rečima Davora Perinovića postojao je i projekat vile sa ravnim krovom međutim ta tehnička dokumentacija nije pronađena.⁵⁰⁸ Ovo potvrđuje činjenicu da je hrvatski arhitekta modernizma u Sarajevu kreirao objekat u rasponu od modernizma ka regionalnim uticajima koji je u konačnici realizovan prema nacrtima prikazanim u sklopu kataloga objekta (ilustracija 30.)

Prema rečima Davora Perinovića, vila je izgrađena 1940. godine, a useljena 15.04.1941. godine. 1959./1960. godine je nadograđen deo garaže i terase. Vila Perinović je zaštićena kao spomenik BiH u sklopu ambijentalne celine Crni vrh na inicijativu Davora Perinovića i drugih stanovnika ovog naselja kao reakcija na regulacioni plan koji je predviđao proširenje ulice Kalemova na račun zelenih/dvorišnih prostora ispre vile i drugih stambenih objekata.⁵⁰⁹

⁵⁰⁷ Stjepan Planić. Projekat vile Vladimira Perinovića na Crnom Vrh u Sarajevu. Zagreb i Sarajevo, 1939. godine. Privatna arhiva Davora Perinovića, Sarajevo. Preuzeto iz Arhiva Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine, januar 2021. godine.

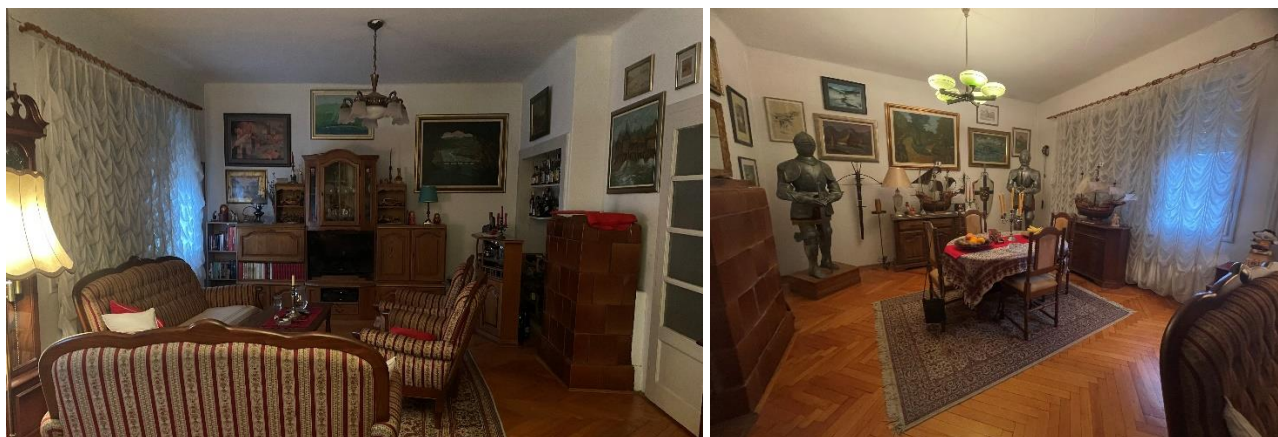
⁵⁰⁸ Davor Perinović. "Vila Perinović." Intervju uradio autor: Lejla Kahrović Hanžić, u prostorijama vile Perinović, 06.03.2023. godine.

⁵⁰⁹ Davor Perinović. "Vila Perinović." Intervju uradio autor: Lejla Kahrović Hanžić, u prostorijama vile Perinović, 06.03.2023. godine.

Prema uvidu u unutrašnjost objekta i na osnovu razgovora sa vlasnikom moguće je zaključiti koje su se izmene desile u odnosu na originalni projekat prikazan na slici 57. U suterenu izmene su nešto značajnije prostor za gorivo i komoru je prenamenjen u jedinstven prostor za ordinaciju, prostor hodnika u sklopu ulaznog dela suterena je proširen u vidu priručne kuhinje. Sa desne strane umesto sobe formiran je prostor ordinacije/ureda. Prema navedenim izmenama moguće je zaključiti da se radi o dodatnoj vrednosti uključivanja poslovne funkcije u sklopu stambenog prostora. Sličan koncept je primenjen par godina ranije na primeru vile Bajlon arhitekta Mate Bajlona. Danas ordinacije suterena se koriste kao spavaće sobe.

Slika 58 Prikaz unutrašnjosti prizemlja vile Perinović, iz arhive autora: Lejla Kahrović Handžić, mart 2023. godine.

Slika 59 Prikaz unutrašnjosti prizemlja vile Perinović, iz arhive autora: Lejla Kahrović Handžić, mart 2023. godine.

U sklopu prizemlja manje izmene u odnosu na projektnu dokumentaciju se odnose na poziciju stepeništa koje je postavljeno uz ulazni zid prema kuhinji, a ne centralnu od odnosu na ulaz i osnovu, što je rezultiralo boljim dipozicionim rešenjem. U sklopu kuhinje ukinuta je denivelacija, a u sklopu dnevnog boravka naknadno je sklonjena pokretna pregrada koja je delila dnevni boravak na dva prostora dok je na projektu pregrada bila fiksna. Obzirom da je predviđena podela prostora na dnevni boravak i radnu sobu i da je suteran formiran kao poslovni prostor navedena podela nije više imala osnova znog čega je i uklonjena (slike 58. i 59.).

Slika 60 Prikaz unutrašnjosti potkrovlja vile Perinović, prostor biblioteke, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, mart 2023. godine.

U periodu završetka izgradnje objekta i useljenja prvi sprat objekta, u potkrovlju formiran je u vidu jedne sobe sa kupatilom koja je služila kao radna soba, a nalazila se tačno ispod badže frontalne fasade. Preostali deo potkrovlja je ostavljen nezavršen za potrebe širenja porodice i eventualnih potreba za specifičnim prostorima. Danas je u sklopu potkrovlja izgrađen prostor za saunu, ostavu i biblioteku koja zauzima jednu trećinu potkrovlja (slika 60.).

6.1.2.2. INTEGRITET_ studija slučaja: Vila PERINOVIĆ

Slika 61 Vila Perinović, zatečeno stanje, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, mart 2022. godine.

	Opis
Lokacija:	Ulica Kalemova 18., Gorica, Cenatr, Sarajevo, BiH
Karakter uže lokacije:	Individualno i kolektivno stambeno naselje - Ulice Kalemova, Omera Stupca, Avde Jabučice, Antuna Hangije
Karakter šire zone:	Poslovna zona – Ulice Kranjčevićeva i Tešanjaska Stambena zona: individualnog i kolektivnog stanovanja. Nedaleko od lokacije nalaze se i drugi vredni primeri urbanih vila Crnoga vrha.
Gravitaciona zona:	Poslovni centar grada – Marijin dvor
Trenutna upotreba šireg okruženja/ zone:	Izvorna – stambena: individualno i kolektivno stanovanje
Fizičko stanje očuvanosti okruženja:	Dobro, razvijeno i uređeno prema individualnim potrebama vlasnika
Glavni elementi lokacije/ markice:	Markica se nalazi na izrazito strmom terenu. Objekat je uvučen u odnosu na prilaznu ulicu pred-dvorištem. Garažni prostor se nalazi desno od objekta iznad kojeg se nalazi dvorište. Objekat zauzima površinu od 112 m ² ostavljajući slobodnu površinu sa obe strane objekta na kojima se nalaze dvorišta i vanjske uređene vertikalne komunikacije. Iznad objekta se nalazi vrt kojem se pristupa bočnim vanjskim stepeništem.

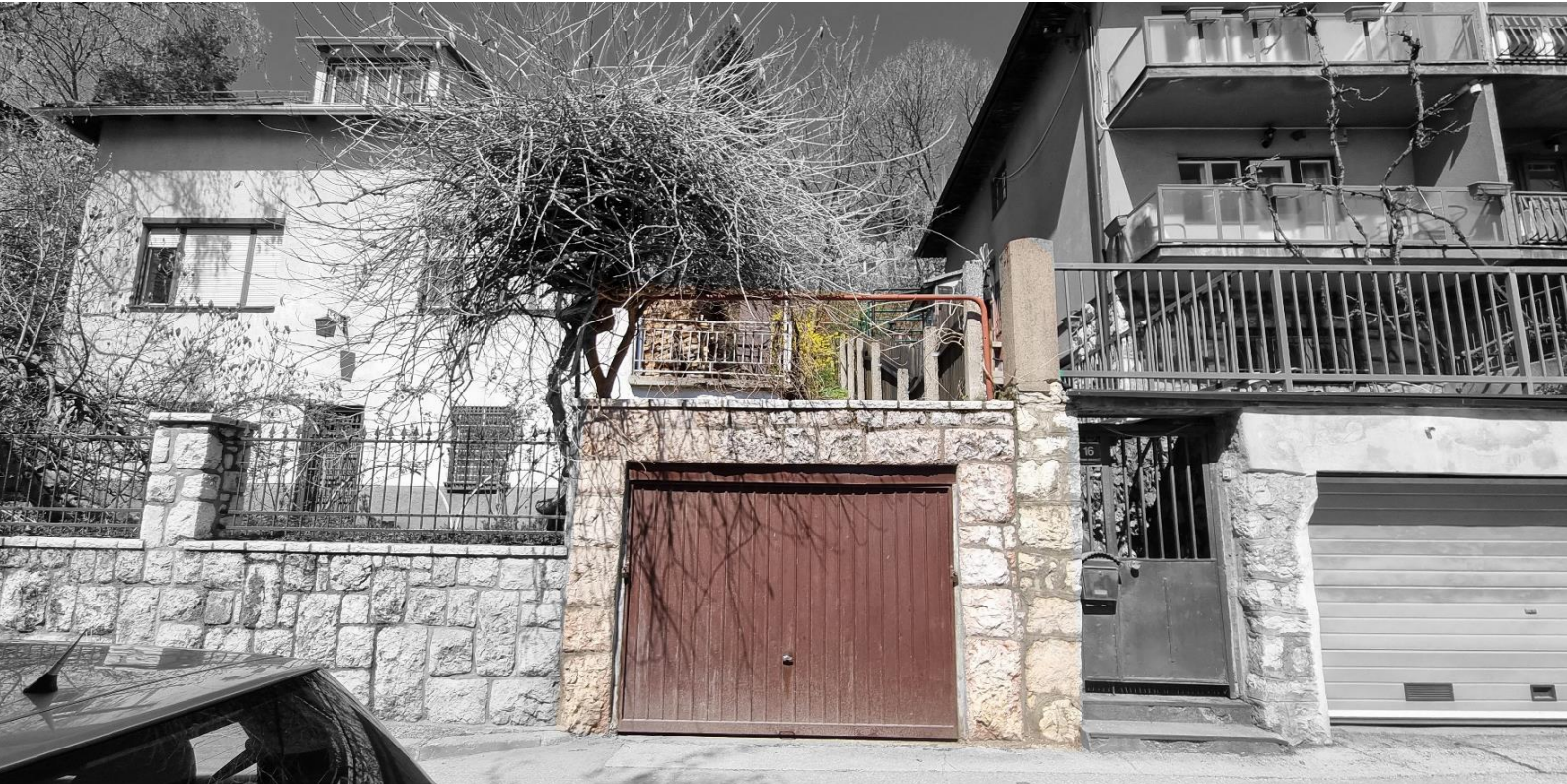
* Puni dokumentacioni izveštaj se nalazi na kraju rada

Kroz urbanu transformaciju prikazanu u katalogu objekta (ilustracija 30.) može se pratiti razvoj zone Crnog vrha u periodu između dva svetska rata. Veći deo vila je izgrađen početkom tridesetih godina 20. veka gde se na ilustraciji 27. jasno vidi da vila Perinović nije planirana u prvoj fazi izgradnje stambenog naselja. Vila je izgrađena 1939. godine, također do Drugog svetskog rata izgrađeni su skoro svi planom predviđeni objekti Crnog vrha. Kasnije nakon Drugog svetskog rata nastavlja se gradnja zone u smeru objekata kolektivnog stanovanja.

Vila Perinović iako nije izgubila autentičnost, integritet objekta je delimično narušen izgledom i masivnošću susednog objekta. Na osnovu analize na licu mesta moguće je zaključiti da je prvi susedni objekat zapadno izvorno izgledao mnogo drugačije i skladnije u kontekstu. Radi se o višestambenom objektu koji je neadekvatno nadograđen i proširen sa detaljima koji nisu u skladu sa objektom kao celinom i ambijentom u kojem se nalazi. Spratni desni deo frontalne fasade svedoči o specifičnoj fasadi nastaloj u periodu prve polovine 20. veka sa drvenim dvostrukim otvorima i stubom između kojim se naglašava skeletni sistem i nove konstruktivne mogućnosti. Međutim ostatak izmena i nadogradnji je u potpunosti narušio autentičnost i integritet objekta i šire lokacije. Također negativno utiče na integritet vile Perinović gde svojim volumenom naglašava monumentalnost i detaljima arhaičnost u stilskom izrazu. Sa druge strane istočno od vile Perinović nalazi se nešto skladniji objekat socijalističkog perioda koji neutralno deluje u ambijentu.

Kada posmatramo užu lokaciju vile Perinović kao i kada je reč o autentičnosti objekta vila ima očuvan visok stepen integriteta, nenarušenost izvornog stanja i celovitost. Vila poseduje izuzetnu povezanost sa zelenilom, dvorištem i okruženjem, poseduje fizički integritet, kompaktnost, homogenost i zaokruženost.

6.1.2.3. ZAŠTITA I OČUVANJE_studija slučaja: Vila PERINOVIĆ

Ilustracija 31 Zatečeno stanje vile Perinović, izmene u odnosu na izvorno stanje, izgradnja garaže, autor ilustracije: Lejla Kabrović Handžić, 2022. godine.

Na osnovu prethodno istaknutih vrednosti i analize autentičnosti i integriteta predlažu se sledeće mere za zaštitu, očuvanje i prezentaciju vile Perinović:

- Konzervacija objekta – permanentno održavanje u cilju usporavanja propadanja i sprečavanja degradacije kao preventivne mere;
- Očuvanje izvorne funkcije;
- Isticanje info table u vidu kataloga objekta prikazanog u delu autentičnost_studija slučaja_vila Perinović;
- Uključenje vile Perinović u edukativne rute (stručna i šira javnost);
- Uključenje vile Perinović u turističke rute (modernizam u Sarajevu);

6.1.2.4. Pregled vila koje pripadaju prelaznom tipu

Za studiju slučaja odabrana je vila Perinović kao prelazni tip urbane vile između modernizma i regionalnog arhitektonskog izraza. Kategorija prelazni tip je nastala upravo na osnovu prelaza projektantske prakse iz modernizma u regionalni arhitektonski izraz. Vila Perinović odiše modernizmom kada se gleda u odnosu na kontekst u kojem je nastala u ulici Kalemova, dok sa druge strane teži i regionalnom arhitektonskom izrazu kroz upotrebu kosog krova i specifičnu materijalizaciju bez direktne veze sa tradicionalnim u okruženju. Upravo ovo je najvažnija činjenica koja razdvaja prelazni tip od regionalnog arhitektonskog izraza, nedominantno transponovanje tradicionalnih elemenata. Arhitekti ovog perioda koriste različite projektantske principe koji u kompleksnom dizajnu skreću od osnovnih ideala modernizma, tako da transponuju vrednosti tradicionalnog. Razlog zbog kojeg su vile svrstane u prelazni tip je korišćenje određenih elemenata tradiranog bez primarna namere da se ide isključivo u smeru čisto regionalnog arhitektonskog izraza. Ostale vile koje pripadaju prelaznom tipu će biti detaljnije prikazane u nastavku.

Tabela 12 Hronološki spisak urbanih vila koje pripadaju stilskom izrazu vile Perinović, autor tabele: Lejla Kabrović Handžić, 2022. godine.

1930	Vila Kofler	
1930	Vila Golubović, ing Golubović	1930
1939	Vila Perinović, Stjepan Planić	1940
1940	Vila Latal-Danon	1950

Vila Golubović

*Slika 62 Izvorno stanje vile Golubović, preuzeto iz dokumentacije Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH;
Slika 63 Zatečeno stanje vile Golubović, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, april 2022. godine.*

Vila Golubović je izgrađena 1930. godine. Prema izvornoj fotografiji preuzetoj iz dokumentacije Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH moguće je zaključiti da se radi o urbanoj vili koja pripada prelaznom tipu. Vila Golubović je projektovana sa fokusom na dispozicionu širinu i razruđenost volumena balkonima. Objekat je u svojoj osnovi kubistički bez deniveliranja u masama niz padinu. Obzirom da se nalazi na frontalnom nizu vila u Kranjčevićenoj ulici između vile Kosić levo i vile Kofler desno terasasta denivelacija mase nije odrednica ove vile. Također vila Golubović se u svoje stilskom izrazu nalazi negde između vila koje pripadaju modernizmu i vila koje pripadaju regionalnom arhitektonskom izrazu obzirom da vila Golubović ima kosi krov i specifičnu materijalizaciju i detalje. Međutim projektantski cilj na vili Golubović je skrivanja kosog krova isticanjem završnog minimalističkog venca. Krov je povučen u odnosu na rub objekta i postavljen nisko tako da nije uočljivi i ne predstavlja ključni deo kompozicije i volumena vile. Balkoni istaknuti metalnim ogradama dodatno naglašavaju horizontalnost vile Golubović u duhu modernizma. Ono što dodatno karakteriše vilu jeste upotreba specifične završne materijalizacije kamene obloge bež boje sa detaljima iznad i ispod otvora u vidu izvlačenja kamene obloge i kreiranja sena. Ovi detalji i materijalizacija svrstavaju vilu Golubović u prelazni tip vile. Vrlo kompleksna projektantska zamisao kreće se na skali od pola internacionalnosti modernizma prema polu regionalnog arhitektonskog izraza kroz materijalizaciju i arhitektonske detalje.

Vila Mavre Kofler

*Slika 64 Izvorno stanje vile Kofler, preuzeto iz dokumentacije Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH;
Slika 65 Zatečeno stanje vile Kofler, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, april 2022. godine.*

Vila Mavre Kofler je izgrađena 1930. godine. Prema dokumentaciji iz Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH moguće je uraditi analizu autentičnosti vile u odnosu na izvorno stanje. Vila pripada modernizmu prelaznog tipa upravo zbog modernističkog izraza sa elementima regionalnog. Kosi

krov komplementarno nadopunjuje kompoziciju objekta, dok ga kaskadni venac dodatno naglašava. Specifična boja fasade kao i podela otvora kroz reminiscenciju na tradicionalnu podelu otvora austrougarskih stilova dodatno odstupa od postulata modernizma. Vila poseduje dve frontalne fasade obzirom da se nalazi na uglu ulice Kranjčevićeva i sporednog pješačkog puta koji spaja ulice Kranjčevićevu i Kalemovu. Vila je dvoosno orijentisana prema navedenim fasadama koje su formirane kao u ogledalu u odnosu na čošak objekta gde se nalazi stub kroz dve etaže. Prizemni deo objekta je zatvoren dok spratni deo formira prostor natkrivene terase. Objekat se nalazi istočno od vile Golubović završavajući ulični niz urbanih vila (Bajlon, Kosić, Golubović i Kofler) Kranjčevićeve ulice i početka naselja Crni vrh. Vila se nalazi na postamentu kao i sve prethodno pobrojane vile sa rustičnom kamenom oblogom. U odnosu na izvorno stanje vila je izgubila delomično autentičnost obzirom da su otvori prizemlja u potpunosti zatvoreni i da je spratni deo terase zatvoren prozorskim nizovima. Razlog zatvaranja otvora prizemlja nije jasan, obzirom da su zatvorena sva četiri otvora formirajući punu plohu u potpunosti kontrastnu izvornom stanju vile. Sa zapadne strane objekta nadograđen je deo koji dodatno narušava autentičnost objekta.

Vila Latal-Danon

Slika 66 Zatečeno stanje vile Latal-Danon, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, april 2022. godine.

Vila Latal-Danon je izgrađena 1940. godine. Detaljniji podaci o ovoj vili nisu pronađeni u dokumentaciji Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH, nije pronađena izvorna tehnička ili foto dokumentacija koja bi svedočila o izvornom izgledu vile. Također nisu pronađeni podaci o arhitekti vile zbog čega nije moguće uraditi detaljniju analizu autentičnosti objekta. Prema zatečenom stanju jasno se čita pripadnost vile prelaznom tipu obzirom da se radi o objektu koji ima kosi dvovodni krov sa istaknutom strehom prema frontalnoj fasadi u ulici Kalemova. Otvori na zapadnom delu objekta nisu u skladu sa periodom nastanka vile kao i vidljiva krovna konstrukcija jednovodnog krova na osnovu čega se pretpostavlja da se radi o nadograđenom ili značajno izmenjenom delu objekta.

6.2. Urbane vile regionalnog arhitektonskog izraza

"Ne možete jednostavno staviti nešto novo na neko mesto. Morate upiti ono što vidite oko sebe, ono što postoji na tom mestu, a zatim to znanje upotrebiti kroz savremeno razmišljanjem da biste interpretirali ono što vidite."⁵¹⁰

Arhitektura koja je tokom prve polovine 20. veka nastajala u Sarajevu u svom sadržaju je vrlo raznovrsna i osmišljena u sprezi domaće tradicije i raznovrsnih srednjeevropskih uticaja.⁵¹¹ Međutim postoje izvesne nijanse u razumevanju sarajevskog regionalnog arhitektonskog izraza. Urbani ritam, tipologija, proporcija, detalji i ukrasi predstavljaju elemente kroz koje se prenosi specifičnost mesta, što regionalizam veže za određenu lokaciju i u isto vreme je ističe.⁵¹² Regionalni arhitektonski izraz prve polovine 20. veka u Sarajevu se ogleda kroz specifičan izraz bosanskog sloga i kasnije direktnog ili indirektnog transponovanje tradiranog u moderno, kojeg različiti arhitekti sarajevske *moderne* u većoj ili manjoj meri uspešno realizuju. Pripadnost bosanskog sloga sarajevskoj regiji se ogleda u spoju specifičnih arhitektonskih principa i oblikovnih elemenata osmanske i austro-ugarske arhitekture Sarajeva na jednom objektu. Sa druge strane transponovanje tradiranog predstavlja htenje arhitekta da preuzima tradirano kroz savremenu reinterpetaciju, prenesena značenja i nadgradnju.

Kada gledamo svetsku scenu razvoja regionalnog arhitektonskog izraza kao devijaciju modernizma među prvima ističe se arhitekta Alvar Alto. Za mnoge moderniste opeka je predstavljala materijal arhitekture staroga sve do pojave arhitekture Alvara Alta koji uvodi upotrebu starog materijala kroz savremeni koncept, prezentujući ga kao izuzetno moderan materijal.⁵¹³ 1929. godine kreira vilu Maireu kroz formu kolaža. "*Kolaž može obogatiti delo i formalno i semantički*".⁵¹⁴ Aludirajući na vernakularno i modernističko kroz slojevitost dizajna, Alto uspeva preneti ideju regionalnog arhitektonskog izraza.

Tek nešto kasnije Luis Mamford u *New Yorker* iz 1947. godine uvodi termin "*Regionalizam*" kroz raspravu o suprotnosti regionalizma i modernizma. Međutim Mamford ističe da bi regionalističke varijacije modernizma mogle biti u konačnici prava internacionalnost. Nakon Mamforda, Aleksandar Tonis i Lian Lefavre uvode termin *kritički regionalizam* kroz esej "*The Grid and the Pathway*" iz 1981. godine ističući sve prednosti razmene i interakcije kroz koje bi arhitekti trebali kritički razmišljati o svome uticaju na okruženje u kojem kreiraju, u cilju vrednovanja jedinstvenosti lokalne i regionlane arhitekture.⁵¹⁵ Ovaj pristup je ubrzo preuzet i globalno promovisan od strane Keneta Fremptona kroz nekoliko verzija članaka "*Towards Critical Regionalism: Six Points for an Architecture Research*".⁵¹⁶

Iako je odrednica modernizma prema delima Hičkoka ("*Modern Architecture: Romanticism and Reintegration*" i "*The International Style: Architecture since 1922*") potpuna lišenost nasleđenih elemenata, ipak su se kroz specifične kontekste razvile izdvojene grane modernizma. Sinteza regionalnog izraza ili uticaja i modernizma realizovana je na primeru kuće i studia Luisa Baragana u Meksiku. Ova sinteza zaštićena je kao spomenik svetske kategorije UNESCO i prezentovana kao adaptacija Modernog pokreta. Kuća je upisana na UNESCO LSB kao (i): „*Kuća i studio Luisa Baragana predstavljaju remek-delo novog razvoja Modernog pokreta, integrišući tradicionalne, filozofske i umetničke struje kroz novu sintezu*.”⁵¹⁷ Kada je u pitanju nasleđe 20. veka, međunarodna perspektiva prepoznaje nasleđe modernizma kao revolucionarni pokret koji se

⁵¹⁰ Robert Ivy, "Tadao Ando", u *Interviews* (Japan: Architectural Record, 2011), 1.

⁵¹¹ Predrag Milošević, *Arhitektura u Kraljevini Jugoslaviji - Sarajevo 1918-1941* (Foča: Prosvjeta, 1997), 105.

⁵¹² Dorota Lesniak-Rychlak, e.d., "Autoportret, Regionalisms/Modernisms/Postmodernisms/", poglavlje *Bliss – An Interview with Roman Rutowski* (MIK, Krakow: 2017), 53.

⁵¹³ Ibid., 20.

⁵¹⁴ Ibid., 157.

⁵¹⁵ Alexander Tzonis, Liane Lefavre, "The grid and the pathway" u *Times of Creative Destruction* (London: Routledge, 2016.).

⁵¹⁶ Kenneth Frampton. "Towards a Critical Regionalism: Six Points for an Architecture of Resistance." *The Anti-Aesthetic: Essays on Postmodern Culture*. Hal Foster, ur. (Washington: Bay Press, 1983).

⁵¹⁷ UNESCO, "Luis Barragán House and Studio," (UNESCO World Heritage List, 2004). Preuzeto 30.03.2023. sa: <https://whc.unesco.org/en/list/1136>

suprotstavlja akademskom tumačenju arhitekture istorijskih stilova. Međutim kada pogledamo delo Luisa Baragana ono predstavlja devijaciju modernizma, odnosno prilagodbu modernizma određenoj geokulturnoj regiji. Što u konačnici znači da modernizam nije samo pokret koji se suprotstavlja akademskom tumačenju arhitekture istorijskih stilova već predstavnja u nekim regijama njihovu sublimaciju kreirajući time dodatnu vrednost. Ovi istorijski stilove ne predstavljaju velike svetske internacionalne stilove globalno korištene, već se odnosi na tradicionalne elemente specifične za određeni geo-kulturni kontekst koji daje specifikum i dodatnu vrednost modernizmu.

Hičkok ističe genealogiju Moderne arhitekture kroz jasne principe karakteristične za početak 20. veka, 1922. godine, kada je odnos prema tradicionalnom bio isključiv. Ovo je jasno obzirom na zamor arhitektonske scene prepune istorijskih stilova u težnji kao novom. Sa druge strane jak odnos prema tradiciji arhitekata širom sveta uticao je na kreiranje dela u sublimaciji dvoga što je rezultiralo izvanrednim primerima regionalnog arhitektonskog izraza u duhu modernizma. Ova sublimacija je rezultirala dodatnom vrednošću koja je prepoznata kao vrednost nakon određene vremenske distance sa koje se sagledava. Čime je potvrđena hipoteza 2: *"Visoke vrednosti urbanih vila regionalnog arhitektonskog izraza prve polovine 20. veka u Sarajevu mogu se prepoznati kroz integralni metodološki aparat sa dodatnim isticanjem transponovanja tradicionalnih vrednosti kroz novi izraz, kao specifičnog kriterija od izuzetne vrednosti."*

Sarajevski modernisti su na čelu sa braćom Kadić regionalni arhitektonski izraz shvatali kao nadgradnju modernizma, gde su kreirali dela interpolacije prema principima modernizma sa čarima regionalnog. U sklopu regionalnog arhitektonskog izraza prikazane su dve studije slučaja. Prva se odnosi na testnu studiju slučaja vile Crnog vrha sprovedenu za potrebe formiranja integralne metodologije u razvojnoj fazi prikazanoj u poglavlju 4.3.1. Grafičko prikazivanje kriterija. Druga studija slučaja se odnosi na izvanredni primer vile Kopčić, kao izrazitog primera regionalnog arhitektonskog izraza u sponi modernizma i tradicionalnih elemenata savremeno reinterpetiranih, realizovanog pre prvih teorijskih postavki Mamforda, a 40 godina pre teorijski postavki kritičkog regionalizma.

6.2.1. Studija slučaja: VILA CRNI VRH

Slika 67 Vila Crni vrh, zatečeno stanje 2019.godine, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, maj 2019. godine.

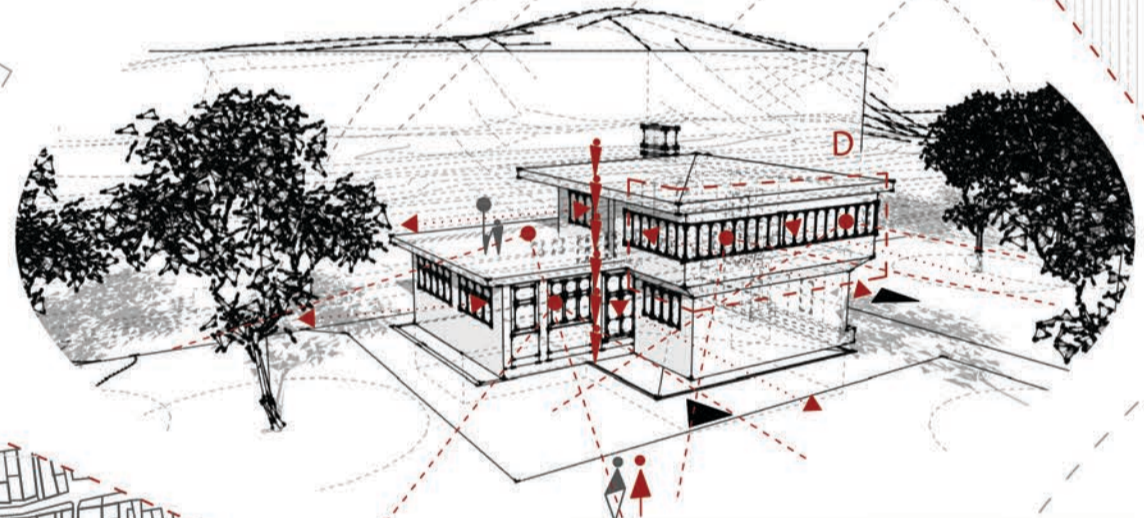
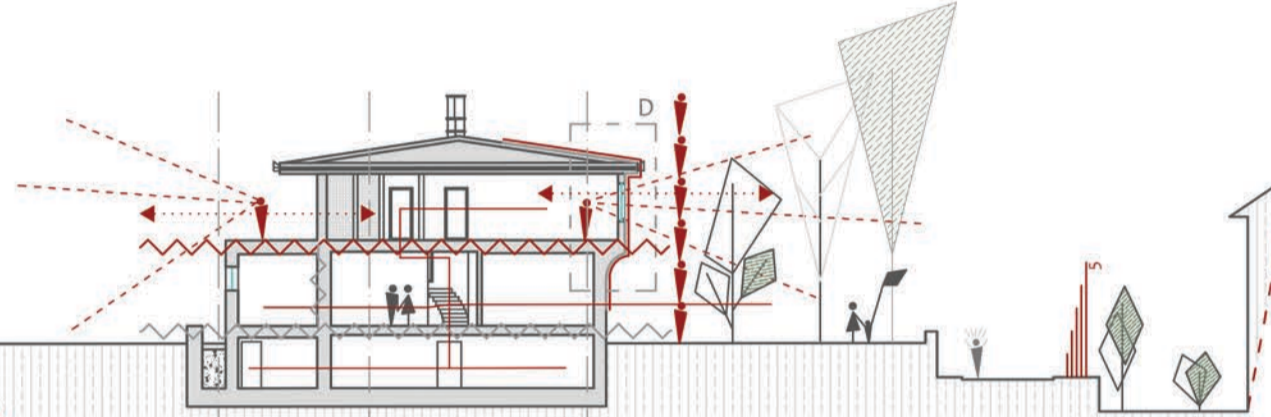
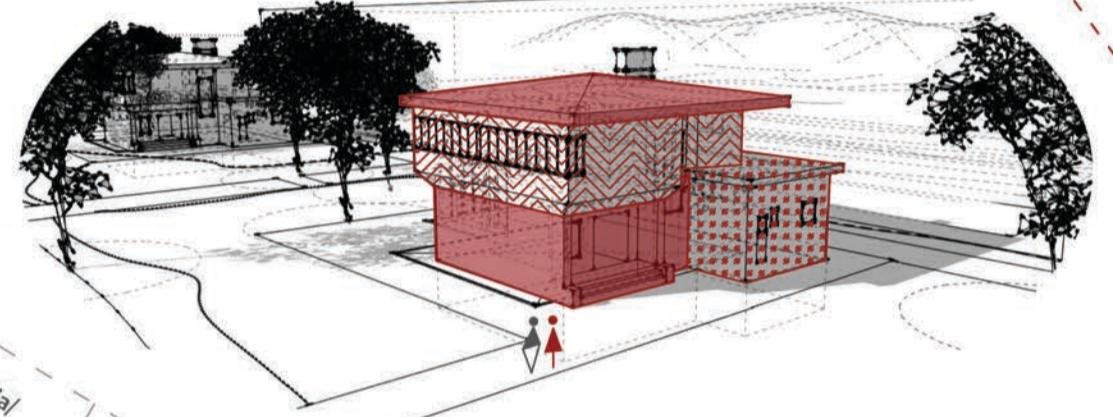
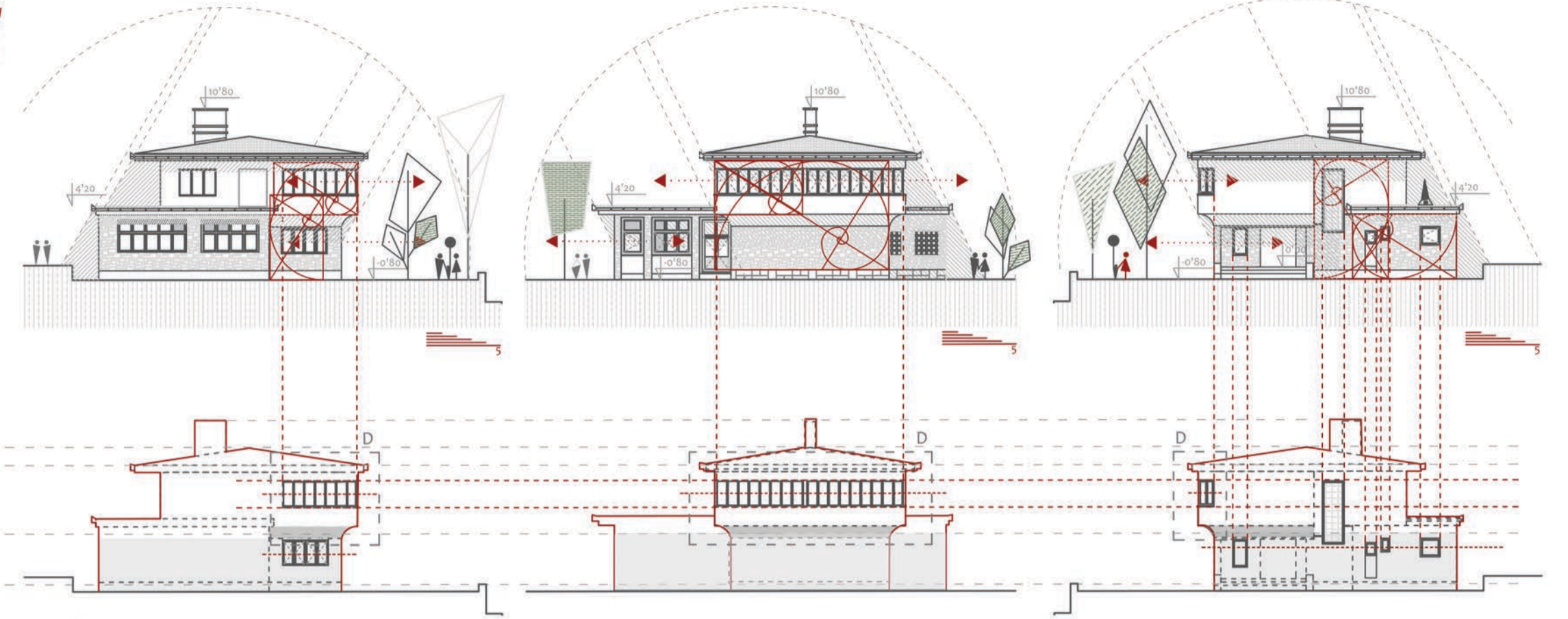
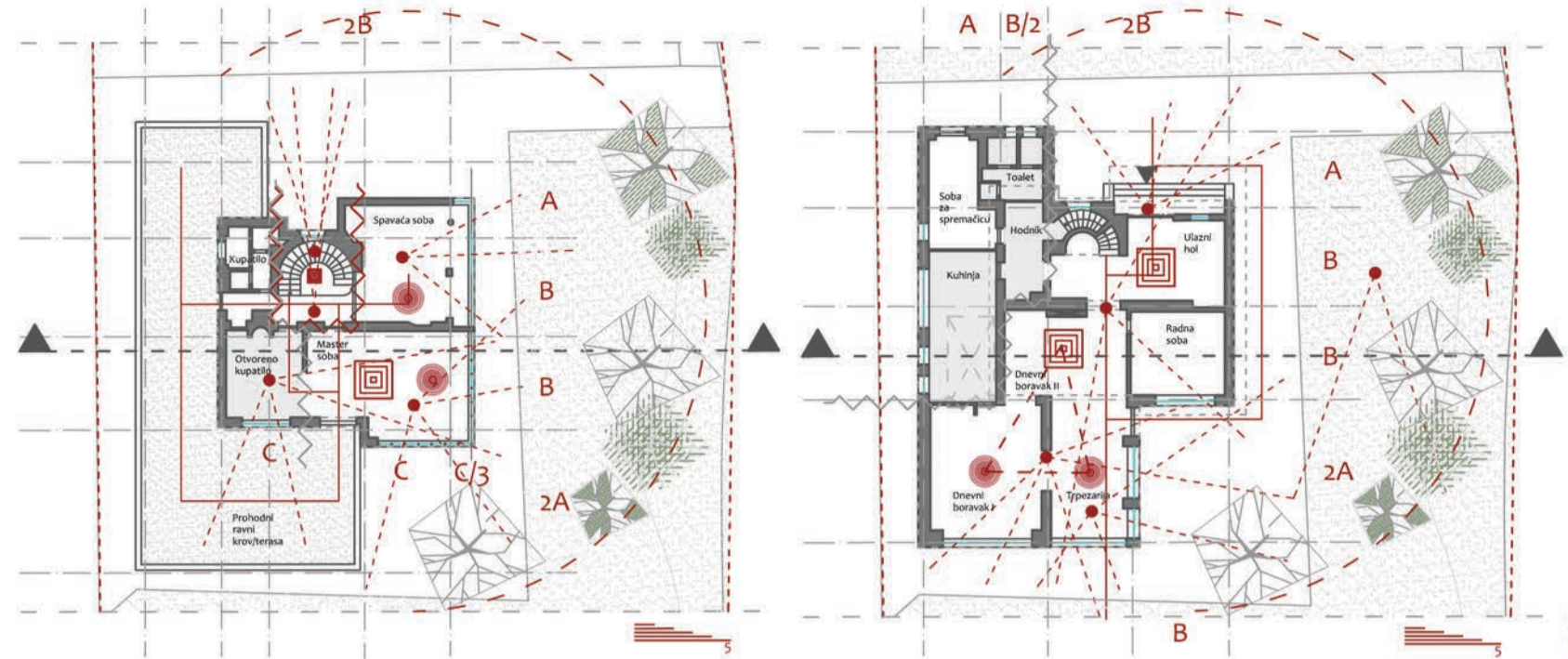
	Opis
Trenutni naziv:	Vila Crni vrh
Naziv ulice:	Crni vrh 12., Gorica
Općina:	Centar
Grad:	Sarajevo, 71 000
Država:	Bosna i Hercegovina
Katastarska čestica:	611/1, 611/2, 611/3, 611/4, 611/5, 611/6
Reference na nacionalnu topografsku mrežu:	43.861620, 18.407867
Procena površine parcele u m2:	Ukupno – 6109 m ² , Objekat – 296 m ²
Tipologija:	Urbana vila
Godina izgradnje objekta	Nema podataka
Arhitekta:	Nema podataka
Dobro zaštićeno:	Ne
Nivo zaštite:	Nije pod zaštitom
Aktivnosti na objektu:	Objekat je srušen u cilju izgradnje stambenog kompleksa kolektivnog stanovanja
Uticaj izmena na dobro:	U potpunosti devastirano dobro

* Puni dokumentacioni izveštaj se nalazi na kraju rada

CRNI VRH
VILA
KATALOG
OBJEKTA

Karakter zone: Karakter siveg okruženja

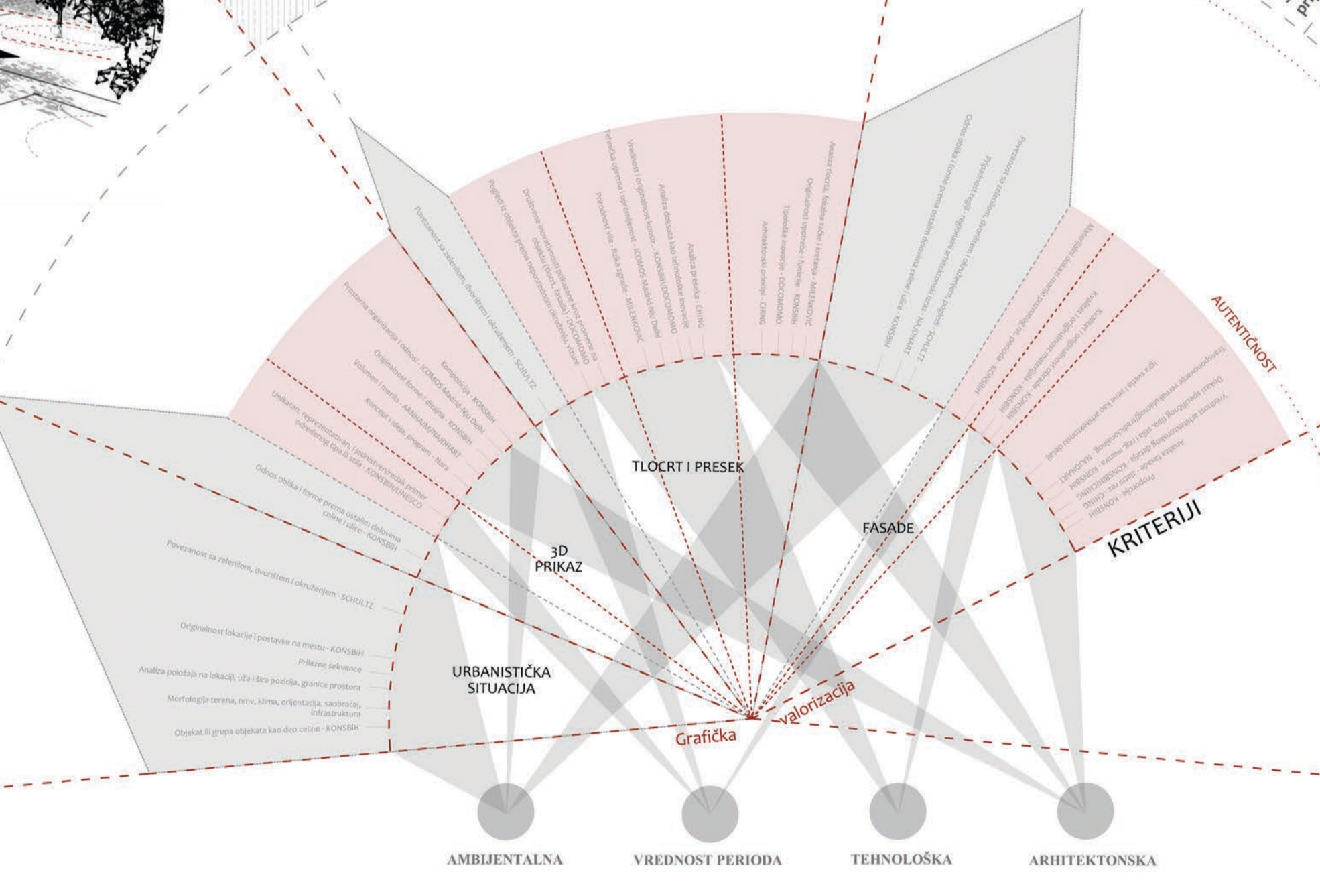
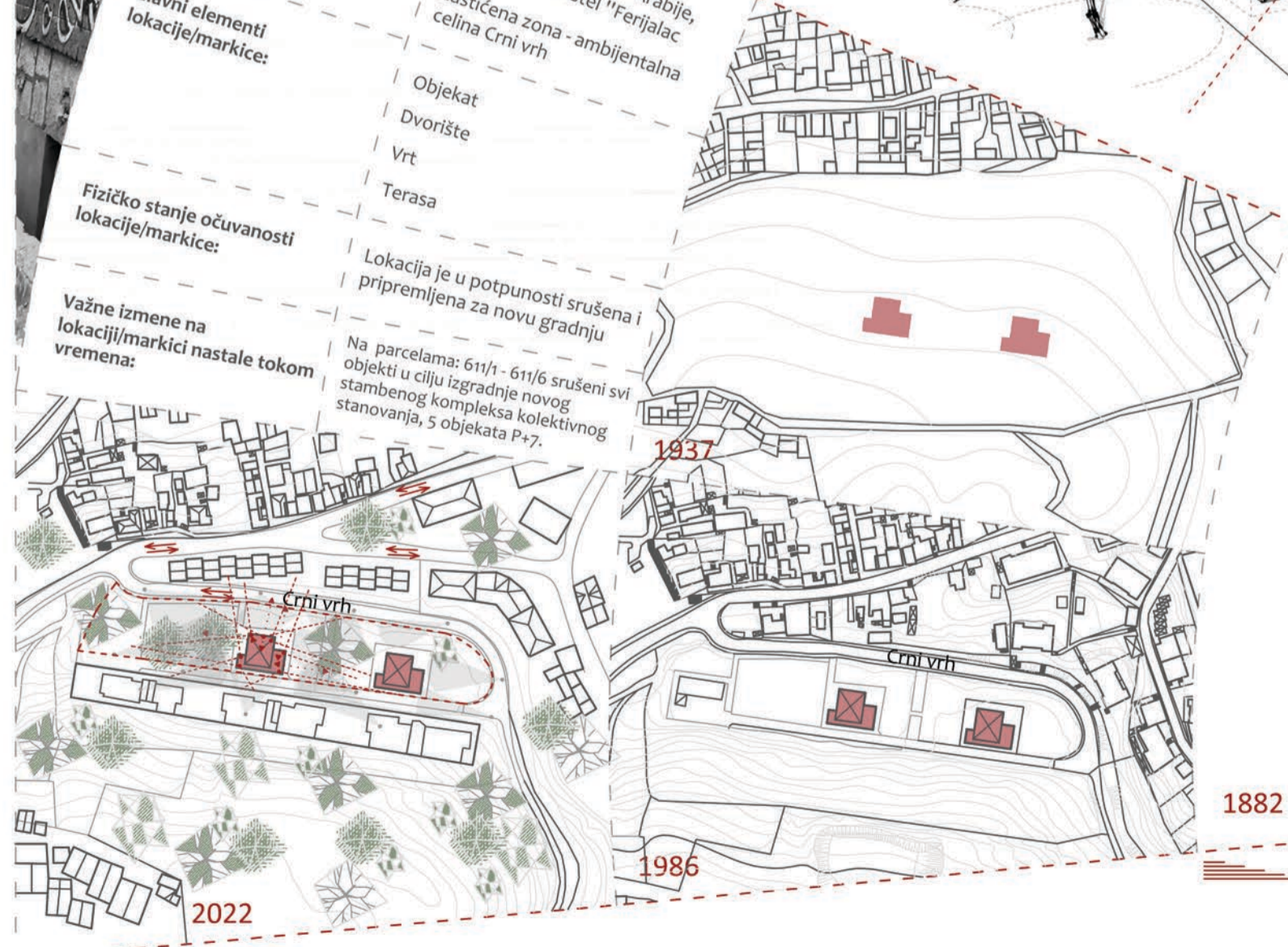
Gravitaciona zona: Stambena - individualno
Stambena - kolektivno
Poslovna zona

Vizualne i druge poveznice: Marijin dvor
Avaz Twist Tower, Opća bolnica
Abdulah Nakaš, Ciglane
Ambasada Saudijske Arabije,
Omladinski hostel "Ferizalac"
Zaštitna zona - ambijentalna celina Crni vrh

Glavni elementi lokacije/markice: Objekt
Dvorište
Vrt
Terasa

Fizičko stanje očuvanosti lokacije/markice: Lokacija je u potpunosti srušena i pripremljena za novu gradnju

Važne izmene na lokaciji/markici nastale tokom vremena: Na parcelama: 611/1 - 611/6 srušeni svi objekti u cilju izgradnje novog stambenog kompleksa kolektivnog stanovanja, 5 objekata P+7.

INTEGRITET

Arhitekta: nema podataka

God. izgradnje: nema podataka

Funkcija: Individualno stanovanje

Tipologija: Urbana vila

Kvadratura: Objekt: 290 m²
Ukupno: 6099 m²

Stilska pripadnost: Regionalni arhitektonski izraz

Kompozicijal forma: Raritetnost izraz
Kori krov
Isticanje dokazata
Prororske trake
Specifična materijalizacija

Tipološki elementi: Otvoreni plan
Spratna podela javno-privatno
Radna soba
Soba za spremaću
Gostinjska soba
Podrum
Dvorište-vrt-terasa

Objekta - u potpunosti izgubljen

Lokacije - u potpunosti izgubljen

Metode zaštite: Blagovremena identifikacija i valorizacija dobra

AB skeletna

Matice baze boje, kamene obloge, keramida

Objekta - srušen

Lokacije - pripremljena za novu gradnju

Prepuštenost negativnom uticaju vremena
Juli 2021. godine objekat je u potpunosti srušen

Uticaj izmena na dobro: Ekstremno negativan, potpuno rušenje objekta

Objekat nije bio zaštićen

Nivo zaštite:

Datum odluke:

Zaštićeno od strane:

Autentičnost: U potpunosti izgubljena

Ilustracija 32 Katalog objekta, studija slučaja, Vila Crni vrh, autor ilustracije: Lejla Kahrović Handžić, 2023. godine.

6.2.1.1. AUTENTICNOST_studija slučaja: Vila CRNI VRH

Studija slučaja nazvana Vila Crni vrh je objekat koji se nalazi na vrhu stambenog naselja Crni vrh. Zbog nepostojanja podataka o objektu nazvana je Crni vrh. Jako malo informacija je pronađeno o ovom objektu, nema podataka ni o godini izgradnje ni o arhitekti objekta. O objektu se zna da su trenutni vlasnici "Crni vrh društvo sa ograničenom odgovornošću za investicije, promet i konsalting Sarajevo".⁵¹⁸ Objekat je detaljno snimljen na licu mesta u maju 2019. godine kada su urađene sve analize za potrebe grafičke valorizacije objekta prikazane na ilustraciji 32. Vila je pozicionirana na vrhu brda Gorica naselja Crni vrh sa predivnim panoramskim pogledom prema gradu okružena zelenilom sa idealnom orijentacijom prema jugu. Vila pripada regionalnom arhitektonskom izrazu preuzimanja tradiranog kroz koji arhitekta prenosi tradicionalne elemente osmanske arhitekture. Jaka kultura osmanskog perioda i nasleđa koje je ova epoha iznedrila još uvek se jako osećaju na ovim prostorima zbog čega se autori uvek vraćaju osmanskom vernakularnom u potrazi za inspiracijom prilikom kreiranja novog dela. Zbog čega vila Crnog vrha iako je izgrađena na prostoru koji nema odrednice tradicionalne arhitekture, transponira ih.

Slika 68 Vila Crni vrh, zatečeno stanje 2019.godine, iz arhive autora: Lejla Kahrović Handžić, maj 2019. godine.

Volumen objekta se sastoji iz tri povezana dela, osnovni volumen predstavlja centralni kubus sa doksatom, drugi volumen je volumen četverovodnog krova i treći je severni i istočni izbočeni deo prizemlja. Prizemni deo objekta, u potpunosti obložen kamenom, znatno je širi od spratnog, kreirajući time terase po obodu objekta. Kompozicija vile predstavlja sklad koji ističe korišćenje konstrukcije velikih raspona prozorskih otvora kroz koje se vidi skeletni sistem.

Prostorna organizacija vile je na visokom nivou izvanrednih prilaznih sekvenci, velikog pristupnog hola u sklopu kojeg se otvara polukružno stepenište za prvi sprat kao i prolaz prema prvom dnevnom boravku. Ovaj dnevni boravak predstavlja jednu od fokalnih tačaka prostorne organizacije objekta sa fokusom na kamin. Iz prvog dnevnog boravka se pristupa drugom dnevnom koji je u potpunosti osvetljen prozorskim nizovima sa južne i istočne strane. Iz drugog i prvog dnevnog se pristupa trpezariji kreirajući triangularnu vezu društvenih prostora. Iz trpezarije je formirana direktna veza sa kuhinjom i dalje sa saniranim prostorijama i dodatnom sobom za posluđu. Iz pomoćnih postorija se opet izlazi prema glavnom holu ostvarujući kružnu vezu kroz ceo tlocrt prizemlja. Sa druge strane iz prvog dnevnog boravka se pristupa radnoj sobi.

⁵¹⁸ "Općina Centar Sarajevo, katastarska općina Sarajevo VII, Parcela 611/", Katastar, preuzeto 03. aprila 2022. godine sa www.katastar.ba/pregled

Slika 69 Vila Crni vrh, ulazni hol i skružno stepenište, zatečeno stanje 2019.godine, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, maj 2019. godine.

Sprat objekta je rešen raskošno kroz dve sobe. Prva manja soba predstavlja čardak sa nizom prozorskih otvora na istočnoj strani objekta koji asociraju na mušebak, ali i na prozorski niz modernizma. Sa druge strane direktno ispred stepeništa ulazi se u master spavaću sobu koja predstavlja savremeni pristup projektovanju spavaće sobe koja se sastoji od parnog kupatila i otvorenog kupatila povezanog sa spavaćim delom master sobe. Ova soba je dalje povezana sa krovnom terasom koju čini ravni krov prizemnog dela sa izvanrednim pogledom na okruženje. Spavaća soba je orijentisana prema južnoj strani i svedoči o promišljenoj dispoziciji i studioznom pristupu prilikom pravilne postavke i orijentacije objekta u odnosu na strane sveta. Vrlo napredan projektantski pristup govori o bogatstvu investitora i dometu vizije arhitekta. Na ovom primeru urbane vile vide se sva tehnološka konstruktivna dostignuća 20. veka. Veliki rasponi, konzolni prepusti, isticanje skeletnog sistem kružnih stubova, betonskih sitnorebrastih tavanica koje su vidljive u podrumskim prostorima, veliki skladišni i ostavni prostori za energente u suterenu objekta govore o izvanrednoj mašini za stanovanje.

Slika 70 Vila Crni vrh, dnevni boravak i boravak sa kaminom, zatečeno stanje 2020.godine, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, novembar 2020. godine.

Proporcijski odnosi na fasadi su u zlatnom rezu, idealnom odnosu, gde i severna fasada koja je perforirana različitim otvorima čini asimetrično skladnu kompoziciju. Objekat obiluje detaljima od kojih se najviše ističe doksat prvog sprata u formi tradicionalnog doksata bez drvenog pokova sa donje stranje i sa prozorskim nizom koji završava prozorom na uglu, karakteristikom poluzatvorene divanhane (npr. kuće Alije Đerzeleza). Detalji su i specifična upotreba materijalizacije kroz savremeno interpretirani ravno i pravilno klesani kamen prizemnog dela objekta, četverovodni krov pokriven čeramidom tradicionalnim

pokrovom osmanskog perioda. Ono što je specifično za ovu vilu jeste upotreba regionalnih arhitektonskih elemenata na prostoru van tradicionalnog konteksta osmanskog perioda. Obzirom da je kroz pregled perioda i razvoja arhitekture Sarajeva prikazanih u sklopu glave V. Urbane vile u sarajevu i kroz geografsku rasprostranjenost prikazanu u poglavlju 5.3. Mapiranje urbanih vila gde je jasno povučena linija kraja osmanskog domena u Sarajevskoj kotlini nije jasan koncept transponovanja vernakularnog na prostoru Crnog vrha. Crni vrh je urbanistički i arhitektonski zamišljen kao naselje modernizma koje transponuje internacionalne vrednosti novih dometa u arhitekturi i urbanističkom planiranju.

Slika 71 Vila Crni vrh, sprat objekta, spavaće sobe, zatečeno stanje 2020.godine, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, novembar 2020. godine.

Vila Crnog vrha je predstavljala materijalni dokaz manje poznatog istorijskog perioda, kao i visoku društvenu i tehnološku inovativnost prikazanu kroz promene na objektu u odnosu na dotadašnju građevinsku praksu. Vila je također predstavljala unikatan, reprezentativan i redak primer vile određene tipa i stilske manira.

Prema **kriterijima opisne valorizacije** integralne metodologije vila je stajala kao svedok karakterističnog životnog stila u specifičnom vremenskom periodu, prenosila je duh mesta i osećaj osmanske arhitekture i predstavljala je superiorno delo arhitekture.

Za vilu Crni vrh nije moguće uraditi detaljnu i potpunu analizu autentičnosti obzirom da nisu pronađeni nikakvi tehnički podaci, izvorni projektni dokumenti ili bilo kakve detaljnije informacije o izvornom izgledu na osnovu čega bi se mogla uraditi analiza autentičnosti. Međutim u odnosu na foto dokumentaciju zatečenog stanja jasno se vidi da je vila bila u potpunosti autentična, da nisu postojala ni najmanja odstupanja od izvornog izgleda kao ni bilo kakve druge izmene ili dopune izgleda objekta. Ratnim razaranjem i negativnim uticajem vremena i zakišnjavanja, vila se nalazila u ruševnom stanju, ali ipak je prenosila duh stilske pripadnosti regionalnom arhitektonskom izrazu i modernizmu u prostornoj organizaciji i inovativnosti 20. veka. Pored vile Crni vrh nalazi se još jedna vila sa manjim razlikama u kompoziciji otvora. Ove dve vile građene su kao dve vile u nizu.

6.2.1.2. INTEGRITET_ studija slučaja: Vila CRNI VRH

Slika 72 Vila Crni vrh, zatečeno stanje 2020.godine, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, novembar 2020. godine.

	Opis
<i>Lokacija:</i>	Ulica Crni vrh 12., Gorica, Centar, Sarajevo, BiH
<i>Karakter užje lokacije:</i>	Individualno i kolektivno stambeno naselje - Ulice Crni vrh, Odobašina, Avde Jabučice, Omera Stupca, Hakije Kulenovića i Dajanli Ibrahim-bega Poslovna zona – Ulice Hakije Kulenovića i Dajanli Ibrahim-bega
<i>Karakter šire zone:</i>	Stambena zona: individualnog i kolektivnog stanovanja i poslovna zona. Nedaleko od lokacije nalaze se i drugi vredni primeri urbanih vila Crnoga vrha. Okruženje predstavlja ambijentalnu celinu Crni vrh, zaštićenu zonu odlukom Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH, sa nizom izdvojenih urbanih vila kao nacionalnih spomenika – donji deonaselja Crni vrh.
<i>Gravitaciona zona:</i>	Poslovni centar grada – Marijin dvor
<i>Trenutna upotreba šireg krugu/zone:</i>	Izborna – stambena: individualno i kolektivno stanovanje Na parcelama od 611/1 do 611/6 srušeni su svi objekti u cilju izgradnje novog stambenog kompleksa kolektivnog stanovanja P+7.
<i>Fizičko stanje očuvanosti okruženja:</i>	Dobro, razvijeno i uređeno prema individualnim potrebama vlasnika
<i>Glavni elementi lokacije/markice:</i>	Markica se nalazi na ravnom terenu. Objekat je uvučen u odnosu na prilaznu ulicu pred-dvorištem. Objekat zauzima površinu od 296 m ² ostavljajući slobodnu površinu sa svih strane objekta na kojima se nalaze dvorišta, vanjske uređene komunikacije i vrtovi. Iza objekta se nalazi veliko nedovršeno gradilište kojem se pristupa bočnim gornjim prilaznim putem. Na lokaciji se nalaze dve identične vile kojima se pristupa donjim prilaznim putem.

* Puni dokumentacioni izveštaj se nalazi na kraju rada

Danas je vila srušena do temelja u svrhu izgradnje novog stambenog kompleksa od pet stambenih zgrada (slika 73.). Ovo je klasičan primjer gentrifikacije gdje su gradske teritorije izgubljene zbog neoliberalnog prostornog planiranja grada.⁵¹⁹ Prema izmeni i dopuni regulacionog plana "Gradski park Crni vrh" iz 2001. godine lokacija vile od interesa se navodi kao "zona rezidencijalnog stanovanja" u sklopu koje je ucrtno pet manjih objekata. U članu 10.⁵²⁰ navodi se da je dopuštena spratnost objekata P+1+M, sa primenom doksata i verandi, i materijala kao što su drvo, kamen, opeka, staklo, beton, malter, i za pokrov crep ili ćeramida, što govori o poštovanju zatečenih urbanističkih i arhitektonskih parametara. Međutim 2019. godine Općinsko veće Centar Sarajevo je usvojilo Odluku o izmeni i dopuni regulacionog plana "Gradski park Crni vrh" – Zona rezidencijalnog stanovanja.⁵²¹

⁵¹⁹ V. Kostić, A. Kostić and M. Din, "Gentrification, creative class and problems of conflict of interest in contemporary urban development," *FACTA UNIVERSITATIS Series: Architecture and Civil Engineering*, vol. 16, no. 3, (2018): pp. 401-413, DOI: 10.2298/FUACE180524017K

⁵²⁰ "Odluka o izmenama i dopunama regulacionog plana "Gradski park Crni vrh"." predsedavajuća veća Mira Jadrić-Winterhalter, Sarajevo, Službene novine Kantona Sarajevo, Gradsko veće Kantona Sarajevo, 2001. Preuzeto 15.06.2022. godine. https://zpr.ks.gov.ba/sites/zpr.ks.gov.ba/files/izmjene_i_dopune_rp_gradski_park_crni_vrh_2001.pdf

⁵²¹ "Odluka o usvajanju izmena i dopuna regulacionog plana "Gradski park Crni vrh"-Zona rezidencijalnog stanovanja," predsedavajuća veća Karolina Karačić, *Službene novine Kantona Sarajevo*, 2019.

Slika 73 Planirana gradnja novog stambeno-poslovnog kompleksa Crni vrh, "U Sarajevu će se graditi rezidencijalno poslovni kompleks po uzoru na svjetske metropole", Klix, preuzeto 15.06.2022. sa: <https://www.klix.ba/biznis/investicije/u-sarajevu-ce-se-graditi-rezidencijalno-poslovni-kompleks-po-uzoru-na-svjetske-metropole/200109001>

U sklopu ove odluke izmene su bile sledeće: omogućena je gradnja stambeno-poslovnog objekta, spratnost nadzemnih etaža se mora kretati sa pretežnom spratnošću SP4 do SP6 uz obavezno povlačenje završnih etaža, također je dozvoljeno eventualno povećanje spratnosti za jednu povučenu etažu, ali samo u centralnom delu obuhvata, gde će navedena etaža zauzimati maksimalno 2/3 površine donjih etaža, arhitektonska građevina mora biti oblikovana i građena od savremenih materijala, koji nisu lako zapaljivi i nisu prenosiooci požara.⁵²² Ovim se otvara mogućnost projektantskog manevrisanja u raznim smerovima ne poštujući ambijentu u kojem se gradi. Integritet vile i okruženja je u potpunosti narušen kao i autentičnost vile za potrebe izgradnje novog stambenog kompleksa.

Slika 74 Degradirano stanje vile Crni vrh ratnim razaranjima, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, maj 2019. godine.
Slika 75 Potpuna destrukcija vile Crni vrh, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, juli 2021. godine.

⁵²² Ibid.

6.2.1.3. ZAŠTITA I OČUVANJE_studija slučaja: Vila CRNI VRH

Slika 76 Zatečeno stanje vile Crni vrh, izgradnja novog stambenog kompleksa, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, novembar 2022. godine.

Na osnovu prethodno istaknutih vrednosti i analize autentičnosti i integriteta predlažu se sledeće mere:

- Obzirom da je navedena vila srušena u cilju očuvanja sličnih primera vila neophodna je:
  - Pravovremena identifikacija i vrednovanje objekata kao nasleđa vrednog očuvanja;
  - Zaštita vila upisom na listu nacionalnih spomenika BiH;
  - Kreiranje elaborata zaštite u cilju očuvanja vila;
  - Edukacija arhitekata i urbanista kao glavnih protagonista u dograđivanju i transformaciji prostora u cilju eliminisanja neprimerenih aktivnosti;
  - Obrazovanje mladog kadra na arhitektonskim fakultetima o vrednostima, zaštiti i očuvanju nasleđa 20. veka;

6.2.1. Studija slučaja: VILA KOPČIĆ

Slika 77 Izvorni izgled vile Kopčić, Kadić, Emir, "Arhitekt, Reuf Kadić", (Sarajevo: Emir Kadić, 2010.), str. 60-63.

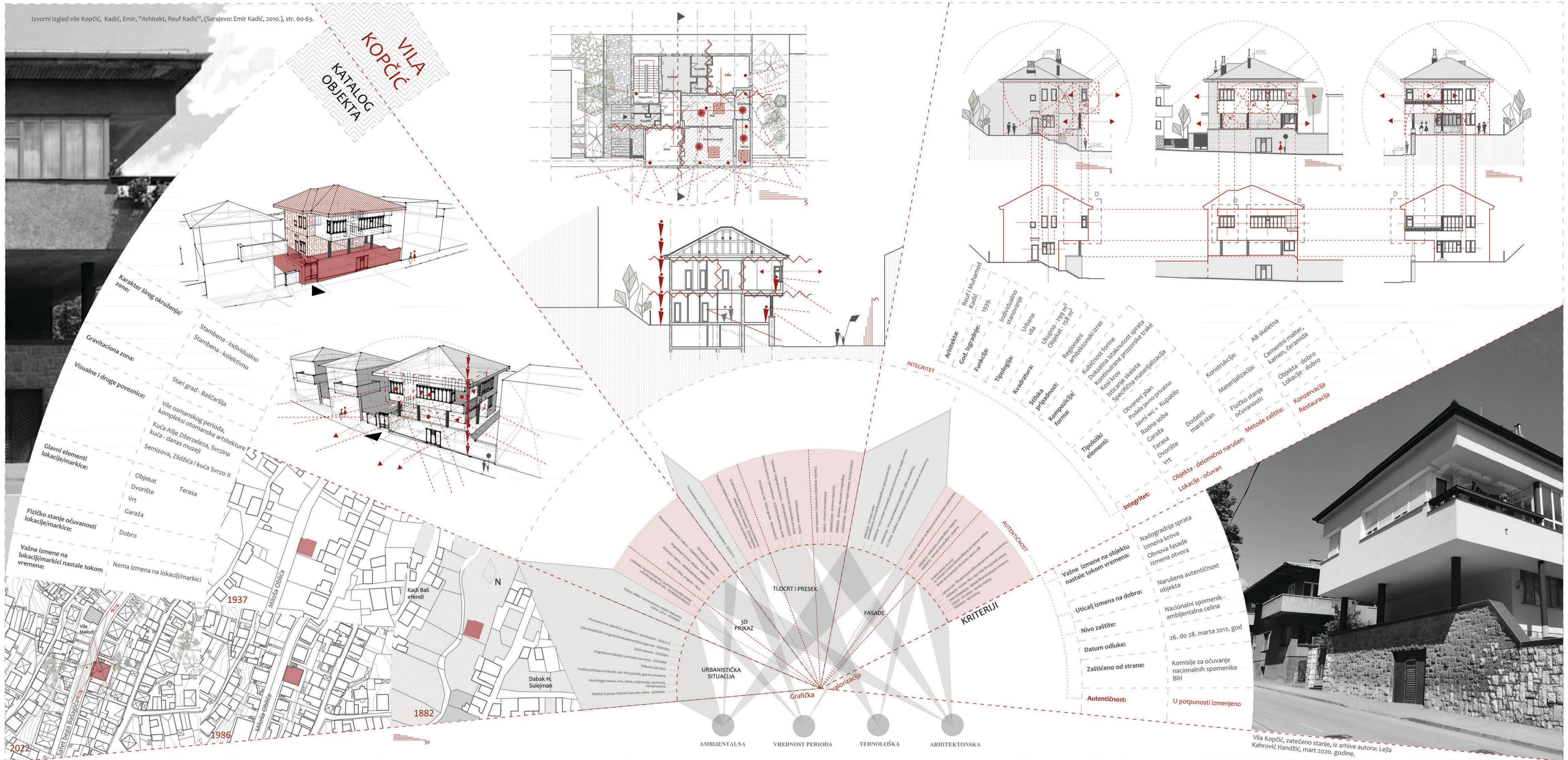
	Opis
Trenutni naziv:	Vila Kopčić
Naziv ulice:	Safet-bega Bašagića 76, Medrese 1
Općina:	Stari grad
Grad:	Sarajevo, 71 000
Država:	Bosna i Hercegovina
Katastarska čestica:	1256
Reference na nacionalnu topografsku mrežu:	43.864142, 18.431427
Procena površine parcele u m2:	Ukupno - 299 m ² , Objekat - 158 m ²
Tipologija:	Urbana vila
Godina izgradnje objekta	1939. godine
Arhitekta:	Muhamed i Reuf Kadić
Dobro zaštićeno:	Ne
Nivo zaštite:	/
Aktivnosti na objektu:	Izmena stolarije, obnova fasade i krova
Uticaj izmena na dobro:	Delomično narušena autentičnost objekta

* Puni dokumentacioni izveštaj se nalazi na kraju rada

VILA KOPČIĆ
KATALOG OBJEKTA

Vila Kopčić, zatečeno stanje, iz arhive autora: Lejla Kahrović Handžić, mart 2020. godine.

6.2.2.1. AUTENTIČNOST *_studija slučaja: Vila KOPČIĆ*

Vila Kopčić izgrađena je 1939. godine prema nacrtima poznatih sarajevskih arhitekata Reufa i Muhameda Kadića. Vila predstavlja jedinstven primer regionalnog arhitektonskog izraza transponovanja tradiranog u Sarajevu. Vrlo skladno i uspješno proporcionisana, vila se uklapa u okolinu čineći jedinstvenu celinu. Arhitekti Reuf i Muhamed Kadić majstorski uklapaju elemente tradicionalne osmanske kuće kroz savremeni arhitektonski izraz i elemente modernizma.⁵²³ U blizini lokacije nalaze se vile osmanskog perioda, kompleksi otomanske arhitekture, kuća Alije Džerzeleza - danas muzej, Svrzina kuća – danas muzej i druga kuća Svrzo. Savremenom interpretacijom tradicionalnih elemenata arhitekti Reuf i Muhamed Kadić na delu vile Kopčić upotpunjuju interpolaciju modernističkog izraza u kontekstu mahale i duha mesta.⁵²⁴ Vila Kopčić poseduje kanonsku vrednost kao vrlo redak primer projektovanja regionalnim arhitektonskim izrazom. Ovaj pionir stoji i kao superiorno delo arhitekture i master delo arhitekata Kadić. Za razliku od prelaznog tipa, vila Kopčić predstavlja regionalni arhitektonski izraz punogtransponovanja tradiranog sa elementima modernizma, gde je htenje arhitekta bila sublimacija navednog.

Primena tradicionalnih i vernakularnih artefakata na vilama 20. veka odnosi se na humano merilo, odnos čoveka i ambijenta; pravo na sunce, vidik, zelenilo, vodu, integrisanje arhitekture i prirode; arhitektonsku kompoziciju i oblikovanje, preuzimanje detalja kroz savremenu interpretaciju, odnos celine prema detalju; uvlačenje eksterijera u enterijer; kontrast naglašen senama, gradacija od zatvorenih prema poluzatvorenim do otvorenih prostora, uvučenih i doksatnih delova; racionalna i kreativna upotreba materijala i mogućih konstruktivnih sistema u službi oblikovanja.⁵²⁵ Tradicionalna bosanska gradska kuća poseduje iskonske kvalitete intimnosti, humanog merila i likovnog izraza koji se očituju na vili Kopčić kroz spontano izgrađene prostore, organsku prostorno-plastičnu kompoziciju, dualističku primenu konstruktivnog sistema i materijala, razigranost sprata i strmi piramidalni krov sa snažnom stehom koja prekriva naglašeni doksat. Kompozicione proporcije elemenata celine projektovane su prema zlatnom rezu ističući vrednost arhitektonskog detalja. Nesimetrična kolonada od tri stuba nosi kubični volumen iznad, doksat sa dugim ugaonim prozorskim nizom – vidikovcem na život ulice. Doksat dramatično izvučen u vidu celog prvog sprata predstavlja arhitektonski detalj koji ističe vrednost novog konstruktivnog sistema, kvaliteta i originalnosti materijala. Ovaj vid doksatnog sprata predstavlja tehnološku i konstruktivnu inovaciju za ovo podneblje. U nivou uličnog zida nalazi se velika natkrivena terasa, a iza nje mali stan. Sprat vile predstavlja veliki prostran stan, uklopljen u šemu modernističkog porodičnog boravišta otvorenog plana.⁵²⁶ Prednji monumentalni zid predstavlja tradirani artefakt osmanskog zida sa kapijom koja u slučaju vile Kopčić predstavlja ulaz u garažu, prostorije za ogrev i ostave. Stubovi predstavljaju sponu modernizma i regionalnog arhitektonskog izraza. Volumen prvog sprata dramatično istaknut konzolno preko stubova predstavlja još jednu sponu modernizma i regionalnog arhitektonskog izraza; modernizma kroz jednostavan kubični volumen prvog sprata i oslobođenog/uvučenog prizemlja; i regionalnog arhitektonskog izraza kroz asociranje na tradirani artefakt doksata. Prozorski niz asocira na tradirani element bosanske kuće gradskog tipa, ali i maksimalnog ostakljenja prema postulatima modernizma. Oba čoška objekta predstavljaju detalje kompozicije, sa jedne strane ugaoni otvor, a sa druge terasu koja uvlačenjem olakšava kompoziciju asocirajući na divanhanu. Kompozicija objekta dodatno je naglašena dubokom senom koju formira doksatni deo dodatno naglašavajući arhitektonski detalj sprata. Delo je krunisano kosim krovom i dubokom stehom, vernakularnim artefaktima osmanskog stambenog nasleđa. Vila predstavlja vredno delo sublimacije regionalnog arhitektonskog izraza i modernizma u težnji ka kreiranju novih arhitektonskih principa transponovanja. Karakteristična podela prostora osmanskog perioda je zamenjena otvorenim planom. Podela na muški i ženski deo je ostala karakteristika isključivo vernakularnog. U funkciji uklapanja u mahalalu poštujući duh mesta preuzeti su arhitektonsko-oblikovni

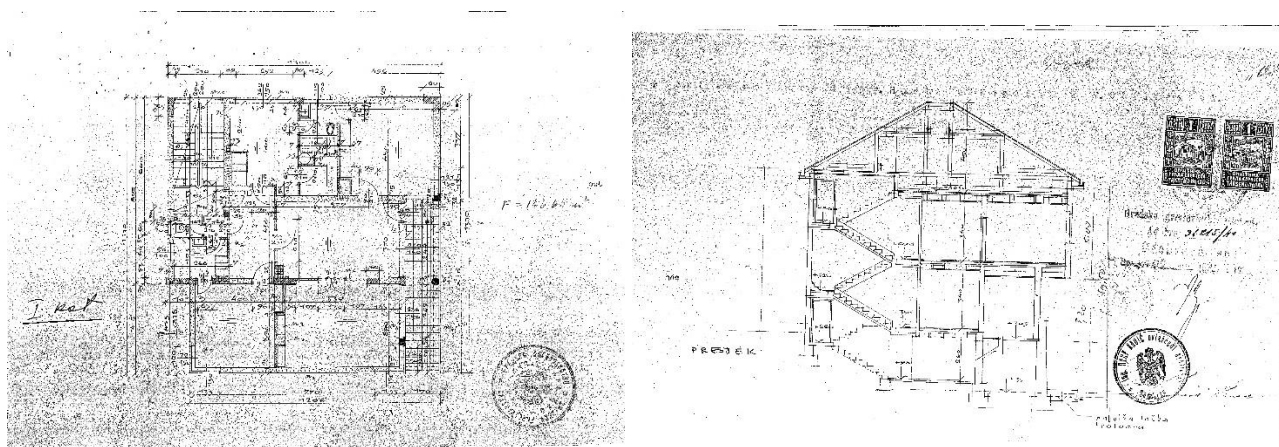
523 Emir Kadić, *Arhitekt, Reuf Kadić* (Sarajevo: Emir Kadić, 2010), 60-63.

524 Ibid.

525 Hamdija Salihović, *Arhitekt i umjetnost graditeljstva*, 369.

526 Emir Kadić, *Arhitekt, Reuf Kadić*, 60-63.

elementi vernakularnog. Na grafičkoj valorizaciji osnove prikazana je podela prostora prema principu vernakularnog u svetlu savremenog, na intimne i javne prostore. Arhitektonski i prostorni fokus prizemlja je idalje ostala natkrivena terasa dok je na spratu modernistički čardak, odnosno dnevni boravak i ugaoni ostakleni dio. Prizemni deo je projektovan prema evropskom uzoru pozicioniranja hola u centar dispozicije sa kupatilom na istočnoj stani i dve sobe oko hola, dnevne i spavaće okrenute prema jugu. Spratni deo kuće se sastoji od centralnog hola iz kojeg se prema zapadu ulazi u dnevnu i spavaću sobu sa ugrađenim plakarima kao sponi sa tradicionalnim *musanderama*. Na istočnoj strani od hola se nalaze još jedna spavaća soba i stambena kuhinja. Vizure se idalje pružaju sa svih strana formirajući zonu pogleda. Visoki zid suterena poštuje osećaj i duh mesta mahale i jasnog i dramatičnog odvajanja javnog i privatnog i potpunog zatvaranja prizemlja prema vani. Na grafičkoj valorizaciji preseka jasno se očituje poštovanje ovog arhitektonskog principa. Također jasno se čita otvorenost spratnog dela prema životu ulice kao i povezanost sa okruženjem, zelenilom i ulicom.

Slika 78 Tehnička dokumentacija vile Kopčić, odobrena 22. juna 1940. godine, iz arhive porodice Kopčić, preuzeto u junu 2022.

Prilikom renoviranja objekat je delomično izgubio autentičnost. Izmene su se desile na fasadnom plaštu koji trenutno ima nešto svetliju boju. Stolarija je u potpunost izmenjena čime je izgubila svoju autentičnost. Trenutno je to PVC stolarija, dok je izvorna bila drvena sa specifičnim premazom zelenkaste boje. Također izvorni raspored podela na otvorima nije poštovan, čime je dodatno izgubljena specifična proporcija otvora. Klupice na otvorima su trenutno bele zbog čega se dodatno ističu dok su izvorno bile crne u potpuosti uklopljene sa ogradom terase. Streha krova je izmenjena gde je pravac postavljanja drvenih letvica zarotiran za 90 stepeni u odnosu na izvorno stanje. Izmena boje oluka i krovnog pokrivača dodatno narušavaju autentičnosti objekta. Obirom da je izvorni oluk bio zelenkaste boje suptilno utopljen u fasadni plašt, trenutno stanje čini krov prenaplašenim. Izvorni pokrivač je bio crep crvenkaste boje dok je trenutni limeni pokrov tamno sive boje čineći krov kompoziciono težim nego što je izvorno bio. Izmene koje su se desile na objektu dodatno naglašavaju važnost adekvatne identifikacije i vrednovanja objekata vrednih očuvanja na osnovu kojih čuvamo našu istoriju i tradiciju. Zbog neblagovremene identifikacije i ne vrednovanja objekti od važnosti bivaju neadekvatno renovirani, a ne adekvatno obnovljeni i očuvani.

6.2.2.2. INTEGRITET_studija slučaja: Vila KOPČIĆ

Slika 79 Vila Kopčić, zatečeno stanje 2022.godine, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, mart 2020. godine.

	Opis
<i>Lokacija:</i>	Ulica Safe-bega Bašagića 76., Medrese, Stari grad, Sarajevo, BiH
<i>Karakter uže lokacije:</i>	Stambeno naselje individualnog i kolektivnog stanovanja. Ulica Safet-bega Bašagića – urbane vile za dve do tri porodice, nadovezivanje na mahale sa individualnim objektima. Kolektivno stanovanje prema vrhu ulice.
<i>Karakter šire zone:</i>	Stambena zona: individualnog i kolektivnog stanovanja, nadovezivanje na mahale. Nedaleko od lokacije nalaze se i drugi primeri urbanih vila modernizma i regionalizma. U blizini lokacije nalaze se vile osmanskog perioda, kompleksi otomanske arhitekture. (Kuća Alije Džerzeleza i Svrzina kuća – danas muzeji, Semizova, Zildžića i kuća Svrzo II).
<i>Gravitaciona zona:</i>	Stari grad - Baščaršija
<i>Trenutna upotreba šireg krugu/zone:</i>	Izvorina – stambena: individualno i kolektivno stanovanje
<i>Fizičko stanje očuvanosti okruženja:</i>	Dobro, razvijeno i uređeno prema individualnim potrebama vlasnika
<i>Glavni elementi lokacije/markice:</i>	Markica se nalazi na strmom terenu. Objekat je uvučen na prizemlju u odnosu na prilaznu ulicu terasom. Garažni prostor (za ogrev, ostave i garažu) se nalazi ispod objekta iznad kojeg se nalazi terasa i deoobjekta. Objekat zauzima površinu od 158 m ² ostavljajući slobodnu površinu sa obe strane objekta na kojima se nalaze dvorišta i vanjske uređene vertikalne komunikacije. Iznad objekta se nalazi vrt kojem se pristupa bočnim vanjskim stepeništem.

* Puni dokumentacioni izveštaj se nalazi na kraju rada

Na osnovu uvida u urbanu transformaciju moguće je zaključiti da se radi o relativno neizgrađenom potezu do 1937. godine. Već prema geodetskoj podlozi iz 1986. godine vidljiva je gusto izgrađena urbana matrica. Šira zona je većim delom izgrađena još u osmanskome periodu čime je širi kontekst formiran i dalje ulica Miloša Oblića je izgrađena u duhu modernizma sa suptilnim uklapanjem u širi kontekst. O ovome svedoči jasan i čitljiv projekatanski pristup braće Kadić vidljiv na vili Kopčić, međutim ovome svedoče i drugi objekti građeni u neposrednom okruženju vile Kopčić. Objekti pre i posle vile Kopčić kao i objekti preko puta iste građeni su u duhu novih stremljena na arhitektonskoj sceni 20. veka. Za navedene objekte nisu pronađene detaljnije informacije i godini izgradnje i o arhitekti zbog čega je teško argumentovano diskutovati o uticajima i projektantskim pristupima. Duh modernističke mahale jasno je prikazan na ilustraciji 20.

Nagib lokacije vile Kopčić kroz dva pravca zahtevao je specifičan projektantski pristup zbog čega je prizemlje podignuto visoko iznad podrumskog dela sa uvučenom pauzom koja dodatno naglašava doksatni deo objekta kreirajući prostor natkrivene terase. Na urbanoj transformaciji moguće je pratiti razvoj šire lokacije. 1939. godine kada je vila građena postojao je niz objekata sa donje strane dok su sa gornje strane bile prazne ozelenjene parcele. Vila je orijentisana u potpunosti prema frontalnoj fasadi dok je uvučena sa ostale tri strane, formirajući dvorišta i baštu. Vila predstavlja unikatnu, jedinstven reprezentativan i redak primer regionalnog arhitektonskog izraza transponovanja tradiranog. Vila je obnovljena sa izmenama u odnosu na izvorno stanje gde nisu poštovani principi zaštite i autentičnosti objekta zbog čega su vrednosti ovog objekta narušene. Zbog neprepoznatih vrednosti i zbog toga što se objekat ne nalazi na listi nacionalnih spomenika BiH i nije pod državnim ili privatnom zaštitom desile su se navedene izmene koje su negativno uticale na autentičnost i integritet objekta.

6.2.2.3. ZAŠTITA I OČUVANJE_studija slučaja: Vila KOPČIĆ

Ilustracija 34 Zatečeni izgled vile Kopčić, ilustracija izmene na objektu koje su uticale na gubitak autentičnosti, autor ilustracije: Lejla Kahrović Handžić, 2022. godine.

Na osnovu prethodno istaknutih vrednosti i analize autentičnosti i integriteta predlažu se sledeće mere za zaštitu i očuvanje vile Kopčić:

- U cilju zaštite, očuvanja i prezentacije vile i vraćanja autentičnih elemenata neophodno je vratiti objekat u stanje pre renoviranja objekta, a sve na osnovu izvorne dokumentacije:
  - Restauracija fasade, vraćanje karakteristične boje fasade;
  - Restauracija zatečenih otvora u skladu sa izvornim drvenim otvorima sa specifičnim premazom zelenkaste boje i autentičnom raspodelom;
  - Restauracija zatečenih klupica u skladu sa izvornim klupicama crne boje;
  - Restauracija zatečene strehe u skladu sa izvornim izgledom strehe;
  - Restauracija boje oluka i krovnog pokrivača u skladu sa izvornom dokumentacijom;
  - Educiranje vlasnika objekta o vrednostima istog i zakonskim okvirima u cilju sprečavanja neadekvatnih intervencija (ukoliko je objekat nacionalni spomenik);
  - Konzervacija objekta – permanentno održavanje u cilju usporavanja propadanja i sprečavanja degradacije kao preventivne mere;
  - Očuvanje izvorne funkcije;
  - Isticanje info table u vidu kataloga objekta prikazanog u delu autentičnost_studija slučaja_vila Kopčić;
  - Realizovati projekat osvetljenja kako bi objekat privukao veću pažnju javnosti;
  - Uključenje vile Kopčić u edukativne rute (stručna i šira javnost);
  - Uključenje vile Kopčić u turističke rute (modernizam u Sarajevu);

6.2.2.4. Pregled vila koje pripadaju regionalnom arhitektonskom izrazu

Za testnu studiju slučaja odabrana je vila Crni vrh upravo zbog specifičnog načina preuzimanja i interpretacije tradicionalnih elemenata. Preuzeti su elementi doksatne arhitekture, kompozicionih odnosa, materijalizacije i poveznice sa zelenilom, dok su visoke vrednosti vile prepoznate u modernističkim arhitektonskim principima rešavanja osnove, koja je reultirala izuzetno bogatim tlocrtnim rešenjem. Za drugu studiju slučaja regionalnog arhitektonskog izraza odabrana je vila Kopčić kao izrazit primer kritičkog transponovanja tradiranog u sponi modernizma i tradicije. Za razliku od bogatog projektantskog rešenja vile Crni vrh nešto skromija vila Kopčić poseduje izuzetne vrednosti transponovanja tradiranog u projektantskom pristupu uklapanja objekta u kontekst. Ostale vile koje pripadaju regionalnom arhitektonskom izrazu iz perioda prve polovine 20. veka će biti prikazane u nastavku.

1918	Vila Perišić, Hans Berger	1920
		1930
	<i>Kuća Galeb, Dušan Grabrijan (nema dovoljno podataka)</i>	
1939	Vila Kopčić, Reuf Kadić Vila Nanić	1940
1941	Vila Šamanek, Emanuel Šamanek	
1941-1945	DRUGI SVJETSKI RAT <i>Vile blizanci Miloša Oblića (nema dovoljno podataka)</i> <i>Vila Miloša Oblića (nema dovoljno podataka)</i> Vila Crni vrh I Vila Crni vrh II	1950
		1960

Vila Perišić

Slika 80 Izvorno stanje vile Perišić, Facebook stranica Grad na Miljacki za svu raju i cijeli svijet, "Vila Perišić", Facebook, 01.04.2019. preuzeto 20.06.2020. godine sa: <https://m.facebook.com/SarajevoZaSvuRajuICijeliSvijet/photos/vila-perisic-C5%A17%C4%87a-arb-hans-berger-stil-bosanski-slog-gra%C4%91ena-1916g/2100094036735414/>

Slika 81 Projekat vile Perišić, dokumentacija preuzta iz arhive Arhiva BiH, decembar 2020.

Vila Perišić je izgrađena je 1918. godine prema projektu arhitekta Hansa Bergera. Prema uvidu u dokumentaciju Arhiva Bosne i Hercegovine pronađena je projektna dokumentacija prikazana na slici 80. Pregled građe je obavljen u decembru 2020. godine. Vila Perišić je jedina vila koja je pronađena u dokumentaciji Arhiva BiH koja je od izuzetnog značaja za dalje istraživanje. Ova vila predstavlja prvo delo vile građeno u bosanskom slogu u Sarajevu, arhitekta Hansa Bergera prema projektu iz 1912. godine. Volumenski vila se uklapa u austrougarsko merilo, kao i severna, zapadna i istočna fasada i detalji otvora, dok se frontalna južna fasada zajedno sa ugaonim doksatom, strmim viševodnim krovom i čeramidom kao pokrovom priklanja osmanskoj arhitekturi.

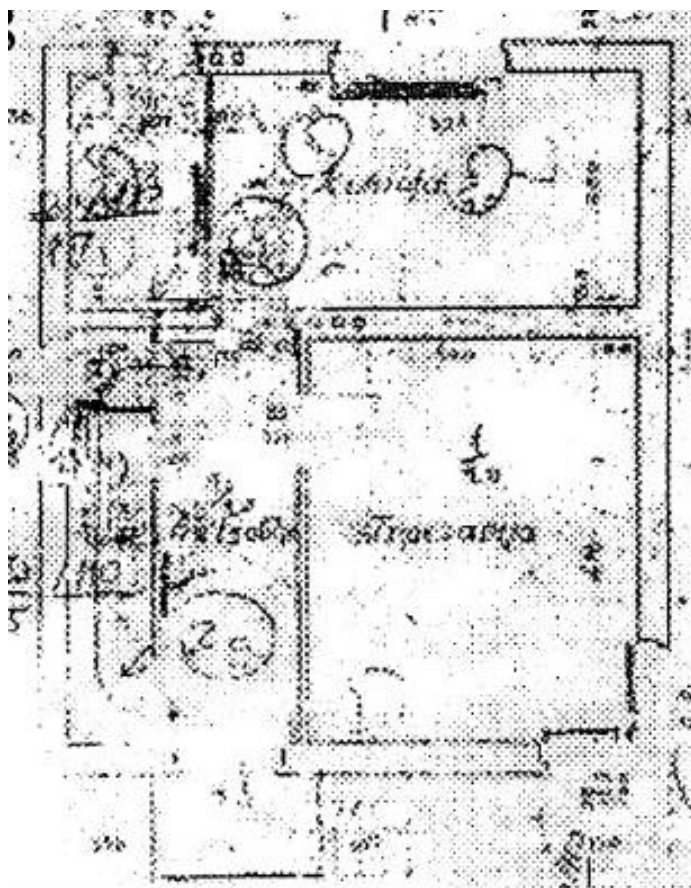

Slika 82 Zatečeno stanje vile Perišić, iz arhive autora: Lejla Kabronić Handžić, decembar 2020. godine.

Vila je delimično izgubila autentičnost izmenom boje fasade kao i izmenom materijalizacije prizemnog dela objekta. Također su izmenjeni svi drvenih otvori na objektu u PVC otvore, gde je izgubljena i podela unutar otvora na doksatom delu objekta.

Kuća Galeb

Slika 83 Izvorni projekat vile Galeb, Predrag Milošević, *Arhitektura u kraljevini Jugoslaviji - Sarajevo 1918-1941* (Foča: Prosvjeta, 1997.), 216.

Kuća Rade Galeb je izgrađena prema projektu arhitekta Dušana Grabrijana⁵²⁷. Dušan Grabrijan je bio pionir analiziranja i dokumentovanja arhitekture vernakularnog nasleđa Bosne i Hercegovine. Tridesetih godina 20 veka počinje svoje temeljno istraživanje koje sumira kroz niz ilustrativnih publikacija koje su objavljene nakon njegove smrti 1952. godine. Kroz svoje teorijsko i praktično delovanje Grabrijan je promovisao usku vezu Le Korbizjeove i orijentalne sarajevske arhitekture kroz kubističku formu, prostorno otvoreni raspored i blisku vezu sa prirodom. Cilj Grabrijanovog delovanja je bila nadogradnja lokalnog tradicionalnog prema modernističkom.⁵²⁸ Kuća Galeb u ulici Ašikovac na severnim padinama Sarajeva prema Predragu Miloševiću predstavlja "prosečno rešenje savremene arhitekture bez izrazitih pomaka na gore, počevši od uobičajne dispozicije, pa do neupadljivog oblikovanja. [...] nije primenio sva ona najviša dostignuća modernog građena [...]"⁵²⁹

Pregledom i analizom zatečenih objekata u ulici Ašikovac nije identificirana vila Galeb zbog čega nije moguće uraditi detaljniju analizu autentičnosti i integriteta objekta iako se radi o vrlo važnoj ostavštini značajnog arhitekta i teoretičara arhitekture regionalnog arhitektonskog izraza.

⁵²⁷ Dušan Grabrija, arhitekta (Lož 20.12.1899. – Ljubljana 22.10.1952.), diplomirao je Tehničkom fakultetu u Ljubljani 1924. godine u klasi profesora Jože Plečnika. Od 1925- godine do 1926. godine studira na Ecole des Beaux Arts u Parizu Nakon završetka studija zaposlio se u Državnoj direkciji u Ljubljani nakon čega po preraspodeli u Kraljevini dolazi u Građevinsku direkciju Sarajevo. Od 1930.do 1945. godine radi kao profesor na Državnoj tehničkoj srednjoj školi u Sarajevu. Od 1945. godine radi kao profesor na Fakultetu za arhitekturu tehničke visoke škole u Ljubljani. Neki od izvedenih objekata Grabrijana su: stambena zgrada braće Božić, porodična kuća Rade Galeba. Veliki je doprinos arhitekta Grabrijana u teorijskim raspravama, člancima i publikacijama, u izučavanju nasleđa i širenju značaja senzibilnog projektantskog pristupa prilikom kreiranja novih objekata u specifičnom kontekstu.

⁵²⁸ Vladimir Kulić, Maroje Mrduljaš, i Wolfgang Thaler. *Modernism In-Between - The Mediatory Architecture of Socialist Yugoslavia*, 87.

⁵²⁹ Predrag Milošević, *Arhitektura u Kraljevini Jugoslaviji - Sarajevo 1918-1941*, 120.

Vila Šamanek

Slika 84 Izvorno stanje vile Šamanek, Predrag Milošević, *Moderna arhitektura u međuratnom Sarajevu*, ARH 23 - časopis za arhitekturu, urbanizam i oblikovanje, 1991. 58;

Slika 85 Zatečeno stanje vile Šamanek, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, oktobar 2021. godine.

Vila Šamanek je izgrađena 1941. godine prema projektu arhitekta Emanuela Šamaneka⁵³⁰ koji je Visoku tehničku školu je završio 1935. godine (odsek za arhitekturu i visokogradnju). Nakon studija proučava tradicionalnu arhitekturu Sarajeva.⁵³¹ Kroz svoje istraživanje pokušavao je da obogati arhitekturu modernizma tragovima autohtonog. U toku svog poslovnog angažmana u gradskom građevinskom odeljenju kod arhitekta Bajlona radio je paralelno i na sarajevskoj Državnoj tehničkoj srednjoj školi. U ovom periodu gradi i sopstvenu vilu, vilu Marice i Emanuela Šamaneka. Na svojoj vili mogao je u punom obimu postaviti koncepciju povezivanja sa tradicionalnim elementima, transponujući vrednost autohtonog.

Slika 86 Zatečeno stanje vile Šamanek, pogled iz bašte, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, maj 2023. godine.

⁵³⁰ Emanuel Šamanek (Ljubuški, 28.06.1908. – Sarajevo, 05.06.1969.) pohađao je srednju tehničku školu u Mostaru, a zatim u Sarajevu do 1927. godine kada maturira. 1935. godine je diplomirao na Visokoj tehničkoj školi u Pragu. Od 1936. godine radi u Gradskom građevinskom odeljenju u Sarajevu sa Mate Bajlon na čelu. U ovom periodu bio je i nastavnik na Državnoj tehničkoj srednjoj školi u Sarajevu. Neki od realizovanih projekata su Osnovna škola u Novom Sarajevu; Adaptacije gradske tržnice. "Analizirajući funkciju i dispoziciju tražao je za elementima koji bi se na koristan način mogli primenjivati i u Modernnoj arhitekturi." (Vidi: Predrag Milošević, *Arhitektura u Kraljevini Jugoslaviji Jugoslaviji - Sarajevo 1918-1941* (Foča: Prosvjeta, 1997), 312-313).

⁵³¹ Ibid., 124.

Vila se nalazi u mirnom stambenom naselju na padinama Trebevića. Sa severne strane nalazi se prilaz objektu sa garažnim prostorom iznad kojeg se prostire travnjak. U podrumu se nalaze pomoćne prostorije za gorivo i pranje. Prilazna sekvenca objektu završava centralnim holom sa manjim stepeništem. Iz hola se sa jedne strane pristupa u potpunosti ostakljenom dnevnom boravku dok se sa druge strane pristupa kuhinji sa ostavom i radnom sobom/kabinetu. U pozadini kuće se nalazi još jedan ulaz u objekat i kupatilo. Na spratu je izdvojeno kupatilo, klozet i lođa okrenuta jugu. Preostali prostor sprata je jedinstven bez podela prostora orijentisan jugu i severu. Veliki deo severne fasada sprata je doksatno izbačen u formi divanhane sa neprekinutim visokim prozorskim nizom koji se proteže i preko uglova objekta. Koncept je krunisan kosim krovom, upotrebom lokalnih prirodnih materijala, uklopljen u zelenilo i šire okruženje sa dodatnim bogatstvom hortikulture vrta vile Šamanek.⁵³² Zbog nepostojanja izvorne dokumentacije, ali i zatečenog stanja vile (veći deo vile je urušen) nije moguće uraditi detaljniju analizu autentičnosti i integriteta objekta.

Slika 87 Zatečeno stanje vile Šamanek, unutrašnjost objekta, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, maj 2023. godine.

Vila Nanić

Slika 88 Zatečeno stanje vile Nanić, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, mart 2020. godine.

Vila Nanić predstavlja još jednu vilu regionalnog arhitektonskog izraza u sponi modernizma i tradiranih elemenata. U dosadašnjem istraživanju nisu pronađeni podaci o godini izgradnje objekta i

⁵³² Ibid., 124.

arhitekti. Zbog nedostatka podataka o izvornom izgledu objekta nije moguće uraditi detaljniju analizu autentičnosti vile. Vila se koristila kao rezidencija iranskog ambasadora, međutim danas je nenaseljena. Posедуje visoke arhitektonske vrednosti sublimacije stilskih izraza. Severna fasada vile je dekorisana ugaonim doksatom sa otvorima kroz dve etaže. Prema analizi na licu mesta zaključeno je da vila transponuje modernističke principe u kombinaciji sa tradicionalnim elementima regionalne i doksatne arhitekture. Međutim zbog ograničenog pristupa objektu nije moguće uraditi detaljniju analizu stilskih izraza koje vila transponuje.

Slika 89 Zatečeno stanje vile Nanić, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, april-maj 2023. godine.

6.3. Zaključak

Kroz pregled ostvarenja urbanih vila i porodičnih kuća sarajevskih arhitekata u prvoj polovini 20. veka jasno se ističe ideja modernizma. Funkcionalizam, čista geometrijska forma i neornamentika, realizovana kroz konceptualno oblikovanje, istraživanje i kreiranje kvalitetnijih prostora za život, isticanjem novih konstruktivnih dostignuća, savremenog način građenja i upotrebe materijala je karakteristika modernizma primenjena na urbanim vilama u Sarajevu. Sarajevski modernizam je kroz svoju internacionalnost izraza suštinski bio u ambijentalnom kontrastu sa okolinom međutim poštujući osnovne odrednice ambijenta kroz volumen i merilo, a u duhu modernističkih principa nije stvarao kontekstualni nesklad. Pejzažne i prostorne vrednosti izgrađenog Sarajeva su interpolacijom urbanih vila 20. veka pažljivo i studiozno procenjene i nadograđene. U cilju poboljšanja životnih uslova u duhu novog vremena arhitekti su istraživali i studioznim pristupom kreirali prostore specifično povezane sa vanjskom okolinom, vrtovima i dvorištima, uvlačeći vanjski život u unutrašnjost objekata. Isticali su slobodu kretanja i doživljavanja prostora, oduzeti deo zemljišta su nadoknadili formiranjem prohodnih krovnih terasa.

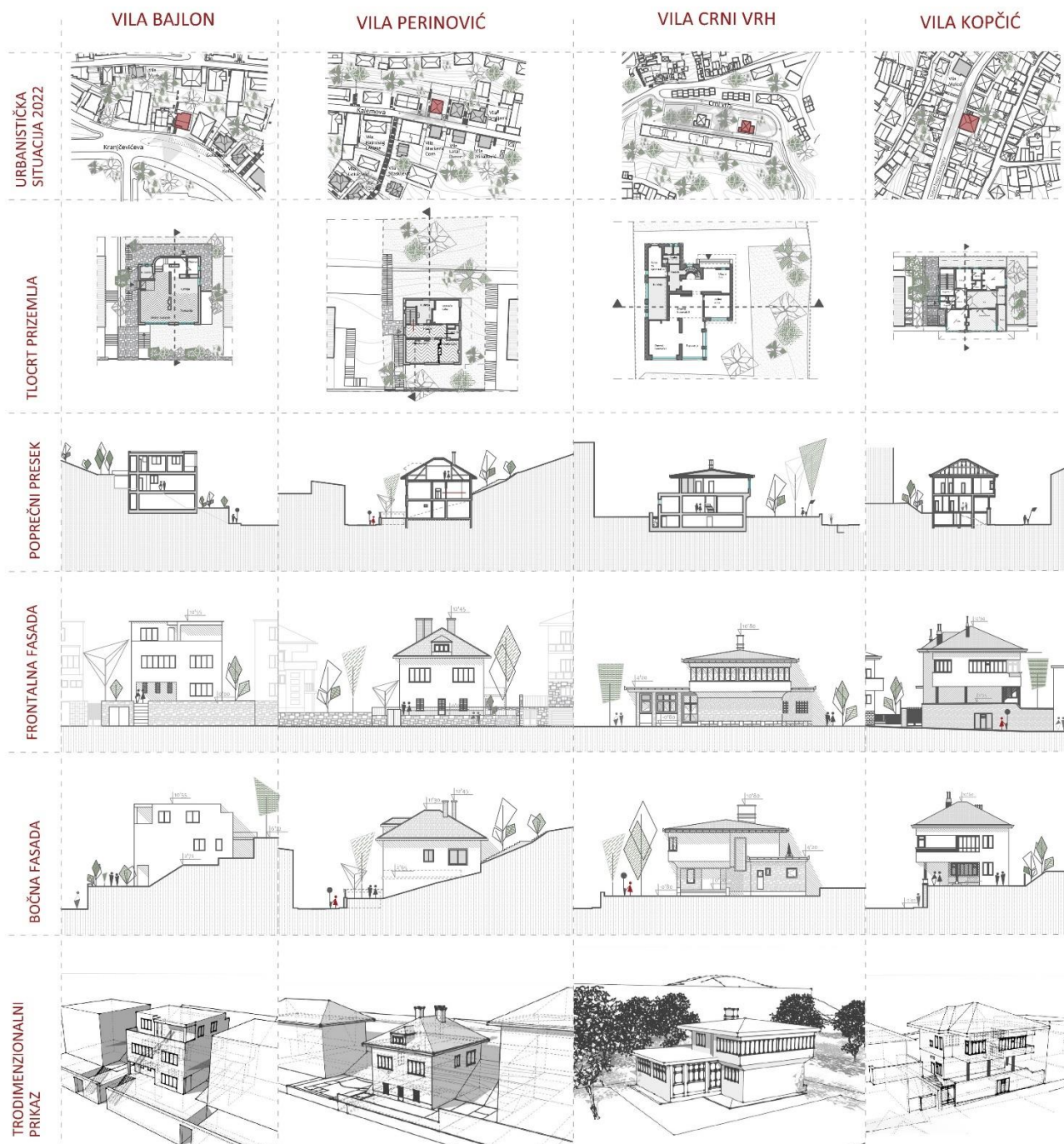
Kada gledamo opus vila modernizma u Sarajevu u prvoj polovini 20. veka ističu se urbane vile belih fasada, čistih linija, ravnih krovova i prozorskih nizova. Jedna od najpoznatijih vila je vila istaknutog arhitekta i profesora Mate Bajlon koja je odabrana za studiju slučaja zbog najveće destrukcije autentičnosti i integriteta. Sa druge strane vile koje pripadaju modernizmu sa primesama regionalnog arhitektonskog izraza su predstavljene kroz studiju slučaja vile Perinović. Detaljniji prikaz komparacije studija slučaja na skali od modernizma do prelaznog tipa će biti prikazan u poglavlju 7.1. Analiza i komparacija studija slučaja.

Kada gledamo opus vila regionalnog arhitektonskog izraza u Sarajevu u prvoj polovini 20. veka neupitno je postojanje više stilskih izraza koji idu u rasponu od čistih preuzimanja istoricističkih elemenata do specifične interpretacije vernakularnih artefakata u cilju transponovanja tradiranog. Skala prikaza regionalnog arhitektonskog izraza primenjenog u Sarajevu od istoricizma, neostilova, bosanskog sloga pa sve do preuzimanja i transponovanja tradiranog će detaljnije biti prikazana u poglavlju 7.2. Sistematizacija i kategorizacija urbanih vila u Sarajevu. U navedenom poglavlju će grafički biti prikazana stilski različitost studija slučaja kao i pripadnost i grananje ostalih vila koje su pronađene i detaljnije prikazane u poglavlju VI. Studije slučaja. Ukupan broj urbanih vila i porodičnih kuća koje su pronađene kroz različite izvore iznosi 49. Međutim ukupan broj urbanih vila prikazanih u sklopu ove doktorske disertacije iznosi 29 urbanih vila Sarajeva prve polovine 20. veka.

VII. DISKUSIJA

7.1. Analiza i komparacija studija slučaja

Studije slučaja prikazane u formi kataloga kroz grafičku valorizaciju urađene su za četiri vile 20. veka, vilu Bajlon kao predstavnika modernizma, vilu Perinović kao predstavnika prelaznog tipa, vile Crni vrh i Kopčić kao predstavnike regionalnog arhitektonskog izraza.

Ilustracija 35 Komparacija studija slučaja, vila Bajlon, Perinović, Crni vrh i Kopčić, autor ilustracije: Lejla Kabrović Handžić, 2023. godine.

Navedene vile su odabrane upravo da bi se istakle razlika između projektantskih pristupa, ali i razlika u kontekstu u kojem su vile nastale te kako je kontekst uticao odabir projektantskih pristupa. Studije slučaja će biti analizirane i komparirane počevši od urbanističke situacije i postavke na lokaciji do

tlocrtnih i dispozicionih analiza, preko analize volumena, forme objekta, kompozicionih i proporcijskih odnosa na fasadama i trodimenzionalnom prikazu.

Sve četiri studije slučaja predstavljaju slobodnostojeće objekte individualnog stanovanja postavljene specifično (okružene vrtovima i dvorištima sa širim prilaznim sekvencama) na zadatim parcelama. Sve četiri vile poseduju izrazitu povezanost sa zelenilom, dvorištem i širim okruženjem. Vila Crni vrh poseduje najveću originalnost lokacije i postavke na mestu. Što se tiče granica obuhvata vila Crni vrh ima najveći obuhvat i izrazitu širinu parcele sa sve četiri strane, dok se vila Kopčić nalazi na najmanjoj parceli sa gusto izgrađenom urbanom matricom i blisko postavljenim susedima. Kada analiziramo morfologiju terena i orijentaciju, vile Bajlon i Perinović se nalaze na izuzetno strmom terenu, vila Kopčić kaskadno postavljena na nešto blaži teren, dok se vila Crni vrh nalazi na ravnom terenu na vrhu naselja Crni vrh u oazi zelenila. Orijehtacija tri vile je fokusirana na južnu stranu, dok je vila Kopčić orijentisana prema zapadu zbog zadatih uslova lokacije. Saobraćaj je najintenzivniji na lokaciji vile Bajlon i Kopčić, dok se vile Perinović i Crni vrh nalaze u nešto mirnijim zonama jednosmernih ulica niskog intenziteta kolskog saobraćaja. Vile Bajlon i Perinović predstavljaju deo planski građenog naselja urbanih vila, vila Kopčić predstavlja interpolirani objekat u zoni individualnog stanovanja i nadovezivanja na mahale osmanskog perioda, dok jedino vila Crni vrh predstavlja izdvojeni objekat okružen objektima kolektivnog stanovanja, rezenecijalnih zona Crni vrh i Ciglane.

Kada analiziramo i kompariramo studije slučaja kroz tlocrt i presek jasno sve vide razlike u veličini markica i samim tim tlocrtoj raskošnosti vila. Bez obzira na veličinu markice vile su postavljene na lokaciji tako da su sa sve četiri strane okružene vrtovima/bašćama, dvorištima ili prilaznim sekvencama. Vila Crni vrh predstavlja najraskošnije rešenu dispoziciju sa dva dnevna boravka, radnom sobom, tehnološkim delom i odvojenim delom za posluđu. Vila Bajlon najbolje prikazuje i ističe dispoziciono rešenje kroz otvoreni plan kao jedan od primarnih principa modernizma, jednako kao i vila Kopčić. Vila Perinović predstavlja nešto skromnije dispoziciono rešenje, bez otvorenog plana sa predsobljem kao centralno postavljenim prostornim elementom iz kojeg se pristupa svim prostorijama, ovo predsoblje je također karakteristično za projektantsku praksu između dva svetska rata gde se kao i u vili Kopčić ulazilo u centralno postavljen hol iz kojeg se pristupa ostalim prostorijama. Vila Kopčić je jedina vila koja je formirana kroz dve zasebne etaže kao dva odvojena stana gde oba karakterišu centralni element hola. Vile Bajlon i Perinović dispoziciono su vertikalno razvijene. Ističe ih i kombinovanje stambenog prostora sa izdvojenim poslovnim delom. Tehnološki prostori kao i radna soba se u nalaze u suterenu, dok su glavni javni prostori pozicionirani na prizemnoj etaži, spratnu etažu karakterišu intimni prostori spavaćih soba. Vila Crni vrh nešto raskošnije rešena također poseduje podelu prostora po vertikalni. U suterenu se nalazi tehnološki deo, prizemlje je dispoziciono rešeno kao javni deo vile dok je sprat rešen kao intimni deo vile. Hodne linije unutar dispozicionih rešenja studija slučaja su jasne i lako čitljive, dok su fokalne tačke na glavnim društvenim prostorima dnevnih boravaka i trpezarija. Pogledi iz objekta prema neposrednom okruženju su fokusirani na okruženje vile kao najbolje vizure. Vile Bajlon, Perinović i Kopčić imaju jednoosno pozicionirane vizure zbog blizine suseda i uskih zadatih markica. Vila Crni vrh je jedina vila koja je dovoljno udaljena od okolnih objekata tako da je višeosno orijentisana u pogledu vizura. Vile poseduju vrednosti originalnosti upotrebe i funkcije, predstavljaju tehnološke i konstruktivne inovacije 20. veka, sa upotrebom specifične materijalizacije. Čak i vila Bajlon kao izraziti predstavnik modernizma koristi kamenu oblogu donjeg postamenta objekta. Sve četiri vile poseduju vrednost i originalnost konstrukcije ističući skeletni konstruktivni sistem kao osnovni konstruktivni koncept sa dodatim doksatnim elementom na vili Crni vrh i konstruktivno inovativnijim doksatom na vili Kopčić.

Arhitektonski fokusi su na otvorenom planu dispozicije, povezanošću dnevnih boravaka/trpezarija/hola sa vanjskim okruženje preko terasa, balkona ili vrtova. Kompoziciono vile Bajlon i Perinović predstavljaju kubične volumene, jednostavne i čiste forme, vila Perinović poseduje dodatak kosog krova i pojedine tradicionalne elemente, dok vile Crni vrh i Kopčić imaju nešto kompleksniji volumen i formu prilagođenu preuzimanju tradicionalnih elemenata i transponovanju tradicionalnih i modernističkih elemenata. Arhitektonski detalji koji karakterišu studije slučaja su detaljnije elaborirani kroz prikaze studija slučaja, dok u ovom komparativnom prikazu naglasak će ostati na doksatnim detaljima koje poseduju vile Crni vrh i Kopčić, volumenskom detalju krova tri vile, dok vila Bajlon ima ravni krov i specifičnoj materijalizaciji koja je vidljiva na fasadama objekata, kao i arhitektonskim principima koje vile danas prenose. Na preseku se jasno vidi tok kretanja projektantske

prakse od internacionalnih principa modernizma preko prelaznih elemenata regionalnog arhitektonskog izraza, do kombinovanih elemenata regionalnog arhitektonskog izraza i modernizma. Jednako se isti principi mogu pratiti i na fasadama i trodimenzionalnom prikazu studija slučaja. Sve četiri studije slučaja predstavljaju unikatne, reprezentativne i retke primere određenog tipa ili stila, koje stoje kao svedoci karakterističnog životnog stila u specifičnom vremenskom periodu, predstavljaju superiorna dela arhitekture, dela poznatih arhitekata i svedoče o istorijskim promenama.

Kada analiziramo i kompariramo autentičnost i integritet studija slučaja, vila Perinović poseduje najveći stepen autentičnosti i integriteta, vila Kopčić sa dosta izmenjenih elemenata i narušenim izvornim stanjem poseduje određeni stepen autentičnosti i integriteta, vila Bajlon je celokupno izgubila autentičnost i integritet, dok je vila Crni vrh u potpunosti srušena.

7.2. Sistematizacija i kategorizacija urbanih vila u Sarajevu

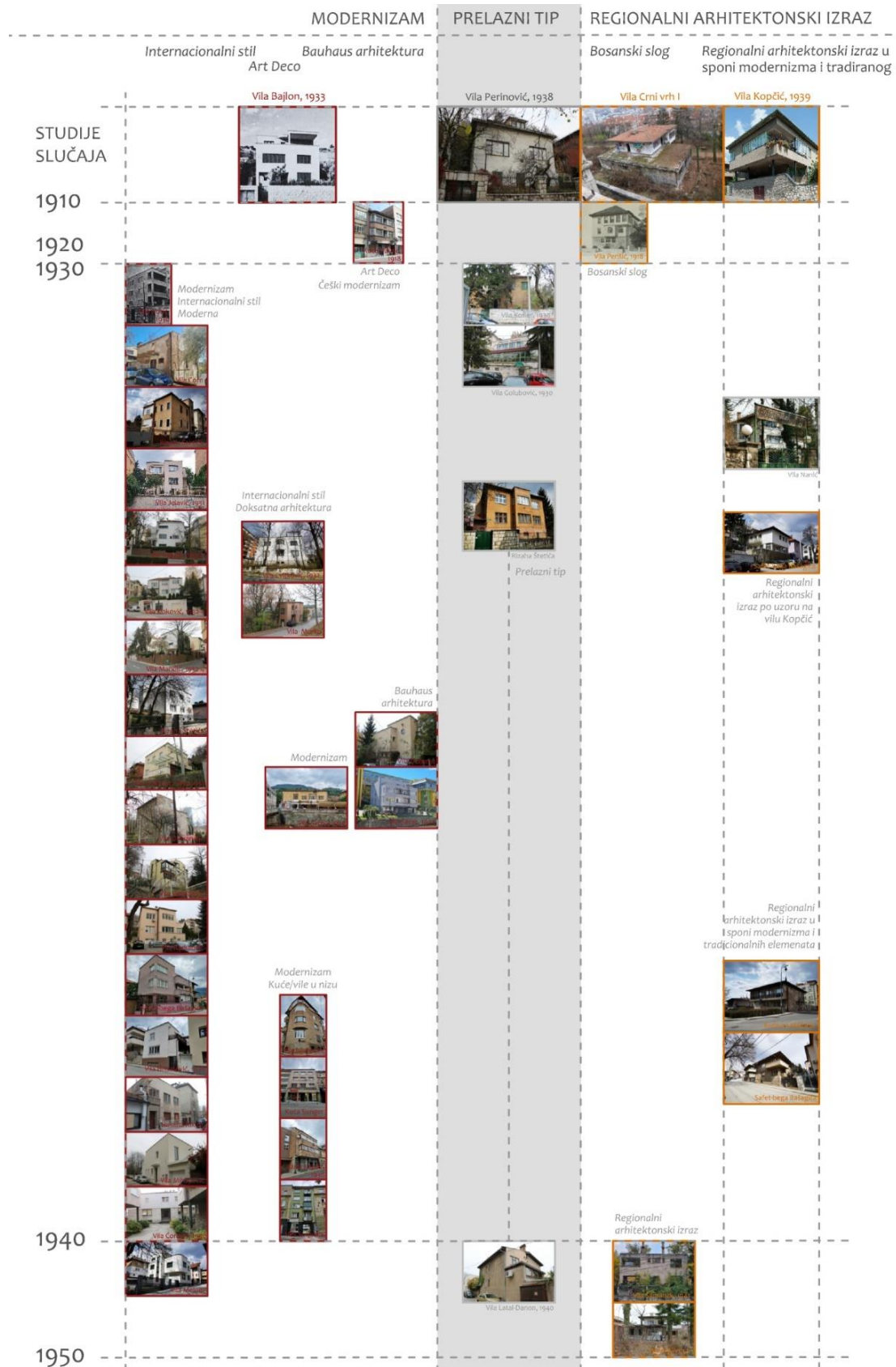
Istraživanje tipologije urbanih vila u Sarajevu je podrazumevalo širenje pojma na porodične kuće, velike kuće, stambene komplekse, vile i gradske/urbane vile kako ih sve nazivaju autori izvora i literature na osnovu koje je formiran ukupan spisak vila prve polovine 20. veka u Sarajevu. Spisak vila prikazan u tabeli 10. je formiran tako da su uključeni svi objekti o kojima postoje određene informacije bilo da se radi o tehničkoj dokumentaciji, foto dokumentaciji (izvornoj ili zatečenoj), tekstualnim opisima i sl. Međutim u poglavljima "Pregled vila koje pripadaju stilskom izrazu studija slučaja" prikazani su i analizirani samo slučajevi za koje postoji dokumentacije izvornog ili zatečenog stanja. *Italic* slovima istaknuti su objekti o kojima su pronađene određene informacije u različitim izvorima, međutim isti nisu pronađeni na lokacijama i ne postoji dokumentacija o izvornom stanju zbog čega se nalaze na spisku, ali nisu detaljnije obrađeni. Sa druge strane istaknuti su objekti (*kuće u nizu*) koji se u literaturi navode kao kuće, međutim predstavljaju objekte spratnosti P+4. Ovi objekti ne spadaju primarno u urbane vile obzirom da ne pripadaju klasičnoj tipologiji urbanih vila, već predstavljaju kuće u nizu iako ih neki autori nazivaju vilama. Obzirom na zadate uslove na lokaciji one predstavljaju plombiranje blokovske gradnje u Sarajevu zbog čega nisu mogle postići puni izraz urbanih vila. Ovi objekti se također nalaze na spisku, međutim nisu detaljnije obrađeni u poglavljima "Pregled vila koje pripadaju stilskom izrazu studija slučaja".

Sve vile koje se nalaze na spisku u tabeli 10. su dalje sistematizovane i kategorizirane prema ilustraciji 36. u odnosu na četiri studije slučaja. Studija slučaja vila Bajlon predstavlja prvu kategoriju **"MODERNIZAM"**. U sklopu ove kategorije postoji grananje na podkategorije modernizma (internacionalni stil, Bauhaus, Art Deco). Sve vile koje pripadaju određenoj podkategoriji prikazane su kroz ilustraciju hronološki vertikalno sa pripadajućim opisom, nazivom vile i godinom izgradnje. Studija slučaja vila Perinović predstavlja drugu kategoriju **"PRELAZNI TIP"**. U sklopu ove kategorije prikazane su sve vile koje pripadaju prelaznom tipu koji se odnosi na objekte modernizma sa primesama tradicionalnog bez htenja arhitekta da primarno kreira u duhu regionalnog arhitektonskog izraza i korištenja svih tradiranih elemenata. Međutim ovo je razumljivo kada se pogleda širi kontekst Sarajeva u kojem su nastale urbane vile prelaznog tipa kao grada koji poseduje jake poveznice sa tradicionalnom vernakularnom arhitekturom. Zbog čega je teško projektovati čisto modernistički poštujući internacionalne principe ne osvrćući se na bliže i šire okruženje. Studije slučaja vile Crni vrh i Kopčić predstavljaju treću kategoriju **"REGIONALNI ARHITEKTONSKI IZRAZ"**. U sklopu ove kategorije postoji grananje na podkategorije regionalnog arhitektonskog izraza (bosanski slog, regionalni arhitektonski izraz, regionalni arhitektonski izraz u sponi modernizma i tradiranih elemenata). Pod ovom kategorijom podrazumevaju se projektantske prakse kroz koje se pokušava referisati na tradicionalnu arhitekturu. Preuzimanje vernakularnih artefakata osmanskog perioda i elemenata austrougarske arhitekture je jasno vidljivo na urbanim vilama ove kategorije. "[...] nova kombinacija već postojećih elemenata kroz razumevanje principa, gde je imitacija kreativni proces koji transformiše elemente u nove artefakte."⁵³³ Kroz pregled

⁵³³ Aida, Idrizbegović-Zgonić, Jasenka, Čakarić, "Spatial Typologies Study of Sarajevo", "World Multidisciplinary Civil Engineering-Architecture-Urban Planning Symposium - WMCAUS, (Prague: WMCAUS, 2020), 1 – 8.

literature pronađen je određeni broj vila koje pripadaju kategoriji regionalnog arhitektonskog izraza međutim samo su navedene taksativno ili sa minimalnim opisom zbog čega nije moguće pronaći vile na terenu i proveriti njihovo zatečeno stanje, autentičnost i integritet kao ni pripadnost kategoriji. Prema ilustraciji 36. jasno je vidljiv nedostatak informacija o vilama regionalnog arhitektonskog izraza.

Ilustracija 36 Pregled sistematizacije i kategorizacije urbanih vila prve polovine 20. veka u Sarajevu, autor ilustracije: Lejla Kabrović Handžić, 2022. godine.

Studija slučaja vila Crni vrh predstavlja kategoriju **"REGIONALNI ARHITEKTONSKI IZRAZ"** u sponi modernizma i tradiranog. Na vili su jasno istaknuti tradirani elementi transponovani kroz savremenu formu i funkciju. Navedeno se ogleda u isticanju novih konstruktivnih mogućnosti kroz upotrebu doksata kroz celu dužinu sprata, prozorskog niza koji transponuje vrednosti vernakularnog – zatvorena drvena divanhana, ali i kontinuirani prozor modernizma, isticanje skeletnog konstruktivnog sistema, velikih raspona i novih dipozicionih mogućnosti kao elemente modernizma. Vila Crni vrh preuzima elemente tradiranog nadgradnjom kroz modernizam do novog izraza u duhu regionalnog arhitektonskog izraza.

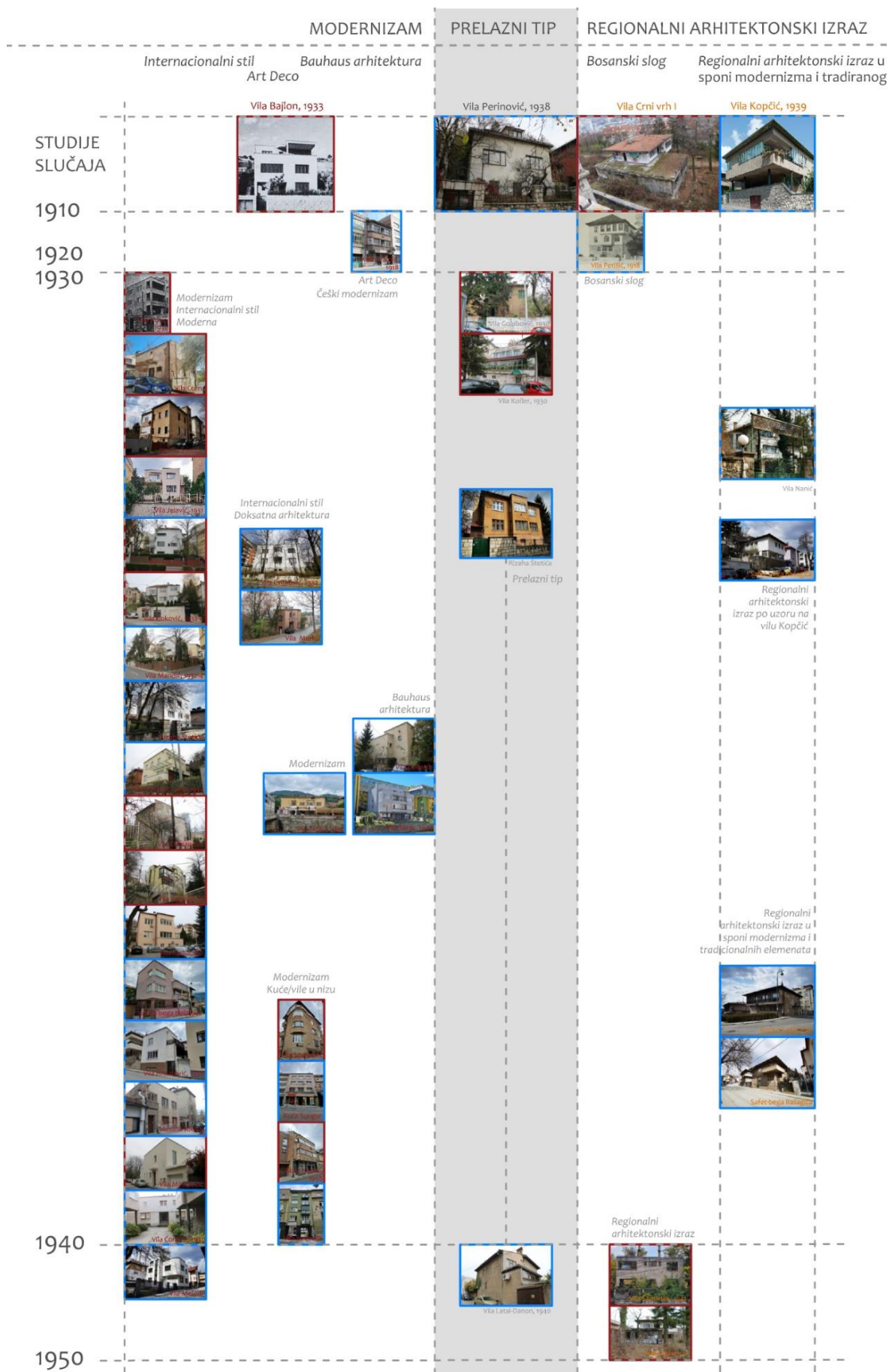
Studija slučaja vila Kopčić predstavlja kategoriju **"REGIONALNI ARHITEKTONSKI IZRAZ"** u sponi modernizma i tradiranog. Po ovom kategorijom podrazumeva se projektantska praksa transponovanja vrednosti tradiranog u smislu prenesenih značenje bez bukvalnog preuzimanja vernakularnih artefakata. Također podrazumeva projektantsku praksu isticanja modernističkih elemenata prikazanih detaljne u glavi II. Identifikacija modernizma. Ova praksa podrazumeva visok nivo senzibiliteta i kritičkog odnosa autora prilikom interpretacije tradicionalnih elemenata. U duhu sarajevskog modernizma, regionalni arhitektonski izraz u sponi modernizma i tradiranog, se odnosi na projektantsku praksu transponovanja i sublimiranja elemenata internacionalnog i regionalnog u kompleksnom izrazu jednog dela. U sklopu ove kategorije prikazane su vile koje su identifikovane i procenjene kao vredni primeri urbanih vila prve polovine 20. veka, međutim osim vile Kopčić nisu pronađeni u literaturi i arhivama. Sve vile koje su opisane kao vile u ulici "naziv ulice" predstavljaju vile koje je identifikovao autor ove doktorske disertacije kao pripadnike određene kategorije bez pronađene potvrde u do tada istraženim izvorima. Također nisu sve vile jednako uspešni primeri kategorije "regionalni arhitektonski izraz" u sponi modernizma i tradiranog kako je to studija slučaja vile Kopčić. Kategorija "regionalni arhitektonski izraz" u sponi modernizma i tradiranog se oslanja na teorijske postavke detaljnije elaborirane u poglavlju 6.2. Urbane vile regionalnog arhitektonskog izraza.

Na osnovu analize autentičnosti i integriteta uličnog niza urbanih vila Kranjčevićeve ulice (vile Bajlon, Kosić, Golubović i Kofler) u odnosu na izvorno stanje i na stanja autentičnosti i integriteta ostalog opusa vila Crnog vrha, navedene vile su izgubile veliki deo autentičnosti i integriteta.

Najočuvanije vile su vile u ulici Kalemova, vile Latal-Danon, Mihajlović, Smiljanić i Perinović.

Kada gledamo celokupan opus vila danas prema ilustraciji 37. (crvena boja) najugroženije vile su: vile Bajlon, Corn, Kušan, Mandić, Sijaskijević, Osmandija, Mihajlović, Lavrenčić, Kajtaž, Kofler, Golubović i Šamanek; dok su vile Kosić, Bokonjić i Crni vrh - srušene.

Najočuvaniji predstavnici urbanih vila prve polovine 20. veka prema ilustraciji 37. (plava boja) su: vile Perinović, Jelavić, Smiljanić, Hrisafović, Čorović, Melodi, Svrzo, Deljanin, Šarac, Sunger, Sutjeska, Nanić, Latal-Danon, Perišić i Kopčić.

Ilustracija 37 Prikaz najugroženijih objekata sa aspekta analize gubitka autentičnosti i integriteta (crvena boja), autor ilustracije: Lejla Kabrović Handžić, 2022. godine.

7.3. Sistematizacija i kategorizacija rezultata istraživanja

Sprovedeno istraživanje prikazano u ovoj doktorskoj disertaciji odnosi se na formiranje integralne metodologije vrednovanja arhitektonskog nasleđa 20. veka i proveru kroz studije slučaja urbanih vila prve polovine 20. veka u Sarajevu. Zbog prethodno navedenog istraživački obuhvat je sproveden kroz dva pravca, prvi koji se odnosi na istraživanje razvoja integralne metodologije i operacionalizacije procesa vrednovanja arhitektonskog nasleđa 20. veka, i drugi koji se odnosi na identifikaciju i vrednovanje urbanih vila 20. veka. Prvi deo istraživanja je sproveden kroz analizu postojećih organizacija i institucija i njihove metodologije vrednovanja nasleđa sa fokusom na 20. veka, analizu stratifikacije i razgranatosti organizacija, evoluciju kriterija vrednosti korištenih za vrednovanje arhitektonskog nasleđa 20. veka internacionalno i regionalno i analizu međunarodnih i regionalnih povelja, dokumenata i deklaracija. Pre primene integralne metodologije vrednovanja na urbanim vilama u Sarajevu istražen je pregled teorija modernizma, pregled hronološkog razvoja tipologije vila kroz specifične regionalne okvire, pregled transponovanja tradicionalnih i vernakularnih artefakata, kao i odabir studija slučaja. Obzirom da je istraživanje išlo kroz dva toka i sistematizacija i kategorizacija rezultata će biti prikazana u okviru opšte metodologije i u okviru premenjene metodologije.

7.3.1. *Analiza rezultata u okviru opšte metodologije*

U okviru opšte metodologije rezultati istraživanja se ogledaju u sistematizaciji izvora i pregledu literature kao i dosadašnjih istraživanja prikazani u uvodnom delu doktorske disertacije. Kroz istraživanje uspešno je obuhvaćen i prikazan proces analize međunarodnih i regionalnih povelja, dokumenata i deklaracija sa fokusom na metodologiju i kriterije vrednovanja, analize postojećih organizacija i institucija i njihove metodologije vrednovanja nasleđa sa fokusom na 20. vek, analize publikacija vodećih organizacija i institucija za dokumentaciju i očuvanje nasleđa 20. veka i identifikacije i vrednovanja arhitektonskog nasleđa 20. veka kao i hijerhizacija kriterija vrednovanja zajedno sa komparativnom analizom i selekcijom kriterija internacionalnog i regionalnog okvira koji je rezultirao nadogradnjom i unapređenjem integralne metodologije vrednovanja. **Navedena metodologija je postavljena kao fleksibilni metodološki aparat koji je moguće prilagoditi u odnosu na određenu tipologiju ili geografski obuhvat.** U cilju formiranja integralne metodologije prateći rezultati su dijagrami/vremenske linije nastanka i razvoja povelja, dokumenata i deklaracija sa fokusom na kriterije vrednovanja arhitektonskog nasleđa kao i pronalaženje tačke promene u razmišljanju prema zaštiti arhitekture 20. veka koja se desila početkom devedesetih godina 20. veka. Na osnovu prethodno prikazanih istraživanja i rezultata hipoteza 1 doktorske disertacije je potvrđena.

H1 "Regionalni kriteriji za vrednovanje nasleđa menjaju opširno postavljen metodološki okvir internacionalnih metodologija vrednovanja nasleđa te utiču na formiranje jednog unapređenog integralnog metodološkog aparata za vrednovanje nasleđa koji se može prilagoditi određenoj tipologiji, prostornom i vremenskom okviru."

7.3.2. *Analiza rezultata u okviru primenjene metodologije*

U okviru primenjene metodologije prikazan je detaljan društveno-politički i kulturološki okvir sa fokusom na identitetska pitanja i uticaj na razvoj urbanih vila u Sarajevu. Istorijski pregled i razvoj tipologije vila je rezultirao hronološkim pregledom razvoja tipologije kroz periode razvoja Sarajeva, ali i načina razvoja projektantske prakse transponovanja tradiranog. Ova analiza je rezultirala pozicioniranjem urbanih vila 20. veka u određeni kontekst kao i formiranjem ukupnog spiska urbanih vila prve polovine 20. veka. Istražene su granice Sarajeva u periodu prve polovine 20. veka i grafički prikazane na mapi Sarajeva sa pozicijama urbanih vila i osnovnim informacijama. Rezultat mapiranja vila od značaja kao i vila ranijih perioda se ogleda u isticanju fokusnih tačaka razvoja i geografske rasprostranjenosti ove tipologije po periodima. Na osnovu mape istorijskog pregleda i istraživanja literature i arhiva formirana je foto bazu zatečenog stanja svih urbanih vila kao i foto baza pronađenih izvornih dokumenata za svaku vilu. Analiza ukupnog spiska vila i selekcija studija slučaja rezultirala je formiranjem dokumentacionog

izveštaja i kataloga za četiri studije slučaja (vila Bajlon, Perinović, Crni vrh i Kopčić). Dokumentacioni izveštaj predstavlja vrlo vredan dokument u kojem su sadržane sve pronađene informacije kao i zaključeni podaci na osnovu analiza na licu mesta. Navedeni dokumentacioni izveštaji za vile Bajlon, Cvitković, Perinović i Kopčić su predani i Dokomomo BiH kao službeni dokument identifikacije i vrednovanja navedenih vila autora ove doktorske disertacije. Sa druge strane kreiran je katalog studija slučaja u službi grafičke valorizacije i prezentacije rezultata koji predstavlja vrlo vrednu tehničku dokumentaciju, koja je podrazumevala detaljno snimanje na terenu i istraživanje arhivske građe koja je izuzetno nepristupačna i nesistematizovana. Katalog predstavlja grafički rezultat analize vrednosti studije slučaja primenom integralne metodologije. Celokupno istraživanje je rezultiralo kategorizacijom urbanih vila kroz tri kategorije u rasponu od modernizma, preko prelaznog tipa i regionalnog arhitektonskog izraza. Na osnovu prethodno prikazanih istraživanja i rezultata, hipoteze 2 i 3 doktorske disertacije su potvrđene.

H2 "Visoke vrednosti urbanih vila regionalnog arhitektonskog izraza prve polovine 20. veka u Sarajevu mogu se prepoznati kroz integralni metodološki aparat sa dodatnim isticanjem transponovanja tradicionalnih vrednosti kroz novi izraz, kao specifičnog kriterija od izuzetne vrednosti."

H3 "Kroz integralni metodološki aparat moguće bi bilo sagledati nivo autentičnosti i integriteta urbanih vila prve polovine 20. veka u Sarajevu, što bi omogućilo kvalitetnije i adekvatnije očuvanje ove vrste nasleđa kao vernog dokumenta prošlosti i prenošenja njegovog značaja na buduće generacije."

Kroz disertaciju istaknute su sve vrednosti vila 20. veka u Sarajevu, a sve u službi pozicioniranja urbanih vila kao vrlo vrednog nasleđa 20. veka BiH. Praktičnim korištenjem saznanja i rezultata iz ove disertacije moguće je formirati polaznu osnovu za zaštitu i obnovu urbanih vila u Sarajevu. Također rezultati i saznanja o projektantskim pravcima i načinima transponovanja vernakularnog u 20. veka mogu se koristiti u sklopu novih projektantskih praksi i pristupa. Integralna metodologija vrednovanja urbanih vila kao jedan od vodećih rezultata ovog istraživanja može se primeniti u procesu upisa dobara na LNSBiH od strane Komisije BiH kao i za formiranja novih edukativnih i turističkih ruta.

VIII. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Istraživanje je započeto analizom pojma "modernizam" zbog širokog dijapazona značenja. Prvenstveno su analizirane teorije historičara i praktičara modernizma u službi identifikiranja objekata arhitekture modernizma na primeru urbanih vila u Sarajevu prve polovine 20. veka. Kroz pregled i analizu teorijskih postavki postavljeni su elementi identifikacije vila projektovanih u duhu ovih teorija. Nakon secesije kao prvog internacionalnog stila koji su sarajevski arhitekti pratili u stopu, u duhu novih arhitektonskih težnji sarajevski arhitekti skreću ka bosanskom slogu i kasnije modernizmu. Prve vile koje su identifikovane kao vile modernizma su bile vile Cvitković i Deljanin, nakon čega se identifikacija širi na celi diapazon urbanih vila Mate Bajlona. Sa druge strane kao pripadnici regionalnog arhitektonskog izraza identifikovane su prve vile Kopčić i vile Crnog vrha.

U cilju vrednovanja pronađenih vila neophodno je bilo postaviti okvir kriterija vrednovanja koji su doveli do početnog istraživačkog pitanja i definisanja internacionalnog i regionalnog vrednovanja arhitektonskog nasleđa. Istraživanje je započeto identifikacijom kriterija vrednosti modernizma i to prvenstveno kroz analizu svih organizacija i institucija koje su uključene u identifikaciju i očuvanje arhitektonskog nasleđa generalno, a kasnije i sa fokusom na nasleđe 20. veka. Ovo istraživanje je rezultiralo prikazom stratifikacije i broja organizacija uključenih u zaštitu objekata 20. veka u regiji i svetu. Unesco, Ikomos i Dokomomo predstavljaju ključne organizacije za zaštitu i očuvanje nasleđa modernizma. Povelje, izveštaji i preporuke ovih organizacija zajedno sa poveljama Veća Evrope predstavljaju ključne dokumente koji regulišu zaštitu nasleđa 20. veka. Također jedan od rezultata istraživanja je i prikaz evolucije kriterija identifikacije i procene vrednosti nasleđa. Internacionalne povelje, dokumenati i deklaracije su analizirane od Atinske povelje pa sve do Madrid-Nju Delhi dokumenta, na osnovu čega su kriteriji dalje sortirani u pet osnovnih kategorija: tehnološka, društvena, kulturna i estetska, istorijska i opća procena, kao osnovnih kategorija modernizma.

Drugi segment istraživanja kriterija vrednovanja u službi formiranja integralne metodologije se odnosio na analizu regionalnog razvoja vila 20. veka u Sarajevu. Kroz komparativnu analizu sa internacionalnom perspektivom formiran je okvir kriterija vrednovanja. Ovaj okvir je formiran na osnovu istraživanja lista nacionalnih i svetskih spomenika sa fokusom na kriterije vrednovanja. Na osnovu sumarnog pregleda kriterija analiziranih kroz Dokomomo metodologiju formirana je integralna metodologija vrednovanja. Ova metodologija je proverena kroz testne studije slučaja vile Crnog vrha, Svrzine kuće, kuće Alije Đerzeleza. Kroz grafičku i opisnu valorizaciju vile Kopčić ustanovljene su dodatne vrednosti transponiranih artefakata tradicionalnog nasleđa.

Analiza vile Kopčić kao primera vile regionalnih odrednica grafički je prikazana kroz preuzimanje tradicionalnih elemenata u sponi modernizma. Ova analiza istorijskih, arhitektonskih, estetskih, društvenih, kulturnih i ambijentalnih vrednosti i principa gradnje vila 20. veka pokazuje transmisiju internacionalnih i regionalnih uticaja. Kako i Operativne smernice upućuju **važno je znanje o vrednostima koje nasleđe može da ima, kao i detaljno istraživanje i proučavanje dobra u cilju pronalaska novih vrednosti.**⁵³⁴ Nakon identifikacije pojedinačnih vrednosti i integralnih vrednosti moguće je pristupiti analizi autentičnosti u odnosu na prethodno definisani okvir. O ovome jasno govori član 80. i 85. *"Sposobnost razumevanja vrednosti pripisane baštini ovisi o stupnju u kojem se izvori informacija o toj vrednosti mogu shvatiti kao verodostojni ili istiniti. Poznavanje i razumevanje ovih izvora informacija, u odnosu na izvorna i naknadna obilježja kulturne baštine, te njihova značenja nagomilana tokom vremena, nužna su osnova za ocenu svih aspekata autentičnosti."*⁵³⁵ Također *"[...] treba najpre identifikirati sve primenjive značajne attribute autentičnosti. Izjava o autentičnosti treba proceniti stupanj do kojeg je autentičnost prisutna ili izražena u svakom od ovih značajnih atributa."*⁵³⁶ Također član 81. govori o mogućnostima razlika unutar kulturnih konteksta u odnosu na procenu vrednosti i autentičnosti što je rezultat uticaja dokumenta Nara iz 1994. godine. Vrednost i autentičnost mogu varirati u odnosu na kontekst. *"Procena vrednosti kulture baštine, kao i verodostojnost povezanih izvora informacija, mogu se razlikovati od kulture do kulture, pa čak i unutar iste kulture. Poštovanje svih kultura zahteva da*

534 "Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention," UNESCO World Heritage Centre, 2021., 30.

535 Ibid., 30.

536 Ibid., 31.

se kulturna baština mora razmatrati i prosuđivati prvenstveno unutar kulturnih konteksta kojima pripada." Korišteni tradirani artefakti nasleđa doprineli su novom kvalitetu arhitektonskog izričaja obzirom da objekti transponiranih tradiranih elemenata predstavljaju rezultat veće kreativne kvalitete i dodatnih vrednosti. Ova arhitektura uvodi bogatstvo raznovrsnih oblika, kao posledice specifičnih nacionalnih tradicija, filozofije življenja, ambijenta, podneblja i nasleđa.

Nakon sprovedenih uvodnih istraživanja i formiranja metodološkog aparata neophodna je bila selekcija studija slučaja odabrane tipologije u sklopu koje su odabrane vile Bajlon, Perinović, Crni vrh i Kopčić. Studije slučaja su dalje analizirane kroz dokumentacioni izveštaj, integralnu metodologiju vrednovanja i grafičku valorizaciju koja je rezultirala prikazom kataloga studija slučaja. Fokus je bio na analizi tipološkog razvoja vila, tlocrtnih i dispozicionih promena i vrednosti, funkcionalnih i kontekstualnih vrednosti, estetskih vrednosti i nadgradnji. Sve pronađene vile su dalje sortirane prema tri kategorije urbanih vila u Sarajevu. Ove kategorije su poslužile za sistematizaciju i grupisanje celog opusa pronađenih urbanih vila prve polovine 20. veka u Sarajevu.

8.1. Preporuke za dalja naučna istraživanja

Nasleđe 20. veka u BiH je nedovoljno istražena oblast koja zahteva mnogo veću pažnju struke i javnosti. Reč je o vrednom arhitektonskom nasleđu koje je važno za očuvanje identiteta BiH. Sprovedeno istraživanje i rezultati predstavljaju naučnu osnovu za dalja istraživanja arhitekture 20. veka. Također se rezultati istraživanja prikazani u ovoj disertaciji mogu koristiti za izradu prijava i odluka Komisije u cilju sticanja nacionalne zaštite i samim tim njihovog očuvanja.

Preporuke za dalja naučna istraživanja se odnose na drugi deo Bura dijagrama metodologije zaštite. Kroz ovu disertaciju sprovedeno je istraživanje sa rezultatima identifikacije i vrednovanja urbanih vila prve polovine 20. veka u Sarajevu, dok drugi deo praktične zaštite i očuvanja urbanih vila zahteva detaljnije istraživanje i izradu elaborata zaštite i očuvanja. Dalja naučna istraživanja se mogu odnositi i na primenu integralne metodologije vrednovanja na studijama slučaja drugih gradova u BiH, primenu integralne metodologije na drugim tipologijama, primenu na širim obuhvatima ili nivou BiH, analizu i uporedbu urbanih vila prve polovine 20. veka u Sarajevu i BiH sa urbanim vilama u ostalim delovima regije i sveta.

8.2. Preporuke za očuvanje arhitektonskog nasleđa urbanih vila u Sarajevu

Spoznaja arhitekture 20. veka kao nasleđa BiH postepeno se povećava u krugovima struke i javnosti, međutim obzirom da se radi o velikom broju objekata, celokupnim opusima dela idalje preći opći nedostatak svesti i prepoznavanja. Vrlo vredni primeri arhitektonskih ostvarenja su preuređeni, promenjeni ili zapostavljeni i prepušteni negativnom uticaju vremena. Zbog svega navedenog neophodno podizati svest javnosti, građana i korisnika prostora o njihovoj vrednosti. Osnivanje Dokomomo BH je bilo od primarne važnosti za identifikaciju, adekvatno stručno i naučno vrednovanje što se i dogodilo 2021. godine. Dokomomo BH danas predstavlja nacionalni sektor internacionalne organizacije Dokomomo. Udruženje je osnovano inicijativom grupe članova Asocijacije arhitekata u BiH u cilju dokumentiranja objekata 20. veka, kao i promocije ostvarenja 20. veka kao nasleđa BiH. Ono što je karakteristično i vrlo eksplicitno istaknuto u samom opisu organizacije Dokomomo BH jeste zanemarenost ovog nasleđa na mnogim nivoima. *"Moderna arhitektura Bosne i Hercegovine, izgrađena u periodu između dva svjetska rata i poslije Drugog svjetskog rata, je zanemarana od strane institucija za zaštitu graditeljskog naslijeđa, fizički oronula i minimalno zastupljena u kurikulumima obrazovnog sistema na svim nivoima (uključujući obrazovanje arhitekata i naučno-istraživački rad)."*⁵³⁷ Stoga je neophodno razvijanje svesti javnosti, građana, dece i omladine o značaju dobara kulturno-istorijskog i prirodnog nasleđa 20. veka u BiH i neophodnosti zaštite kao trajnog zadatka vaspitno-obrazovnih, kulturnih i drugih samoupravnih organizacija i

⁵³⁷ "O nama", DocomomoBH, Asocijacija arhitekata BiH, (2022.), preuzeto 21.06.2022. godine sa https://aabh.ba/o-nama-docomomobh/?fbclid=IwAR2k5_LZ97AzOwVSdMNIvfDuR2PoSKN_I2NA9rICR11F49NhMRDT6v7Ug0

zajednica.⁵³⁸ Pojedine institucije u BiH zadužene za zaštitu kulturnog nasleđa suočene su sa problemom nedovoljnog broja kvalificiranog kadra, organizacijske zastarelosti, loše opreme, pomanjkanja finansijskih sredstava zbog čega je potrebno razviti program obrazovanja i usavršavanja u polju zaštite i upravljanja nasleđem u saradnji sa institucijama svih nivoa nadležnim za zaštitu nasleđa, ministarstvima nadležnim za prostorno planiranje, općinama i nevladinim organizacijama.⁵³⁹

Principi očuvanja nasleđa su se kroz istoriju do danas razvili, kako u teorijama tako i u praktičnoj primeni. Prema Jokileto kulturna baština je opipljivi, materijalni dokaz doprinosa generacija koji čini osnovu suvremenog sveta.⁵⁴⁰ Međutim zbog sve veće složenosti pripadajućih vrednosti različitog nasleđa neophodna je primena kritičko-istorijskog pristupa u toku njegovog očuvanju. Također Jokileto naglašava da "moramo biti u mogućnosti odabrati odgovarajući lek za svaki specifičan slučaj dobra, sa fokusiranjem na znanje, umeće i ljubav prema nasleđu".⁵⁴¹ Međutim kada analiziramo projektantsku praksu u Sarajevu danas u smislu zaštite i očuvanja postojećih istorijskih konteksta i zona modernizma moguće je primetiti tren rapidnog rasta objekata neutralne vrednosti i objekata u neskladu. Na račun izgradnje novih objekata polako se gubi urbano tkivo objekata koji su činili ambijent i prenosili duh mesta. Izgradnja novih objekata ima tendenciju kontrasta, nekreativnog i nestudioznog pristupa u kreiranju sa velikim uticajem na gubitak ambijentalnih vrednosti. Novi projektantski pristupi koriste vernakularne forme, elemente i detalje međutim bez suštinski kreativnog koncepta čime kreiraju objekte neoregionalizma koji narušavaju ambijent.⁵⁴² Također danas kroz čestu neplaniranju gradnju i nedovolju osveštenost struke i građana o vrednostima arhitektonskog nasleđa 20. veka dolazi do uništavanja vrednosti prošlosti. Današnji projektantski pristupi predstavljaju kompleksne kombinacije koje rezultiraju korištenjem artefakata prošlosti na neadekvatan način. Preuzimanje i prenošenje elemenata, formi i detalja bez interpretacije kreirajući nove neo objekte formira ambijentalni nesklad. Zbog prethodno navedenog svrha istraživanja vrednosti ove arhitekture leži u novim interpolacijama kroz kvalitetnije kontekstualne odnose koji prenose, a ne kopiraju deo prošlosti.

Rehabilitacija nacionalnih spomenika prema Zakonu o provođenju odluka Komisije prema Aneksu 8 općeg okvirnog sporazuma za mir u BiH podrazumeva vraćanje oštećenog ili uništenog dobra u stanje u kojem je to dobro bilo pre njegovog uništenja, kao i ponovna izgradnja ili obnova na istom mestu, u istom obliku i dimenzijama, od istog ili istovrsnog materijala uz korištenje iste tehnologije građenja u meri u kojoj je to moguće.⁵⁴³ Kada govorimo o očuvanju nasleđa modernizma u cilju odgovora na sve postavljene probleme neophodno je prvenstveno se vratiti izvornom.⁵⁴⁴ Analiza izvornog stanja daje odgovore kako identifikovati i proceniti vrednost objekta i koje je vrednosti neophodno sačuvati. Zbog čega je upravo fokus ove doktorske disertacije bio na početnom delu Bura dijagrama i izradi kataloga objekata kroz integralnu metodologiju i procenu vrednosti, analizu autentičnosti i integriteta, a sve u cilju očuvanja urbanih vila kao vrednog nasleđa prve polovine 20. veka u Sarajevu.

⁵³⁸ Vidi: "Zakon o zaštiti i korištenju kulturno-istorijskog i prirodnog naslijeđa," Skupština Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, 1985. Preuzeto 10.05.2022. godine. <https://bastina.ba/zakon-o-zatiti-i-koritenju-kulturno-istorijskog-i-prirodnog-naslijea/>

⁵³⁹ "Plan projekta integrisane rehabilitacije/Procene arhitektonskog i arheološkog nasleđa (IRPP/SAAH)," Evropska komisija i Veće Evrope, 2010.

⁵⁴⁰ Jukka Jokilehto, "Authenticity in Restoration Principles and Practices," *Principles in Practice* Vol. XVII No. 3 & 4 (Bulletin, The Association for Preservation Technology, 1985), 5-11.

⁵⁴¹ Ibid.

⁵⁴² Aida Idrizbegović Zgonić, Quasi regionalizm vs memory of place, članak, Konferencija Retevitruvio, Politecnico di Bari, Italia, 2011, ISBN 978 -88-95612-76-8

⁵⁴³ "Zakon o provedbi odluka Komisije/Povjerenstva za zaštitu nacionalnih spomenika uspostavljene prema Aneksu 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini", *Službene novine Federacije BiH*, br. 2/02, 8/02, 27/02, 6/04 i 51/07. Preuzeto 20.06.2022. godine. http://kons.gov.ba/data/Novi%20dokumenti/Zakoni/Zakon_FBiH_prov_odluka_Komisije_BOS_integralna.pdf

⁵⁴⁴ Maria, Duarte, *PRESERVING THE LEGACY OF THE MODERN MOVEMENT Miremont-le-Crêt (1953-1957) in Geneva* (Lisabon: Tecnico Lisboa, 2014.), 12.

Zbog prethodno navedenog, a u odnosu na zaštitu i očuvanje studija sulučaja vila Bajlon, Perinović, Crni vrh i Kopčić u nastavku su sintezno prikazane smernice za zaštitu i očuvanje urbanih vila prve polovine 20. veka u Sarajevu:

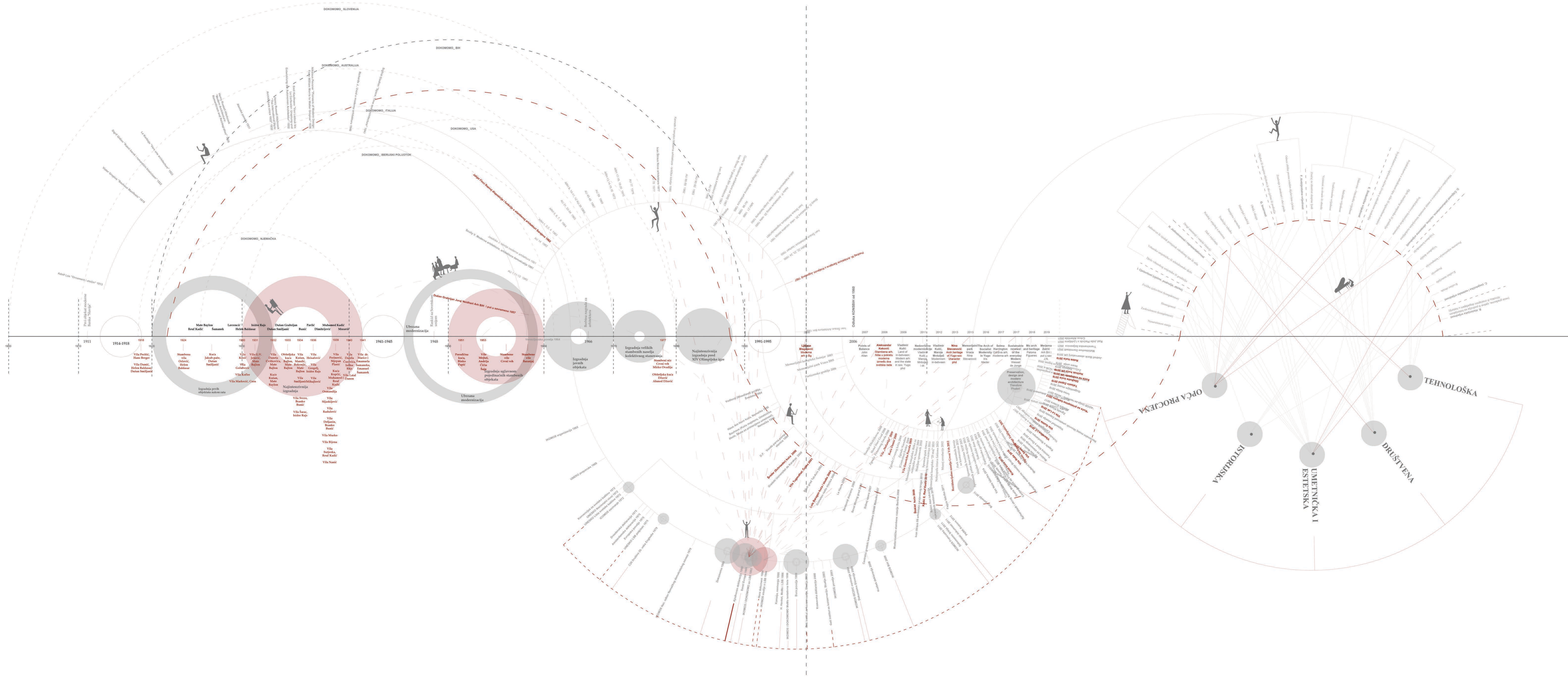
- Pravovremena identifikacija i vrednovanje objekata kao nasleđa vrednog očuvanja;
- Zaštita vila upisom na LNS BiH;
- Kreiranje elaborata zaštite u cilju očuvanja vila;
- Aktivno učešće službi zaštite nasleđa u kreiranju elaborata zaštite, projektne dokumentacije i implementaciji projekata obnove;
- Konzervacija objekta – permanentno održavanje u cilju usporavanja propadanja i sprečavanja degradacije kao preventivne mere;
- Očuvanje izvorne funkcije;
- Uklanjanje nadograđenih delova;
- Restauracija fasada, vraćanje karakteristične boje fasade;
- Restauracija otvora kao najčešće izmenjenog elementa;

- Edukacija arhitekata i urbanista kao glavnih protagonista u dograđivanju i transformaciji prostora u cilju eliminisanja neprimerenih aktivnosti;
- Educiranje vlasnika objekta o vrednostima istog i zakonskim okvirima u cilju sprečavanja neadekvatnih intervencija (ukoliko je objekat nacionalni spomenik);
- Obrazovanje mladog kadra na arhitektonskim fakultetima o vrednostima, zaštiti i očuvanju nasleđa 20. veka;
- Isticanje info table u vidu kataloga objekta prikazanog u delu *autentičnost studija slučaja vila Bajlon, Perinović, Crni vrh, Kopčić*;
- Uključenje vila u edukativne rute (stručna i šira javnost);
- Uključenje vila u turističke rute (modernizam u Sarajevu);
- Izrada vodiča, publikacija, internet prezentacija, upisivanje u online mape. *"U bukvalnom smislu ovo predstavlja propagandu jednog spomenika."*⁵⁴⁵

.....
⁵⁴⁵ Nikolić Marko S., "Primena principa zaštite i prezentacije graditeljskog nasleđa na srednjovekovnim utvrđenim gradovima u Srbiji.", doktorska disertacije (Beograd: Univerzitet u Beogradu, 2014), 273.

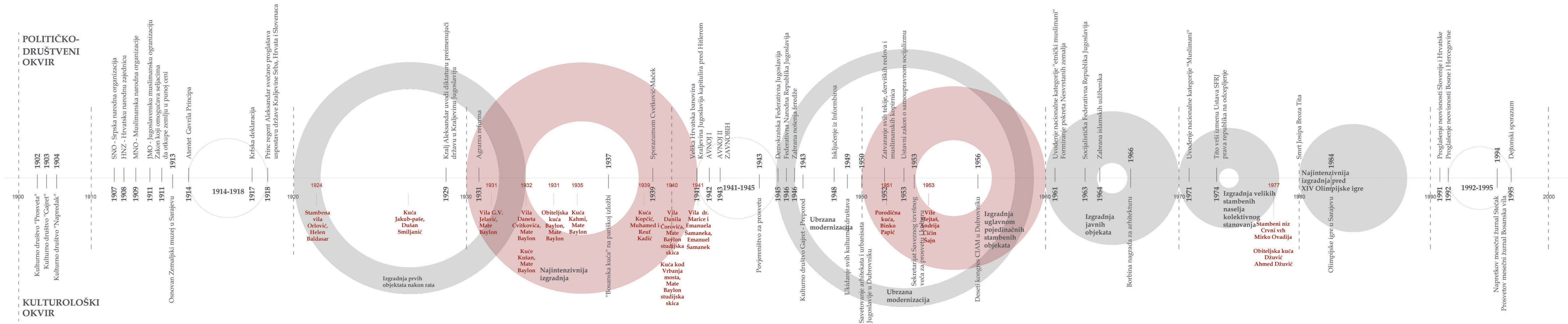
IX. PRILOZI

Prilog A Hronološka matrica mape teme istraživanja

Prilog B Hronološki prikaz društveno-političkog i kulturološkog okvira paralelno sa razvojem arhitekture Sarajeva od 1900. do 2000. godine

Prilog C Hronološki pregledni spisak izgradnje objekata u Sarajevu u periodu 20. veka

Tabela 7 Hronološki pregledni spisak izgradnje objekata u Sarajevu u periodu 20. veka, autor tabele: Lejla Kabrović Handžić, 2021. godine, vidi prilog C.

1911	Banka "Slavija, Jan Kotera
1914 - 1918	PRVI SVJETSKI RAT
1918	Vila Perišić, Hans Berger
1918	Kuća Damić, Helen Baldasar, Dušan Smiljanić
1924	Vila Olović, Helen Baldasar
1927	Osnovna škola Logavina, Dušan Smiljanić Kuća Jakub-paše, Dušan Smiljanić,
1930	
1930	Škola u Nemanjinoj, Mate Baylon
1930	Vila Kosić,
1930	Vila Golubović, ing. B. Golubović
1930	Vila Mavre Kofler,
	Vila Ivo Markezića, Corn
	Kuća Lavrenčić, Franjo Lavrenčić
	Kuća Galeb, Dušan Grabrijan
	Kuća Sunger, Dušan Smiljanić
1929 - 1931	Gradska štedionica, Mate Baylon Poštanska štedionica, Isidor Reiss
1932	Hipotekarna banka, Titova, Milan Zlokoić
1931	Vila Jelavić, Mate Bajlon
1932	Vila Cvitković, Mate Bajlon
1933	Vila Bajlon, Mate Bajlon
1932-1934	Vila Kušan, Mate Bajlon
1932-1934	Vila Mandić, Mate Bajlon
1932-1934	Vila Bokonjić, Mate Bajlon
1933-1934	Vila Smiljanić
	Vila Slavka Hajnskog i Moše Atiasa /Osmandija
	Vila Sijaskijević, ing. Viktora Sijaskijevića
	Vila Nikole i Koste Radulovića
	Vila , Kalemova 14i16
	Vila Deljanin, Branko Bunić
	Vila Ruža Murko
	Vila S. Bijena
1936	Osnovna škola na Vratniku, Mate Baylon Najamna stambena zgrada na obali, Jahiel Finci, Leon Kabiljo Vakufsko sirotište Podhrastovi, danas Klinika za plućna oboljenja, Reuf Kadić
1936	Zgrada Gajreta, danas Viša pedagoška škola, Dušan Smiljanić
1936	Vila Kahmi, Mate Bajlon
1936	Vila Gergelj, Isidor Rajs
1934	Vila Svrzo, Branko Bunić
1934	Vila Šarac, Isidor Reiss
1936	Vila Hrisafović, Svetislav Hrisafović
	Vila Mihajlović
1938	Kuća Kajtaž, Reuf Kadić
	Vila Sutjeska, Reuf Kadić
1937	Stambena zgrada Zečević, Dušan Smiljanić, Muhamed Kadić
1939	Vila Perinović, Stjepan Planić
1939	Mirovinski zavod, Muhamed i Reuf Kadić
1939	Stambeno poslovna zgrada "Bistrik" Vakuf Čokadži Sulejman, braća Kadić
1939	Vila Kopčić, Reuf Kadić
	Vila Nanić
1940	
1940	Vakuf Hovadže Kemaludina, Reuf Kadić
1940	Vila Latal-Danon
1940	Vila Ćorović, Isidor Rajs
1940 - 1947	Vakufski neboder kod Zemljske vlade, JAT, Reuf Kadić
1941	Vila Šamanek, Emanuel Šamanek
1941-1945	DRUGI SVJETSKI RAT
1946 - 1949	Kolonija Džidžikovac, Muhamed i Reuf Kadić,
1948	Planinski dom Trebević, Juraj Neidhart
1948	Stambena zgrada u JNA, Branilaca Sarajeva, Muhamed i Reuf Kadić
1948	Stadion Koševo

Vila Crni vrh I
Vila Crni vrh II

		1950
1950	Stambena zgrada na uglu Prešernov parki, Muhamed i Reuf Kadić	
1950	Individualni stambeni objekti na Džidžikovcu, Andrija Čičin Šajn	
1950	Zgrada Higenskog zavoda, Tihomir Ivanović	
	Vila Melodi	
1952	Nova željeznička stanica, Arhitekti iz ČSSR i Bogdan Stojkov	
1952 – 1954	Stambene zgrade u Alipašinoj ulici, Juraj Neidhart	
1953	Stadion Grbavica,	
1954	Dom milicije, Husref Redžić	
1956	Poslovna zgrada "Šipad", Tihomir Ivanović	
1956	Stambeni blok GP "Graditelj" u Dalmatinskoj, Milivoje Peterčić	
1957	Stambeno naselje Grbavica I, Zdravko Kovačević, Milivoj Peterčić, Branko Kalajdžić	
1958	Stambeni objekat na Grbavica I, Milivoj Peterčić	
1958	Stambeni objekti na Grbavici I, Milivoj Peterčić, Zdravko Likić	
1959	Filozofski fakultet, Juraj Neidhart,	
1959	Stambena zgrada u Ljubljanskoj ulici, Hamdija Salihović	
	Pošta Stari grad, Ahmed Kapidžić, Kenan Šahović	
		1960
1961	Robna kuća, Ante Glunčić	
1960	Republički zavod socijalnog osiguranja, Živorad Janković, Esad Daidžić	
1960 - 1962	Stambene kule na Grbavici II, Ivan Štraus	
1962	Stambeni soliteri uz Miljacku, Grbavica , Hamdija Salihović	
1962	Zgrada Privredne komore BiH, Milivoj Peterčić	
1962	Energoinvest poslavna zgrada, Živorad Janković	
1964	Poslovno-tehnička zgrada "Unioninvesta", Vladimir Zarahović	
1965	Relejska stanica za TV i PTT, Bjelašnica, Milan Kušan	
1965	Kapele na novom groblju, Smiljan Klaić,	
1958 - 1963	Muzej revolucije, Boris Magaš, Edo Šmidihen, Radovan Horvat	
1966	NAGRADA BORBA	
1966	Jugobanka poslovna zgrada, Zdravko Kovačević, Mulan Kušan	
1966	Prirodno-matematski fakultet, Juraj Neidhart	
1966	Restoran "Kristal" na Ilidži, Ante Đeba,	
1966 - 1968	Naselje sunca, Ivan Štraus	
1968	Tvornica Duhana Sarajevo, Živorad Janković,	
1969	Kulturno sportski centar "Skenderija", Živorad Janković, Halid Muhasilović	
1969	Stambeni soliteri na Podvožnjaku, Čengić Vila, Živorad Janković	
		1970
	Zgrada "Energoinvest", Vaso Miskin, A. Serdarević	
1970	Stambeni objekt "Zvijezda", Ivan Štraus	
1972 - 1973	Stambene kule "Šoping centra" Grbavica , Ivan Štraus	
1974 - 1980	Stambeni kompleks Kovačići – crvena cigla, Hamdija Salihović	
1970 - 1975	Stambeni objekti u ulici Radoje Lakić/Kaptol, Ivan Štraus	
1971	Studentski dom u Neđarićima, Enver Jahić	
1973 - 1977	Porodilište UMC, Klinika za ginekologiju i akušerstvo, Bogoljub Kurpjel	
1975	Dispanzerski centar u Novom Sarajevu, Zdravko Likić, Nikola Bašić	
1975	Robna Kuća "Unime" – Sarajeka, Vladimir Zarahović	
1975	Stambeni soliteri Čengić Vila, Ahmed Hadžiosmanović	
1975 - 1987	Stambeno naselje Đuro Đaković, Namik Muftić, Radovan Delalle	
1975	Elektrotehnički fakultet, Branko Bulić	
1976	Poslovna zgrada "Svjetlost", Halid Muhasilović	
1977	Stambeni niz na Crnom Vrh, Mirko Ovadija	
1977	Obiteljska kuća Džuvić, Ahmed Džuvić	
1978	Zgrada Elektroprivrede BiH, Ivan Štraus	
		1980
	Libijska ambasada, Zlatko Ugljen	
1980	Zgrada opštine Stari grad, Zoran Brož	
1980	Zgrada Društveno-političkih organizacija grada Sarajevo, Vladimir Dobrović	
1981 – 1986	Stambeno-poslovni objekat Kvadrant 29 na Dolac Maltić, Nikola Maslej, Sulejman Midžić	
	Olimpijsko selo "A" Mojnilo,	
1981 – 1982	Zgrada štamparije i redakcije "Oslobođenje", Ahmed Kapidžić, Kenan Šahović, Mladen Gvozden	
1982	Sportska dvorana Zetra, Ludmil Alikalčić, Dušan Đapa	
1982 - 1987	Poslovni centar UNIS, Ivan Štraus	
1982	Press-centar Bjelašnica, Ivan Štraus	
1982	Toranj za kontrolu saobraćaja i telekomunikacija na željezničkoj stanici, Said Jamaković	
1983 - 1987	Breka, vanjski rub, žuta cigla, terasing, Hamdija Salihović	
	Naselje novinara Dobrinja II	
1983	Hotel Holiday Inn, Ivan Štraus	
1983	Startna kuća bob staze na Trebeviću, Živojin Vekić, Nebojša Krošnjar	
1974 - 1983	RTV Dom radija i televizije, Milan Kušan i Branko Bulić	

1984	Aerodromska zgrada na Butmiru, Hasan Čemalović, Nikola Nešković
1984	Hotel "Famos", Slobodan Jovandić
1984	Stambeni kompleks Kovačići – žuta cigla, Hamdija Salihović
1984	Breka II stambeni niz, Momir Hrisafović
1985	Stambeno-poslovne zgrade na Marin dvoru, Mladen Gvozden
1985	Traumatološka klinika, Branko Bulić,
1985	Stadion Grbavica
	Dom zdravlja Željezničara. Said Jamaković,
	Stadion "Koševo", L. Alikalfić, Dušan Đapa
1985	Dogradnja Jugobanke, Said Jamaković, Ismet Rudić
1987	Dogradnja Mašinskog fakulteta, Slobodan Jovandić, Selena Antonić, Sead Arnautović, Dijana Gregorić
1987	Obiteljska kuća "Dino", Bentbaša, Amir Vuk, Mirko Marić
1989	Studentska poliklinika, Šefka Jamaković, Said Jamaković
<hr/>	
1991	Dom penzionera, Mladen Gvozden, Dragan Bijedić

1990

Dodatak E Hronološki prikaz izgradnje urbanih vila u Sarajevu sa podelom na modernizam i regionalne arhitektonske izraze

1920 1930

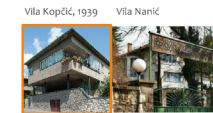
1940

1950

MODERNIZAM

REGIONALNI
ARHITEKTONSKI IZRAZ

Prilog F Dokumentacioni izveštaj studije slučaja vile Bajlon

Slika 1. Opis : Fotografija objekta, prikaz frontalne fasade
Izvor: iz arhive autora
Datum: mart 2022. godine.

1. OSNOVNE INFORMACIJE

Podaci o identifikaciji

	Opis
Trenutni naziv:	Vila Bajlon
Originalni naziv:	Vila Bajlon
Originalni naziv ulice:	Sušica ulica, Krančevićeva ulica
Trenutni naziv ulice:	Krančevićeva 28.
Općina:	Centar
Grad:	Sarajevo
Pošanski broj:	71 000
Regija:	Federacija BiH
Država:	Bosna i Hercegovina
Katastarska čestica:	979/1, 979/2, 979/3
Reference na topografsku mrežu:	43.859100, 18.403847
Procena površine parcele u m ² :	https://www.google.com/maps/@43.8591,18.4032998,19z
	979/1 – 119 m ² - objekat
	979/2 – 14 m ² - dvorište
	979/3 - 414 m ² – dvorište
	Ukupno 547 m ²
Tipologija:	Urbana vila

2. ISTORIJSKI PODACI

Hronologija i razvoj projekta

	Opis
Datum konkursa:	
Datum projekta:	
Datum početka izvođenja radova:	
Datum završetka izvođenja radova:	1933. godine
Izveštaj komisije:	
Tehnički opis projekta:	
Izvođenje radova i nadzor:	

Osobe relevantne za izvorni objekat

	Opis
Izvorni vlasnici:	Mate Bajlon
Arhitekta, glavni odgovorni projektant:	Mate Bajlon
Inženjer hortikulture:	
Inženjer građevine:	
Izvođač radova:	
Ostali učesnici:	

Druge osobe vezane za objekat

	Opis
Ime i prezime:	
Asocijacija:	
Događaj:	
Period:	

Trenutni vlasnici

	Opis
Ime i prezime:	Uslužna jed za sta zgr republ organ (tekst preuzet sa https://www.katastar.ba/geoportal)
Naziv ulice:	Kranjčevića ulica
Grad:	Sarajevo
Općina:	Centar
Poštanski broj:	28.
Regija:	Federacija BiH
Država:	Bosna i Hercegovina
Trenutni stanari (ukoliko nisu vlasnici), ime i prezime:	

3. OPIS LOKACIJE

Okruženje od značaja i karakter lokacije

	<i>Opis</i>
<i>Naziv šireg okruženja/ zone:</i>	Gorica, Centar, Sarajevo
<i>Karakter šireg okruženja/ zone:</i>	Stambena i poslovna zona: individualnog, kolektivnog stanovanja i ugostiteljstva. Nedaleko od lokacije nalaze se i drugi vredni primeri urbanih vila Crnoga vrha. Okruženje predstavlja ambijentalnu celinu Crni vrh, zaštićenu zonu odlukom Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika, sa nizom izdvojenih urbanih vila kao nacionalnih spomenika.
<i>Gravitaciona zona:</i>	Poslovni centar grada – Marijin dvor
<i>Vizualne poveznice:</i>	Avaz Twist Tower, Opća bolnica Abdulah Nakaš,
<i>Druge poveznice:</i>	Ambasada Saudijske Arabije, Omladinski hostel "Ferijalac", kafić People's
<i>Trenutna upotreba šireg okruženja/ zone:</i>	Izvorna – stambena: individualno i kolektivno stanovanje
<i>Fizičko stanje očuvanosti okruženja:</i>	Dobro, razvijeno i uređeno prema individualnim potrebama vlasnika
<i>Uža lokacija:</i>	Ulica Kranjčevićeva, br. 28., Gorica, Cenatr, Sarajevo, BiH
<i>Karakter uže lokacije:</i>	Individualno i kolektivno stambeno naselje - Ulice Kalemova, Omera Stupca, Avde Jabučice, Antuna Hangije Poslovna zona – Ulice Kranjčevićeva i Tešanjaska
<i>Glavni elementi lokacije/ markice:</i>	Markica se nalazi na izrazito strmom terenu. Objekat je uvučen u odnosu na prilaznu ulicu pred-dvorištem koje se prostire iznad garažnih prostora. Objekat zauzima površinu od 119 m ² ostavljajući slobodnu površinu sa obe strane objekta na kojima se nalaze dvorišta i vanjske uređene vertikalne komunikacije. Iznad objekta se nalazi vrt kojem se pristupa preko pasarele iz spratnog dela objekta.
<i>Trenutna upotreba lokacije/ markice:</i>	Izvorna – stambena + dvorište, vrt
<i>Fizičko stanje očuvanosti lokacije/ markice:</i>	Dobro
<i>Važne izmene na lokaciji/ markici nastale tokom vremena:</i>	Nema

4. OPIS OBJEKTA

	<i>Opis</i>
<i>Funkcija:</i>	Individualno stanovanje
<i>Tipologija:</i>	Urbana vila
<i>Tipološki elementi lokacije:</i>	Slobodnostojeći objekat, dvorište, vrt, garaža, terasa
<i>Kvadratura:</i>	979/1 – 119 m ² - objekat 979/2 – 14 m ² - dvorište 979/3 - 414 m ² – dvorište Ukupno 547 m ²
<i>Stilska pripadnost:</i>	Modernizam
<i>Elementi stilske pripadnosti:</i>	Kubičnost forme, razruđenost forme, kontinuirane prozorske trake, ravni krov, isticanje skeletne konstrukcije, bela boja
<i>Kompozicija/ forma:</i>	Kubičnost forme, razruđenost forme, ravni krov, isticanje skeletne konstrukcije
<i>Tipološki elementi urbane vile:</i>	Otvoreni plan, spratna podela javnog-privatnog, javni wc + kupatilo, radna soba, dvorište, vrt, garaža, terasa
<i>Konstrukcija:</i>	Skeletna armirano-betonska konstrukcija sa ispunom od opečnih blokova i fasadnim malterom.
<i>Materijalizacija:</i>	Fasadni malter bele boje, drveni otvori - izvorno
<i>Fizičko stanje očuvanosti objekta:</i>	Dobro, uređeno prema individualnim potrebama vlasnika
<i>Važne izmene na objektu nastale tokom vremena:</i>	Nadogradnja objekta - izmena kompozicije/ forme i krova objekta, obnova fasade, izmena otvora
<i>Datum nastanka izmene:</i>	
<i>Razlog izmena:</i>	Individualne potrebe vlasnika
<i>Uticaj izmena na dobro:</i>	U potpunosti izgubljena autentičnost objekta

Uključene
osobe/ organizacije:
Ostali učesnici:

Nivo zaštite

	Opis
Dobro zaštićeno:	Da
Zaštićeno od strane:	Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH
Lokacija organizacije:	Maršala Tita 9A/1, Centar, Sarajevo 71 000, Bosna i Hercegovina
Nivo zaštite:	Nacionalni spomenik – ambijentalna celina
Datum odluke:	26. do 28. marta 2012. godine
Važj za (koje sve delove objekta/ lokacije):	Objekat, markica, ambijentalna celina

5. VALORIZACIJA

Tabela 1 Prikaz kriterija koji su se primenjivali prilikom valorizacije dobra, autor tabele: Lejla Kabrović Handžić, 2023. godine.

	ARHITEKTONSKA	TEHNOLOŠKA	VREDNOST PERIODA	AMBIJENTALNA		
	Proporcije - KONSBIH Vrednost arhitektonskog detalja - KONSBIH/CHING Dokazi specifičnog tipa, stila i regionalnog manira - KONSBIH Igra svetla i sene kao arhitektonski detalj	Kvalitet i originalnost obrade - KONSBIH Kvalitet i originalnost materijala - KONSBIH	Materijalni dokazi manje poznatog istorijskog perioda - KONSBIH	Povezanost sa zelenilom, dvorištem i okruženjem, pogledi - SCHULTZ Odnos oblika i forme prema ostalim delovima celine i ulice - KONSBIH	Fasade	
	Analiza tlocrta, fokalne tačke i kretanja - MILENKOVIĆ Originalnost upotrebe i funkcije - KONSBIH Tipološke inovacije - DOCOMOMO Arhitektonski principi - CHING Enterijer, pripadajući nameštaj i umetnička dela	Analiza preseka - CHING Vrednost i originalnost konstrukcije - KONSBIH/DOCOMOMO Tehnička oprema i opremljenost - ICOMOS Madrid-Nju Delhi Prirodnost vile - fizika zgrade - MILENKOVIĆ	Pogledi iz objekta prema neposrednom okruženju, vizure Društvene inovativnosti prikazane kroz promene na objektu (tlocrt, fasada) - DOCOMOMO	Povezanost sa zelenilom, dvorištem i okruženjem - SCHULTZ	Tlocrti	
	Kompozicija - KONSBIH Prostorna organizacija i odnosi - ICOMOS Madrid-Nju Delhi Originalnost forme i dizajna - KONSBIH Analiza arhitektonske forme - ARNHAIM Volumen i merilo - ARNHAIM/NAJDHART Koncept i ideja, program - Nara		Unikatan, reprezentativan, i jedinstven/redak primer određenog tipa ili stila - KONSBIH/UNESCO	Odnos oblika i forme prema ostalim delovima celine i ulice - KONSBIH	3D	
Grafička valorizacija	AUTENTIČNOST			Povezanost sa zelenilom, dvorištem i okruženjem - SCHULTZ Originalnost lokacije i postavke na mestu - KONSBIH Prilazne sekvence Analiza položaja na lokaciji, uža i šira pozicija, granice prostora Morfologija terena, nmv, klima, orijentacija, saobraćaj, infrastruktura Objekat ili grupa objekata kao deo celine - KONSBIH	Urbanistička situacija	
Opisna valorizacija				Svedočanstvo karakterističnog životnog stila u specifičnom vremenskom periodu KONSBIH Kanonska vrednost, uticaj na druga dela i arhitekture DOCOMOMO Superiorno delo umetnosti ili arhitekture KONSBIH Svedočanstvo istorijskih promena KONSBIH Master delo umetnika ili graditelja KONSBIH/UNESCO Delo poznatog arhitekta/graditelja KONSBIH Veza objekta sa istorijskim događajem ili ličnošću - ICOMOS Društveno istorijski kontekst, Odnos tlocrta-preseka-društvene dimenzije - CHING Naučna vrednost - ICOMOS Madrid-Nju Delhi	Stvare i potencijalne promene dobra do kojih dolazi ili može doći usled korišćenja dobra i njegove okoline, odnosa lokalne zajednice u očuvanju i prezentaciji dobra, planiranoj budućoj nameni dobra, planiranom razvoju neposrednog okruženja dobra. Kontekst (ambijentalno/pejzažni, istorijski, fizički) - KONSBIH Duh mesta i osećaj - KONSBIH	INTEGRITET

	Opis
Arhitektonska vrednost:	Vrednost vile se ogleda u jednostavnosti bele kubične mase dekorisane otvorima orijentisanim prema dvorištima i u pozadini prema vrtu, sa istaknutim deniveliranjem u kompoziciji masa koja kreira prostor za krovnu terasu poslednjeg nivoa u duhu modernizma. Dekorativni arhitektonski elementi vile predstavljaju upravo

kompozicioni odnos punih i praznih ploha. Izražajnost vile je zasnovana na proporcijским odnosima kubusa oživljenih ritmičkim rasporedom otvora i suprotstavljanjem zatvorenih i otvorenih kubusa. Terasa na posljednjem spratu predstavlja praznu kocku omeđenih ivica armirano-betonskim štapovima i pločom. Otvori na fasadi dodatno razbijaju ravnu plohu čineći time dekoraciju na fasadi zajedno sa uvučenim elementima prizemlja i poslednje etaže. Vila poseduje skladne proporcijske odnose frontalne fasade, otvora sa dodatnim detaljima uvučenih elemenata prizemlja i poslednjeg sprata. Prozorski otvori se sastoje od 3, 4 ili 6 otvora u nizu sa većim pauzama između otvora. Bočne fasade su skromnije dekorisane u odnosu na udaljenost susednih objekata. Specifičan arhitektonski detalj predstavlja terasu poslednje etaže koja skladno parira uvučenom delu prizemlja. Igra svetla i sene je dodatno naglašena na uvučenom delu prizemlja koji prati prilaznu sekvencu koja završava sa uvlačenje ulazne partije prizemnog dela objekta kao dekorativni dio bočne fasade. Mate Bajlon je u vili uspio postići kontinuirane kružne veze, izolaciju od ulice i uključenje vrta u intiman porodični život. Kroz analizu i valorizaciju tlocrta jasno se vidi kvalitet kružne veze i povezanosti objekta sa neposrednim okruženjem. Tlocrt je projektovan prema savremenim principima povezivanja prostora u jedintvenu otvoreni plan. Vila Bajlon je jednoosno orijetisana kada su u pitanju fokusi vizura, tako da je akcenat na frontalnoj fasadi, pogledu ka prednjem dvorištu i Kranjčevićevoj ulici. Objekat je spratno podeljen na dve zone, intimni i javni deo. Također u ovom projektu uvedena je i treća zona, poslovna. U delu suterena smeštena je garaža i atelje koji je unutrašnjim stepeništem povezan sa prizemljem. Također je izveden i propusnik za ekonomski dio kuće. Prostorni i arhitektonski fokus kuće je dnevni boravak naglašen kroz otvoreni plan i terasa prvog sprata.

Tehnološka vrednost:

Upotreba novih materijala i novog sistema gradnje omogućuje kreiranje forme i volumena ravnih ploha i ravnog krova bez tradicionalne dekoracije. Inovativnost u projektantskoj praksi predstavlja propusnik za ekonomski dio kuće.

Vrednost perioda:

Pored navedenog vila poseduje kanonsku vrednost uticaja na druga dela, arhitekta Sarajeva i širu javnost (istaknuti arhitektonski izraz Mate Bajlon) te predstavlja superiorno delo arhitekture i delo poznatog arhitekta sarajevske moderne Mate Bajlona. U vreme nastanka projekat je predstavljao veliko delo poznatog arhitekta u duhu modernosti koje je doprinelo promociji novih arhitektonskih vrednosti internacionalne arhitektonske scene.

Ambijentalna vrednost:

Ambijentalna vrednost se prvenstveno ogleda u povezanosti objekta i unutrašnjih prostora sa zelenilom, dvorištem i okruženjem. Vila ne poseduje vrednost nenarušenosti stanja kao i ni celovitosti i ni vrednost fizičkog integritet obzirom da je objekat u potpunosti izmenjen kao i njegovo šire okruženje. Zajedno sa rušenjem niza objekata levo i rušenjem vile Kosić desno visoko je narušena ambijentalna vrednost. Također promena izgleda vile Golubović dodatno ugrožava ambijentalnu vrednost šireg okruženja. Prilazne sekvence objektu su ostale ne promenjene kao i saobraćaj i infrastruktura.

Autentičnost

Opis

Lokacije:

Uža lokacija je autentična.

Objekta:

Vila je u potpunosti izgubila autentičnost. Objekat je renoviran, adaptiran i nadograđen tako da je poslednja etaža u potpunosti zatvorena i pokrivena dvovodnim krovom čime su sve vrednosti izvornog izgubljene. Ovom intervencijom objekat je u potpunosti izgubio autentičnu kubističku formu i arhitektonski detalj krovne terase. Dodavanje kosog krova je u potpunosti kontradiktorno sa arhitektonskim principima koji karakterišu izvorni izgled objekta čime je autentičnost izvornog izgleda dodatno narušena. Bela boja fasade karakteristična za sarajevsku modernu koja se također naziva i Beli period je u potpunosti narušena renoviranjem objekta i izmenom boje u jarku rozu. Uvučeni prizemni dio je delimično zatvoren staklenim i pvc elementima čime je narušena kompoziciona ravnoteža forme frontalne fasade kubističke kocke dekorisane uvučenim delovima čineći objekat neprepoznatljivim u odnosu na izvorno stanje.

Metode zaštite:

Restauracija i konzervacija, rušenje dela objekta prema izvornom izgledu. Uklanjanje svih naknadnih dodataka u odnosu na izvorno stanje. Zamena otvora u skladu sa izvornim stanje.

Integritet

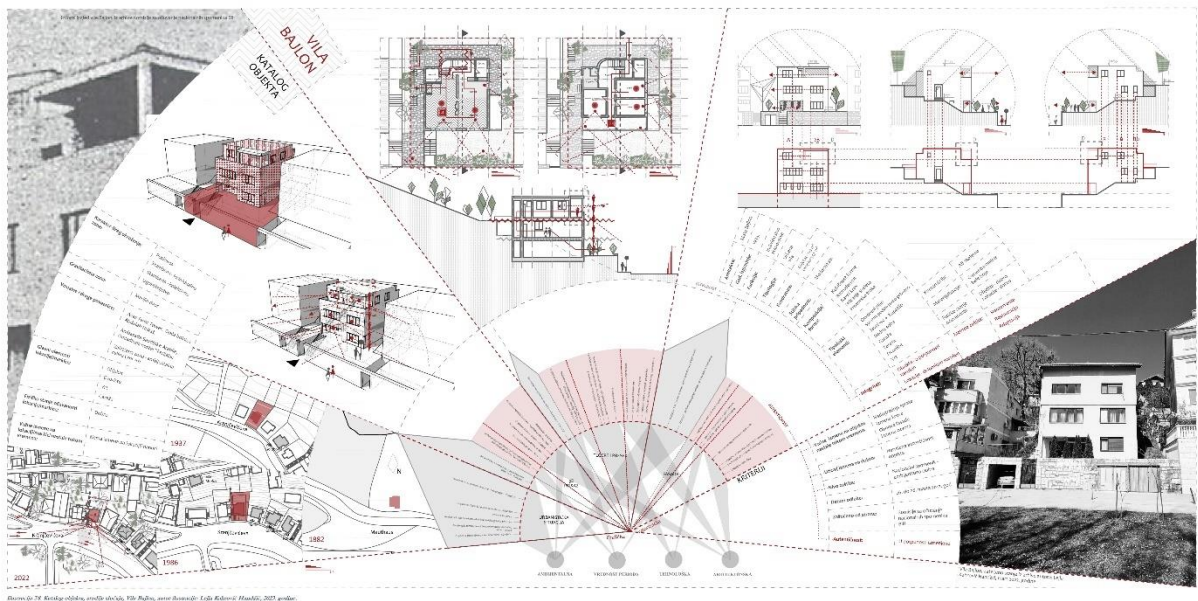
Opis

Okruženja:	Kroz pregled urbane transformacije šireg okruženja jasno se vidi početak razvoja zone u periodu između dva svjetska rata. Veći deo vila je izgrađen u periodu do Drugog svjetskog rata, nakon čega je u socijalističkoj Jugoslaviji nastavljen razvoj zone u smeru izgradnje većih stambenih objekata kolektivnog stanovanja. Šire okruženje je delomično izmenjeno. Izmene podrazumevaju dve vile koje su srušene (susedni objekat vile Kosić koja je nalazila istočno od vile Bajlon je srušen za izgradnju objekta 2011. godine u duhu historicizma, predstavljajući lažno istorijsko. Ovim aktivnostima je dodatno narušen integritet vile Bajlon), izgradnju novih poslovnih prostora i objekata kolektivnog stanovanja, izmenu i nadogradnju postojećih objekata, dogradnju poslovnog prostora (na kolektivni stambeni objekat po projektu Franje Lavrenčića dograđeni su ugostiteljski objekti), adaptaciju i prenamenu objekata (Golubović).
Lokacije:	Uža lokacija – markica je ostala neizmenjena.
Objekta:	Vila Bajlon predstavlja vredan i jedinstven primer vile modernizma. Vila Bajlon je ujedno i objekat koji je najviše izmenjen u odnosu na izvorno stanje. Od Drugog svjetskog rata do danas vila je u potpuno degradirana, gde je nepovratno narušeno izvorno stanje kao i celovitost i integritet vile.
Metode zaštite:	Restauracija, konzervacija, adaptacija
Kontekst i indikativni potencijal za napredak:	Ukloniti nadograđeni dio, izmena boje fasada, izmena otvora.

6. DOKUMENTACIJA

	Opis
Originalni nacrti:	/
Originalni crteži:	/
Ostali nacrti/crteži/skice:	Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika BiH – skice Predrag V. Milošević, <i>Arhitektura u Kraljevini Jugoslaviji. Sarajevo 1917 – 1941</i> (Sarajevo: SPKD Prosvjeta, 1997.) i Predrag Milošević, <i>Mate Bajlon, arhitekta (1903-1995)</i> (Beograd: Zadužbina Andrejević, 2007.) - nacrti
Analitički crteži:	Iz arhive autora na osnovu dokumentacije iz Predrag V. Milošević, <i>Arhitektura u Kraljevini Jugoslaviji. Sarajevo 1917 – 1941</i> (Sarajevo: SPKD Prosvjeta, 1997.) i dokumentacije Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH
Arhive:	Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika BiH
Pisani dokumenti:	/
Usmene predaje:	/
Video i audio materijal:	/
Literatura:	Knjige: Predrag V. Milošević, <i>Arhitektura u Kraljevini Jugoslaviji. Sarajevo 1917 – 1941</i> (Sarajevo: SPKD Prosvjeta, 1997.) Predrag Milošević, <i>Mate Bajlon, arhitekta (1903-1995)</i> (Beograd: Zadužbina Andrejević, 2007.)
Fotografije izvornog stanja:	Predrag V. Milošević, <i>Arhitektura u Kraljevini Jugoslaviji. Sarajevo 1917 – 1941</i> (Sarajevo: SPKD Prosvjeta, 1997.) Predrag Milošević, <i>Mate Bajlon, arhitekta (1903-1995)</i> (Beograd: Zadužbina Andrejević, 2007.) Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika BiH - prezentacija
Ostale fotografije (noviji datumi):	Iz arhive autora 2020. - 2022. godine

Ilustracija 1 Opis : KATALOG objekta - analitički crteži;

Izvor: iz arhive autora na osnovu skica sa terena, literature Predrag V. Milošević, "Arhitektura u Kraljevini Jugoslaviji. Sarajevo 1917 – 1941", (Sarajevo: SPKD Prosvjeta, 1997.) i dokumentacije iz Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH.

Datum: april 2023. godine.

Evidencioni izveštaj napisao/la: MA, Lejla Kahrović Handžić d.i.a.

Adresa: Muhameda Hadžijahića 46, Sarajevo, BiH

Telefon: +38761559585

Fax: /

e-mail: kahroviclejla@hotmail.com;

lejla.kahrovic.handzic@af.unsa.ba

Datum: 15.04.2023. godine

Puni dokumentacioni izveštaj predstavlja prilagođeni i prošireni Dokomomo fiche, stoga može poslužiti kao izveštaj za ISC Registar i Dokomomo BiH.

Provereno od strane DOCOMOMO BiH nacionalnog sektora

Odobreno od strane koordinatora registra, ime i prezime:

Datum:

Provereno od strane DOCOMOMO ISC/R/G+L

Tip ISC: Registar/Urbanizam/Hortikultura

Ime i prezime ISC člana odgovornog za evaluaciju:

Potpis:

_____ ISC odobreno

Datum:

Prilog G Dokumentacioni izveštaj studije slučaja vile Perinović

Slika 1 Opis : Fotografija objekta, prikaz frontalne fasade
Izvor: iz arhive autora
Datum: april 2022. godine.

1. OSNOVNE INFORMACIJE

Podaci o identifikaciji

	Opis
Trenutni naziv:	Vila Perinović
Originalni naziv:	Vila Perinović
Originalni nazivi ulice:	Kalemova
Trenutni naziv ulice:	Kalemova 18., Gorica
Općina:	Centar
Grad:	Sarajevo
Pošanski broj:	71 000
Regija:	Federacija Bosna i Hercegovina
Država:	Bosna i Hercegovina
Katastarska čestica:	926
Reference na topografsku mrežu:	43.859489, 18.405313
Procena površine parcele u m ² :	Objekat – 112 m ²
	Ukupno - 291 m ²
Tipologija:	Urbana vila

2. ISTORIJSKI PODACI

Hronologija i razvoj projekta

	Opis
Datum konkursa:	
Datum projekta:	1939. godine
Datum početka izvođenja radova:	
Datum završetka izvođenja radova:	1939. godine
Izveštaj komisije:	
Tehnički opis projekta:	<p>"Jednokatna odnosno prizemna obiteljska vila g.prof. Perinović Vladimira na Crnom vrhu u Sarajevu prema priloženim nacrtima. Svi djelovi zidja u dodiru sa zemljom izvedeni su od nabijenog betona, a ostali od opeke u krečnom mortu. Strop nad suterenom izveden je armirano betonski a strop nad prizemljem grednik. Razdjelni zidovi do 7 cm debele opeke u cementnom mortu, a uz stepenište 25 cm debljine. Stepence betonske sa teraco obradom. Pokrov valovitim salonit pločama, a krovna konstrukcija naročito dimenzionirana na eventualni visoki sloj snijega. Podovi u sobama parketne dasčice a u nusprostorijama teraco. Sobni prozori dobivaju Eslingen rolete. Obrada podnožja od kamena a ostale fasadne površine od terabone ili uljenog nalića. Horizontalna i vertikalna izolacija. Zgrada sadržaje u suterenu, koji se nalazi posve izvan zemlje stan od velike sobe stanbene kuhinje sa ormarom za izbu pod prozorom, zatim predsobe, kupaone i klozeta, koji je indirektno osvijetljen ali direktno ventiliran. U gornjem prizemlju stan od velike dnevne dvorane sa dvije spavaone, zatim kuhinje, kupaone sobe za djevojku, klozeta i izbe. U suterenu nalaze se nadalje podrumi za gorivo i praonica. Dimnjaci su salonitni djelomično za suterensku kuhinju i kupaonu vučeni ispod betonskog stropa odnosno kraj nosnika.</p> <p>Izgrađena površina $11 \times 12 \times 2 = 264$ kvadratni metara Kubatura $264 \times 3,30 = 870$ kubnih metara Gradjevna svota iznaša aproksimativno Din.200.000. što iznaša ili cca 750 dinara po kvadratnom ili 230 dinara po kubnom metru."</p>
Izvođenje radova i nadzor:	Stjepan Planić, arhitekt

Osobe relevantne za izvorni objekat

	Opis
Izvorni vlasnici:	Vladimir Perinović
Arhitekta, glavni odgovorni projektant:	Stjepan Planić
Inženjer hortikulture:	
Inženjer građevine:	
Izvođač radova:	
Ostali učesnici:	

Druge osobe vezane za objekat

	Opis
Ime i prezime:	
Asocijacija:	
Događaj:	
Period:	

Trenutni vlasnici

	Opis
Ime i prezime:	Perinović Davor i Milenka
Naziv ulice:	Kalemova 18.
Grad:	Sarajevo
Općina:	Centar
Poštanski broj:	71 000
Regija:	Federacija BiH
Država:	Bosna i Hercegovina

Trenutni stanari
(ukoliko nisu vlasnici), ime i
prezime:

3. OPIS LOKACIJE

Okrúženje od značaja i karakter lokacije

	Opis
<i>Naziv šireg okruženja/zone:</i>	Gorica, Centar, Sarajevo
<i>Karakter šireg okruženja/zone:</i>	Stambena i poslovna zona: individualnog, kolektivnog stanovanja i ugostiteljstva. Nedaleko od lokacije nalaze se i drugi vredni primeri urbanih vila Crnoga vrha. Okruženje predstavlja ambijentalnu celinu Crni vrh, zaštićenu zonu odlukom Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika, sa nizom izdvojenih urbanih vila kao nacionalnih spomenika.
<i>Gravitaciona zona:</i>	Poslovni centar grada – Marijin dvor
<i>Vizualne poveznice:</i>	Avaz Twist Tower, Opća bolnica Abdulah Nakaš,
<i>Druge poveznice:</i>	Ambasada Saudijske Arabije, Omladinski hostel "Ferijalac", kafić People's
<i>Trenutna upotreba šireg okruženja/zone:</i>	Izvorna – stambena: individualno i kolektivno stanovanje
<i>Fizičko stanje očuvanosti okruženja:</i>	Dobro, razvijeno i uređeno prema individualnim potrebama vlasnika
<i>Uža lokacija:</i>	Ulica Kalemova 18., Gorica, Centar, Sarajevo, BiH
<i>Karakter uže lokacije:</i>	Individualno i kolektivno stambeno naselje - Ulice Kalemova, Omera Stupca, Avde Jabučice, Antuna Hangije Poslovna zona – Ulice Kranjčevićeva i Tešanjka
<i>Glavni elementi lokacije/markice:</i>	Markica se nalazi na izrazito strmom terenu. Objekat je uvučen u odnosu na prilaznu ulicu pred-dvorištem. Garažni prostor se nalazi desno od objekta iznad kojeg se nalazi dvorište. Objekat zauzima površinu od 112 m ² ostavljajući slobodnu površinu sa obe strane objekta na kojima se nalaze dvorišta i vanjske uređene vertikalne komunikacije. Iznad objekta se nalazi vrt kojem se pristupa bočnim vanjskim stepeništem.
<i>Trenutna upotreba lokacije/markice:</i>	Izvorna – stambena + dvorište, vrt
<i>Fizičko stanje očuvanosti lokacije/markice:</i>	Dobro
<i>Važne izmene na lokaciji/markici nastale tokom vremena:</i>	Nema

4. OPIS OBJEKTA

	Opis
<i>Funkcija:</i>	Individualno stanovanje
<i>Tipologija:</i>	Urbana vila
<i>Tipološki elementi lokacije:</i>	Slobodno stojeći objekat, dvorište, vrt, garaža, lođa
<i>Kvadratura:</i>	926 - 112 m ² - Objekat 179 m ² – Dvorište+Vrt Ukupno - 291 m ²
<i>Stilska pripadnost:</i>	Modernizam – prelazni tip
<i>Elementi stilske pripadnosti:</i>	Kubičnost forme, kontinuitet prozorskih otvora, bela boja
<i>Kompozicija/forma:</i>	Kubičnost forme, kosi krov, isticanje lođe potkrovlja
<i>Tipološki elementi urbane vile:</i>	Otvoreni plan, spratna podela na dva stana, javni wc + kupatilo, radna soba, dvorište, vrt, garaža, terasa
<i>Konstrukcija:</i>	Armirano betonska konstrukcija. Strop iznad suterena izveden je u armiranom betonu dok je strop prizemlja formiran grvenim gredama. Zidovi stepeništa debljine 25 cm su od opeke, dok je stepenište betonsko.
<i>Materijalizacija:</i>	Fasada je izvorno bila od terabone ili uljenog nalića sa obradom podnožja od kamena. Svi zidovu u doticaju sa zemljom su od nabijenog betona, dok su svi ostali od opeke u krečnom mortu. Stepenište je obloženo teraco obradom. Krov je pokriven valovitim salonit pločama. Podovi u sobama su parketne daščice, dok je ostalim prostorijama teraco. Sobni prozori su izvorno imali Eslingen rolete.

<i>Fizičko stanje očuvanosti objekta:</i>	Dobro, uređeno prema individualnim potrebama vlasika
<i>Važne izmene na objektu nastale tokom vremena:</i>	Izmena stolarije, dodatak bočne terase i garaže
<i>Datum nastanka izmene:</i>	
<i>Razlog izmena:</i>	Individualne potrebe vlasnika
<i>Uticaj izmena na dobro:</i>	U potpunosti poštovana autentičnost objekta
<i>Uključene osobe/ organizacije:</i>	
<i>Ostali učesnici:</i>	

Nivo zaštite

	<i>Opis</i>
<i>Dobro zaštićeno:</i>	Da
<i>Zaštićeno od strane:</i>	Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH
<i>Lokacija organizacije:</i>	Maršala Tita 9A/1, Centar, Sarajevo 71 000, Bosna i Hercegovina
<i>Nivo zaštite:</i>	Nacionalni spomenik – ambijentalna celina
<i>Datum odluke:</i>	26. do 28. marta 2012. godine
<i>Važi za (koje sve delove objekta/ lokacije):</i>	Objekat, markica, ambijentalna celina

5. VALORIZACIJA

Tabela 1 Prikaz kriterija koji su se primenjivali prilikom valorizacije dobra, autor tabele: Lejla Kabrović Handžić, 2023. godine.

ARHITEKTONSKA

TEHNOLOŠKA

VREDNOST PERIODA

AMBIJENTALNA

Graficka valorizacija	<p>Proporcije - KONSBIH Vrednost arhitektonskog detalja - KONSBIH/CHING Dokazi specifičnog tipa, stila i regionalnog manira - KONSBIH Transponovanje vernakularnog/tradicionalnog - NAJDHART Igra svetla i sene kao arhitektonski detalj Sheme boja - ICOMOS Madrid-Nju Delhi</p>	<p>Kvalitet i originalnost obrade - KONSBIH Kvalitet i originalnost materijala - KONSBIH</p>	<p>Materijalni dokazi manje poznatog istorijskog perioda - KONSBIH</p>	<p>Nenarušenost izvornog stanja (celovitost-celine, lokacije, zone) - KONSBIH Povezanost sa zelenilom, dvorištem i okruženjem, pogledi - SCHULTZ Odnos oblika i forme prema ostalim delovima celine i ulice - KONSBIH Celovitost/fizički integritet/kompaktnost/homogenost/zaokruženost - KONSBIH</p>	Fasade
	<p>Analiza tlocrta, fokalne tačke i kretanja - MILENKOVIĆ Originalnost upotrebe i funkcije - KONSBIH Tipološke inovacije - DOCOMOMO Arhitektonski principi - CHING Enterijer, pripadajući nameštaj i umetnička dela</p>	<p>Analiza preseka - CHING Tehnička oprema i opremljenost - ICOMOS Madrid-Nju Delhi Prirodnost vile - fizika zgrade - MILENKOVIĆ</p>	<p>Pogledi iz objekta prema neposrednom okruženju, vizure Društvene inovativnosti prikazane kroz promene na objektu (tlocrt, fasada) - DOCOMOMO</p>	<p>Povezanost sa zelenilom, dvorištem i okruženjem - SCHULTZ</p>	Tlocrti
	<p>Kompozicija - KONSBIH Prostorna organizacija i odnosi - ICOMOS Madrid-Nju Delhi Originalnost forme i dizajna - KONSBIH Analiza arhitektonske forme - ARNHAJM Volumen i merilo - ARNHAJM/NAJDHART Koncept i ideja, program - Nara</p>		<p>Unikatan, reprezentativan, i jedinstven/redak primer određenog tipa ili stila - KONSBIH/UNESCO</p>	<p>Odnos oblika i forme prema ostalim delovima celine i ulice - KONSBIH</p>	3D
	<p>AUTENTIČNOST</p>			<p>Nenarušenost izvornog stanja (celovitost-celine, lokacije, zone) - KONSBIH Povezanost sa zelenilom, dvorištem i okruženjem - SCHULTZ Celovitost/fizički integritet/kompaktnost/homogenost - KONSBIH Zaokruženost - KONSBIH Originalnost lokacije i postavke na mestu - KONSBIH Prilazne sekvence Analiza položaja na lokaciji, uža i šira pozicija, granice prostora Morfologija terena, nmv, klima, orijentacija, saobraćaj, infrastruktura Objekat ili grupa objekata kao deo celine - KONSBIH</p>	Urbanistička situacija
Opisna valorizacija		<p>Svedočanstvo karakterističnog životnog stila u specifičnom vremenskom periodu KONSBIH Kanonska vrednost, uticaj na druga dela i arhitekta DOCOMOMO Superiorno delo umetnosti ili arhitekture KONSBIH Svedočanstvo istorijskih promena KONSBIH Master delo umetnika ili graditelja KONSBIH/UNESCO Delo poznatog arhitekta/graditelja KONSBIH Veza objekta sa istorijskim događajem ili ličnošću - ICOMOS Društveno istorijski kontekst, Odnos tlocrta-preseka-društvene dimenzije - CHING Naučna vrednost - ICOMOS Madrid-Nju Delhi</p>	<p>Stvarne i potencijalne promene dobra do kojih dolazi ili može doći usled korišćenja dobra i njegove okoline, odnosa lokalne zajednice u očuvanju i prezentaciji dobra, planiranoj budućoj nameni dobra, planiranom razvoju neposrednog okruženja dobra. Kontekst (ambijentalno/pejzažni, istorijski, fizički) - KONSBIH Duh mesta i osećaj - KONSBIH</p>	INTEGRITET	

Opis

Arhitektonska vrednost:

Volumenski vila predstavlja jednostavan kubus krunisan kosim krovom izražene visine. Za razliku od ostalih vila modernizma arhitekta Stjepan Planić na vili Perinović ne pokušava da sakrije kosi krov uvlačenjem krova iza fasadnog plašta isticanjem jednostavnog venca već ga širokom strehom dodatno ističe. Upravo ovaj specifikum forme ističe vilu Perinović u odnosu na dosadašnji pregled vila modernizma zbog čega je ova vila i odabrana za studiju slučaja kao prelazni tip. U sklopu krovnog volumena sa frontalne strane objekta nalazi se dodatni arhitektonski detalj badže koji skladno nadopunjuje kompoziciju frontalne fasade. Vila je višeosno orijentisana na sve četiri strane upravo zbog toga što je dovoljno udaljena od susjednih objekata. Bočni delovi parcele formirani su kao dvorišta i prilazi objektu dok su sa prednje i zadnje strane objekta formirani vrtovski uređeni prostori. Dekoracija vile je fokusirana na frontalnu fasadu perforiranu različitim otvorima u čistoj simetriji. U suterenskom delu centralno su postavljena izrazito uska i visoka ulazna vrata kojima pariraju uski i vertikalno naglašeni otvori po jedan sa svake strane. Kontrastno suterenu na visokom prizemlju u osovini suterenskih otvora nalaze se prozorski nizovi od četiri otvora koji naglašavaju horizontalnost i veličinu prozorskog okvira. Kompozicija kulminira badžom na istaknutom volumenu krova u nizu od tri otvora. Istaknuta je arhitektonska vrednost vile kao dokaza specifičnog tipa, stila ili manira, također vila vili poseduje

	visok stepen očuvanosti u odnosu na izvorno stanje, kao i originalnost upotrebe i funkcije.
	Sa aspekta analize autentičnosti vila je analizirana u sklopu grafičke valorizacije, a na osnovu dokumentacije iz Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH. Vila je do danas ostala autentična gde se vodilo računa o svim elementima autentičnosti. Jedini dodani elementi koji narušavaju autentičnost objekta su roletne na otvorima visokog prizemlja. Razumevanje naslednika o vrednostima koje vila danas prenosi ogleda se u trenutnom stanju visoko očuvane autentičnosti vile Perinović što predstavlja pozitivnu praksu kada je upitanju očuvanje vila ovog perioda.
<i>Tehnološka vrednost:</i>	Materijalizacija otvora u specifičnoj boji terakote komplementira crepu, krovnom pokrovu, i traci iste boje na suterenskom delu frontalne fasade ispod vertikalno istaknutih otvora. Regionalnost vile se ogleda u specifičnim detaljima materijalizacije i volumena objekta kao i rustikalnim frontalnim postamentom na kojem se nalazi vila.
<i>Vrednost perioda:</i>	Vila Perinović predstavlja najočuvaniju vilu iz perioda prve polovine 20. veka. Svesnost investitora o važnosti novih principa modernizma i dobra saradnja sa poznatim arhitektom Stjepanom Planićem rezultirala je specifičnim stilskim izrazom visoke vrednosti. Vila predstavlja superiorno delo arhitekture, svedočanstvo istorijskih promena i master delo graditelja na prostoru Sarajeva. Vila predstavlja unikatan, reprezentativan i redak primer prelaznog tipa sarajevske moderne. Također predstavlja materijalni dokaz manje poznatog istorijskog perioda. Prema kriterijima opisne valorizacije integralne metodologije vila stoji kao svedok karakterističnog životnog stila u specifičnom vremenskom periodu, predstavlja superiorno delo arhitekture, poznatog hrvatskog arhitekta.
<i>Ambijentalna vrijednost:</i>	Veći deo vila naselja Crni vrh je izgrađen početkom tridesetih godina 20. veka gde vila Perinović nije planirana u prvoj fazi izgradnje stambenog naselja. Vila je izgrađena 1939. godine kada su do Drugog svetskog rata izgrađeni skoro svi planom predviđeni objekti. Kasnije nakon Drugog svetskog rata nastavlja se gradnje zone u smeru objekata kolektivnog stanovanja. Kada posmatramo lokaciju vile Perinović kao i kada je reč o autentičnosti objekta vila ima očuvan visok stepen integriteta, nenarušenost izvornog stanja i celovitost. Vila poseduje izuzetnu povezanost sa zelenilom, dvorištem i okruženjem, poseduje fizički integritet, kompaktnost, homogenost i zaokruženost.

Autentičnost

	<i>Opis</i>
<i>Lokacije:</i>	Očuvan visok stepen autentičnosti lokacije
<i>Objekta:</i>	Očuvan visok stepen autentičnosti objekta
<i>Metode zaštite:</i>	Konzervacija

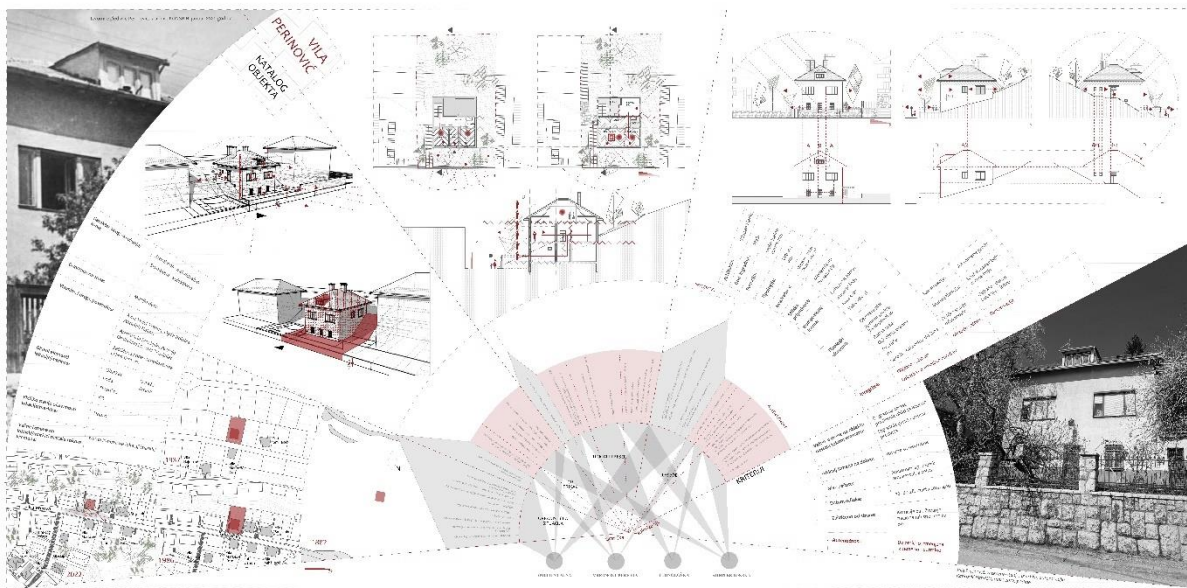
Integritet

	<i>Opis</i>
<i>Okruženja:</i>	Očuvan određeni stepen autentičnosti lokacije Vila Perinović iako nije izgubila autentičnost, integritet objekta je delomično narušen izgledom i masivnošću susednog objekta. Na osnovu analize na licu mesta moguće je zaključiti da je prvi susedni objekat zapadno izvorno izgledao mnogo drugačije i skladnije u kontekstu. Radi se o višestambenom objektu koji je neadekvatno nadograđen i proširen sa detaljima koji nisu u skladu sa objektom kao celinom i ambijentom u kojem se nalazi. Spratni desni deo frontalne fasade svedoči o specifičnoj fasadi nastaloj u periodu prve polovine 20. veka sa dvenim dvostrukim otvorima i stubom između kojih se naglašava skeletni sistem i nove konstruktivne mogućnosti. Međutim ostatak izmena i nadogradnji je u potpunosti narušio autentičnost i integritet objekta i šire loakcije. Također negativno utiče na integritet vile Perinović gde svojim volumenom naglašava monumentalnost i detaljima arhaičnost u stilskom izrazu. Sa druge strane istočno od vile Perinović nalazi se nešto skladniji objekat socijalističkog perioda koji neutralno deluje u ambijentu.
<i>Lokacije:</i>	Očuvan visok stepen autentičnosti lokacije
<i>Objekta:</i>	Očuvan visok stepen autentičnosti objekta
<i>Metode zaštite:</i>	konzervacija
<i>Kontekst i indikativni potencijal za napredak:</i>	Permanentno održavanje Illuminacija objekta

6. DOKUMENTACIJA

	Opis
<i>Originalni nacrti:</i>	
<i>Originalni crteži:</i>	
<i>Ostali nacrti/cртеži/skice:</i>	Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika BiH – skice Predrag V. Milošević, <i>Arhitektura u Kraljevini Jugoslaviji. Sarajevo 1917 – 1941</i> (Sarajevo: SPKD Prosvjeta, 1997.) - nacrti
<i>Analički crteži:</i>	Iz arhive autora na osnovu dokumentacije iz Predrag V. Milošević, <i>Arhitektura u Kraljevini Jugoslaviji. Sarajevo 1917 – 1941</i> (Sarajevo: SPKD Prosvjeta, 1997.) i dokumentacije Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH
<i>Arhive:</i>	Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika BiH Planić, Stjepan. Projekat vile Vladimira Perinovića na Crnom Vrh u Sarajevu. Zagreb i Sarajevo, 1939. godine. Privatna arhiva Davora Perinovića, Sarajevo. Preuzeto iz Arhiva Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine, januar 2021. godine.
<i>Pisani dokumenti:</i>	Tehnički opis - Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika BiH
<i>Usmene predaje:</i>	Perinović Davor. "Vila Perinović." Intervju uradio autor: Lejla Kahrović Hanžić, u prostorijama vile Perinović, 06.03.2023. godine.
<i>Video i audio materijal:</i>	
<i>Literatura:</i>	Knjige: Predrag V. Milošević, <i>Arhitektura u Kraljevini Jugoslaviji. Sarajevo 1917 – 1941</i> (Sarajevo: SPKD Prosvjeta, 1997.) Ćorović, Adi i Obralić, Ahmed. "Razvoj graditeljske misli u Bosni i Hercegovini tokom prve polovine xx vijeka". Sarajevo: Dobra knjiga, 2021.
<i>Fotografije izvornog stanja:</i>	Predrag V. Milošević, <i>Arhitektura u Kraljevini Jugoslaviji. Sarajevo 1917 – 1941</i> (Sarajevo: SPKD Prosvjeta, 1997.) Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika BiH - prezentacija
<i>Ostale fotografije (noviji datumi):</i>	Iz arhive autora 2020. - 2022. godine

Ilustracija 1 Opis : KATALOG objekta - analitički crteži;

Izvor: iz arhive autora na osnovu skica sa terena, literature Predrag V. Milošević, "Arhitektura u Kraljevini Jugoslaviji. Sarajevo 1917 – 1941", (Sarajevo: SPKD Prosvjeta, 1997.) i dokumentacije iz Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH.

Datum: april 2023. godine.

Evidencioni izveštaj napisao/la: MA, Lejla Kahrović Handžić d.i.a.

Adresa: Muhameda Hadžijahića 46, Sarajevo, BiH

Telefon: +38761559585

Fax: /

e-mail: kahroviclejla@hotmail.com;

lejla.kahrovic.handzic@af.unsa.ba

Datum: 17.04.2023. godine

Puni dokumentacioni izveštaj predstavlja prilagodeni i prošireni Dokomomo fiche, stoga može poslužiti kao izveštaj za ISC Registar i Dokomomo BiH.

Provereno od strane DOCOMOMO BiH nacionalnog sektora

Odobreno od strane koordinatora registra, ime i prezime:

Datum:

Provereno od strane DOCOMOMO ISC/R/G+L

Tip ISC: Registar/Urbanizam/Hortikultura

Ime i prezime ISC člana odgovornog za evaluaciju:

Potpis:

_____ ISC odobreno

Datum:

Prilog H Dokumentacioni izveštaj studije slučaja vile Crni vrh

Slika 1 Opis : Fotografija objekta, prikaz frontalne fasade
Izvor: iz arhive autora
Datum: maj 2019. godine.

1. OSNOVNE INFORMACIJE

Podaci o identifikaciji

	Opis
Trenutni naziv:	Vila Crni vrh
Originalni naziv:	
Originalni nazivi ulice:	Crni vrh
Trenutni naziv ulice:	Crni vrh 12., Gorica
Općina:	Centar
Grad:	Sarajevo
Pošanski broj:	71 000
Regija:	Federacija Bosna i Hercegovina
Država:	Bosna i Hercegovina
Katastarska čestica:	611/1, 611/2, 611/3, 611/4, 611/5, 611/6
Referencna topografsku mrežu:	43.861620, 18.407867
Procena površine parcele u m ² :	Objekat – 112 m ² Ukupno - 291 m ²
Tipologija:	Urbana vila

3. ISTORIJSKI PODACI

Hronologija i razvoj projekta

	Opis
Datum konkursa:	
Datum projekta:	
Datum početka izvođenja radova:	
Datum završetka izvođenja radova:	
Izveštaj komisije:	
Tehnički opis projekta:	
Izvođenje radova i nadzor:	

Osobe relevantne za izvorni objekat

	Opis
Izvorni vlasnici:	
Arhitekta, glavni odgovorni projektant:	
Inženjer hortikulture:	
Inženjer građevine:	
Izvođač radova:	
Ostali učesnici:	

Druge osobe vezane za objekat

	Opis
Ime i prezime:	
Asocijacija:	
Događaj:	
Period:	

Trenutni vlasnici

	Opis
Ime i prezime:	Crni vrh društvo sa ograničenom odgovornošću za investicije, promet i konsalting Sarajevo
Naziv ulice:	
Grad:	Sarajevo
Općina:	
Poštanski broj:	71 000
Regija:	Federacija BiH
Država:	Bosna i Hercegovina
Trenutni stanari (ukoliko nisu vlasnici), ime i prezime:	

3. OPIS LOKACIJE

Okruženje od značaja i karakter lokacije

	<i>Opis</i>
<i>Naziv šireg okruženja/zone:</i>	Crni vrh, Gorica, Centar, Sarajevo
<i>Karakter šireg okruženja/zone:</i>	Stambena zona: individualnog i kolektivnog stanovanja i poslovna zona. Nedaleko od lokacije nalaze se i drugi vredni primeri urbanih vila Crnoga vrha. Okruženje predstavlja ambijentalnu celinu Crni vrh, zaštićenu zonu odlukom Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika, sa nizom izdvojenih urbanih vila kao nacionalnih spomenika – donji dio naselja Crni vrh.
<i>Gravitaciona zona:</i>	Poslovni centar grada – Marijin dvor
<i>Vizualne poveznice:</i>	Avaz Twist Tower, Opća bolnica Abdulah Nakaš, Ciglane
<i>Druge poveznice:</i>	Ambasada Saudijske Arabije, Omladinski hostel "Ferijalac", OŠ. Hasan Kikić
<i>Trenutna upotreba šireg okruženja/zone:</i>	Izvorna – stambena: individualno i kolektivno stanovanje
<i>Fizičko stanje očuvanosti okruženja:</i>	Dobro, razvijeno i uređeno prema individualnim potrebama vlasnika
<i>Uža lokacija:</i>	Ulica Crni vrh 12., Gorica, Cenatr, Sarajevo, BiH
<i>Karakter uže lokacije:</i>	Individualno i kolektivno stambeno naselje - Ulice Crni vrh, Odošašina, Avde Jabučice, Omera Stupca, Hakije Kulenovića i Dajanli Ibrahim-bega Poslovna zona – Ulice Hakije Kulenovića i Dajanli Ibrahim-bega
<i>Glavni elementi lokacije/markice:</i>	Markica se nalazi na ravnom terenu. Objekat je uvučen u odnosu na prilaznu ulicu pred-dvorištem. Objekat zauzima površinu od 296 m ² ostavljajući slobodnu površinu sa svih strane objekta na kojima se nalaze dvorišta, vanjske uređene komunikacije i vrtovi. Iza objekta se nalazi veliko nedovršeno gradilište kojem se pristupa bočnim gornjim prilaznim putem. Na lokaciji se nalaze dve identične vile kojima se pristupa donjim prilaznim putem.
<i>Trenutna upotreba lokacije/markice:</i>	Izvorna – stambena + dvorište, vrt
<i>Fizičko stanje očuvanosti lokacije/markice:</i>	Lokacija je u potpunosti srušena i pripremljena za novu gradnju
<i>Važne izmene na lokaciji/markici nastale tokom vremena:</i>	Na parcelama od 611/1 do 611/6 srušeni su svi objekti u cilju izgradnje novog stambenog kompleksa kolektivnog stanovanja.

4. OPIS OBJEKTA

	<i>Opis</i>
<i>Funkcija:</i>	Individualno stanovanje
<i>Tipologija:</i>	Urbana vila
<i>Tipološki elementi lokacije:</i>	Slobodno stojeći objekat, dvorište, vrt, terase
<i>Kvadratura:</i>	611/1 - 5345 m ² – Dvorište 611/2 – 172 m ² – Dvorište 611/3 – 296 m ² – Objekat 2 611/4 - 296 m ² – Objekat 1 Ukupno dvorišta - 5517 m ² Ukupno 6109 m ²
<i>Stilska pripadnost:</i>	Regionalni arhitektonski izraz
<i>Elementi stilske pripadnosti:</i>	
<i>Kompozicija/forma:</i>	Kubičnost forme, kosi krov
<i>Tipološki elementi urbane vile:</i>	Otvoreni plan, spratna podela javnog i privatnog, javni wc + kupatilo, radna soba, soba za spremačicu, gostinjska soba, podrum, dvorište, vrt, terasa
<i>Konstrukcija:</i>	Armirano betonska konstrukcija. U suterenu se vidi upotreba sitnorebrastih tavanica.
<i>Materijalizacija:</i>	
<i>Fizičko stanje očuvanosti objekta:</i>	Jako loše, ratnim razaranjima objekat je uništen, djelomično je izgorio, danas srušen
<i>Važne izmene na objektu nastale tokom vremena:</i>	Prepuštenost negativnom uticaju vremena Juli 2021. godine objekat je u potpunosti srušen
<i>Datum nastanka izmene:</i>	

<i>Razlog izmena:</i>	Ratna razaranja
<i>Uticaj izmena na dobro:</i>	Izgradnje novog stambenog kompleksa od 5 objekata kolektivnog stanovanja P+7. Ekstremno negativno, potpuno rušenje objekta
<i>Uključene osobe/ organizacije:</i>	Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo – izmene regulacionog plana Općina centar Emir Granov, direktor firme "Crni vrh" d.o.o.
<i>Ostali učesnici:</i>	

Nivo zaštite

	Opis
<i>Dobro zaštićeno:</i>	Ne
<i>Zaštićeno od strane:</i>	
<i>Lokacija organizacije:</i>	
<i>Nivo zaštite:</i>	
<i>Datum odluke:</i>	
<i>Važi za (koje sve delove objekta/ lokacije):</i>	

5. VALORIZACIJA

Tabela 1 Prikaz kriterija koji su se primenjivali prilikom valorizacije dobra, autor tabele: Lejla Kahronić Handžić, 2023. godine.

	ARHITEKTONSKA	TEHNOLOŠKA	VREDNOST PERIODA	AMBIJENTALNA	
Grafička valorizacija	<p>Proporcije - KONSBIH Analiza fasade - zlatni rez CHING Vrednost arhitektonskog detalja - KONSBIH/CHING Dokazi specifičnog tipa, stila i regionalnog manira - KONSBIH Transponovanje vernakularnog/tradicionalnog - NAJDHART Igra svetla i sene kao arhitektonski detalj</p>	<p>Kvalitet i originalnost obrade - KONSBIH Kvalitet i originalnost materijala - KONSBIH</p>	<p>Materijalni dokazi manje poznatog istorijskog perioda - KONSBIH</p>	<p>Povezanost sa zelenilom, dvorištem i okruženjem, pogledi - SCHULTZ Pripadnost regiji - regionalni arhitektonski izraz - NAJDHART Odnos oblika i forme prema ostalim delovima celine i ulice - KONSBIH</p>	Fasade
	<p>Analiza tlocrta, fokalne tačke i kretanja - MILENKOVIĆ Originalnost upotrebe i funkcije - KONSBIH Tipološke inovacije - DOCOMOMO Arhitektonski principi - CHING</p>	<p>Analiza preseka - CHING Analiza doksata kao tehnološke inovacije Vrednost i originalnost konstrukcije - KONSBIH/DOCOMOMO Tehnička oprema i opremljenost - ICOMOS Madrid-Nju Delhi Prirodnost vile - fizika zgrade - MILENKOVIĆ</p>	<p>Pogledi iz objekta prema neposrednom okruženju, vizure Društvene inovativnosti prikazane kroz promene na objektu (tlocrt, fasada) - DOCOMOMO</p>	<p>Povezanost sa zelenilom, dvorištem i okruženjem - SCHULTZ</p>	Tlocrti
	<p>Kompozicija - KONSBIH Prostorna organizacija i odnosi - ICOMOS Madrid-Nju Delhi Originalnost forme i dizajna - KONSBIH Analiza arhitektonske forme - ARNHAJM Volumen i merilo - ARNHAJM/NAJDHART Koncept i ideja, program - Nara</p>		<p>Unikatan, reprezentativan, i jedinstven/redak primer određenog tipa ili stila - KONSBIH/UNESCO</p>	<p>Odnos oblika i forme prema ostalim delovima celine i ulice - KONSBIH</p>	3D
	AUTENTIČNOST			<p>Povezanost sa zelenilom, dvorištem i okruženjem - SCHULTZ Originalnost lokacije i postavke na mestu - KONSBIH Prilazne sekvence Analiza položaja na lokaciji, uža i šira pozicija, granice prostora Morfologija terena, nmv, klima, orijentacija, saobraćaj, infrastruktura Objekat ili grupa objekata kao deo celine - KONSBIH</p>	Urbanistička situacija
Opisna valorizacija			<p>Svedočanstvo karakterističnog životnog stila u specifičnom vremenskom periodu KONSBIH Kanonska vrednost, uticaj na druga dela i arhitekta DOCOMOMO Superiorno delo umetnosti ili arhitekture KONSBIH Svedočanstvo istorijskih promena KONSBIH Master delo umetnika ili graditelja KONSBIH/UNESCO Delo poznatog arhitekta/graditelja KONSBIH Veza objekta sa istorijskim događajem ili ličnošću - ICOMOS Društveno istorijski kontekst, Odnos tlocrta-preseka-društvene dimenzije - CHING Naučna vrednost - ICOMOS Madrid-Nju Delhi</p>	<p>Stvarne i potencijalne promene dobra do kojih dolazi ili može doći usled korištenja dobra i njegove okoline, odnosa lokalne zajednice u očuvanju i prezentaciji dobra, planiranoj budućoj nameni dobra, planiranom razvoju neposrednog okruženja dobra. Kontekst (ambijentalno/pejzažni, istorijski, fizički) - KONSBIH Duh mesta i osećaj - KONSBIH</p>	INTEGRITET

Opis

Arhitektonska vrednost:

Vila pripada stilskom izrazu regionalnog arhitektonskog izraza gde arhitekta jasno i čisto prenosi tradicionalne elemente osmanske arhitekture. Kada gledamo arhitektonsku vrednost objekta vila poseduje i vrednost transponovanja vernakularnog/tradicionalnog. Volumen objekta se sastoji iz tri osnovna dela, gde osnovni volumen predstavlja centralni kubus sa doksatom, drugi volumen je volumen četverovodnog krova i treći je severni i istočni bočni deo prizemlja. Kompozicija vile predstavlja sklad koji se ističe u korištenju konstrukcije velikih raspona prozorskih otvora kroz koje se vidi skeletni sistem. Prostorna organizacija vile je na visokom nivou izvanrednih prilaznih sekvenci preko velikog pristupnog hol u sklopu kojeg se otvara polukružno stepenište za prvi sprat i ulaz u prvi dnevni boravak. Ovaj dnevni boravak predstavlja jednu od fokalnih tačaka prostorne organizacije objekta sa fokusom na kamin. Iz prvog dnevnog boravka se pristupa drugom dnevnom koji je u potpunosti osvetljen prozorskim nizovima sa južne i istočne strane. Iz drugog i prvog dnevnog se pristupa trpezariji kreirajući triangularnu vezu društvenih prostora. Iz trpezarije je formirana direktna veza sa kuhinjom i dalje sa saniranim prostorijama i dodatnom sobom za posluđu. Iz pomoćnih postorija se opet izlazi prema glavnom holu ostvarujući kružnu vezu kroz ceo tlocrt prizemlja. Sa druge strane iz prvog dnevnog boravka se pristupa radnoj sobi. Sprat objekta je rešen raskošno u dve sobe. Prva manja soba koja predstavlja čardak sa nizom prozorskih otvora na istočnoj strani objekta koji asociraju na mušebak, ali i na prozorski niz modernizma. Sa druge strane direktno ispred stepeništa ulazi se u master spavaću sobu koja predstavlja savremeni

	<p>pristup projektovanju spavaće sobe koja se sastoji od parnog kupatila i otvorenog kupatila povezanog sa spavaćim delom master sobe koja je dalje povezana sa ravnim krovom prizemnog dela koji kreira krovnu terasu sa izvanrednim pogledom na okruženje. Spavaća soba orijentirana prema južnoj strani govori o promišljenoj dispoziciji i studioznom pristupu prilikom pravilne postavke i orijentacije objekta u odnosu na strane sveta. Vrlo napredan projektantski pristup govori o bogatstvu investitora i dometu vizije arhitekta. Proporcijski odnosi na fasadi su u zlatnom rezu, idealnom odnosu, gde i severna fasada koja je preforirana različitim otvorima čini skladnu kompoziciju. Objekat obiluje detaljima od kojih se najviše ističe doksat prvog sprata u formi tradicionalnog doksata bez drvenog pokova sa donje strane i sa prozorskim nizom koji završava prozorom na uglu, karakteristikom poluzatvorene divanhanne npr. Kuće Alije Đerzeleza.</p>
<i>Tehnološka vrednost:</i>	<p>Na ovom primeru urbane vile vide se sva tehnološka konstruktivna dostignuća 20. veka. Veliki rasponi, konzolni prepusti, isticanje skeletnog sistema kružnih stubova, betonskih sitnorebrastih tavanica koje su vidljive u podrumskim prostorima, veliki skladišni i ostavni prostori za energente u suterenu objekta govore o izvanrednoj mašini za stanovanje. Specifična upotreba materijalizacije kroz savremeno interpretirani ravno i pravilno klesani kamen prizemnog dela objekta, četverovodni krov pokriven keramikom tradicionalnim pokrovom osmanskog perioda.</p>
<i>Vrednost perioda:</i>	<p>Ono što je specifično jeste regionalnost ove vile na prostoru van tradicionalnog konteksta osmanskog perioda. Mapiranje urbanih vila jasno povučena linija kraja osmanskog domena u Sarajevskoj kotlini nije jasan koncept transponovanja vernakularnog na prostoru Crnog vrha. Crni vrh je urbanistički i arhitektonski zamišljen kao moderno naselje koje transponuje internacionalne vrednosti novih dometa u arhitekturi i urbanističkom planiranju. Vila je predstavljala materijalni dokaz manje poznatog istorijskog perioda, kao i visoku društvenu i tehnološku inovativnost prikazanu kroz promene na objektu u odnosu na dotadašnju građevinsku praksu. Vila je također predstavljala unikatan, reprezentativan i redak primer vile određenog tipa i stilskog manira. Prema kriterijima opisne valorizacije integralne metodologije vila je stajala kao svedok karakterističnog životnog stila u specifičnom vremenskom periodu, prenosila je duh mesta i osećaj osmaske arhitekture i predstavljala je superiorno delo arhitekture.</p>
<i>Ambijentalna vrijednost:</i>	

Autentičnost

	<i>Opis</i>
<i>Lokacije:</i>	<p>Autentičnost lokacije je bila u potpunosti očuvana, dok je danas srušena. Danas vila je srušena do temelja u svrhu izgradnje novog stambenog kompleksa od pet stambenih zgrada.</p>
<i>Objekta:</i>	<p>Za vilu Crni vrh nije moguće uraditi detaljnu i potpunu analizu autentičnosti obzirom da nisu pronađeni nikakvi tehnički podaci, izvorni projektni dokumenti ili bilo kakve detaljnije informacije o izvornom izgledu na osnovu čega bi se mogla uraditi analiza autentičnosti. Međutim u odnosu na foto dokumentaciju zatečenog stanja jasno se vidi da je vila bila u potpunosti autentična, da nisu postojala ni najmanja odstupanja od izvornog izgleda kao ni bilo kakve druge izmene ili dopune izgleda objekta. Ratnim razaranjem i negativnim uticajem vremena i zakišnjavanja vila se nalazila u ruševnom stanju, ali ipak je prenosila duh stilske pripadnosti regionalnom arhitektonskom izrazu i modernizmu u prostornoj organizaciji i inovativnosti 20. veka. Pored vile Crni vrh nalazi se još jedna vila sa manjim razlikama u kompoziciji otvora. Ove dve vile građene su kao dve vile u nizu.</p> <p>Integritet vile i okruženja je u potpunosti narušen kao i autentičnost vile za potrebe izgradnje novog stambenog kompleksa.</p>
<i>Metode zaštite:</i>	

Integritet

	<i>Opis</i>
<i>Okruženja:</i>	<p>Integritet okruženja je delimično sačuvan</p>
<i>Lokacije:</i>	<p>Prema izmeni i dopuni regulacionog plana "Gradski park Crni vrh" iz 2001. godine lokacija vile od interesa se navodi kao "zona rezidencijalnog stanovanja" u sklopu koje</p>

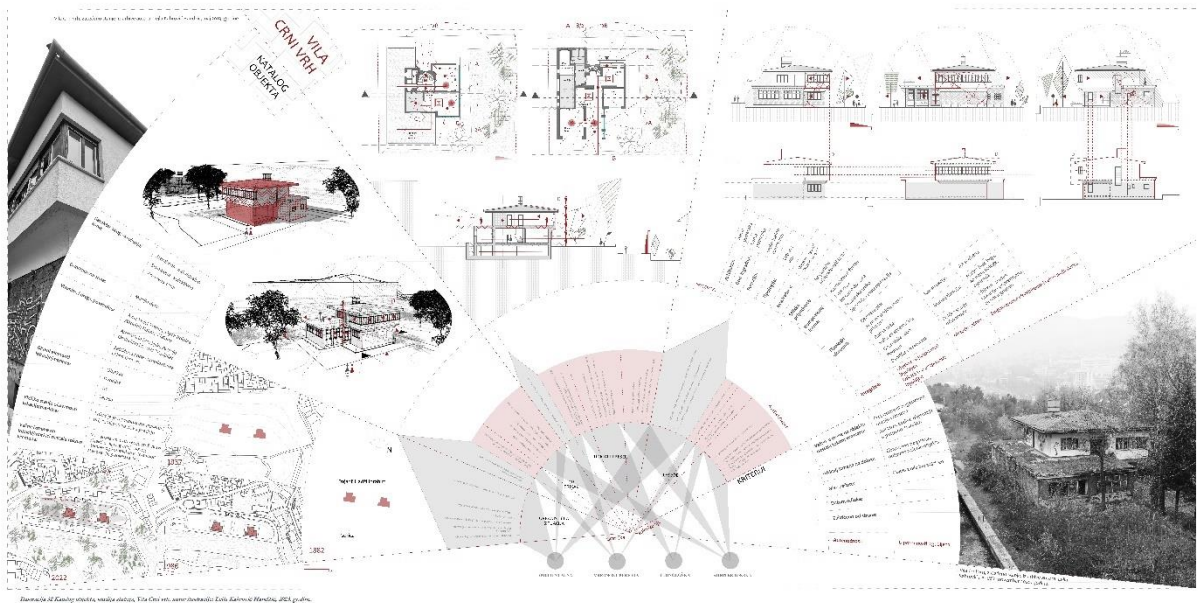
je ucrtno pet manjih objekata dok se u članu 10. navodi spratnost objekata P+1+M, primena doksata i verandi, materijali koji se mogu primenjivati su drvo, kamen, opeka, staklo, beton, malter, i za pokrov crep ili ćeramida, što govori o poštovanju zatečenih urbansitičkih i arhitektonskih parametara. Međutim 2019. godine Općinsko veće Centar Sarajevo je usvojilo Odluku o izmeni i dopuni regulacionog plana "Gradski park Crni vrh" – Zona rezidencijalnog stanovanja . U sklopu ove odluke izmene su bile sledeće: omogućena je gradnja stambeno-poslovnog objekta, spratnost nadzemnih etaža se mora kretati sa pretežnom spratnošću SP4 do SP6 uz obavezno povlačenje završnih etaža, također je dozvoljeno eventualno povećanje spratnosti za jednu povučenu etažu ali samo u centralnom delu obuhvata, gde će navedena etaža zauzimati maksimalno 2/3 površine donjih etaža, arhitektonska građevina mora biti oblikovana i građena od savremenih materijala, koji nisu lako zapaljivi i nisu prenosioci požara, čime se otvara mogućnost projektantskog manevrisanja u raznim smerovima ne poštujući ambijentu u kojem se gradi.

Objekta:
Metode zaštite:
Kontekst i
indikativni potencijal za
napredak:

Integritet objekta je u potpunosti narušen.

6. DOKUMENTACIJA

	Opis
<i>Originalni nacrti:</i>	
<i>Originalni crteži:</i>	
<i>Ostali nacrti/crteži/skice:</i>	Skice i crteži na licu mesta, iz arhive autora Lejle Kahrović Handžić, april 2019. do novembar 2020.
	Snimak zatečenog stanja, iz arhive autora Lejle Kahrović Handžić, april 2019. do novembar 2020.
<i>Analitički crteži:</i>	Iz arhive autora Lejle Kahrović Handžić na osnovu skica i merenja na terenu, april 2019. do novembar 2020.
<i>Arhive:</i>	
<i>Pisani dokumenti:</i>	
<i>Usmene predaje:</i>	
<i>Video i audio materijal:</i>	
<i>Literatura:</i>	
<i>Fotografije izvornog stanja:</i>	
<i>Ostale fotografije (noviji datumi):</i>	Iz arhive autora 2020. - 2022. godine

Ilustracija 1 Opis : KATALOG objekta - analitički crteži;
 Izvor: iz arhive autora na osnovu skica sa terena,
 Datum: april 2019. - do novembar 2020. godine. (ažurirano 04.05.2023.)

Evidencioni izveštaj napisao/la: **MA, Lejla Kahrović Handžić d.i.a.**
 Adresa: Muhameda Hadžijahića 46, Sarajevo, BiH
 Telefon: +38761559585
 Fax: /
 e-mail: kahroviclejla@hotmail.com;
lejla.kahrovic.handzic@af.unsa.ba
 Datum: 04.05.2023. godine

Puni dokumentacioni izveštaj predstavlja prilagođeni i prošireni Dokomomo fiche, stoga može poslužiti kao izveštaj za ISC Registar i Dokomomo BiH.

Provereno od strane DOCOMOMO BiH nacionalnog sektora
 Odobreno od strane koordinatora registra, ime i prezime:
 Datum:

Provereno od strane DOCOMOMO ISC/R/G+L
 Tip ISC: Registar/Urbanizam/Hortikultura
 Ime i prezime ISC člana odgovornog za evaluaciju:
 Potpis:
 _____ ISC odobreno
 Datum:

Prilog I Dokumentacioni izveštaj studije slučaja vile Kopčić

Slika 1 Opis : Fotografija objekta, prikaz izvornog stanja,
Izvor: Iz literature Emir Kadić, "Arhitekt, Renf Kadić". (Sarajevo: Emir Kadić, 2010.);
Datum:

1. OSNOVNE INFORMACIJE

Podaci o identifikaciji

	Opis
Trenutni naziv:	Vila Kopčić
Originalni naziv:	Kuća Kopčić
Originalni nazivi ulice:	Ulica Miloša Oblića
Trenutni naziv ulice:	Safet bega-Bašagića 76
Općina:	Stari grad
Grad:	Sarajevo
Poštanski broj:	71 000
Regija:	Federacija BiH

<i>Država:</i>	Bosna i Hercegovina
<i>Katastarska čestica:</i>	1256
<i>Reference na topografsku mrežu:</i>	43.864142, 18.431427
<i>Procena površine parcele u m²:</i>	https://www.google.com/maps/@43.8641754,18.431296,20.5z
	Objekat – 158 m ²
	Dvorište – 141 m ²
	Ukupno 299 m ²
<i>Tipologija:</i>	Urbana vila

2. ISTORIJSKI PODACI

Hronologija i razvoj projekta

	<i>Opis</i>
<i>Datum konkursa:</i>	U toku 1939. godine
<i>Datum projekta:</i>	1939. godine
<i>Datum početka izvođenja radova:</i>	1939. godine
<i>Datum završetka izvođenja radova:</i>	1939. godine
<i>Izveštaj komisije:</i>	
<i>Tehnički opis projekta:</i>	
<i>Izvođenje radova i nadzor:</i>	

Osobe relevantne za izvorni objekat

	<i>Opis</i>
<i>Izvorni vlasnici:</i>	Porodica Kopčić
<i>Arhitekta, glavni odgovorni projektant:</i>	Reuf Kadić i Muhamed Kadić
	Visoka tehnička škola u Pragu: 1934. godine Reuf Kadić
	Visoka tehnička škola u Pragu: 1939. godine Muhamed Kadić
<i>Inženjer hortikulture:</i>	
<i>Inženjer građevine:</i>	
<i>Izvođač radova:</i>	
<i>Ostali učesnici:</i>	

Druge osobe vezane za objekat

	<i>Opis</i>
<i>Ime i prezime:</i>	Lavoslav Pavlin
<i>Asocijacija:</i>	Arhitekta gradskog građevinskog odelu
<i>Događaj:</i>	Projekat kuće Kopčić za konkurs (tlocrt iz literature: Predrag V. Milošević, "Arhitektura u Kraljevini Jugoslaviji. Sarajevo 1917 – 1941", (Sarajevo: SPKD Prosvjeta, 1997.), 207. "[...] po kome je kuća Kopčić uz neke izmene kasnije i izgrađena
<i>Period:</i>	

Trenutni vlasnici

	<i>Opis</i>
<i>Ime i prezime:</i>	Kopčić Hamdija Faruk i Kopčić Hamdija Mehmed (1/2)
<i>Naziv ulice:</i>	Safet-bega Bašagića 48
<i>Grad:</i>	Sarajevo
<i>Općina:</i>	Stari grad
<i>Poštanski broj:</i>	71 000
<i>Regija:</i>	Federacija BiH
<i>Država:</i>	Bosna i Hercegovina
<i>Trenutni stanari (ukoliko nisu vlasnici), ime i prezime:</i>	Hrelja

3. OPIS LOKACIJE

Okruženje od značaja i karakter lokacije

	<i>Opis</i>
<i>Naziv šireg okruženja/zone:</i>	Medrese I
<i>Karakter šireg okruženja/zone:</i>	Stambena zona: individualnog i kolektivnog stanovanja, nadovezivanje na mahale. Nedaleko od lokacije nalaze se i drugi primeri urbanih vila modernizma i regionalnog arhitektonskog izraza. U blizini lokacije nalaze se vile osmanskog perioda, kompleksi otomanske arhitekture. (Kuća Alije Džerzeleza i Svrzina kuća – danas muzeji, Semizova, Zildžića i kuća Svrzo II).
<i>Gravitaciona zona:</i>	Stari grad - Bašćaršija
<i>Vizualne poveznice:</i>	U blizini lokacije nalaze se vile osmanskog perioda, kompleksi otomanske arhitekture. (Kuća Alije Džerzeleza i Svrzina kuća – danas muzeji, Semizova, Zildžića i kuća Svrzo II).
<i>Druge poveznice:</i>	
<i>Trenutna upotreba šireg okruženja/zone:</i>	Izvorna – stambena: individualno i kolektivno stanovanje
<i>Fizičko stanje očuvanosti okruženja:</i>	Dobro, razvijeno i uređeno prema individualnim potrebama vlasnika
<i>Uža lokacija:</i>	Safet-bega Bašagića 76, Medrese I, Stari grad, Sarajevo
<i>Karakter užje lokacije:</i>	Stambeno naselje individualnog i kolektivnog stanovanja. Ulica Safet-bega Bašagića – urbane vile za dve do tri porodice, nadovezivanje na mahale sa individualnim objektima. Kolektivno stanovanje prema vrhu ulice. Ulica moderne, više objekata modernizma
<i>Glavni elementi lokacije/markice:</i>	Markica se nalazi na strmom terenu. Objekat je uvučen u prizemlju u odnosu na prilaznu ulicu terasom. Garažni prostor se nalazi ispod objekta iznad kojeg se nalazi terasa i uvučeni dio objekta. Objekat zauzima površinu od 158 m ² ostavljajući slobodnu površinu sa obe strane objekta na kojima se nalaze dvorišta i vanjske uređene vertikalne komunikacije. Iznad objekta i desno od objekta se nalazi vrt kojem se pristupa bočnim vanjskim stepeništem.
<i>Trenutna upotreba lokacije/markice:</i>	Izvorna – stambena: urbana vila
<i>Fizičko stanje očuvanosti lokacije/markice:</i>	Dobro, uređeno prema potrebama vlasnika
<i>Važne izmene na lokaciji/markici nastale tokom vremena:</i>	Izmene na lokaciji nema, delomično izmenjena autentičnost objekta

4. OPIS OBJEKTA

	<i>Opis</i>
<i>Funkcija:</i>	Individualno stanovanje
<i>Tipologija:</i>	Urbana vila
<i>Tipološki elementi lokacije:</i>	Slobodno stojeći objekat, dvorište, vrt, garaža, terasa
<i>Kvadratura:</i>	Objekat – 158 m ² Dvorište – 141 m ² Ukupno 299 m ²
<i>Stilska pripadnost:</i>	Regionalni arhitektonski izraz, spoj principa modernizma i regionalnog arhitektonskog izraza
<i>Elementi stilske pripadnosti:</i>	Kubičnost forme, doksatna istaknutost sprata, kontinuirane prozorske trake, kosi krov, isticanje skeleta, specifična materijalizacija
<i>Kompozicija/forma:</i>	Kubičnost forme, doksatna istaknutost sprata, , kosi krov, isticanje skeletne konstrukcije
<i>Tipološki elementi urbane vile:</i>	Otvoreni plan, podela javnog-privatnog, javni wc + kupatilo, radna soba, dvorište, vrt, garaža, terasa, dodatni manji stan
<i>Konstrukcija:</i>	Konstrukcija i materijalizacija karakteristična za 40 godine 20. veka. Armirano-betonska konstrukcija sa ispunom od opečnih blokova i fasadnim malterom. Skeletni armirano betonski sistem omogućava doksatno postavljanje prvog sprata i isticanje stubova prizemlja, kao jedne od odrednica modernizma.

<i>Materijalizacija:</i>	Fasadni malter bele boje, drveni otvori zelene boje – izvorno. Zid dvorišta obložen je kamenom većeg formata, pravilno klesanih u kvadrate.
<i>Fizičko stanje očuvanosti objekta:</i>	Dobro, uređeno prema individualnim potrebama vlasika
<i>Važne izmene na objektu nastale tokom vremena:</i>	Renoviranje objekta zbog dotrajalosti fasadnih materijala i stolarije.
<i>Datum nastanka izmene:</i>	
<i>Razlog izmena:</i>	Individualne potrebe vlasnika
<i>Uticao izmena na dobro:</i>	Prilikom renoviranja objekat je delimično izgubio autentičnost, izmenom izvornog izgleda otvora. Frontalni kameni zid, ulazna vrata i kapija nisu restaurirani. Stubovi prizemlja su ostali autentični izvornom stanju. Izmene su se desile na fasadnom plaštu koji trenutno ima nešto svetliju boju. Stolarija je u potpunost izmenjena čime je izgubila svoju autentičnost. Trenutno je to pvc stolarija, dok je izvorna bila drvena sa specifičnim premazom zelenkaste boje. Također izvorni raspored podela na otvorima nije poštovan, čime je dodatno izgubljena specifična proporcija otvora. Klupice na otvorima su trenutno bele čime se dodatno ističu dok su izvorno klupice bile crne u potpuosti uklopljene sa ogradom terase. Ograda je ostala autentična. Streha krova je u potpunosti izmenjena gde je pravac postavljanja drvenih letvica zarotiran za 90 stepeni u odnosu na izvor o stanje. Izmjena boje oluka i krovnog pokrivača dodatno naručavaju autentičnosti objekta. Obirom da je izvorni oluk bio zelenkaste boje u potpunosti suptilno utopljen u fasadni plašt, trenutno stanje čini krov prenaplašenim. Izvorni pokrivač je bio crep crvenkaste boje dok je trenutni limeni pokrov tamno sive boje čineći krov kompoziciono težim nego što je izvorno bio. Izmene koje su se desile na objektu dodatno naglašavaju važnost adekvatne identifikacije i valorizacije objekata vrednih čuvanja na osnovu kojih čuvamo našu modernu istoriju i tradiciju. Zbog neblagovremene valorizacije objekti od važnosti bivaju neadekvatno renovirani, a ne adekvatno restaurirani.
<i>Uključene osobe/ organizacije:</i>	
<i>Ostali učesnici:</i>	

Nivo zaštite

	Opis
<i>Dobro zaštićeno:</i>	Ne
<i>Zaštićeno od strane:</i>	
<i>Lokacija organizacije:</i>	
<i>Nivo zaštite:</i>	
<i>Datum odluke:</i>	
<i>Važi za (koje sve delove objekta/ lokacije):</i>	

5. VALORIZACIJA

Tabela 1 Prikaz kriterija koji su se primenjivali prilikom valorizacije dobra, autor tabele: Lejla Kabrović Handžić, 2023. godine.

	ARHITEKTONSKA	TEHNOLOŠKA	VREDNOST PERIODA	AMBIJENTALNA	
Grafička valorizacija	<p>Proporcije - KONSBIH Analiza fasade - zlatni rez CHING Vrednost arhitektonskog detalja - KONSBIH/CHING Dokazi specifičnog tipa, stila i regionalnog manira - KONSBIH Transponovanje vernakularnog/tradicionalnog - NAJDHART Igra svetla i sene kao arhitektonski detalj</p>	<p>Kvalitet i originalnost obrade - KONSBIH Kvalitet i originalnost materijala - KONSBIH</p>	<p>Materijalni dokazi manje poznatog istorijskog perioda - KONSBIH</p>	<p>Povezanost sa zelenilom, dvorištem i okruženjem, pogledi - SCHULTZ Pripadnost regiji - regionalni arhitektonski izraz - NAJDHART Odnos oblika i forme prema ostalim delovima celine i ulice - KONSBIH Celovitost/fizički integritet/kompaktnost/homogenost/zaokruženost - KONSBIH</p>	Fasade
	<p>Analiza tlocrta, fokalne tačke i kretanja - MILENKOVIĆ Originalnost upotrebe i funkcije - KONSBIH Tipološke inovacije - DOCOMOMO Arhitektonski principi - CHING Enterijer, pripadajući nameštaj i umetnička dela</p>	<p>Analiza preseka - CHING Analiza doksata kao tehnološke inovacije Vrednost i originalnost konstrukcije - KONSBIH/DOCOMOMO Tehnička oprema i opremljenost - ICOMOS Madrid-Nju Delhi Prirodnost vile - fizika zgrade - MILENKOVIĆ</p>	<p>Pogledi iz objekta prema neposrednom okruženju, vizure Društvene inovativnosti prikazane kroz promene na objektu (tlocrt, fasada) - DOCOMOMO</p>	<p>Povezanost sa zelenilom, dvorištem i okruženjem - SCHULTZ</p>	Tlocrti
	<p>Kompozicija - KONSBIH Prostorna organizacija i odnosi - ICOMOS Madrid-Nju Delhi Originalnost forme i dizajna - KONSBIH Analiza arhitektonske forme - ARNHAJUM Volumen i merilo - ARNHAJUM/NAJDHART Koncept i ideja, program - Nara</p>		<p>Unikatan, reprezentativan, i jedinstven/redak primer određenog tipa ili stila - KONSBIH/UNESCO</p>	<p>Odnos oblika i forme prema ostalim delovima celine i ulice - KONSBIH</p>	3D
	AUTENTIČNOST			<p>Povezanost sa zelenilom, dvorištem i okruženjem - SCHULTZ Celovitost/fizički integritet/kompaktnost/homogenost - KONSBIH Zaokruženost - KONSBIH Originalnost lokacije i postavke na mestu - KONSBIH Prilazne sekvence Analiza položaja na lokaciji, uža i šira pozicija, granice prostora Morfologija terena, nmv, klima, orijentacija, saobraćaj, infrastruktura Objekat ili grupa objekata kao deo celine - KONSBIH</p>	Urbanistička situacija
Opisna valorizacija			<p>Svedočanstvo karakterističnog životnog stila u specifičnom vremenskom periodu KONSBIH Kanonska vrednost, uticaj na druga dela i arhitekta DOCOMOMO Superiorno delo umetnosti ili arhitekture KONSBIH Svedočanstvo istorijskih promena KONSBIH Master delo umetnika ili graditelja KONSBIH/UNESCO Delo poznatog arhitekta/graditelja KONSBIH Veza objekta sa istorijskim događajem ili ličnošću - ICOMOS Društveno istorijski kontekst, Odnos tlocrta-preseka-društvene dimenzije - CHING Naučna vrednost - ICOMOS Madrid-Nju Delhi</p>	<p>Stvarne i potencijalne promene dobra do kojih dolazi ili može doći usled korištenja dobra i njegove okoline, odnosa lokalne zajednice u očuvanju i prezentaciji dobra, planiranoj budućoj nameni dobra, planiranom razvoju neposrednog okruženja dobra. Kontekst (ambijentalno/pejzažni, istorijski, fizički) - KONSBIH Duh mesta i osećaj - KONSBIH</p>	INTEGRITET
	<p><i>Arhitektonska vrednost:</i></p>	<p><i>Opis</i></p> <p>Objekat je vrlo sladno i uspešno proporcionisan, uklapa se u okolinu čineći jedinstvenu celinu. Reuf i Muhamed Kadić su majstorski uklopili elemente tradicionalne bosanske kuće sa dvorištem. Savremenom interpretacijom tradicionalnih elemenata upotpunili su kontekst mahale.</p> <p>Funkcionalna osnova otvorenog plana.</p> <p>Nesimetrična kolonada od tri stuba nosi kubični volumen iznad, <i>divanhanu</i> sa dugim ugaonim prozorskim nizom – vidikovcem na život ulice.</p> <p>U novou ulice: ogrev, ostave i garaža.</p> <p>U nivou uličnog zida: velika natkrivena terasa, a iza nje mali stan po evropskom uzoru sa centralnim holom usmerenim ka istoku i dve velike sobe usmerene jugu, stambena kuhinja.</p> <p>Sprat: veliki stan sa centralnim holom, usmerenim jugu, terasom, dnevnom sobom sa ugrađenim plakarima, dve spavaće sobe sa kupatilima i stambenom kuhinjom sa</p>			

<i>Tehnološka vrednost:</i>	ostavom. Sve prostrano, dobro orijentisano i osvetljeno, uklopljeno u šemu modernog evropskog porodičnog boravišta. Konstrukcija i materijalizacija karakteristična za 40 godine 20. veka. Konstruktivni sistem je racionalan, jednostavan, ali izražajan, na tradicionalan čin kombinovan panelno-skeletni. Armirano-betonska konstrukcija je sa ispunom od opečnih blokova i fasadnim malterom. Zid dvorišta obložen je kamenom većeg formata, pravilno klesanih u kvadrate. Visok ulični zid od domaćeg kamena, sa garažnim vratima kao imitacijom tradicionalne osmanse kapije predstavlja ulaz u podrum. Skeletni armirano betonski sistem omogućava doksatno postavljanje prvog sprata i isticanje stubova prizemlja, kao jedne od odrednica modernizma. Četverovodni krov kuće dodatno naglašava tradirane elemente, konstrukcija krova je drvena sa limenim pokrovom dok je autentično bio crep.
<i>Vrednost perioda:</i>	Izrazit i jedinstven primer regionalnog arhitektonskog izraza i modernizma u Sarajevu. Korištenje tradiranih elemenata osmanske sarajevske arhitekture na objektu između dva svetska rata po postulatima modernizma. Kuća koja sasvim pripada svom okruženju i njeguje njegove autohtone vrednosti. Veliki uticaj projekta na projektantsku praksu. Predstavlja model po kojem se i danas gradi.
<i>Ambijentalna vrijednost:</i>	Skladno upotpunjeni zahtevi modernog stanovanja i tradicionalnih elemenata sredine, duha mesta, mahale. Karakteristična arhitektura modernizma nadahnuta regionalnim arhitektonskim izrazom i tradicionalnim elementima. Veliki uticaj dela na okruženje i na druge arhitekte i projekte. Poveznice između više vrednosti – interpolacija u kontekst sa dodatnim vrednostima adekvatno interpretiranih elemenata osmanske tradicionalne kuće sa principima modernizma.

Autentičnost

	<i>Opis</i>
<i>Lokacije:</i> <i>Objekta:</i>	Lokacija je ostala autentična Prilikom renoviranja objekat je delomično izgubio autentičnost. Izmene su se desile na fasadnom plaštu koji trenutno ima nešto svetliju boju. Stolarija je u potpunost izmenjena čime je izgubila svoju autentičnost. Trenutno je to pvc stolarija, dok je izvorna bila drvena sa specifičnim premazom zelenkaste boje. Također izvorni raspored podela na otvorima nije poštovan, čime je dodatno izgubljena specifična proporcija otvora. Klupice na otvorima su trenutno bele zbog čega se dodatno ističu dok su izvorno bile crne u potpuosti uklopljene sa ogradom terase. Streha krova je izmenjena gde je pravac postavljanja drvenih letvica zarotiran za 90 stepeni u odnosu na izvorno stanje. Izmjena boje oluka i krovnog pokrivača dodatno narušavaju autentičnosti objekta. Obirom da je izvorni oluk bio zelenkaste boje suptilno utopljen u fasadni plašt, trenutno stanje čini krov prenaplašenim. Izvorni pokrivač je bio crep crvenkaste boje dok je trenutni limeni pokrov tamno sive boje čineći krov kompoziciono težim nego što je izvorno bio. Izmene koje su se desile na objektu dodatno naglašavaju važnost adekvatne identifikacije i valorizacije objekata vrednih očuvanja na osnovu kojih čuvamo našu modernu istoriju i tradiciju. Zbog neblagovremene valorizacije objekti od važnosti bivaju neadekvatno renovirani, a ne restaurirani.
<i>Metode zaštite:</i>	Restauracija i konzervacija

Integritet

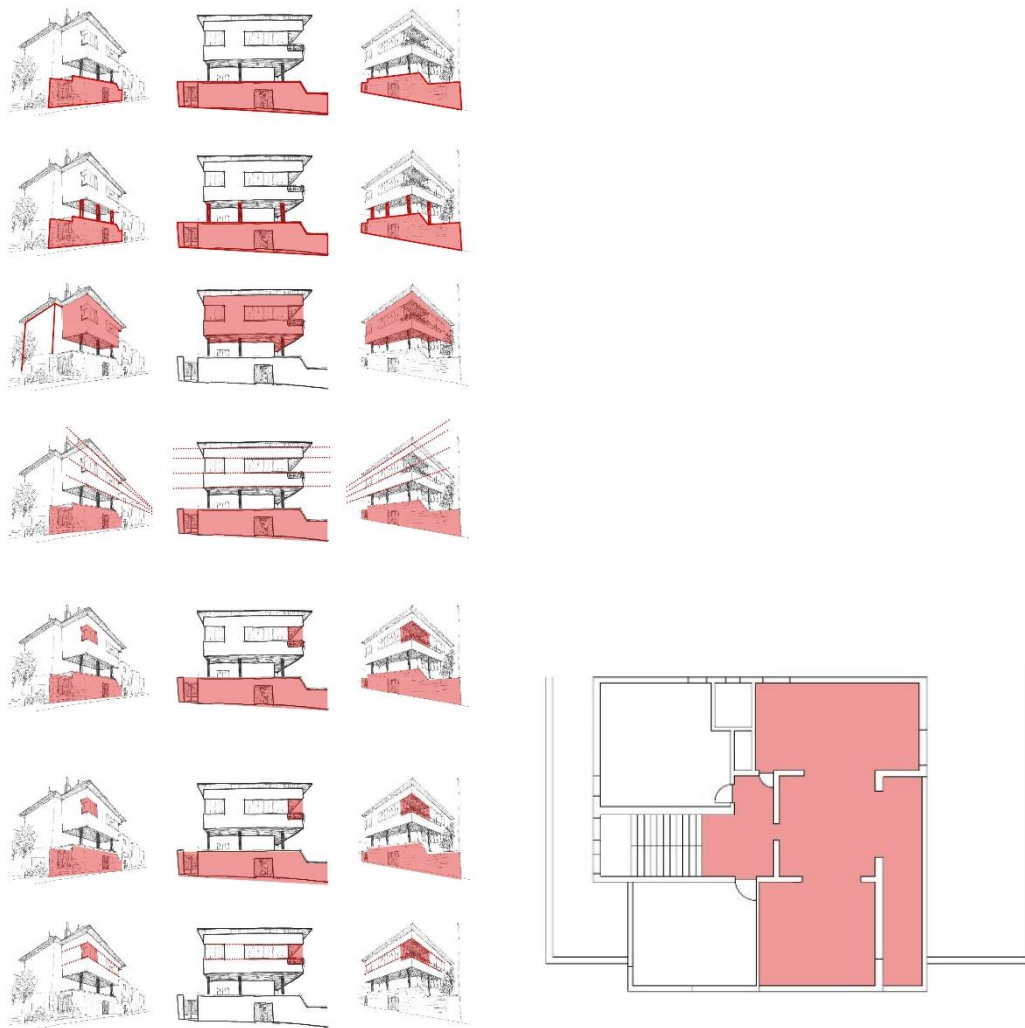
	<i>Opis</i>
<i>Okruženja:</i> <i>Lokacije:</i>	Integritet okruženja je očuvan. Nagib lokacije vile Kopčić kroz dva pravca zahtevao je specifičan projektantski pristup zbog čega je prizemlje podignuto visoko iznad podrumskog dela sa uvučenom pauzom koja dodatno naglašava doksatni deo objekta kreirajući prostor natkrivene terase. Na urbanoj tranformaciji moguće je pratiti razvoj šire lokacije. 1939. godine kada je vila građena postojao je niz objekata sa donje strane dok su sa gornje strane bile prazne ozelenjene parcele. Vila je orijentisana u potpunosti prema frontalnoj fasadi dok je uvučena sa ostale tri strane, formirajući dvorišta i baštu. Vila predstavlja unikatan, jedinstven reprezentativan i redak primer regionalnog arhitektonskog izraza. Vila je obnovljena sa izmenama u odnosu na izvorno stanje gde nisu poštovani principi zaštite i autentičnosti objekta zbog čega su vrednosti ovog objekta narušene. Zbog neprepoznatih vrednosti i zbog toga što se objekat ne nalazi na listi nacionalnih spomenika i nije pod državnom ili privatnom zaštitom desile su se navedene izmene koje su negativno uticale na autentičnost i integritet objekta.

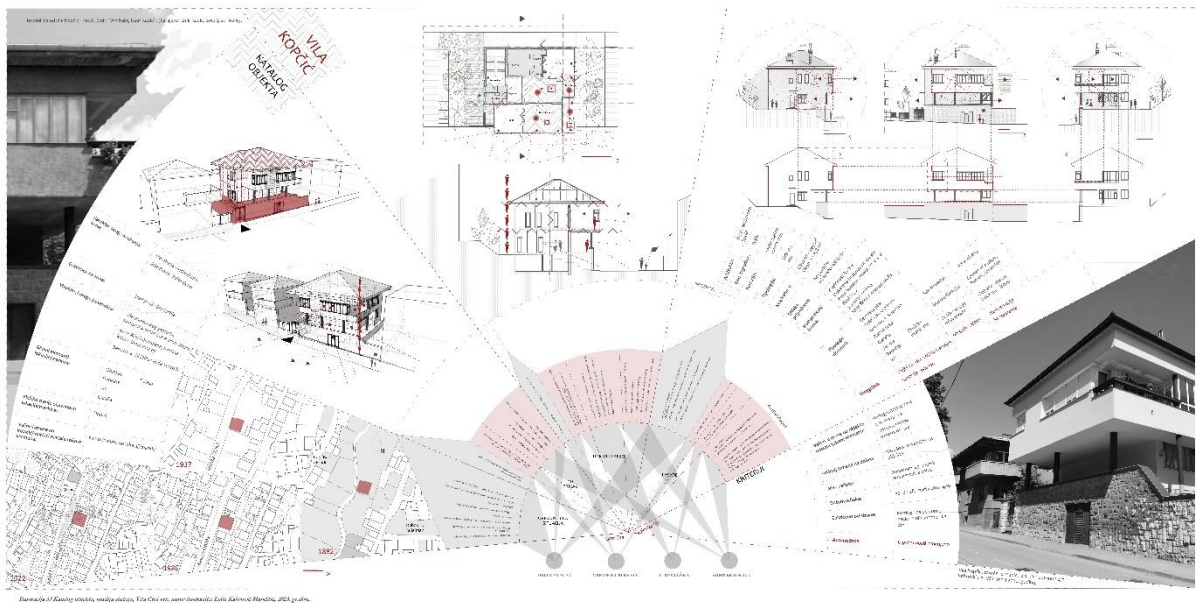
<i>Objekta:</i>	Integritet objekta je delomično narušen.
<i>Metode zaštite:</i>	Restauracija, konzervacija
<i>Kontekst i indikativni potencijal za napredak:</i>	Izmena završne materijalizacije

6. DOKUMENTACIJA

	<i>Opis</i>
<i>Originalni nacrti:</i>	Predrag V. Milošević, <i>Arhitektura u Kraljevini Jugoslaviji. Sarajevo 1917 – 1941</i> (Sarajevo: SPKD Prosvjeta, 1997.)
<i>Originalni crteži:</i>	
<i>Ostali nacrti/cртеži/skice:</i>	
<i>Analički crteži:</i>	Iz arhive autora na osnovu dokumentacije iz Predrag V. Milošević, <i>Arhitektura u Kraljevini Jugoslaviji. Sarajevo 1917 – 1941</i> (Sarajevo: SPKD Prosvjeta, 1997.) i snimka zatečenog stanja.
<i>Arhive:</i>	Tehnička dokumentacija vile Kopčić, odobrena 22. juna 1940. godine, iz arhive porodice Kopčić, preuzeto u junu 2022.
<i>Pisani dokumenti:</i>	
<i>Usmene predaje:</i>	
<i>Video i audio materijal:</i>	
<i>Literatura:</i>	Knjige: Predrag V. Milošević, <i>Arhitektura u Kraljevini Jugoslaviji. Sarajevo 1917 – 1941</i> (Sarajevo: SPKD Prosvjeta, 1997.) Emir Kadić, <i>Arhitekt, Renf Kadić</i> (Sarajevo: Emir Kadić, 2010.)
<i>Fotografije izvornog stanja:</i>	Predrag V. Milošević, <i>Arhitektura u Kraljevini Jugoslaviji. Sarajevo 1917 – 1941</i> (Sarajevo: SPKD Prosvjeta, 1997.)
<i>Ostale fotografije (noviji datumi):</i>	Iz arhive autora 2019. - 2022. godine

*Ilustracija 1 Opis : Skica objekta, analiza elemenata modernog; Analiza otvorenog plana tlocrta prizemlja i sprata.
 Izvor: iz arhive autora na osnovu skica sa terena i literature Predrag V. Milošević, "Arhitektura u Kraljevini Jugoslaviji. Sarajevo 1917 – 1941",
 (Sarajevo: SPKD Prosvjeta, 1997.)*

Ilustracija 1 Opis : KATALOG objekta - analitički crteži;

*Izvor: iz arhive autora na osnovu skica sa terena, literature Predrag V. Milošević, "Arhitektura u Kraljevini Jugoslaviji. Sarajevo 1917 – 1941", (Sarajevo: SPKD Prosjeta, 1997.) i dokumentacije iz Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH.
Datum: april 2023. godine.*

Evidencioni izveštaj napisao/la: MA, Lejla Kahrović Handžić d.i.a.

Adresa: Muhameda Hadžijahića 46, Sarajevo, BiH

Telefon: +38761559585

Fax: /

e-mail: kahroviclejla@hotmail.com;

lejla.kahrovic.handzic@af.unsa.ba

Datum: 04.05.2023. godine

Puni dokumentacioni izveštaj predstavlja prilagođeni i prošireni Dokomomo fiche, stoga može poslužiti kao izveštaj za ISC Registar i Dokomomo BiH.

Provereno od strane DOCOMOMO BiH nacionalnog sektora

Odobreno od strane koordinatora registra, ime i prezime:

Datum:

Provereno od strane DOCOMOMO ISC/R/G+L

Tip ISC: Registar/Urbanizam/Hortikultura

Ime i prezime ISC člana odgovornog za evaluaciju:

Potpis:

_____ ISC odobreno

Datum:

X. BIBLIOGRAFIJA

10.1. Popis slika

- Slika 1 Izvorno stanje vile Šoi, "Casa del Dr. Gustav Schen", AID, preuzeto 03.11.2022. sa: http://www.aidfadu.com/ver_imagen.php?id_imagen=35252&volver=/resultados.php&pagina=18 _____ 75
- Slika 2 Početak radova koji su obustavljeni, "Wirbel um Loos-Villa in Hietzing", Wiener Zeitung, preuzeto 03.11.2022. sa: <https://www.wienerzeitung.at/nachrichten/chronik/wien-chronik/2121329-Wirbel-um-Loos-Villa-in-Hietzing.html> _____ 75
- Slika 3 Izvorno stanje vile Auerbah, House Auerbach by Walter Gropius with Adolf Meyer, snimljeno 24.03.2021. YouTube video, 2:45, objavljeno od strane "Baubaus Movement", 05.11.2022., <https://www.youtube.com/watch?v=gAdLJELibcM> _____ 76
- Slika 4 Istraživanje, analiza i dokumentovanje originalnih boja Alfreda Arndta, Barbara Happe, Martin S. Fischer, The Auerbach house by Walter Gropius with Adolf Mayer (JOVIS, 2019.), 57. _____ 77
- Slika 5 Vila Planeks, ulična fasada i unutrašnja fasada prema dvorištu, "Projects," ARKITOK, preuzeto 05.11.2022. sa: <https://www.arkitok.com/architects/le-corbusier/projects/maison-planeix> _____ 78
- Slika 6 Analiza transponiranja tradiranih elemenata u arhitektonskom stvaralaštvu 20. veka, skica Juraja Najdharta, Redžić, Husref, "Studije o islamskoj arhitektonskoj baštini". (Sarajevo: Veselin Masleša, 1983.). _____ 113
- Slika 7 Zatečeno stanje kuća iz Osmanskog perioda, Svržina, Saburina i Alije Džerzeleza kuća u Sarajevu, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, 2020.-2022. godine. _____ 114
- Slika 8 Dekorativni arhitektonski detalj doksata rekonstruisane Semizove kuće i kuće u ulici Čemerlina, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, mart 2022. godine. _____ 115
- Slika 9 Zatečeno stanje vila iz austrougarskog perioda, Vila Mara, Stefanija i Kučer, u Sarajevu, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, mart 2022. godine. _____ 120
- Slika 10 Vile Heinrich Reiter, Hermina Radisch i Forstratha Miklaura, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, maj 2023. godine. _____ 121
- Slika 11 Transkripcija tradiranih elemenata nasleđa u savremene arhitektonske intencije prvi put je prepoznata u delima Vancaša iz Austro-Ugarskog perioda, Mehmed Hrasnica, Arhitekt Josip Pospišil: život i djelo (Sarajevo: Arhitektonski fakultet, 2003), 27. _____ 122
- Slika 12 Prikaz projekta arhitekta J. Pospišila i upotrebe tradiranih artefakata, Ibrahim Krzović, Arhitektura Bosne i Hercegovine: 1878-1918. (Sarajevo: Umjetnička galerija BiH, Kulturnoj manifestaciji "Sarajevska zima", 1987). _____ 123
- Slika 13 Zatečeno stanje kuće Nurudina Azabagića, J. Pospišil, Sarajevo, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, februar 2022. godine. _____ 123
- Slika 14 Kuća Mehmed-bega Fadilpašića zatečeno stanje, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, februar 2022. godine. _____ 124
- Slika 15 Izvorni izgled vile Bajlon, iz arhive Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH, januar 2021. godine. _____ 144
- Slika 16 Vila Bajlon, zatečeno stanje 2022. godine, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, mart 2022. godine. _____ 150
- Slika 17 Izvorni izgled vile Kosić, preuzeto iz dokumentacije Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH; _____ 154
- Slika 18 Zatečeno stanje na lokaciji vile Kosić, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, april 2022. godine. _____ 154
- Slika 19 Izvorni izgled vile Corn, preuzeto iz dokumentacije Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH; _____ 155
- Slika 20 Zatečeno stanje vile Corn, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, april 2019. godine. _____ 155
- Slika 21 Zatečeno stanje na lokaciji vile Corn, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, april 2022. godine. _____ 156
- Slika 22 Izvorni izgled vile Jelavić, Predrag Milošević, Arhitektura u kraljevini Jugoslaviji - Sarajevo 1918-1941 (Foča: Prosvjeta, 1997.), 214. _____ 156
- Slika 23 Projekat vile Jelavić (tlocrti), Predrag Milošević, Mate Bajlon, arhitekta 1903-1995 (Beograd: Zadužbina Andrejević, 2001), 87. _____ 156
- Slika 24 Zatečeno stanje vile Jelavić, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, juni 2022. godine. _____ 156
- Slika 25 Izvorni izgled vile Cvitković, Predrag Milošević, Arhitektura u kraljevini Jugoslaviji - Sarajevo 1918-1941 (Foča: Prosvjeta, 1997.), 214. _____ 157

<i>Slika 26 Projekat vile Cvitković (tlorti), Predrag Milošević, Arhitektura u kraljevini Jugoslaviji - Sarajevo 1918-1941 (Foča: Prosvjeta, 1997.), 214.</i>	157
<i>Slika 27 Zatečeno stanje vile Cvitković, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, april 2020. godine.</i>	157
<i>Slika 28 Zatečeno stanje vile Cvitković, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, april 2020. godine.</i>	158
<i>Slika 29 Izvorni izgled vile Bokonjić, Arhiva Arhitektonskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu;</i>	158
<i>Slika 30 Zatečeno stanje vile Bokonjić, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, april 2019. godine.</i>	158
<i>Slika 31 Izvorni izgled vile Kušan, Predrag Milošević, Arhitektura u kraljevini Jugoslaviji - Sarajevo 1918-1941 (Foča: Prosvjeta, 1997.), 214;</i>	159
<i>Slika 32 Zatečeno stanje vile Kušan, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, april 2019. godine.</i>	159
<i>Slika 33 Izvorni izgled vile Mandić, Predrag Milošević, Arhitektura u kraljevini Jugoslaviji - Sarajevo 1918-1941 (Foča: Prosvjeta, 1997.), 214;</i>	160
<i>Slika 34 Zatečeno stanje vile Mandić, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, april 2019. godine.</i>	160
<i>Slika 35 Izvorni izgled vile Smiljanić, preuzeto iz dokumentacije Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH;</i>	160
<i>Slika 36 Zatečeno stanje vile Smiljanić, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, april 2022. godine.</i>	160
<i>Slika 37 Izvorni izgled vile Slavka Hajnskog i Moše Atiasa / Osmandija, preuzeto iz dokumentacije Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH;</i>	161
<i>Slika 38 Zatečeno stanje vile Slavka Hajnskog i Moše Atiasa / Osmandija, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, april 2022. godine.</i>	161
<i>Slika 39 Izvorni izgled vile Sijaskijević, preuzeto iz dokumentacije Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH;</i>	162
<i>Slika 40 Zatečeno stanje vile Sijaskijević, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, april 2019. – april 2022. godine.</i>	162
<i>Slika 41 Zatečeno stanje vile Sijaskijević, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, april 2019. – april 2022. godine.</i>	163
<i>Slika 42 Zatečeno stanje vile Radulović, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, novembar 2020. godine.</i>	163
<i>Slika 43 Zatečeno stanje vile Deljanin, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, februar 2021. godine.</i>	164
<i>Slika 44 Izvorni izgled vile Murko, preuzeto iz dokumentacije Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH;</i>	165
<i>Slika 45 Zatečeno stanje vile Murko, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, april 2019. godine.</i>	165
<i>Slika 46 Zatečeno stanje vile Šarac, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, april 2022. godine.</i>	166
<i>Slika 47 Zatečeno stanje vile Svrzo, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, juni 2022. godine.</i>	167
<i>Slika 48 Projekat vile Hrisafović (tlortti), Predrag Milošević, Arhitektura u kraljevini Jugoslaviji - Sarajevo 1918-1941 (Foča: Prosvjeta, 1997.), 216.</i>	167
<i>Slika 49 Zatečeno stanje ulice Miloša Oblića današnja Safet-bega Bašagić, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, juni 2022. godine.</i>	167
<i>Slika 50 Zatečeno stanje vile Mihajlović, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, april 2022. godine.</i>	168
<i>Slika 51 Projekat vile Ćorović (tlortti), Predrag Milošević, Arhitektura u kraljevini Jugoslaviji - Sarajevo 1918-1941 (Foča: Prosvjeta, 1997.), 215.</i>	169
<i>Slika 52 Zatečeno stanje vile Ćorović, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, april 2019. godine.</i>	169
<i>Slika 53 Zatečeno stanje vile Ćorović, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, april 2020. godine.</i>	169
<i>Slika 54 Izvorni izgled vile Perinović, iz arhive Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH, januar 2021. godine.</i>	170
<i>Slika 55 Vladimir Perinović sa suprugom u Beogradu, preuzeto iz arhive Davora Perinovića, mart 2023. godine.</i>	174
<i>Slika 56 Projekat vile Perinović, Stjepan Planić, Zagreb, 1939. godina, iz arhive Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH, januar 2021. godine.</i>	175
<i>Slika 57 Projekat vile Perinović, Stjepan Planić, Sarajevo, 1939. godina, iz arhive Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH, januar 2021. godine.</i>	176
<i>Slika 58 Prikaz unutrašnjosti prizemlja vile Perinović, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, mart 2023. godine.</i>	177
<i>Slika 59 Prikaz unutrašnjosti prizemlja vile Perinović, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, mart 2023. godine.</i>	177
<i>Slika 60 Prikaz unutrašnjosti potkrovlja vile Perinović, prostor biblioteke, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, mart 2023. godine.</i>	178
<i>Slika 61 Vila Perinović, zatečeno stanje, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, mart 2022. godine.</i>	180

<i>Slika 62 Izvorno stanje vile Golubović, preuzeto iz dokumentacije Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH;</i>	184
<i>Slika 63 Zatečeno stanje vile Golubović, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, april 2022. godine.</i>	184
<i>Slika 64 Izvorno stanje vile Kofler, preuzeto iz dokumentacije Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH;</i>	184
<i>Slika 65 Zatečeno stanje vile Kofler, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, april 2022. godine.</i>	184
<i>Slika 66 Zatečeno stanje vile Latal-Danon, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, april 2022. godine.</i>	185
<i>Slika 67 Vila Crni vrh, zatečeno stanje 2019.godine, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, maj 2019. godine.</i>	188
<i>Slika 68 Vila Crni vrh, zatečeno stanje 2019.godine, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, maj 2019. godine.</i>	192
<i>Slika 69 Vila Crni vrh, ulazni hol i skružno stepenište, zatečeno stanje 2019.godine, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, maj 2019. godine.</i>	193
<i>Slika 70 Vila Crni vrh, dnevni boravak i boravak sa kaminom, zatečeno stanje 2020.godine, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, novembar 2020. godine.</i>	193
<i>Slika 71 Vila Crni vrh, sprat objekta, spavaće sobe, zatečeno stanje 2020.godine, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, novembar 2020. godine.</i>	194
<i>Slika 72 Vila Crni vrh, zatečeno stanje 2020.godine, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, novembar 2020. godine.</i>	196
<i>Slika 73 Planirana gradnja novog stambeno-poslovnog kompleksa Crni vrh, "U Sarajevu će se graditi rezidencijalno poslovni kompleks po uzoru na svijetske metropole", Klix, preuzeto 15.06.2022. sa: https://www.klix.ba/biznis/investicije/u-sarajevu-ce-se-graditi-rezidencijalno-poslovni-kompleks-po-uzoru-na-svijetske-metropole/200109001</i>	197
<i>Slika 74 Degradirano stanje vile Crni vrh ratnim razaranjima, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, maj 2019. godine.</i>	197
<i>Slika 75 Potpuna destrukcija vile Crni vrh, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, juli 2021. godine.</i>	197
<i>Slika 76 Zatečeno stanje vile Crni vrh, izgradnja novog stambenog kompleksa, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, novembar 2022. godine.</i>	198
<i>Slika 77 Izvorni izgled vile Kopčić, Kadić, Emir, "Arhitekt, Renf Kadić", (Sarajevo: Emir Kadić, 2010.), str. 60-63.</i>	200
<i>Slika 78 Tehnička dokumentacija vile Kopčić, odobrena 22. juna 1940. godine, iz arhive porodice Kopčić, preuzeto u junu 2022.</i>	205
<i>Slika 79 Vila Kopčić, zatečeno stanje 2022.godine, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, mart 2020. godine.</i>	206
<i>Slika 80 Izvorno stanje vile Perišić, Facebook stranica Grad na Miljacki za svu raju i cijeli svijet, "Vila Perišića", Facebook, 01.04.2019. preuzeto 20.06.2020. godine sa: https://m.facebook.com/SarajevoZaSvuRajuICijeliSvijet/photos/vila-peri%C5%A1i%C4%87a-arh-bans-berger-stil-bosanski-slog-gra%C4%91ena-1916g/2100094036735414/</i>	210
<i>Slika 81 Projekat vile Perišić, dokumentacija preuzta iz arhive Arhiva BiH, decembar 2020.</i>	210
<i>Slika 82 Zatečeno stanje vile Perišić, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, decembar 2020. godine.</i>	210
<i>Slika 83 Izvorni projekat vile Galeb, Predrag Milošević, Arhitektura u kraljevini Jugoslaviji - Sarajevo 1918-1941 (Foča: Prosvjeta, 1997.), 216.</i>	211
<i>Slika 84 Izvorno stanje vile Šamanek, Predrag Milošević, Moderna arhitektura u međuratnom Sarajevu, ARH 23 - časopis za arhitekturu, urbanizam i oblikovanje, 1991. 58;</i>	212
<i>Slika 85 Zatečeno stanje vile Šamanek, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, oktobar 2021. godine.</i>	212
<i>Slika 86 Zatečeno stanje vile Šamanek, pogled iz bašte, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, maj 2023. godine.</i>	212
<i>Slika 87 Zatečeno stanje vile Šamanek, unutrašnjost objekta, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, maj 2023. godine.</i>	213
<i>Slika 88 Zatečeno stanje vile Nanić, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, mart 2020. godine.</i>	213
<i>Slika 89 Zatečeno stanje vile Nanić, iz arhive autora: Lejla Kabrović Handžić, april-maj 2023. godine.</i>	214

10.2. Popis ilustracija

<i>Ilustracija 1 Karta Sarajeva "Site Plan & Figure Ground Plan of Sarajevo for download as PDF, DXF Plan, 1:100 000", SCHWARZPLAN.EU, preuzeta 22. novembra 2021. godine sa: https://schwarzplan.eu/en/figure-ground-plan-site-plan-sarajevo/. Naznačena linija granice grada preuzeta je iz Generalnog urbanističkog plana Sarajeva iz 1963. godine i geodetskog snimka za regulacioni plan iz 1937. godine, autor ilustracije: Lejla Kabrović Handžić, 2021. godine.</i>	26
<i>Ilustracija 2 Hronološki prikaz nastanka kapitalnih dela istoričara i praktičara modernizma, autor ilustracije: Lejla Kabrović Handžić, 2022. godine.</i>	48
<i>Ilustracija 3 Hronološki prikaz nastanka međunarodnih i regionalnih organizacija, izveštaja i studija od značaja za ovo istraživanje, autor ilustracije: Lejla Kabrović Handžić, 2022. godine.</i>	50
<i>Ilustracija 4 Prikaz zastupljenosti publikacija po organizacijama od značaja, autor ilustracije: Lejla Kabrović Handžić, 2021. godine.</i>	54
<i>Ilustracija 5 Hronološki prikaz analiziranih međunarodnih povelja, deklaracija i dokumenata, autor ilustracije: Lejla Kabrović Handžić, 2019. godine.</i>	56
<i>Ilustracija 6 Kriteriji izdvojeni iz analiziranih međunarodnih povelja, deklaracija i dokumenata, autor ilustracije: Lejla Kabrović Handžić, 2020. godine.</i>	60
<i>Ilustracija 7 Kriteriji izdvojeni iz analiziranih međunarodnih povelja, deklaracija i dokumenata sa fokusom na nasleđe 20. veka, autor ilustracije: Lejla Kabrović Handžić, 2020. godine.</i>	65
<i>Ilustracija 8 Metodološki dijagram Bura povelje 2013. godine, ICOMOS Australia Inc. The Burra Charter, The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance, Australia ICOMOS Inc., International Council of Monuments and Sites, 2013., ilustraciju prevela Lejla Kabrović Handžić, 2022. godine.</i>	68
<i>Ilustracija 9 Prikaz vila Šoi, Auerbah i Planeks na hronološkoj liniji teorija modernizma, autor ilustracije: Lejla Kabrović Handžić, 2022. godine.</i>	74
<i>Ilustracija 10 Grafički prikaz regrupisanja kriterija Komisije i Pravilnika iz 2002. godine u Pravilnik iz 2019. godine i definisanje okvira za formiranje integralne metodologije vrednovanja, autor ilustracije: Lejla Kabrović Handžić, 2023. godine.</i>	92
<i>Ilustracija 11 Hronološka matrica mape teme istraživanja, autor ilustracije: Lejla Kabrović Handžić, 2022. godine, vidi prilog A.</i>	96
<i>Ilustracija 12 Primena tabele 6. na primeru vile Crnog vrha - grafička valorizacija, autor ilustracije: Lejla Kabrović Handžić, 2023. godine.</i>	102
<i>Ilustracija 13 Primena tabele 6. na primeru vile Crnog vrha - grafička valorizacija kroz urbanu transformaciju, autor ilustracije: Lejla Kabrović Handžić, 2023. godine.</i>	103
<i>Ilustracija 14 Hronološki prikaz društveno-političkog i kulturološkog okvira paralelno sa razvojem arhitekture Sarajeva od 1900. do 2000. godine, autor ilustracije: Lejla Kabrović Handžić, 2022. godine, vidi prilog B.</i>	112
<i>Ilustracija 15 Prikaz doksatne arhitekture u jednoj od sarajevskih osmanskih malaba (Džininina ulica), pogled niz ulicu, autor ilustracije: Lejla Kabrović Handžić, 2022. godine.</i>	116
<i>Ilustracija 16 Grafička valorizacija fasade kuće Alije Đerzeleza, autor ilustracije: Lejla Kabrović Handžić, 2021. godine.</i>	117
<i>Ilustracija 17 Grafička valorizacija fasade Svrzine kuće, autor ilustracije: Lejla Kabrović Handžić, 2021. godine.</i>	118
<i>Ilustracija 18 Grafička valorizacija tlocrta/preseka kuće Alije Đerzeleza, autor ilustracije: Lejla Kabrović Handžić, 2021. godine.</i>	118
<i>Ilustracija 19 Grafička valorizacija tlocrta/preseka Svrzine kuće, autor ilustracije: Lejla Kabrović Handžić, 2021. godine.</i>	119
<i>Ilustracija 20 Prikaz ulice Miloša Oblića nastale u 20. veku sa nizom stambenih objekata modernizma, takozvani Beli period u Sarajevu, (današnja Safet-bega Bašagića ulica, pogled uz ulicu), autor ilustracije: Lejla Kabrović Handžić, 2022. godine.</i>	127
<i>Ilustracija 21 Karta Sarajeva ("Site Plan & Figure Ground Plan of Sarajevo for download as PDF, DXF Plan, 1:100 000", SCHWARZPLAN.EU, preuzeta 22. novembra 2021. godine sa: https://schwarzplan.eu/en/figure-ground-plan-site-plan-sarajevo/.) sa naznačenom linijom granice grada preuzetom iz Generalnog urbanističkog plana Sarajeva iz 1963. godine i geodetskog snimka za regulacioni plan iz 1937. godine, autor ilustracije: Lejla Kabrović Handžić, 2021. godine.</i>	130

<i>Ilustracija 22</i> Mapiranje stambenih kompleksa osmanskog perioda (zeleni boja), austro-ugarskih (plava boja), vila bosanskog sloga (narandžasta boja) i urbanih vila 20. veka (crvena boja), autor ilustracije: Lejla Kabrović Handžić, 2022. godine, vidi prilog D. _____	131
<i>Ilustracija 23</i> Prikaz fokusa izgradnje objekata prema periodu nastanka i zoni grada, zeleni krug – velike kuće i kompleksi osmanskog perioda, plava elipsa – vile austro-ugarskog perioda, četiri crvena kruga – urbane vile 20. veka, autor ilustracije: Lejla Kabrović Handžić, 2022. godine. _____	132
<i>Ilustracija 24</i> Hronološki prikaz izgradnje urbanih vila u Sarajevu sa podelom na modernizam i regionalni arhitektonski izraz, autor ilustracije: Lejla Kabrović Handžić, 2022. godine, vidi prilog E. _____	135
<i>Ilustracija 25</i> Mapiranje urbanih vila 20. veka u Sarajevu sa prikazom lokacija studija slučaja, autor ilustracije: Lejla Kabrović Handžić, 2022. godine. _____	138
<i>Ilustracija 26</i> Prikaz integralne metodologije koja će biti korištena u sklopu studija slučaja – kataloga objekta, autor ilustracije: Lejla Kabrović Handžić, 2023. godine. _____	140
<i>Ilustracija 27</i> Naselje Crni vrh nakon 1933. godine, ilustracija autora prema dokumentaciji iz Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH za naselje Crni Vrh u Sarajevu, autor ilustracije: Lejla Kabrović Handžić, 2021. godine. _____	142
<i>Ilustracija 28</i> Katalog objekta, studija slučaja, Vila Bajlon, autor ilustracije: Lejla Kabrović Handžić, 2023. godine. _____	146
<i>Ilustracija 29</i> Zatečeni izgled vile Bajlon, ilustracija izmena na objektu koje su uticale na gubitak autentičnosti, autor ilustracije: Lejla Kabrović Handžić, 2022. godine. _____	152
<i>Ilustracija 30</i> Katalog objekta, studija slučaja, Vila Perinović, autor ilustracije: Lejla Kabrović Handžić, 2023. godine. _____	172
<i>Ilustracija 31</i> Zatečeno stanje vile Perinović, izmene u odnosu na izvorno stanje, izgradnja garaže, autor ilustracije: Lejla Kabrović Handžić, 2022. godine. _____	182
<i>Ilustracija 32</i> Katalog objekta, studija slučaja, Vila Crni vrh, autor ilustracije: Lejla Kabrović Handžić, 2022. godine. _____	190
<i>Ilustracija 33</i> Katalog objekta, studija slučaja, Vila Kopčić, autor ilustracije: Lejla Kabrović Handžić, 2022. godine. _____	202
<i>Ilustracija 34</i> Zatečeni izgled vile Kopčić, ilustracija izmene na objektu koje su uticale na gubitak autentičnosti, autor ilustracije: Lejla Kabrović Handžić, 2022. godine. _____	208
<i>Ilustracija 35</i> Komparacija studija slučaja, vila Bajlon, Perinović, Crni vrh i Kopčić, autor ilustracije: Lejla Kabrović Handžić, 2023. godine. _____	216
<i>Ilustracija 36</i> Pregled sistematizacije i kategorizacije urbanih vila prve polovine 20. veka u Sarajevu, autor ilustracije: Lejla Kabrović Handžić, 2022. godine. _____	219
<i>Ilustracija 37</i> Prikaz najugroženijih objekata sa aspekta analize gubitka autentičnosti i integriteta (crvena boja), autor ilustracije: Lejla Kabrović Handžić, 2022. godine. _____	221

10.3. Popis tabela

Tabela 1 Hronološki prikaz upisa objekata 20. veka na LSB sa istaknutim kriterijima na osnovu kojih su upisani, autor tabele: Lejla Kabrović Handžić, 2022. godine.	88
Tabela 2 Hronološki prikaz upisa objekata 20. veka na LNS BiH sa istaknutim kriterijima na osnovu kojih su upisani, autor tabele: Lejla Kabrović Handžić, 2022. godine.	90
Tabela 3 Upporedna analiza kriterijuma Komisije, Unesco LSB, Dokomomo i Ikomos, autor tabele: Lejla Kabrović Handžić, 2023. godine.	93
Tabela 4 Grupisanje kriterija Komisije prema Dokomomo kategorijama, autor tabele: Lejla Kabrović Handžić, 2023. godine.	94
Tabela 5 Podela kriterija u četiri kategorije: estetska, tehnološka, društvena i istorijska, autor tabele: Lejla Kabrović Handžić, 2023. godine.	97
Tabela 6 Podela kriterija u četiri kategorije (arhitektonska, tehnološka, vrednost perioda, ambijentalna) sa naznakom prekla kriterija, autor tabele: Lejla Kabrović Handžić, 2023. godine.	99
Tabela 7 Podela kriterija u četiri kategorije (arhitektonska, tehnološka, vrednost perioda i ambijentalna) sa podelom na kriterije grafičke valorizacije i kriterije opisne valorizacije, autor tabele: Lejla Kabrović Handžić, 2023. godine.	104
Tabela 8 Autentičnost i integritet u sklopu integralne metodologije vrednovanja arhitektonskog nasleđa 20. veka, autor tabele: Lejla Kabrović Handžić, 2023. godine.	106
Tabela 9 Hronološki pregledni spisak izgradnje objekata u Sarajevu u periodu 20. veka, autor tabele: Lejla Kabrović Handžić, 2021. godine, vidi prilog C.	126
Tabela 10 Hronološki pregled izgradnje urbanih vila u Sarajevu u 20. veku. Crvenom bojom su istaknute studije slučaja dok su italic objekti o kojima nije pronađeno više informacija osim takstavinog nabranjanja, autor tabele: Lejla Kabrović Handžić, 2022. godine.	136
Tabela 11 Hronološki spisak urbanih vila koje pripadaju stilskom izrazu vile Bajlon, autor tabele: Lejla Kabrović Handžić, 2022. godine.	153
Tabela 12 Hronološki spisak urbanih vila koje pripadaju stilskom izrazu vile Perinović, autor tabele: Lejla Kabrović Handžić, 2022. godine.	183

10.4. Popis literature

Međunarodne povelje, dokumenti i deklaracija

- Agency for Cultural Affairs, Government of Japan, UNESCO, ICCROM, & ICOMOS. "The Nara Document on Authenticity." M. Lemaire, & M. Stovel, Eds. 1994. Preuzeto 19.08.2019. godine. http://icomosubih.ba/pdf/medjunarodni_dokumenti/1994%20Dokument%20iz%20Nare.pdf
- DOCOMOMO Iberico. "Carta de Cádiz." Barcelona: Fundación DOCOMOMO Iberico. Preuzeto 20.08.2019. godine. http://www.docomomoiberico.com/images/stories/docomomo/pdfs/2007_carta_de_cadiz_2.pdf
- Council of Europe. "European Charter of the Architectural Heritage." Amsterdam, Council of Europe, 1975. Preuzeto 18.08.2019. godine. http://icomosubih.ba/pdf/medjunarodni_dokumenti/1975%20Evropska%20povelja%20o%20arhitektons_koj%20bastini.pdf
- Committee of Ministers of the Council of Europe. "Declaration of Amsterdam Congress On The European Architectural Heritage." Amsterdam, The Congress of Amsterdam, 1975. Preuzeto 01.09.2019. godine. http://icomosubih.ba/pdf/medjunarodni_dokumenti/1975%20Amsterdamska%20deklaracija.pdf
- International Museums Office. "The Athens Charter for the Restoration of Historic Monuments." Athens, First International Congress of Architects and Technicians of Historic Monuments, International Museums Office, 1931. član 9. poslednji pristup 10.10.2021. godine. <https://www.icomos.org/en/167-the-athens-charter-for-the-restoration-of-historic-monuments>.
- ICOMOS. "Declaration of San Antonio." San Antonio, ICOMOS, 1996. Preuzeto 02.09.2019. godine. <https://www.icomos.org/en/resources/charters-and-texts/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/188-the-declaration-of-san-antonio>

- ICOMOS National Committee of the German Democratic. "The Declaration of Dresden Reconstruction of Monuments Destroyed by War." Dresden, ICOMOS National Committee of the German Democratic Republic, 1982. Preuzeto 18.08.2019. godine. http://icomosubih.ba/pdf/medjunarodni_dokumenti/1982%20Drezdenska%20deklaracija.pdf
- ICOMOS Australia Inc. "The Burra Charter, The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance." Australia ICOMOS Inc., International Council of Monuments and Sites, 2013. Preuzeto 19.11.2019. godine. <https://australia.icomos.org/wp-content/uploads/The-Burra-Charter-2013-Adopted-31.10.2013.pdf>
- ICOMOS Inc. Australia, "The Burra Charter, The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance." Australia ICOMOS Inc., International Council of Monuments and Sites, 1999. Preuzeto 2019. godine. https://australia.icomos.org/wp-content/uploads/BURRA_CHARTER.pdf
- ICOMOS. "ICOMOS Charter, Principles for the Analysis, Conservation and Structural Restoration." ICOMOS 14th General Assembly, Victoria Falls, Zimbabwe: ICOMOS, 2003. Preuzeto 20.08.2019. godine. http://icomosubih.ba/pdf/medjunarodni_dokumenti/2003%20Nacela%20analize,%20konzervirani%20a%20i%20strukturnog%20restauriranja%20arhitektonske%20bastine.pdf
- ICOMOS. "Québec Declaration on the Preservation of the Spirit of Place." 16th General Assembly of ICOMOS, Québec, Canada, ICOMOS Canada, 2008. Preuzeto 20.08.2019. godine. http://icomosubih.ba/pdf/medjunarodni_dokumenti/2008%20Quebec%20deklaracija%20o%20za%20stiti%20duha%20mjesta.pdf
- ICOMOS France. "The Paris Declaration on Heritage as a Driver of Development." 17th General Assembly of ICOMOS, Paris, ICOMOS France, 2011. Preuzeto 20.08.2019. godine. http://icomosubih.ba/pdf/medjunarodni_dokumenti/2011%20Pariska%20deklaracija%20o%20bas%20tini%20kao%20pokretacu%20razvitka.pdf
- ICOMOS ISC20C. "Madrid Document, Approaches for the Conservation of Twentieth-Century Architectural Heritage." 17th ICOMOS General Assembly, Madrid, ICOMOS, 2011. Preuzeto 20.08.2019. godine. <http://www.icomos-isc20c.org/madrid-document-archives/>
- ICOMOS ISC20C. "Madrid Document, Approaches for the Conservation of Twentieth-Century Architectural Heritage." 18th ICOMOS General Assembly. Florence, ICOMOS, 2014. Preuzeto 22.08.2019. godine. http://www.icomos-isc20c.org/pdf/madrid_doc_10.26.pdf
- ICOMOS ISC20C. "Madrid - New Delhi Document, Approaches for the Conservation of Twentieth-Century Cultural Heritage." 19th ICOMOS General Assembly. Delhi, ICOMOS, 2017. Preuzeto 2019. godine. https://www.unesco.lt/images/Straipsniu_dokumentai/madrid-new-delhi-document-2017.pdf
- ICOMOS. "Resolutions of the Symposium on the Introduction of Contemporary Architecture into Ancient Groups of Buildings." *Third General Assembly of the ICOMOS*. Budapest, (1972):1. Preuzeto 18.08.2019. godine sa: http://icomosubih.ba/pdf/medjunarodni_dokumenti/1972%20Rezolucija%20o%20uvodenju%20suvreme%20arhitekture.pdf
- International Conference on Conservation. "The Charter of Krakow Principles for Conservation and Restoration of Built Heritage." De Naeyer, André, Arroyo, S., & Blanco, J. , Ed. International Conference on Conservation, Krakow, 2000. Preuzeto 19.08.2019. godine. http://icomosubih.ba/pdf/medjunarodni_dokumenti/2000%20Krakovska%20povelja.pdf
- JP - EU/Council of Europe and PCDK. "Guidelines on criteria and conditions for evaluation of cultural heritage assets. Guidelines on Cultural Heritage Technical Tools for Heritage Conservation and Management." Kosovo, JP - EU/CoE Support to the Promotion of Cultural Diversity (PCDK), 2012. Preuzeto 20.08.2019. godine. <https://rm.coe.int/16806ae4a9>
- Herb, Stovel. "commentaries included in Annex 4," The Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention, UNESCO World Heritage Centre, version prepared by the Advisory Bodies: 2005. Preuzeto 25.08.2019. godine. <https://whc.unesco.org/archive/opguide05-en.pdf>
- Herb, Stovel. "The Riga Charter on authenticity and historical reconstruction in relationship to cultural heritage," *Conservation and Management of Archaeological Sites 4* (4), Riga, (2000): 241-244.
- TICCIH. "The Nizhny Tagil Charter for the Industrial Heritage." Moscow, 2003. Preuzeto 19.08.2019. godine. http://icomosubih.ba/pdf/medjunarodni_dokumenti/2003%20Povelja%20o%20industrijskoj%20bastini.pdf

- UNESCO. UNESCO Guidelines. UNESCO. 1994. Preuzeto 10.10.2019., sa: <https://whc.unesco.org/archive/opguide94.pdf>
- UNESCO. "Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention." Paris, UNESCO World Heritage Centre, 2008. stav. 89. Preuzeto 25.09.2019. godine. <https://whc.unesco.org/archive/opguide08-en.pdf>
- UNESCO. "Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention." UNESCO World Heritage Centre, 2021. Preuzeto 25.08.2019. godine. <https://whc.unesco.org/en/guidelines/>
- UNESCO. "Preporuka o zaštiti i savremenoj ulozi istorijskih područja." UNESCO, 1976. Preuzeto 06.07.2020. godine. http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13133&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html#:~:text=Historic%20areas%20and%20their%20surroundings%20should%20be%20regarded%20as%20forming,times.
- Veće Evrope. "Konvencija o zaštiti arhitektonskog nasleđa Evrope." Granada, Veće Evrope, 1985. Preuzeto 06.07.2020. godine. <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168007a087>
- Veće Evrope. "Evropska konvencija o predelu." Firenca: Veće Evrope, 2000. Preuzeto 06.07.2020. godine. <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016802f3fb4>
- World Heritage Centre. "Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention." 2019. Preuzeto 06.04.2021.. godine. <https://whc.unesco.org/en/guidelines/>

Regionalni dokumenti, deklaracija

- Veće Evrope - Komitet ministara. "O zaštiti arhitektonskog naslijeđa 20. stoljeća." Kotor, EXPEDITIO – centar za održivi prostorni razvoj, Evropske konvencije i preporuke u oblasti kulturnog naslijeđa, 1991.
- Evropska komisija i Veće Evrope. "Plan projekta integrisane rehabilitacije/Procene arhitektonskog i arheološkog nasleđa." IRPP/SAAH, 2010.
- ICOMOS BiH. "Arhitektura 20. stoljeća u BiH." 2018. Preuzeto 08.08.2019. godine. http://icomosubih.ba/Aktivnosti_2018_Arhitektura_u_BiH.html
- Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika BiH. "Kriteriji za donošenje odluke za proglašenje nacionalnog spomenika." 2003. Preuzeto 03.03.2021. godine. http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=40&lang=1
- Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika BiH. "Pravilnik o kriterijima vrednovanja, podeli i kategorizaciji nacionalnih spomenika." 2019. Preuzeto 03.03.2021. godine. <http://kons.gov.ba/Content/Read/pravilnik-o-vrednovanju>

Arhivski materijal, odluke i ugovori

- Gradsko veće Kantona Sarajevo. "Odluka o izmenama i dopunama regulacionog plana "Gradski park Crni vrh"." predsedavajuća veća Mira Jadrić-Winterhalter, Sarajevo, *Službene novine Kantona Sarajevo*, 2001. Preuzeto 15.06.2022. godine. https://zpr.ks.gov.ba/sites/zpr.ks.gov.ba/files/izmjene_i_dopune_rp_gradski_park_crni_vrh_2001.pdf
- Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika BiH. "Građevinska celina – Stambeno naselje Crni Vrh u Sarajevu." Preuzeto 10.11.2020. godine. http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=3374
- Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika BiH. "Odluka o proglašenju graditeljske stambene cjeline kuće poznate kao kuća Alije Đerzeleza u Sarajevu nacionalnim spomenikom." Preuzeto 16.02.2021. godine. http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=2581.
- Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika BiH. "Historijska građevina – Kuća Damić." Preuzeto 02.02.2019. godine. http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=3225.
- "Odluka o usvajanju izmena i dopuna regulacionog plana gradski park Crni vrh- Zona rezidencijalnog stanovanja." *Službene novine Kantona Sarajevo*, Općinsko Vijeće Centar Sarajevo, 2019., 19 – 48. Preuzeto

04.04.2021.

godine.

https://propisi.ks.gov.ba/sites/propisi.ks.gov.ba/files/izmjena_i_dopuna_rp_gradski_park_crni_vrh_-_zona_rezidenc.stanovanja.pdf

- Planić, Stjepan. Projekat vile Vladimira Perinovića na Crnom Vrh u Sarajevu. Zagreb i Sarajevo, 1939. godine. Privatna arhiva Davora Perinovića, Sarajevo. Preuzeto iz Arhiva Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine, januar 2021. godine.
- Tehnička dokumentacija vile Kopčić, odobrena 22. juna 1940. godine, iz arhive porodice Kopčić, preuzeto u junu 2022.

Zakoni, statistički podaci i izveštaji

- Ured visokog predstavnika. "Aneks 8 općeg okvirnog sporazuma za mir u BiH." Sporazum o komisiji za očuvanje nacionalnih spomenika, Dejton, 1995. Preuzeto 05.11.2022. godine. <http://www.ohr.int/dayton-peace-agreement/annex-8/>
- Skupština Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine. "Zakon o zaštiti i korištenju kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa." Sarajevo, 1985. Preuzeto 10.05.2022. godine. <https://bastina.ba/zakon-o-zatiti-i-koritenju-kulturno-historijskog-i-prirodnog-naslijea/>
- Službene novine Federacije BiH. "Zakon o provedbi odluka Komisije/Povjerenstva za zaštitu nacionalnih spomenika uspostavljene prema Aneksu 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini." br. 2/02, 8/02, 27/02, 6/04 i 51/07. Preuzeto 20.06.2022. godine. http://kons.gov.ba/data/Novi%20dokumenti/Zakoni/Zakon_FBiH_prov_odluka_Komisije_BOS_integralna.pdf

Knjige, poglavlja u knjigama, doktorski i magistarski radovi

- Andrus, Patrick W. & Shrimpton Rebecca H. "How to evaluate the integrity of a property", u *How to apply the National Register criteria for evaluation*. National Register Bulletin, 2002.
- Arnheim, Rudolf. *Dinamika arhitektonske forme*. Beograd: Univerzitet umetnosti u Beogradu, 1990.
- Branislav, Milenković. *Uvod u arhitektonsku analizu*. Beograd: Građevinska knjiga d.o.o., 2009.
- Bublin, Mehmed. *Sarajevo u historiji od neolitskog naselja do metropolisa*. Sarajevo: Buybook, 2006.
- Burke, Sheridan. "ICOMOS Twentieth Century Heritage International Scientific Committee." u S. Macdonald, K. Normandin, & B. Kindred, *Conservation of Modern Architecture*, United Kingdom: Donhead Publishing, 2007.
- Ching, D. K. Francis. *Architecture: Forme, Space and Order*. John Wiley&Sons, Inc.:USA, 2007.
- Curtis, Wiliam. *Modern architecture since 1900*. London: Phaidon, 1987.
- Cohen, Jean-Louis. *Le Courbusier Le Grand*. London: Phaidon Press Limited, 2008.
- Ćorović, Adi i Obralić, Ahmed. "Razvoj graditeljske misli u Bosni i Hercegovini tokom prve polovine xx vijeka". Sarajevo: Dobra knjiga, 2021.
- Čelebi, Evlija. *Putopis, odlomci o jugoslavenskim zemljama*. Sarajevo: Sarajevu Publishing, 1996.
- Donia, Robert J. *Sarajevo: biografija grada*. Sarajevo: Institut za istoriju, 2006.
- Donia, Robert J., i Fine. V. A. Jr. John. *Bosna i Hercegovina: iznjenjerena tradicija*. Sarajevo: Institut za istoriju u Sarajevu, 2011.
- English Heritage. *Modern Matters Principles & Practice in Conserving Recent Architecture*. (S. Macdonald, Ed.) United Kingdom: Donhead Publishing, 1996.
- Frampton, Kenneth. "Towards a Critical Regionalism: Six Points for an Architecture of Resistance." *The Anti-Aesthetic:Essays on Postmodern Culture*, Hal Foster, ur. Washington: Bay Press, 1983.
- Frampton, Kenneth. *Modern architecture - a critical history*. 4 izdanje, London and New York: Thames & Hudson Ltd, 2007.
- Forty, Adrian. *Words and Buildings A Vocabulary of Modern Architecture*. London: Thames&Hudson, 2000.
- Georgiadis, Sokratis. "Introduction" u *Building in France – Building in Iron – Building in Ferroconcrete*. Santa Monica, CA:The Getty Center for the History of Art and the Humanities, 1995.
- Giedion, Sigfried. *Space, Time and Architecture – The Growth of A New Tradition*. Cambridge: Harvard University Press, 1954.
- Giedion, Sigfried. *Walter Gropius*. New York: Dover Publications Inc, 1992.
- Guillet, A.-L. "Docomomo International Modernity as Heritage", u *Conservation of Modern Architecture*, S. Macdonald, K. Normandin, & B. Kindred, United Kingdom: Donhead Publishing, 2007.
- Haiko, Peter. *The Architecture of the 20th Century Journal of Modern Architecture*. London: Butterworth Architecture an imprint of Butterworth Scientific, 1990.
- Hadrović, Ahmet. *Gradska kuća orijentalnog tipa u Bosni i Hercegovini*. Zoran Riđanović, ur. Sarajevo: AVICENA, 1993.
- Henket, Hubert-Jan, & Wessel de Jonge. *DOCOMOMO: First international conference*. Eindhoven: DOCOMOMO international conference, 1990.
- Hinsch, Luce. *ICOMOS 1965-1980*. Oslo: Central Office of Historic Monuments in Norway, 1980.
- Hopkins, Owen. *Architectural Styles: A Visual Guide*. London: Laurence King Publishing Ltd, 2014.
- Hrasnica, Mehmed. *Arhitekt Josip Pospisil: život i djelo*. Sarajevo: Arhitektonski fakultet, 2003.
- Ignjatović, Aleksandar. *Jugoslavenstvo u arhitekturi 1904-1941*. Beograd: Građevinska knjiga, 2007.
- Joedicke, Juergen. *A History of Modern Architecture*. London: The Architectural Press, 1961.
- Kadić, Emir. *Arhitekt, Reuf Kadić*. Sarajevo: Emir Kadić, 2010.
- Kamberović, Husnija. *Prema modernom društvu: Bosna i Hercegovina od 1945. do 1953. godine*. Tešanj: Centar za kulturu i obrazovanje, 2000.
- Kindred, Bob. "Introduction." In S. Macdonald, K. Normandin, & B. Kindred, *Conservation of Modern Heritage*, Vol. 13, United Kingdom: Donhead Publishing, 2007.
- Kreševljaković, Hamdija. *Sarajevo u doba okupacije Bosne 1878*. Sarajevo: Arhiv grada Sarajeva, 1969.
- Kurto, Nedžad. *Sarajevo: MCDLXII-MCMXCII*. Sarajevo: OKO, 1997.

- Kurto, Nedžad. *Arhitektura Bosne i Hercegovine; razvoj bosanskog sloga*. Sarajevo: Sarajevo-Publishing Međunarodni centar za mir, 1998.
- Kulić, V., Mrduljaš, M., & Thaler, W. *Modernism In-Between - The Mediatory Architecture of Socialist Yugoslavia*. Berlin: Jovis Verlag GmbH, 2012.
- Larsen, Knut Einar, Marstein Nils. *Conservation of Historic Timber Structures An ecological approach*. Oslo: 2016.
- Le Corbusier. *Towards a new architecture*. New York: Dover Publication Inc., 1986.
- Le Corbusier. "Le Modulor." W.Boesiger, ed., u *Le Corbusier: Oeuvre complete 1946-1952*. Zurich: Les Editions Girsberger, 1961.
- Leko, Dimitrije. *Adolf Loos: Arhitektura*. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Zbornik Arhitektonskog fakulteta, 1957/58.
- Lesniak-Rychlak, Dorota. "Autoportret, Regionalisms/Modernisms/Postmodernisms/" u *Bliss – An Interview with Roman Rutonski*. MIK, Krakow: 2017, 53.
- Loos, Adolf. *Ornament and Crime*. Zagreb: Mladost, 1952.
- Lovine, Julie V. Robledo Maria i Johnson Gross Kim. *Home*. Yankton: Knopf, 1993.
- Maldini, Slobodan. *Enciklopedija arhitekture*. Beograd: Slobodan Maldini.
- Mallgrave, Harry Francis. *Modern architectural theory: a historical survey, 1673 – 1968*. New York: Cambridge University Press, 2005.
- Milenković, Branislav. *Uvod u arhitektonsku analizu*. Beograd: Građevinska knjiga d.o.o., 2009.
- Milošević, Predrag. *Mate Bajlon, arhitekta 1903-1995*. Beograd: Zadužbina Andrejević, 2001.
- Milošević, Predrag. *Arhitektura u kraljevini Jugoslaviji. Sarajevo 1918-1941*. Foča: Prosvjeta, 1997.
- Neidhart, Juraj i Grabrijan, Dušan. *Arhitektura Bosne i put u savremeno*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1957.
- Nikolić, Marko S., "Primena principa zaštite i prezentacije graditeljskog nasleđa na srednjovekovnim utvrđenim gradovima u Srbiji.", doktorska disertacija, Beograd: Univerzitet u Beogradu, 2014.
- Pliny. *Naturalis historia*. London: Henry G. Bohn, MDCCCLV-MDCCCLVII, 1836.
- Redžić, Husref. *Studije o islamskoj arhitektonskoj baštini*. Milosav Popadić, ur. Sarajevo: Veselin Masleša, 1983.
- Richards, James Maude. *An Introduction to Modern Architecture*. London: Penguin Books Ltd England, 1940.
- Rowe, Colin. *The Mathematics of the Ideal Villa and Other Essays*. London: The MIT Press, 1987.
- Rowe, Colin, i Slutzky Robert. *Transparency*. Basel, Boston, Berlin: Birkhauser Verlag, 1997.
- Salihović, Hamdija. *Arhitekt i umjetnost graditeljstva*. Sarajevo: Arhitektonski fakultet u Sarajevu, 2002.
- Salihović, Hamdija. *Arhitektura Stvaralačka siteža Tradicionalno – Savremeno*. Sarajevo: Arhitektonski fakultet Sarajevo, 2010.
- Schulz, Christian Norberg. *Principles of Modern architecture*. London: Andreas Papadakis publisher, 2000.
- Scully, Vincent. *Modern Architecture The Architecture of Democracy*. London: Prentice-Hall International, Inc, 1961.
- Spasojević, Borislav. *Arhitektura stambenih palata austrougarskog perioda u Sarajevu*. Sarajevo: Rabic, 1999.
- Stierli, Martino, i Kulić Vladimir. *Toward a Concrete Utopia: Architecture in Yugoslavia, 1948–1980*. New York: MoMa Publications, 2018.
- Sugar, Peter. *The industrialization of Bosnia-Herzegovina, 1878-1918*. Seattle, University of Washington Press, 1963.
- Šabanović, Hazim. *Bosanski pašaluk*. Sarajevo: Svjetlost, 1982.
- Štraus, Ivan. *99 arhitekata sarajevskog kruga / 1930. - 1990*. Sarajevo: TKD Šahinpašić/BTC Šahinpašić, Akademija nauka i umjetnosti BiH, 2010.
- Štraus, Ivan. *Arhitektura Jugoslavije 1945 – 1990*. Sarajevo: Svjetlost Sarajevo, n.d.
- Štraus, Ivan. *Arhitektura Bosne i Hercegovine 1945-1995*. Sarajevo: OKO - Grafičko izdavačka kuća, 1998.
- Štraus, Ivan. *Nova bosanskohercegovačka arhitektura 1945 – 1975*. Sarajevo: Svjetlost OOUR izdavačka djelatnost, 1977.
- Štraus, Ivan. *15 godina bosanskohercegovačke arhitekture 1970/1985 prilog za historiju arhitekture Jugoslavije*. Sarajevo: Svjetlost, 1987.
- Šulc Kristijan Norberg, *Egzistencija prostora*. Beograd: Građevinska knjiga, 1975.
- Tschumi Bernard, "Architecture and Limits", (1980-81), 102. u Adrian Forty, "Words and Buildings - A Vocabulary of Modern Architecture", London: Thames&Hudson, 2000.
- Tzonis, Alexander, Lefavre, Liane. "The grid and the pathway" u *Times of Creative Destruction*. London: Routledge, 2016.

- Rami, Erica Av, & Randall Mason. *Values and Heritage Conservation*. Los Angeles: The Getty Conservation Institute, 2000.
- UNESCO. *Unit 6 - Significance Assessment*. Editors: Manders, Martijn R.; Van Tilburg Hans, K.; Staniforth, Mark. Bangkok: UNESCO Bangkok, Asia and Pacific Regional Bureau for Education, 2012.
- UNESCO. *World Heritage papers 5: Identification and Documentation of Modern Heritage*. R. van Oers and S. Haraguchi (Ed.), Paris: UNESCO World Heritage Centre, Netherlands Funds-in-Trust, 2003.
- Zvizdić, Denis. "Položajne, prostorno-funkcionalne i oblikovno-izražajne postavke, odrednice i karakteristike gradske kuće osmansko-turskog perioda u BiH kao bazni elementi valorizacije njenih vrijednosti" magistarski rad, Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu, Arhitektonski fakultet, 2000.
- Zlatar, Behija. *Zlatno doba Sarajeva*. Sarajevo: Svijetlost, 1996.
- Zelenika, Ratko. *Metodologija i tehnologija izrade znanstvenog i stručnog djela*. Rijeka, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Rijeci: 2000.
- Žuljić, V. J., Čengić N.H., Čakarić J. *Sarajevo metropola – Model razvoja*. Sarajevo: Arhitektonski fakultet Univerziteta u Sarajevu, 2015.
- Wenzel, Marian. *Bosnan and Herzegovina: Who Made Them and Why*. Minhen: Sudost Forshungen, 1962.
- Weston, Richard. *100 ideas that Changed Architecture*. London: Laurence King Publishing Ltd, 2014.

Članci

- Allan, John. "Point of Balance." *Journal of Architectural Conservation* 13(2). (2007): 13-46.
- Alić, Dijana, & Gusheh Mirjam. "Reconciling National Narratives in Socialist Bosnia and Herzegovina: The Bašćarsija project, 1948-1953." *Journal of the Society of Architectural Historians* (1999): 6-25.
- Baxter, Allan. "Twentieth-Century Buildings." *Journal of Architectural Conservation* 7(2), (2001): 27-30.
- Blagojević, Ljiljana. "Problemi i pitanja zaštite arhitekture modernog pokreta u Beogradu: prilog novoj politici zaštite." *Glasnik DKS*, br. 27, (2003.): 35 – 41.
- Čelić, Džemal. "Graditelji Sarajeva." *Radio Sarajevo - treći program* 60. (1988): 361-370.
- DOCOMOMO ICS/Regisers. "Modern Movement and the World Heritage List: The DOCOMOMO ICS/Regisers recommendation to ICOMOS." *Docomomo Journal* 18, DOCOMOMO, (1998): 41-53.
- Dushkina, Natalia. "Authenticity: towards the ecology of culture", u Knut, Einar Larsen. *Nara conference on authenticity - Conférence de Nara sur l'authenticité*, Japan (1994.), Trondheim: UNESCO World Heritage Centre/Agency for Cultural Affairs Japan /ICCROM/ICOMOS, Tapir Publishers, (1995.): 307-310.
- Finci, Jahiel. "Dvadeset godina stambene izgradnje Sarajeva." *ARH – časopis za arhitekturu urbanizam, primjenjenu umjetnost i industrijsko oblikovanje*, br. 8, (1964): 4-6.
- Frampton, Kenneth. "Towards a Critical Regionalism: Six Points for an Architecture of Resistance." *The Anti-Aesthetic: Essays on Postmodern Culture*, Washington: Bay Press, (1983): 16-30.
- Idrizbegović Zgonić, Aida. "Quasi regionalizm vs memory of place." *Konferencija Retevitruvio*, Politecnico di Bari, Italia, (2011): 1-9. ISBN 978-88-95612-76-8
- Idrizbegović-Zgonić, Aida, Čakarić, Jasenka. "Spatial Typologies Study of Sarajevo." *World Multidisciplinary Civil Engineering-Architecture-Urban Planning Symposium – WMCAUS* Prague: WMCAUS, (2020): 1 – 8.
- Jovanović, Jelica. "Nove metodologije valorizacije modernističkog stanovanja druge polovine 20. veka – Primer Centralne zone Novog Beograda." *Arhitektura i urbanizam posle Drugog svetskog rata – zaštita kao proces ili model*, zbornik radova, Beograd: Zavod za zaštitu spomenika kulture grada Beograda, (2015): 54-69.
- Jesus, Júlio de. "Cultural Heritage, Impact Assessment and the Council of Europe Conventions." *Impact Assessment consultant, senior partner of Ecosistema*, Perth, (2008): 4-10.
- Jokilehto, Jukka. "Considerations on Authenticity and Integrity in World Heritage Context" *City & Time* 2 (1): 1, (2006): 1-16. Preuzeto 08.12.2021. <http://www.ct.ceci-br.org>
- Jokilehto, Jukka. "Treatment and authenticity", *Management guidelines for World Cultural Heritage sites*, Rim: ICCROM-UNESCO ICOMOS, (1993.): 59-75.
- Jokilehto, Jukka. "World Heritage: Defining the outstanding universal value." *City & Time* 2 (2): 1 (2006): 1-10.
- Jokileto, Jukka. "Konzervacija između prakse i teorije." *Kulturna baština i dobro*, br. 27, (2003.): 9 - 13.

- Jonge, Wessel. "Sustainable renewal of the everyday Modern." *Journal of Architectural Conservation*, 23(1-2), (2017): 62-105. doi:https://doi.org/10.1080/13556207.2017.1326555
- Kostić, V., A. Kostić and M. Din, "Gentrification, creative class and problems of conflict of interest in contemporary urban development," *FACTA UNIVERSITATIS Series: Architecture and Civil Engineering*, vol. 16, no. 3, (2018): pp. 401-413, DOI: 10.2298/FUACE180524017K
- Larsen, Knut Einar. "Preservation of Historic Buildings in Japan: Principles and practices in an international perspective." *Kyoto Conference on Japanese Studies* (1996.): 61-65.
- Manević, Zoran, I Adžemović Dragana. "Vrednovanje graditeljskog nasleđa." *Arhitektura i urbanizam*, br. 5, (1998.): 71 - 76.
- Milošević, Predrag. "Arhitekt Mate Baylon! Njegova arhitektura do početka Drugog svjetskog rata", *ARH - časopis za arhitekturu, urbanizam i oblikovanje*, Arhitektura između umjetnosti i tržišta, Sarajevo, (1991): 60-62.
- Milošević, Predrag. "Sarajevska moderna i jugoslovenska savremena arhitektura." intervju sa Mate Bajlonom, *ARH - časopis za arhitekturu, urbanizam i oblikovanje*, (Sarajevo: ARH - časopis za arhitekturu, urbanizam i oblikovanje, 1991), 34-35.
- Nikolić, Marko. "Istorijski pregled vodećih ličnosti, teorijskih principa i međunarodnih organizacija u oblasti zaštite kulturnog nasleđa 20. veka." *Moderna konzervacija* 4, (n.d.): 23 - 32.
- Palomares Figueres, María Teresa. "DOCOMOMO. Modern architecture and heritage." *Loggia Arquitectura & Restauración* Univesitat de Valencia (2018):8-21. https://doi.org/10.4995/loggia.2018.7968.
- Petrović M., "Design and functional characteristics of the multi-family housing architecture in the period of mature and late modern architecture of niš - case studies," *FACTA UNIVERSITATIS, Architecture and Civil Engineering*, vol. 18, no. 2, pp. 177-193, 202. DOI: https://doi.org/10.2298/FUACE200927013P
- Stevanović, Nina. "Valorisation and Protection of Architectural heritage from Socialist Period in B&H: Architecture in Between Memories, Identities and Cultural Policies.", neobjavljen rad, *IUC Conference* (2003.): 1-26.
- Stovel, Herb. "Origins and influence of the Nara document on authenticity." *APT Bulletin* 39 (2/3), (2008): 9-17.
- Stovel, Herb. "Authenticity in Conservation Decision-making: The World Heritage Perspective." *Journal of Research in Architecture and Planning*, Vol 3, Kanada, Charleton University, (2004.): 1-8.
- Till, Jeremy. "Architectural Research: Three Myths and One Model." *Collected Writings*, (2007.): 1-5.
- Tschudi-Madsen, Stefan. "Principles in practice." *APT Bulletin* 17 (3-4), Toronto, (1985): 12-20.
- Whitham D., "Docomomo fourth international conference," *International Journal of Heritage Studies*, vol. 3, no. 2, (1997): pp. 116-117. DOI: 10.1080/13527259708722195

Druge publikacije, manifesto i brošure

- Henket, Hubert Jan. "The Modern Movement and the World Heritage List, The DOCOMOMO tentative list." *UNESCO World Heritage Centre*, (1996): 1-5.
- Erickson, Arthur. "Speech to McGill University School of Architecture" govor, Quebec, McGill University School of Architecture, 2001.
- Nacionalni komitet ICOMOS BIH. "Arhitektura u mom kvartu: šetnja kroz sarajevsku modernu 1918 - 1940." *Federalno ministarstvo kulture i sporta*, brošura/mapa, 2019.
- Gropius, Walter. "BAUHAUS MANIFESTO", *Programm des Staatlichen Bauhauses in Weimar*, Weimar, Staatliche Bauhaus, 1919.
- Mrđen, G., "Betonski spavači." [Film]. Narrator: Maroje Mrduljaš. Hrvatska, Hulahop.d.o.o. . TV HRT1. Season 1., 2016.
- Mrđen, G., "Betonski spavači." [Film]. Narrator: Maroje Mrduljaš. Hrvatska, Hulahop.d.o.o. TV HRT1. Season 2., 2019.
- Slavković, L. "Međunarodni forum: STVARANJE KONKRETNE UTOPIJE ARHITEKTURA JUGOSLAVIJE 1948-1980.", Beograd, CZKD, 2018.
- Slavković, L. „Ka betonskoj utopiji: Arhitektura u Jugoslaviji, 1948 – 1980“. Uvodni govor, Beograd, Centar za kulturnu dekontaminaciju CZK. 2018.

- UNESCO. "Recommendation concerning the Preservation of Cultural Property Endangered by Public or Private Works." *The General Conference*. Paris, UNESCO, (1968): 139-145 . Preuzeto 16.08.2019. godine sa http://icomosubih.ba/pdf/medjunarodni_dokumenti/1968_Prepоруka_za_ocuvanje_kulturnih_dobara_ug_rozenih_javnim_ili_privatnim_radovima.pdf
- UNESCO National Level. "Recommendation Concerning the Protection, at National Level, of the Cultural and Natural Heritage." *The General Conference UNESCO*. Paris, (1972). Preuzeto 18.08.2019. Godine sa: http://icomosubih.ba/pdf/medjunarodni_dokumenti/1972%20Preporuka%20za%20zastitu%20kulturne%20i%20prirodne%20bastine%20na%20nacionalnoj%20razini.pdf

Web izvori

- AABH. Panel diskusija "Novi život Skenderije". Preuzeto 20.09.2019. sa: <https://aabh.ba/panel-diskusija-novi-zivot-skenderije/>
- Arhiva modernizma. "Arhiva modernizma - digitalni repozitorijum arhitekture i urbanizma druge polovine 20. veka." Preuzeto 03.01.2022. godine. <https://www.arhivamodernizma.com/>
- C20. "The Twentieth Century Society." (1979). Preuzeto 2019. godine. <https://c20society.org.uk/about-us/>
- DocomomoBH. "O nama." Asocijacija arhitekata BiH, 2022. Preuzeto 21.06.2022. godine. https://aabh.ba/o-nama-docomomob/?fbclid=IwAR2k5_LZ97AzOwVSdMNIvfDuR2PoSKN_I2NA9rICR1I1F49NhMRDT6y7Ug0
- Docomomo International. "Docomomo International About Organisation." Preuzeto 15.09.2019. godine. <https://www.docomomo.com/about/organization>
- Docomomo Australia. "Buildings Register: Sirius Building | 1975/1980 | NSW." Preuzeto 15.08.2019. godine. <https://docomomoaustralia.com.au/dcm/sirius-building-1975-1980-nsw/>
- Docomomo Germany. "Docomomo Germany aims." Preuzeto 20.08.2012. godine. https://www.docomomo.de/attachments/article/35/2017_Docomomo-Leporello_de.pdf
- Do_co.mo.mo_Slovenia. "Catalogue." Preuzeto 06.04.2021. godine. <http://www.docomomo.si/index.html>
- Do.co.mo.mo US. "How to evaluate modern." 2019. Preuzeto 08.08.2019. godine. <https://www.docomomo-us.org/explore-modern/explore-the-register/how-to-evaluate-modern>
- DOCOMOMO Italia. "THE CATALOG AND KNOWLEDGE." Preuzeto 15.08.2019. godine. https://www.docomomoitalia.it/register/MF_12.pdf
- Docomomo Serbia. "Documentation Files." Preuzeto 16.08.2019. godine. <http://www.docomomo-serbia.org/dokumentacioni-dosije/>
- Docomomo Srbija. "Reference – bibliografija." Preuzeto 03.01.2022. godine. <http://www.docomomo-serbia.org/reference/>
- Gray, Eileen, & Anna Brones. "Design + Creativity" Women's Wisdom Project, 2019. Preuzeto 14.03.2022. godine. <https://annabrones.com/tag/architecture/>
- Historic England. "Listing Selection Guides." Preuzeto 2019. godine. <https://historicengland.org.uk/listing/selection-criteria/listing-selection/>
- ICOMOS. "International Council on Monuments and Sites." Preuzeto 20.08.2019. godine. <https://www.icomos.org/en>
- ICOMOS ISC20C. "Initiatives - Twentieth Century Thematic History Framework." Preuzeto 20.08.2019. godine. <http://www.icomos-isc20c.org/twentieth-century-thematic-history-framework/>
- Kosovo Architecture Festival. "DOCUMENTING MODERN KOSOVO." Preuzeto 16.09.2019. godine. <http://kosovoarchitecture.org/about-2/>
- Pope, Alexander, "ARGUMENT OF THE FOURTH EPISTLE - Of the Nature and State of Man, With Respect to Happiness." Epistle IV. Preuzeto 08.08.2019. <https://englewoodreview.org/poem-epistle-iv-consult-the-genius-of-the-place-alexander-pope-vol-3-42/>
- "Projekat vile Corn." Facebook stranica NB Atelier, Facebook preuzeto 20.06.2022. godine sa: <https://www.facebook.com/HarisBrdic/photos/1821639311373641>
- "Toward a Concrete Utopia, Architecture in Yugoslavia, 1948–1980." The Museum of Modern Art., 2018 - 2019. Preuzeto 05.03.2021. sa: <https://www.moma.org/calendar/exhibitions/3931>

- "Villa Corn Sarajevo, 2021. Dr. Haris Bradic, Arhitekt" snimljeno 20.05.2021., YouTube video, 1:45. Objavio "Haris Bradic". Preuzeto 20.06.2022. <https://www.youtube.com/watch?v=l5ebpZ6SI-0>
- UNESCO. "World Heritage." Preuzeto 03.01.2022. godine. <https://whc.unesco.org/en/about/>
- UNESCO. "The World Heritage Convention." 1972. Preuzeto 06.08.2019. godine. <https://whc.unesco.org/en/convention/>
- UNESCO. "States Parties.", 1975. Preuzeto 06.08.2019. godine. <https://whc.unesco.org/en/statesparties/>
- ICOMOS. "The World Heritage List." 1994. Preuzeto 06.08.2019. <https://whc.unesco.org/document/102409>
- UNESCO. World Heritage Centre. "The Criteria for Selection." Preuzeto 07.01.2022. godine. <https://whc.unesco.org/en/criteria/>
- UNESCO. "Guidelines." 1994. Preuzeto 10.10.2019. godine. <https://whc.unesco.org/archive/opguide94.pdf>

Intervjui

- Tadao, Ando. "Tadao Ando.", intervju uradio Robert Ivy. Japan, *Architectural Record*, 2011.
- Ćorović, Adi. "Nacionalni spomenici BiH 20. stoljeća." Intervju uradio autor: Lejla Kahrović Hanžić, telefonski poziv, 2018.
- Ćorović, Adi. "Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika BiH – zaštita i očuvanje nacionalnih spomenika." Intervju uradio autor: Lejla Kahrović Hanžić, u prostorijama Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika, 24.11.2022. godine.
- Perinović Davor. "Vila Perinović." Intervju uradio autor: Lejla Kahrović Hanžić, u prostorijama vile Perinović, 06.03.2023. godine.

BIOGRAFIJA AUTORA

Kandidatkinja Lejla Kahrović Handžić rođena je 03.05.1991. godine u Sarajevu, gde je završila osnovnu školu „Saburina“ i srednju školu "Prvu gimnaziju", matematički smer. Kandidatkinja je 2012. godine završila prvi ciklus studija na Arhitektonskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu i odbranila Bachelor temu pod naslovom "Idejno arhitektonsko rešenje osnovne škole za 576 učenika u Sarajevu". Septembar 2012. godine je provela na Erasmus + razmeni u Barseloni, u Španiji, na ETSAB (Escola Tecnica Superior d'Arquitectura de Barcelona). Za izuzetan uspeh u Prvom ciklusu studija u oktobru 2012. godine dobila je Zlatnu značku Univerziteta u Sarajevu kao najbolji student generacije 2009/2010 Arhitektonskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu. Na istom fakultetu kandidatkinja je 2014. godine završila master studije, sa prosečnom ocenom tokom studija 9.47, gde je odbranila master tezu i projekat pod naslovom "Kraljevski grad Bobovac" sa ocenom 10. Za izuzetan uspeh tokom studija u oktobru 2014. godine dobila je Povelju Univerziteta u Sarajevu kao najbolji student oba ciklusa studija na Arhitektonskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu.

Doktorske studije Arhitektonskog fakulteta Univerziteta u Beogradu kandidatkinja je upisala školske 2018/2019. godine. Kao usmerenje doktorskih studija kandidatkinja je odabrala studije naučnog karaktera, osnovnu oblast istraživanja: Arhitektura.

U periodu od 01.08.2019. - 31.10.2019. kandidatkinja je boravila na Strathclyde Univerzitetu, Arhitektonskom fakultetu u Glasgow, u Velikoj Britaniji, preko Erasmus+ Programa KA107 Student Mobility između Univerziteta u Beogradu i Strathclyde Univerziteta u Glasgow. Kandidatkinja je uspešno završila istraživanje na Strathclyde Univerzitetu pod mentorstvom prof. dr. Branke Dimitrijević. U sklopu istraživanja završila je "Writing paper for profesional journal" (20 ECTS) i RD 505 "Peer reviewed publication" (10 ECTS) što je ekvivalent "Studijskoj celini: Diskursi istraživanja filozofija, sociologija, historija, umetnost i ekonomija", predmeta III (trećeg) semestar DAS studija.

Pored gore navedenog obazovanja kandidatkinja je završila i dodatna akademska i stručna usavršavanja. Edukaciju o formiranju konzorcija za apliciranje na evropske fondove (Horizon2020) odslušala je u aprilu 2016. godine pod pokroviteljstvom "ECAS MEMBERSHIP", GlobalGPS, VETIST, Privredne komore FBiH. Edukaciju grafičkog dizajna u trajanju od jednog semestra (od novembra do maja, semestar 2017/2018) kandidatkinja je završila na Akademika. Akademske usavršavanje preko programa TRAIN (Training and Research for Academic Newcomers) organizovanog od strane Univerziteta u Sarajevu, za celoživotno učenje u oblasti pedagoškog obrazovanja i jačanja kompetencija akademskog osoblja kandidatkinja je završila u februaru 2017. godine. U sklopu edukacije položila je sledeće predmete: Metodologija istraživanja, naučno pisanje i prezentacija; Didaktika visokog obrazovanja; Planiranje kurikuluma u visokom obrazovanju; Osnove andoško delatnosti u visokom obrazovanju; Komunikacija i veštine prezentiranja; Poslovne veze i timski rad, 6 ETCS.

▪ Rad i napredovanje u struci

U julu 2013. godine kandidatkinja je učestvovala u 12 regionalnom restauratorskom kampu koji organizuje CHwB organizacija (Cultural Heritage without Borders), u Stocu, u BiH, pod nazivom "Bridges to the Future-Conservation, Technology & Education in Stolac". Kandidatkinja je učestvovala na projektu obnove nacionalnih spomenika BiH: Kompleks Šarića kuće i dve mlinice u Stocu. U periodu od septembra 2014. godine do juna 2015. godine kandidatkinja učestvuje u nastavi kao stručni saradnik na svim predmetima Katedre za teoriju i istoriju arhitekture i zaštitu graditeljskog nasleđa. U junu 2015. godine kandidatkinja je učestvovala u izradi elaborata restauracije dela krova Istorijskog muzeja u Sarajevu. U periodu od februara do juna 2017. godine kandidatkinja je učestvovala u radu Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika na projektu pripreme odluke za proglašenje Kulturnog krajolika Kreševo nacionalnim spomenikom BiH. U periodu od oktobra 2015. godine do oktobra 2019. godine kandidatkinja je radila na Arhitektonskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu kao asistent na svim predmetima Katedre za teoriju i istoriju arhitekture i zaštitu graditeljskog nasleđa. 2015. godine kandidatkinja je u timu osvojila prvo mesto na konkursu općine Travnika za Idejno urbanističko rešenje centralne zone Travnika. U periodu od 2012. do 2019. godine kandidatkinja učestvuje u izradi idejnih i

izvedbenih rešenja enterijera na nizu objekata u Sarajevu. Kandidatkinja je bila ilustrator i grafički dizajner mnogih konferencija, promocija i knjiga.

Od 2019. godine kandidatkinja radi kao viši asistent na Katedri za Teoriju i istoriju arhitekture i zaštitu graditeljskog nasleđa gde radi u nastavi na predmetima Katedre:

- Teorija i istorija arhitekture 1 (prof. dr. Amir Pašić),
- Teorija i istorija arhitekture 2 (prof. dr. Aida Idrizbegović Zgonić),
- Teorija i istorija arhitekture 3 (prof. dr. Aida Idrizbegović Zgonić),
- Teorija i istorija arhitekture 4 (prof. dr. Aida Idrizbegović Zgonić),
- Zaštita graditeljskog nasleđa (prof. dr. Lemja Chabbouh Akšamija),
- Metodologija i fenomenologija aktivnog pristupa graditeljskom nasleđu (prof. dr. Lemja Chabbouh Akšamija),
- Istorija arhitekture BiH (prof. dr. Aida Idrizbegović Zgonić),
- Arhitektonske intervencije na objektima i celinama graditeljskog nasleđa (prof. dr. Aida Idrizbegović Zgonić),
- Analiza procesa i pristupa u savremenoj arhitekturi (prof. dr. Aida Idrizbegović Zgonić).

U sklopu nastave od 2015. godine kandidatkinja održava predavanja na temu "Kraljevski grad Bobovac" u okviru predmeta Istorija arhitekture BiH, odgovornog nastavnika V. prof. dr. Aida Idrizbegović Zgonić. Od 2015. godine kandidatkinja održava predavanja na temu "Skandinavski arhitektura" u okviru predmeta Teorija i istorija arhitekture 4 i Analiza procesa i pristupa u savremenoj arhitekturi, odgovornog nastavnika V. prof. dr. Aida Idrizbegović Zgonić; od 2015. do 2018. godine kandidatkinja je održavala predavanja na temu "Tektonske i stereotomske konstrukcije" u okviru predmeta Teorija i istorija arhitekture 1, odgovornog nastavnika V. prof. dr. Aida Idrizbegović Zgonić; od 2015. do 2018. godine kandidatkinja je održavala predavanja na temu "Stilski redovi" u okviru predmeta Teorija i istorija arhitekture 1, odgovornog nastavnika V. prof. dr. Aida Idrizbegović Zgonić. Kandidatkinja je održala predavanja i na Univerzitetu u Stuttgartu, Fakultetu za arhitekturu i urbano planiranje na predmetu „Schichtung und Gefüge. Städtebauliche und architektonische Transformationen europäischer Städte“, Prof. Dr. phil. habil. Klaus Jan Philipp, pod naslovom "Architecture of Sarajevo and its Historical Layers" u sklopu nastavnog angažmana realizovanog preko Erasmus + Programa KA107 Teaching Mobility, Univerziteta u Sarajevu u periodu od 11.04.2018. - 05.06.2018. Kandidatkinja je u okviru ovog angažmana učestvovala u nastavi na predmetu „Schichtung und Gefüge. Städtebauliche und architektonische Transformationen europäischer Städte“ (Prof. Dr. phil. habil. Klaus Jan Philipp) i predmetu "Schloss und Garten im Barock" (Mrs. Dr.-Ing. Dietlinde Schmitt-Vollmer MA i Mrs. Hon.-Prof. Dr.-Ing. Elisabeth Szymczyk).

Kandidatkinja učestvuje u radu mnogih komisija na Arhitektonskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu (AFS) kao: član Tima društvenih mreža i promocije AFS (voditelj Instagram, Facebook i Youtube profila AFS) (2018-2022), član Komisije za promociju AFS (2018-2022), sekretar Komisije za međunarodnu saradnju (2015 - 2022), član Veća AFS kao predstavnik saradnika /viših asistenata i asistenata/ (2015-2022), član Komisije za popis stalnih sredstava (2015-2022), sekretar Katedre za teoriju i istoriju arhitekture i zaštitu graditeljskog nasleđa (2015-2020), sekretar Komisije za izmenu i dopunu nastavnog plana i programa I i II ciklusa studija (2016.), član Centralne komisije za sprovođenje prijemnog ispita (2016.).

▪ BIBLIOGRAFIJA KANDIDATA

▪ Međunarodni projekti

Kandidatkinja je 2020. godine učestovala u pisanju projekta "Architect Pop-up Lab Exchange/APLE", KA2 – Cooperation for innovation and the exchange of good practice – Capacity Building in the field of Higher Education; Konzorcija: Univerziteta u Sarajevu, Univerziteta u Banja Luci (UBL), Sveučilišta u Mostaru (SUM), Univerziteta u Zagrebu (UZG), Norveškog univerziteta za nauku i tehnologiju (NTNU), Univerziteta u Rimu "La Sapienza" (Uniroma1), Asocijacije arhitekata Bosne i Hercegovine (AABH) i Istraživačkog centra za prostor Banja Luka (ICP); prijava projekta (projekat odobren).

▪ Spisak naučnih radova kandidata

-
- Šabić, Lejla, **Kahrović Handžić L.**, "Development of Urban Residential Zones of Sarajevo During the Ottoman Period from 1455-1604," na *6th World Multidisciplinary Civil Engineering-Architecture-Urban Planning Symposium*, 1-12. Prag: AIP Conference Proceedings, 2022. Pristupljeno 24. novembra 2022. <https://aip.scitation.org/doi/pdf/10.1063/5.0105299>
- Čaušević, Amir, Idrizbegović Zgonić A., Rustempašić N. i **Kahrović Handžić L.** "Restauration of stone and wooden minarets in Bosnia and Herzegovina - materials, structure and urban form" na *3rd World Multidisciplinary Civil Engineering - Architecture – Urban Planing Symposium*, 1-9. Prag: IOP Conf. Ser.: Mater. Sci. Eng., 2018. Pristupljeno 24. novembra 2022. <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1757-899X/471/8/082003/pdf>
- Čaušević, Amir, Idrizbegović Zgonić A., Rustempašić N. i **Kahrović Handžić L.** "A Case Study Restoration of Historical Museum in Sarajevo (1963) - A Modernist Ruin." *International Journal of Heritage Architecture* Volume 2 Issue 1 (2018): 138 – 148. Pristupljeno 24. novembra 2022. <https://www.witpress.com/elibrary/ha-volumes/2/1/1820>

▪ Publikacije

- Kahrović Handžić, Lejla, "Agro-forestry campus" u *Razvojne perspektive Goražda*, Sarajevo: Arhitektonski fakultet Univerziteta u Sarajevu, 2014. ISBN 978-3-902707-13-0
"Agro-forestry campus" realizovan u sklopu predmeta "Rekreacija i slobodno vreme" i "Oblikovanje urbanog krajolika". Publikovan pod naslovom "Razvojne perspektive Goražda", kao rezultat saradnje između Bosansko-Podrinjskog kantona Goražde, Univerziteta u Beču za tehnologiju – Odela za prostorno planiranje, infrastrukturu i okolišnog planiranje i Arhitektonskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu;
- Kahrović Handžić, Lejla, "Magistarski rad: Kraljevski grad Bobovac," *Tristotrojka (303)*, decembar 2014.
- Kahrović Handžić, Lejla, "Nastava i druženje van Sarajeva, Novi Pazar i Stuttgart," *Tristotrojka (303)*, februar 2014.

Izjava o autorstvu

Potpisana: **Lejla Kahrović Handžić**
Broj indeksa: **41016 / 2018**

Izjavljujem

da je doktorska disertacija pod naslovom

**INTEGRALNA METODOLOGIJA VREDNOVANJA ARHITEKTONSKOG
NASLEĐA 20. VEKA, STUDIJE SLUČAJA URBANIH VILA PRVE POLOVINE 20. VEKA
U SARAJEVU**

- rezultat sopstvenog istraživačkog rada,
- da disertacija u celini ni u delovima nije bila predložena za sticanje druge diplome prema studijskim programima drugih visokoškolskih ustanova,
- da su rezultati korektno navedeni i
- da nisam kršio/la autorska prava i koristio/la intelektualnu svojinu drugih lica.

U Beogradu, 10.12.2022. godine

Potpis doktoranda

Izjava o istovetnosti štampane i elektronske verzije doktorskog rada

Ime i prezime autora: **Lejla Kahrović Handžić**

Broj indeksa: 41016/2018

Studijski program: Doktorske akademske studije – Arhitektura i urbanizam

Naslov rada: **INTEGRALNA METODOLOGIJA VREDNOVANJA ARHITEKTONSKOG NASLEĐA 20. VEKA, STUDIJE SLUČAJA URBANIH VILA PRVE POLOVINE 20. VEKA U SARAJEVU**

Mentor: Prof. dr. Ana Nikezić

Izjavljujem da je štampana verzija mog doktorskog rada istovetna elektronskoj verziji koju sam predao/la radi pohranjivanja u Digitalnom repozitorijumu Univerziteta u Beogradu.

Dozvoljavam da se objave moji lični podaci vezani za dobijanje akademskog naziva doktora nauka, kao što su ime i prezime, godina i mesto rođenja i datum odbrane rada.

Ovi lični podaci mogu se objaviti na mrežnim stranicama digitalne biblioteke, u elektronskom katalogu i u publikacijama Univerziteta u Beogradu

U Beogradu, 10.12.2022. godine

Potpis doktoranda

Izjava o korišćenju

Ovlašćujem Univerzitetsku biblioteku „Svetozar Marković“ da u Digitalni repozitorijum Univerziteta u Beogradu unese moju doktorsku disertaciju pod naslovom:

INTEGRALNA METODOLOGIJA VREDNOVANJA ARHITEKTONSKOG NASLEĐA 20. VEKA, STUDIJE SLUČAJA URBANIH VILA PRVE POLOVINE 20. VEKA U SARAJEVU

koja je moje autorsko delo.

Disertaciju sa svim prilogima predao/la sam u elektronskom formatu pogodnom za trajno arhiviranje.

Moju doktorsku disertaciju pohranjenu u Digitalnom repozitorijumu Univerziteta u Beogradu i dostupnu u otvorenom pristupu mogu da koriste svi koji poštuju odredbe sadržane u odabranom tipu licence Kreativne zajednice (Creative Commons) za koju sam se odlučio/la.

1. Autorstvo (CC BY)
2. Autorstvo – nekomercijalno (CC BY-NC)
3. Autorstvo - nekomercijalno - bez prerade (CC BY-NC-ND)
4. Autorstvo - nekomercijalno - deliti pod istim uslovima (CC BY-NC-SA)
5. Autorstvo - bez prerade (CC BY-ND)
6. Autorstvo - deliti pod istim uslovima (CC BY-SA)

(Molimo da zaokružite samo jednu od šest ponuđenih licenci, kratak opis licenci dat je na poledini lista).

U Beogradu, 10. 12. 2022. godine

Potpis doktoranda

_____

1. **Autorstvo.** Dozvoljavate umnožavanje, distribuciju i javno saopštavanje dela, i prerade, ako se navede ime autora na način određen od strane autora ili davaoca licence, čak i u komercijalne svrhe. Ovo je najslobodnija od svih licenci.
2. **Autorstvo – nekomercijalno.** Dozvoljavate umnožavanje, distribuciju i javno saopštavanje dela, i prerade, ako se navede ime autora na način određen od strane autora ili davaoca licence. Ova licenca ne dozvoljava komercijalnu upotrebu dela.
3. **Autorstvo – nekomercijalno – bez prerada.** Dozvoljavate umnožavanje, distribuciju i javno saopštavanje dela, bez promena, preoblikovanja ili upotrebe dela u svom delu, ako se navede ime autora na način određen od strane autora ili davaoca licence. Ova licenca ne dozvoljava komercijalnu upotrebu dela. U odnosu na sve ostale licence, ovom licencom se ograničava najveći obim prava korišćenja dela.
4. **Autorstvo – nekomercijalno – deliti pod istim uslovima.** Dozvoljavate umnožavanje, distribuciju i javno saopštavanje dela, i prerade, ako se navede ime autora na način određen od strane autora ili davaoca licence i ako se prerada distribuira pod istom ili sličnom licencom. Ova licenca ne dozvoljava komercijalnu upotrebu dela i prerada.
5. **Autorstvo – bez prerada.** Dozvoljavate umnožavanje, distribuciju i javno saopštavanje dela, bez promena, preoblikovanja ili upotrebe dela u svom delu, ako se navede ime autora na način određen od strane autora ili davaoca licence. Ova licenca dozvoljava komercijalnu upotrebu dela.
6. **Autorstvo – deliti pod istim uslovima.** Dozvoljavate umnožavanje, distribuciju i javno saopštavanje dela, i prerade, ako se navede ime autora na način određen od strane autora ili davaoca licence i ako se prerada distribuira pod istom ili sličnom licencom. Ova licenca dozvoljava komercijalnu upotrebu dela i prerada. Slična je softverskim licencama, odnosno licencama otvorenog koda.

